

ISSN 0142-0843

№ 2(82)/2016

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 0142-0843

Индексі 74624

Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 2(82)/2016

Сәуір–мамыр–маусым
30 маусым 2016 ж.

Апрель–май–июнь
30 июня 2016 г.

April–May–June
June, 30, 2016

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2016
Караганда, 2016
Karaganda, 2016

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары
Жауапты хатшы

Х.Б.Омаров, техн. ғыл. д-ры
Г.Ю.Аманбаева, филол. ғыл. д-ры

Редакция алқасы

Б.С.Есенгельдин,	редактор экон. ғыл. д-ры;
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарmento,	PhD (Португалия);
Ж.Хусты,	PhD (Венгрия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
А.А.Кочербаева,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С.Каренов,	экон. ғыл. д-ры;
А.Т.Тлеубердинова,	экон. ғыл. д-ры;
Ж.М.Шакина,	экон. ғыл. д-ры;
Р.К.Андарова,	экон. ғыл. д-ры;
А.Ж.Садуов,	экон. ғыл. д-ры;
Т.П.Притворова,	экон. ғыл. д-ры;
Б.А.Ахметжанов,	экон. ғыл. д-ры;
Д.А.Ситенко,	PhD;
Д.Г.Мамраева,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд.

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

А.Қ.Тыныштықбай

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 0142-0843.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.06.2016 ж. қол қойылды Пшімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 34,0 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 392.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б.Омаров**, д-р техн. наук
Ответственный секретарь **Г.Ю.Аманбаева**, д-р филол. наук

Редакционная коллегия

Б.С.Есенгельдин,	редактор д-р экон. наук;
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Ж.Хустьи,	PhD (Венгрия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
А.А.Кочербаева,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С.Каренов,	д-р экон. наук;
А.Т.Тлеубердинова,	д-р экон. наук;
Ж.М.Шакина,	д-р экон. наук;
Р.К.Андарова,	д-р экон. наук;
А.Ж.Садуов,	д-р экон. наук;
Т.П.Притворова,	д-р экон. наук;
Б.А.Ахметжанов,	д-р экон. наук;
Д.А.Ситенко,	PhD;
Д.Г.Мамраева,	ответственный секретарь канд. экон. наук

Адрес редакции: 100028, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

А.К.Тыныштыкбай

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».
ISSN 0142-0843.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.06.2016 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 34,0 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 392.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor

Kh.B.Omarov, Doctor of techn. sciences

Responsible secretary

G.Yu.Amanbayeva, Doctor of phylol. sciences

Editorial board

B.S.Yessengeldin ,	Editor Doctor of econ. sciences;
T.Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J.Sarmento ,	PhD (Portugal);
Zs.Huszt ,	PhD (Hungary);
L.Tyll ,	PhD (Czech Republic);
A.A.Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L.Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A.Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S.Karenov ,	Doctor of econ. sciences;
A.T.Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences;
Zh.M.Shayekina ,	Doctor of econ. sciences;
R.K.Andarova ,	Doctor of econ. sciences;
A.Zh.Saduov ,	Doctor of econ. sciences;
T.P.Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences;
B.A.Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences;
D.A.Sitenko ,	PhD;
D.G.Mamrayeva ,	Secretary cand. of econ. sciences

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

A.K.Tynyshtykbay

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 0142-0843.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.06.2016. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 34,0 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 392.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аюлов А.М., Кожяхметова Г.А., Есмагулова Н.</i> Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді дамыту мәселелері.....	11
<i>Притворова Т.П., Аяганова М.П.</i> Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік негізі ретінде коммерциялық сектор әлеуетін бағалау	19
<i>Таранова И., Әбдімомынова А., Талапбаева Г., Берикболова У.</i> Қазақстан аймақтарындағы өндірістік емес экспорттың дамуы	29
<i>Хустыи Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К.</i> Қазақстанда туристік өнімнің даму стратегиясы.....	35
<i>Каренов Р.С.</i> Мұнайдың әлемдік қорларының экономикалық әлеуетін бағалау және отандық тәжірибедегі көміртекті отындар ресурстарының жалпылама бағалануы	41
<i>Ағумбаева А.Е., Мухамадиева А.А.</i> Қазақстанның төменкөміртекті дамуының жағдайы мен болашағы	54
<i>Оразбаева К.Н., Қадырбергенова А.К.</i> Мұнай химиясы мен шикізаттарды терең өңдеу құрылымдарын Қазақстанда дамытудың мәселелері мен тиімділігі.....	62
<i>Сыздықова А., Абубакирова А.</i> Қазақстанның сыртқы борышы және борышты басқару мәселелері.....	68
<i>Амирова А.У., Блеутаева К.Б., Бастаубаев А.К., Толамисова А.Г.</i> Қазіргі жағдайдағы ауыл шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	75
<i>Кулбатыров Н.Н., Тулепбекова А.А., Асенова А.Е.</i> Еуразиялық экономикалық одақ елдеріндегі кәсіпкерлікті дамытудың шарттарын бағалау	81
<i>Толысбаев Б.С., Утеубаев Т.Б., Курманов Н.А.</i> Қазақстан мен ЕАЭО мемлекеттеріндегі адам әлеуеті.....	91
<i>Джолдыбаева А.Б.</i> Экономикалық өсу ізгілендіруінің әлеуметтік факторлары	98
<i>Арыстанбеков Қ.Т., Рахимбаева А.А.</i> Қазақстан ішкі саудасының жай-күйі және оның заманауи үдерістері	104

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Лухманова Г.К., Сыздықбаева Н.Б., Нурғалиева К.О.</i> Алматы облысындағы инновациялық дамуды қаржылық қамтудың ерекшеліктері.....	111
<i>Ахметжанов Б.А., Тажибекова К.Б., Хишаева Ж.Т.</i> Қазақстан аймақтарының инновациялық әлеуетін бағалау	118
<i>Мамбетова С.Ш., Ақыбаева Г.С.</i> Кәсіпорынның инновациялық белсенділігі: мәні, бағалануы, арттыру мәселелері.....	125
<i>Есенгельдина А.С., Ситенко Д.А.</i> Елдің инновациялық саясатын іске асырудағы зерттеу университеттерінің рөлі.....	130

ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

<i>Кочербаева А.А., Абильдина М.К., Сыздыкова Д.И.</i> Қазіргі жағдайдағы білім экономикасын қалыптастырудың өзекті мәселелері	136
<i>Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В.</i> Әлемнің кейбір мемлекеттеріндегі инновацияларды коммерцияландыру жүйелерінің ерекшеліктері.....	142
<i>Шакирова Г.А.</i> Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасында аудиторлық қызметінің қалыптасуы мен даму себептері.....	149
<i>Нурумова И.Т.</i> Қырғыз Республикасы еңбек нарығының өзекті мәселелері	158

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Садықова Қ.Қ.</i> Кәсібилік мемлекеттік қызметшілердің бәсекеге қабілеттілігінің маңызды заманауи факторы ретінде	165
<i>Кенжебаева Ә.Ә., Қадырова М.Б.</i> Мемлекетті басқарудағы тиімділікті басқару механизмін жүзеге асырудың шетелдік тәжірибесі.....	174
<i>Беккужин Р.Ж., Ешенкулов Т.И., Ыбраева М.С.</i> Мемлекеттік қызметшілердің материалдық ынталандыру және мансаптық өсуін жоспарлаудың шетелдік тәжірибесі.....	180
<i>Нурхалиева Д.М., Омирбаева Б.С.</i> Мемлекеттік органдардың қызметін бағалау әдістемесінің кейбір аспектілері.....	188
<i>Бакирбекова А.М., Дүйсембаев А.А., Байгабулова К.К.</i> Озық шет мемлекеттер тәжірибесі негізінде Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік активтерді басқаруды жетілдіру.....	193
<i>Ақбаев Е.Т., Ағымбай А.О., Сейталинова А.С., Орынбасарова Е.Д.</i> Есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың ғылыми-әдістемелік негіздері	201
<i>Шакеев С.С.</i> Шағын және орта бизнес кәсіпорындары үшін қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары: стандартқа көшу, ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері... ..	208
<i>Аманкелді Н.А.</i> Қазақстан Республикасы жоғары білім беру жүйесіндегі білім беру қызметінің нарығы: даму мониторингі	214

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Зайналов Д.Р., Исакова З.Д., Курманалина А.К., Калкабаева Г.М.</i> Әлемдік қаржы дағдарыс жағдайындағы Қазақстан валюта-қаржы жүйесі тұрақтылығының өлшемдері	222
<i>Көмекбаева Л.С., Булекбаева Г.К.</i> Ұлттық валютаның еркін қозғалу жағдайындағы Қазақстанның екінші деңгейлі банктерінің несиелік саясаты	229
<i>Блохина Т.К., Ниязбекова Ш.У., Греков И.Е.</i> Қазақстан қор нарығының динамикасына макроэкономикалық факторлардың әсері.....	235
<i>Рахимова Г.А., Искендірова С.К., Жоламан У.Ш.</i> Қазақстанда микронесиені дамыту туралы ...	242
<i>Чаплинска А., Асанова М.К., Орымбекова Р.А., Шевякова А.Л.</i> Қазақстан Республикасындағы салық жүктемесі.....	248
<i>Сембеков А.К., Лукпанова Ж.О.</i> Қазақстан Республикасының ЕАЭО бірлесу жағдайларында салық жүйесін реформалауды талдау.....	255
<i>Сембеков А.К., Хұсайын Ф.</i> Қазақстан Республикасының қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету факторы ретінде мемлекеттік қаржыларды басқару.....	261
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	268

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Аюлов А.М., Кожакметова Г.А., Есмагулова Н.</i> Проблемы роста производства сельскохозяйственной продукции в Казахстане	11
<i>Притворова Т.П., Аяганова М.П.</i> Оценка потенциала некоммерческого сектора как базиса социального предпринимательства в Казахстане.....	19
<i>Таранова И., Абдимомынова А., Талапбаева Г., Берикболова У.</i> Развитие несырьевого экспорта в регионах Казахстана	29
<i>Хусты Ж., Ержанова С.К., Спанова Б.К.</i> Стратегия развития казахстанского туристского продукта	35
<i>Каренов Р.С.</i> Экономическая оценка потенциала мировых запасов нефти и обобщенные оценки ресурсов углеводородных топлив в отечественной практике.....	41
<i>Агумбаева А.Е., Мухамадиева А.А.</i> Состояние и перспективы низкоуглеродного развития Казахстана	54
<i>Оразбаева К.Н., Кадырбергенова А.К.</i> Проблемы развития и эффективность нефтехимии и структур глубокой переработки сырья в Казахстане	62
<i>Сыздыкова А., Абубакирова А.</i> Внешний долг Казахстана и проблемы управления им	68
<i>Амирова А.У., Блеутаева К.Б., Бастаубаев А.К., Толамисова А.Г.</i> Социально-экономические проблемы сельского хозяйства в современных условиях	75
<i>Кулбатыров Н.Н., Тулепбекова А.А., Асенова А.Е.</i> Оценка условий для развития предпринимательства в странах Евразийского экономического союза	81
<i>Толысбаев Б.С., Утеубаев Т.Б., Курманов Н.А.</i> Человеческий потенциал Казахстана и в странах ЕАЭС.....	91
<i>Джолдыбаева А.Б.</i> Социальные факторы гуманизации экономического роста.....	98
<i>Арыстанбеков К.Т., Рахимбаева А.А.</i> Состояние и современные тенденции внутренней торговли Казахстана.....	104

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Лухманова Г.К., Сыздыкбаева Н.Б., Нурғалиева К.О.</i> Особенности финансового обеспечения инновационного развития в Алматинской области	111
<i>Ахметжанов Б.А., Тажибекова К.Б., Хишаева Ж.Т.</i> Оценка инновационного потенциала регионов Казахстана.....	118
<i>Мамбетова С.Ш., Акыбаева Г.С.</i> Инновационная активность компании: сущность, оценка, проблемы повышения	125
<i>Есенгельдина А.С., Ситенко Д.А.</i> Роль исследовательских университетов в реализации инновационной политики страны	130

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

<i>Кочербаева А.А., Абильдина М.К., Сыздыкова Д.И.</i> Актуальные проблемы формирования экономики знаний в современных условиях.....	136
<i>Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В.</i> Особенности систем коммерциализации инноваций в некоторых странах мира.....	142
<i>Шакирова Г.А.</i> Предпосылки создания и развития аудиторской деятельности в Российской Федерации и Республике Казахстан.....	149
<i>Нурумова И.Т.</i> Актуальные проблемы рынка труда Кыргызской Республики.....	158

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Садыкова К.К.</i> Профессионализм как важнейший фактор современной конкурентоспособности государственных служащих.....	165
<i>Кенжебаева А.А., Кадырова М.Б.</i> Зарубежный опыт реализации механизма управления эффективностью в государственном управлении.....	174
<i>Беккужин Р.Ж., Ешенкулов Т.И., Ибраева М.С.</i> Зарубежный опыт материального стимулирования и планирования карьерного роста государственных служащих.....	180
<i>Нурхалиева Д.М., Омирбаева Б.С.</i> Некоторые аспекты методики оценки деятельности государственных органов.....	188
<i>Бакирбекова А.М., Дуйсембаев А.А., Байгабулова К.К.</i> Совершенствование управления государственными активами в Республике Казахстан на основе передового опыта зарубежных стран..	193
<i>Акбаев Е.Т., Агымбай А.О., Сейталинова А.С., Орынбасарова Е.Д.</i> Научно-методические основы анализа финансового положения предприятия в соответствии с международными стандартами отчетности.....	201
<i>Шакеев С.С.</i> Международные стандарты финансовой отчетности для малого и среднего бизнеса: переход, особенности, преимущества и недостатки.....	208
<i>Аманкелді Н.А.</i> Рынок образовательных услуг системы высшего образования Республики Казахстан: мониторинг развития.....	214

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Зайналов Д.Р., Искакова З.Д., Курманалина А.К., Калкабаева Г.М.</i> Критерии устойчивости валютно-финансовой системы Казахстана в условиях мирового финансового кризиса.....	222
<i>Комекбаева Л.С., Булекбаева Г.К.</i> Кредитная политика банков второго уровня Казахстана в условиях свободного плавления курса национальной валюты.....	229
<i>Блохина Т.К., Ниязбекова Ш.У., Греков И.Е.</i> Воздействие макроэкономических факторов на динамику казахстанского фондового рынка.....	235
<i>Рахимова Г.А., Искендинова С.К., Жоламан У.Ш.</i> О развитии микрокредитования в Казахстане...	242
<i>Чаплинска А., Асанова М.К., Орымбекова Р.А., Шевякова А.Л.</i> Налоговая нагрузка в Республике Казахстан.....	248
<i>Сембеков А.К., Лукпанова Ж.О.</i> Анализ реформирования налоговой системы Республики Казахстан в условиях интеграции в ЕАЭС.....	255
<i>Сембеков А.К., Хусайын Ф.</i> Управление государственными финансами как фактор обеспечения финансовой безопасности Республики Казахстан.....	261
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	268

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Ayulov A.M., Kozhakhmetova G.A., Yesmagulova N.</i> Problems of growth of agricultural production in Kazakhstan	11
<i>Pritvorova T.P., Ayaganova M.P.</i> Assessing of the potential of the non-profit sector as the basis of social entrepreneurship in Kazakhstan	19
<i>Taranova I.V., Abdimomynova A.Sh., Talapbayeva G.Ye., Berikbolova U.D.</i> The development of non-energyexport in the regions of Kazakhstan	29
<i>Hushti Z., Yerzhanova S.K., Spanova B.K.</i> Development strategy of the Kazakhstan tourist product .	35
<i>Karenov R.S.</i> Economic assessment of potential of world reserves of oil and the generalized estimates of resources of hydrocarbonic fuels in domestic practice.....	41
<i>Agumbayeva A.Ye., Mukhamediyeva A.A.</i> Conditions and perspectives of low carbon development in Kazakhstan	54
<i>Orazbayeva K.N., Kadyrbergenova A.K.</i> Problems of development and efficiency of petrochemistry and structures of deep processing of raw materials in Kazakhstan	62
<i>Syzdykova A., Abubakirova A.</i> External Debt and Debt Management Issues in Kazakhstan.....	68
<i>Amirova A.U., Bleutaeva K.B., Bastaubaev A.K., Tolamissova A.G.</i> Socio-economic problems of agriculture in modern conditions.....	75
<i>Kulbatyrov N.N., Tulepbekova A.A., Asenova A.E.</i> Assessment of conditions for entrepreneurship in the countries of the Eurasian Economic Union	81
<i>Tolysbayev B.S., Uteubayev T.B., Kurmanov N.A.</i> Human development in Kazakhstan and other EAEU countries.....	91
<i>Dzholdybaeva A.B.</i> Social factors of humanization of economic growth	98
<i>Arystanbekov K.T., Rakhimbaeva A.A.</i> The status and current trends of domestic trade of Kazakhstan	104

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O.</i> The features of financial support of the innovative development in Almaty region	111
<i>Akhmetzhanov B.A., Tazhibekova K.B., Khishauyeva Zh.T.</i> Estimation of innovative potential of regions Kazakhstan.....	118
<i>Mambetova S.Sh., Akybayeva G.S.</i> Innovation activity of the company: essence, assessment and increase problems	125
<i>Yessengeldina A.S., Sitenko D.A.</i> The role of research universities in the implementation of the country's innovation policy.....	130

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT

<i>Kocherbayeva A.A., Abildina M.K., Syzdykova D.I.</i> Current problems of knowledge economy formation in modern conditions	136
--	-----

<i>Mamrayeva D.G., Tashenova L.V.</i> The features of the commercialization of innovations in some countries	142
<i>Shakirova G.A.</i> Background of creation and development of audit activities in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan	149
<i>Nurumova I.T.</i> Actual labor market problems of the Kyrgyz Republic.....	158

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Sadykova K.K.</i> Professionalism as the most important factor of modern competitiveness of public servants.....	165
<i>Kenzhebayeva A.A., Kadyrova M.B.</i> Foreign experience of realization of efficiency management mechanism in public administration.....	174
<i>Bekkuzhin R.Zh., Eshenkulov T.I., Ibrayeva M.S.</i> Foreign experience of material incentives and planning the career progress of the government servants.....	180
<i>Nurkhaliyeva D.M., Omirbayeva B.S.</i> Some aspects of the assessing methodology of the state authorities' activity.....	188
<i>Bakirbekova A.M., Duisembayev A.A., Baygabulova K.K.</i> Improving the management of assets of Republic of Kazakhstan on the basis of the advanced practices in the foreign countries	193
<i>Akbayev Ye.T., Agymbay A.O., Seitalinova A.S., Orynassarova Ye.D.</i> Scientific and methodical bases of the analysis of a financial position of the enterprise according to the international standards of the reporting.....	201
<i>Shakeyev S.S.</i> International Financial Reporting Standards for small and medium enterprises: the transition, the features, the advantages and disadvantages.....	208
<i>Amankeldi N.A.</i> Higher education system's educational services market of the Republic of Kazakhstan: monitoring of development	214

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Zaynalov D.R., Iskakova Z.D., Kurmanalina A.K., Kalkabaeva G.M.</i> Stability criteria for monetary and financial system of the Republic of Kazakhstan in terms of the global financial crisis	222
<i>Komekbaeva L.S., Bulekbaeva G.K.</i> Credit policy of the second-tier banks of Kazakhstan in condition of free floating of the national currency.....	229
<i>Blokhina T.K., Niyazbekova Sh.U., Grekov I.Ye.</i> Impact of macroeconomic factors on dynamics of the Kazakhstan stock market.....	235
<i>Rakhimova G.A., Iskendiroya S.K., Zholaman U.Sh.</i> About the development of micro-credit in Kazakhstan	242
<i>Chaplinska A., Assanova M.K., Orymbekova R.A., Shevyakova A.L.</i> Tax rate in the Republic of Kazakhstan	248
<i>Sembekov A.K., Lukpanova Zh.O.</i> Analysis of reforming the tax system of the Republic of Kazakhstan in conditions of integration into the EEU.....	255
<i>Sembekov A.K., Khussaiyn F.</i> Public finance management as a factor of ensuring finance security of the Republic of Kazakhstan.....	261

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	268
--------------------------------	-----

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И
ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND
SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

УДК 338.431 (574)

А.М.Аюлов¹, Г.А.Кожаметова², Н.Есмагулова²

¹Гуманитарно-техническая академия, Кокшетау;

²Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана
(E-mail: info@gta.kz)

**Проблемы роста производства сельскохозяйственной
продукции в Казахстане**

В статье дан анализ состояния сельского хозяйства, представлены тенденции производства продукции растениеводства и животноводства. Указаны предпосылки и цель создания Государственной программы по развитию АПК на 2013–2020 гг. «Агробизнес — 2020». Подробно рассмотрены вопросы субсидирования и инвестиций в сельском хозяйстве. Определены мероприятия по увеличению экспорта и повышению конкурентоспособности отечественной продукции. Проанализированы факторы, оказывающие влияние на развитие сельскохозяйственного производства и формирующие конкурентные его преимущества, указаны меры решения проблем сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, производство сельскохозяйственной продукции, агропромышленный комплекс, личные подсобные хозяйства, валовой выпуск продукции, инвестиции, основной капитал.

Сельское хозяйство является одной из важных отраслей экономики Казахстана. Уровень его развития всегда был определяющим фактором экономической стабильности страны. Являясь одним из ее приоритетных направлений, агропромышленный комплекс (далее-АПК) располагает огромным потенциалом и большими резервами. До обретения независимости страны в аграрном секторе республики производилось более 20 % чистого материального продукта, доля сельских работников в общей занятости населения составляла свыше 40 %. Кроме того, аграрная экономика в Казахстане имеет огромную значимость в обеспечении социальной безопасности.

Стремление Казахстана войти в 30 конкурентоспособных стран, его вступление в ВТО, членство в Евразийском экономическом союзе являются вызовами для отечественного сельского хозяйства. Увеличение спроса на продовольственные товары в развивающихся странах вследствие экономического роста и повышения уровня благосостояния открывает дополнительные возможности для нас. С точки зрения общности границ, географического расположения благоприятными для нас являются рынки Китая, Индии и других азиатских стран, что требует развития транспортной инфраструктуры, логистических систем, разработки специальной тары и упаковки. Использование конкурентных преимуществ Казахстана в виде наличия большой площади пахотных земель ограничивается природно-

климатическими условиями, неразвитой системой водопользования, фитосанитарии, ветеринарии, племенного животноводства, селекции, отсутствием системы мониторинга и контроля безопасности продукции и др.

Актуальность темы исследования подтверждается сложностью и многогранностью проблемы обеспечения роста производства сельскохозяйственной продукции в стране. Это потребует проведения различных научных изысканий с целью выявления потенциальных возможностей по повышению конкурентоспособности агропромышленного комплекса страны в целом.

Данные Комитета по статистике Республики Казахстан показывают, что за годы реформ на селе произошли коренные изменения: доля негосударственной формы собственности в структуре сельхозпроизводителей возросла с 40 в 1991 г. до 99,4 % в 2000 г. [1].

В последующие 2000-е гг. реформы были направлены на восстановление и поддержку АПК. С середины 90-х годов прошлого века уровень поддержки товаропроизводителей колебался, не обнаруживая отчетливой тенденции. Однако в последние годы она росла, что отразилось на усилении защиты товаропроизводителей в рамках Таможенного союза с Беларусью и Россией, рыночных интервенциях по поддержке внутренних цен на пшеницу и увеличении бюджетных ассигнований. В настоящее время требуется смещение направления государственной поддержки с субсидирования цен на ресурсы и продукцию на финансирование общественных благ и услуг. Это также будет способствовать соответствию аграрной политики Казахстана критериям ВТО в качестве ее члена.

В связи с этим с целью реализации Программы по развитию АПК на 2013–2020 гг. «Агробизнес — 2020» [2] разработан комплекс мероприятий по обеспечению конкурентоспособности отечественной сельскохозяйственной продукции и продовольственной безопасности. Однако низкий уровень производительности труда в отрасли, несовершенство используемых технологий, мелкотоварность сельхозпроизводства не позволяют аграрной отрасли развиваться на интенсивной основе, обеспечивать наиболее полное использование материальных, трудовых и других ресурсов, соблюдать экологические требования.

В Программе аграрная политика государства направлена на стимулирование роста сельскохозяйственного производства в рамках стратегии диверсификации национальной экономики и повышение конкурентоспособности агробизнеса. В ней сохранены основные принципы поддержки отечественных товаропроизводителей, действовавшие в предшествующий период. Значительное ухудшение ситуации с кредитной задолженностью в агропродовольственном секторе экономики, связанное с мировым экономическим кризисом и прочими рыночными факторами, привело к принятию пакета мер финансового оздоровления, оцениваемого в 2 млрд долл. США. Это наряду с новыми механизмами в системе государственной поддержки кредитования стало наиболее значимым компонентом программы «Агробизнес — 2020»,

В настоящее время объем валовой продукции сельского хозяйства РК демонстрирует устойчивую тенденцию к ее росту. Объем произведенной сельхозпродукции в Казахстане за 2014 г. составил 2,5 триллиона тенге. В объеме ВВП он составляет 6,5 % против 34 % в 1990 г., при его увеличении за эти годы более чем в 8 раз. Сельское хозяйство РК интегрировалось в мировой рынок продовольствия и активно участвует в формировании торгового баланса и занимает 17,6 % от всего экспорта и 15,3 % от всего импорта. Рост производства растет при уменьшении численности занятых в сельском хозяйстве 1605,4 (2014 г.) против 2293,3 тыс. чел. в 2009 г. Среднемесячная номинальная заработная плата одного работника составляет 66483 тенге, что меньше, по сравнению с отраслями промышленности в 2,4 раза, с финансовой и страховой деятельностью в 3,3 раза [1]. Число работников в сельском хозяйстве от всего занятого населения составляет 18,8 %, при этом 71,2 % сельян являются самозанятыми. Их рост связан с изменением структуры сельскохозяйственных предприятий. Причем доля самозанятых увеличилась по сравнению с 2013 г. на 6 %.

Сельское хозяйство по-прежнему остается мелкотоварным, необходимо создание условий для его перехода в специализированные средне- и крупнотоварные производства на промышленной основе. Так, на 1 января 2014 г. юридических лиц, филиалов и представительств с видом экономической деятельности «Растениеводство, животноводство, охота и предоставление услуг в этих областях» было зарегистрировано 13035 единиц, крестьянских или фермерских хозяйств — 187630, домашних хозяйств поселков, аулов (сел), аульных (сельских) округов — 1632772 [1].

Важно отметить, что изменение структуры сельскохозяйственных предприятий привело к тому, что только 24 % валового выпуска продукции сельского хозяйства приходится на крупные агропредприятия, более 70–80 % производства — на крестьянские (фермерские) и личные подсобные хозяйства.

Данная тенденция наблюдается за весь анализируемый период. Сложность обеспечения кормами, отсутствие правильного ухода, ветеринарной помощи, селекционной работы, необходимых знаний приводят к снижению урожайности продукции растениеводства, продуктивности в животноводстве. Низкое качество сырья и удаленность от пунктов заготовки, несмотря на рост сельскохозяйственной продукции, снижают цены и количество заготавливаемого сырья.

На 1 января 2015 г. валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства по видам деятельности составляет 2527,9 млрд тенге или 105,9 % по сравнению с предыдущим годом. Причем валовая продукция растениеводства равнялась 52,5 %. По-прежнему в сельскохозяйственном производстве прослеживается тенденция специализации: сельхозпредприятия и крестьянские хозяйства производят зерно, корма, а личные подсобные хозяйства — продукцию животноводства.

В ЛПХ производится больше половины валовой продукции отрасли. Вместе с тем, следует отметить, что в объеме реализации сельскохозяйственной продукции их доля значительно меньше. Часть ее используется для самообеспечения продовольственными товарами и продажи населению.

Валовой выпуск продукции сельского хозяйства в текущих ценах растет, однако периоды подъема сменяются спадами и характеризуются нестабильностью валового выпуска продукции растениеводства. В 2010, 2012 гг. из-за неблагоприятных погодных условий наблюдается снижение урожайности зерновых и бобовых культур (за исключением риса).

Валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства в январе-августе 2015 г. составил 1058,4 млрд тенге, в том числе животноводства — 791,2 млрд тенге, растениеводства — 264,7 млрд тенге, услуг — 2,5 млрд тенге. Около 70 % от него приходится на долю основных производителей продукции сельского хозяйства (Акмолинская, Алматинская, Костанайская, Южно-Казахстанская, Северо-Казахстанская и Восточно-Казахстанская области). При этом производство в областях северного региона составляет примерно 20 % от республиканского объема и принадлежит сельскохозяйственным предприятиям. В остальных перечисленных областях производство приходится на крестьянские (фермерские) и личные подсобные хозяйства.

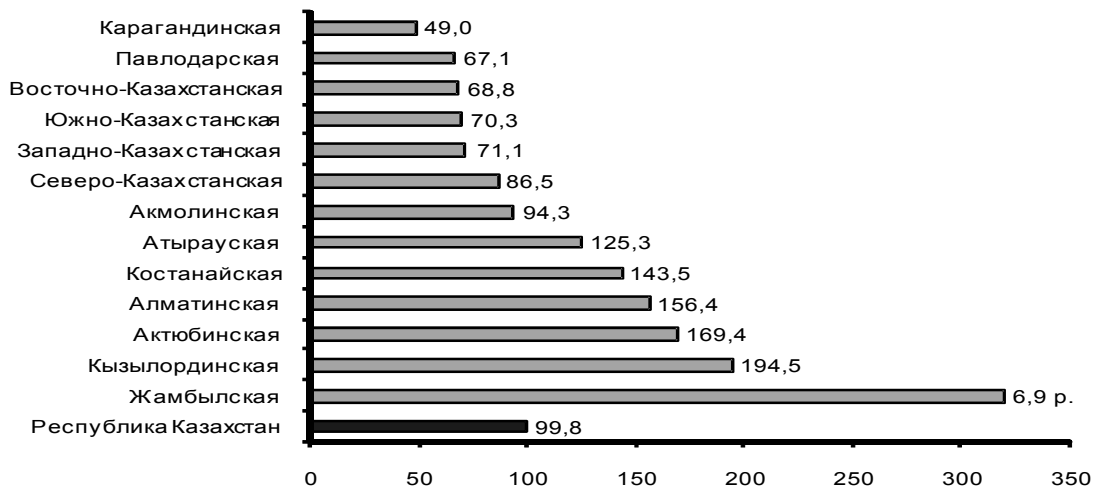
Развитие сельскохозяйственного производства зависит от состояния его материально-технической базы. В Программе [2] указывается что, несмотря на динамику роста абсолютного количества машин и оборудования, 80 % парка сельскохозяйственной техники в Казахстане изношено. В настоящее время средний возраст более 80 % зерноуборочных комбайнов и тракторов составляет 13–14 лет (при нормативном сроке эксплуатации 8–10 лет), списанию подлежат 71 % зерноуборочных комбайнов, 93 % тракторов и 95 % сеялок, современный машинно-тракторный парк в целом имеет износ в пределах 87 %.

В рамках Программы развития агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013–2020 гг. «Агробизнес — 2020» предусмотрены субсидирование и инвестиции в сельскохозяйственное производство. По данным Комитета по статистике Республики Казахстан объем инвестиций в сельское хозяйство в январе-декабре 2014 г. (в сопоставимых ценах) по сравнению с 2013 г. увеличился на 14,4 %. Доля вложений в сельское хозяйство в общем объеме инвестиций в основной капитал увеличилась на 0,1 процентных пункта и составила 2,5 % [1].

Состояние основных фондов сельского хозяйства на 1 января 2015 г. характеризуется следующими данными: количество построек и сооружений в растениеводстве в целом по республике составило 173,3 тыс. единиц. Из них овощекарттофелехранилищ — 114,7 тыс. ед., зерносеменовохранилищ (включая зернофуражные) — 11,5 тыс. и теплиц для выращивания овощей — 3,7 тыс. В последние годы количество построек и сооружений в животноводстве возросло и составило 1959,4 тыс. единиц, в т. ч. для содержания крупного рогатого скота используется 606,5 тыс. единиц, овец — 418 тыс. и птицы (кроме птицефабрик) — 321,2 тыс. Значительная часть построек и сооружений в растениеводстве и животноводстве находится в ЛПХ (92 и 97,1 % соответственно). В то же время основная часть ремонтных мастерских, пунктов технического обслуживания сельскохозяйственной техники находится у сельскохозяйственных предприятий — 1,7 тыс. единиц, или 93,6 %. Всего же ремонтных мастерских в сельхозформированиях — 1,5 тыс. единиц, ПТО сельскохозяйственной техники — 0,3 тыс. единиц.

В 2015 г. по данным МСХ РК объем субсидий составил 157,3 млрд тенге, что почти в 1,8 раза больше, чем в 2013 г. (87,2 млрд тенге). Благодаря впервые внедренному в прошлом году механизму поддержки (инвестиционному субсидированию) в 2014 г. объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства увеличился на 14,4 % и составил 166,4 млрд тенге. Кроме того, объем инвестиций в основной капитал на производство продуктов питания возрос на 16,5 % и составил 40,8 млрд тенге [3].

По данным Комитета по статистике Республики Казахстан значительная доля инвестиций в основной капитал отрасли (84,6 % от общего объема) финансируется за счет собственных средств инвесторов. В общем объеме инвестиций в основной капитал в сельском хозяйстве наибольшие вложения приходятся на выращивание сезонных культур (61,8 %) и животноводство (20,5 %). На рисунке 1 показаны инвестиции в основной капитал сельского хозяйства по регионам по состоянию за январь-сентябрь 2015 г. [1].

Индекс физического объема, в % к соответствующему периоду предыдущего года

Рисунок 1. Инвестиции в основной капитал в сельское хозяйство

Ситуация с производством сельскохозяйственной продукции во многом определяется современным состоянием и перспективами развития его сырьевого потенциала.

По оценке ООН, в результате процессов экологической деградации ежегодно в мире безвозвратно теряется 7–10 млн га пахотных земель, что составляет базу жизни для 21–30 млн человек (при ныне существующей норме 0,3 га на одного человека). Проблема истощения почв является актуальной для развивающихся стран, где доля средне- и сильноистощенных почв составляет, как правило, 20–30 % (в том числе в Китае — 30 %, в Индии — 20 %). Отдельным фактором сокращения сельскохозяйственного земельного фонда в развивающихся странах (основными примерами здесь служат Китай, Индия и Россия) является урбанизация, ведущая к переводу обширных сельскохозяйственных площадей, ранее обслуживавших города, в их жилой фонд.

Тем не менее указанная проблема будет способствовать вовлечению в оборот земель, находящихся в зоне рискованного земледелия и в районах, менее приспособленных для этого в целом. В СНГ такое расширение можно ожидать в России, Украине и Казахстане.

Однако у нас даже имеющийся клин посевных площадей, в том числе и под кормовыми, уменьшается. В странах ЕС три четверти сельскохозяйственных угодий занято под фуражными культурами. У Казахстана есть уникальные конкурентные преимущества: огромные площади пахотных земель с небольшой плотностью сельскохозяйственного производства, низкие показатели использования химикатов и удобрений создают естественный органический характер и безопасность продовольственной продукции.

Современная ситуация показывает, что посевная площадь под кормовыми, так же как, впрочем, и вся посевная площадь под сельскохозяйственными культурами, характеризуется нестабильностью. В 2013 г. она равнялась 2866,8 тыс. га, что составляло около 13 % от всей посевной площади 2000 г., когда уменьшение посевных площадей под кормовыми достигло минимума, или от показателей 1991 г.а 1/5 часть, в то время как общие посевные площади уменьшились только в 2 раза. В 2000 г. посевные под кормовыми культурами занимали 17 % от всех площадей. Справедливости ради можно отметить, что сокращение площадей не было бы негативным явлением, если бы урожайность кормовых увеличивалась и обеспечивала потребности животноводства. Учитывая долгосрочный характер интенсивного пути развития агропромышленного комплекса, возможно параллельное применение традиционных технологий производства сельхозпродукции с использованием ресурсного и экологического потенциала.

Новая аграрная политика предполагает делать более сильный акцент на разработку новых мер поддержки управления рисками в сельском хозяйстве и стимулирования устойчивого использования сельскохозяйственных ресурсов.

По данным Комитета по статистике Республики Казахстан в 2014 г. производство растениеводческой продукции составило 1,3 триллиона тенге. Оно является традиционно экспортным. В то же время Казахстан, крупнейший зерновой экспортер мира, столкнулся с проблемой недоступности для него внешних рынков зерна, в первую очередь Европы, Ближнего Востока и Северной Африки: транспортные расходы для Украины и России в эти регионах неизмеримо ниже, чем для Казахстана.

Рост сельскохозяйственного производства в текущих ценах был достигнут в основном за счет увеличения производства зерна, кормовых культур, овощей и картофеля. Как показывает мировая практика, существенный рост урожайности зерна (порядка 30–50 %) обеспечивается за счет повышения качества и сорта семян. В этой связи в целях повышения урожайности и качества продуктов растениеводства оказывается государственная поддержка развитию элитного семеноводства. Производство зерна имеет стратегическое значение для экономики Казахстана и играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности. В рамках проводимой аграрной политики была создана система государственных ресурсов зерна, осуществляется косвенная поддержка в виде льготных кредитов, субсидирования, действует специальный налоговый режим.

По данным Комитета по статистике Республики Казахстан, с 2000 г. по 2014 г. объем валовой продукции сельского хозяйства увеличился на 2123,7 млрд тенге в совокупном объеме. В том числе доля животноводства в нем составила 44,9 % по итогам 2014 г. На конец 2014 г. объем животноводческой валовой продукции составил 1189,6 млрд. тенге. В целом тенденцию роста можно было наблюдать на протяжении всего периода, и на данный момент отрасль животноводства стабильно развивается начиная с 1990 г. Также на протяжении этого времени объем валовой продукции животноводства ни разу не был ниже предыдущего года. Оно в современных условиях хозяйствования характеризуется рассредоточением поголовья скота в основном в личных подворьях, а также мелкотоварным и сезонным производством продукции. Около 82 % поголовья скота (в пересчете на условные головы КРС) размещено в хозяйствах населения, 5,1 процента животных находится в сельхозпредприятиях и 13,6 % — в крестьянских (фермерских) хозяйствах.

По состоянию на 1 января 2014 г., по сравнению с аналогичной датой 2013 г. (табл. 1), поголовье крупного рогатого скота выросло на 2,8 % (до 5,8 млн голов), лошадей — на 5,8 % (до 1,7 млн голов), количество птицы, содержащейся во всех категориях хозяйств — на 2,1 % (до 34,17 млн). Поголовье овец и коз сократилось на 0,4 % (до 17,6 млн голов), свиней — на 10,5 % (до 922 тыс. голов).

Рост объемов производства в этой отрасли в основном обусловлен увеличением поголовья и незначительным ростом продуктивности животных, что связано с преобладанием низкопродуктивного скота. Прирост объема продукции животноводства был в целом достигнут за счет овец и коз и КРС. Доля племенного скота в общей численности поголовья составляет 3–7 %. Поэтому в животноводстве основной упор сделан на его интенсификацию, прежде всего путем повышения генетического потенциала животных высокопродуктивных пород и перевода отрасли на промышленную основу.

Т а б л и ц а 1

Поголовье скота на конец года, тыс. голов

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
КРС	6095,2	6175,3	5702,4	5690,0	5851,2	6 032,7
Овец и коз	17369,7	17988,1	18091,9	17633,3	17560,6	17 914,60
Свиней	1326,3	1344,0	1204,2	1031,6	922,3	884,7
Лошадей	1438,7	1528,3	1607,4	1686,2	1784,5	1 937,9
Верблюдов	155,5	169,6	173,2	164,8	160,9	165,9
Птицы	32686,5	32780,6	32870,1	33474,0	34173,1	35 020,0

Примечание. Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике Республики Казахстан.

Большое внимание в программе поддержки отрасли со стороны государства уделяется качественному росту продукции, поскольку этот показатель определяет рентабельность производства. По состоянию на 1 декабря 2012 г. насчитывается более 455 субъектов в области племенного живот-

новодства, 430 из них занимаются выращиванием и реализацией племенного молодняка, из которых 66 имеют статус племенного завода и 364 — племенного хозяйства[4].

В регионах республики проводится определенная работа по качественному совершенствованию стада животных путем внедрения искусственного осеменения коров семенем производителей улучшающих пород отечественной и зарубежной селекции. Принятые меры по увеличению продуктивности скота и птицы благоприятно отразились и на показателях производства.

Следует признать, что производство сельскохозяйственной продукции в целом растет, однако достигло уровня показателей середины 90-х годов, когда наблюдался наибольший спад, и ниже уровня 1990 г. (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Производство отдельных видов сельхозпродукции

Показатели	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Забито в хозяйстве и реализовано на убой скота и птицы (в живом весе), тыс. тонн	1453,0	1501,2	1511,5	1509,4	1548,7	1602,5
Забито в хозяйстве и реализовано на убой скота и птицы (в убойном весе), тыс. тонн	794,1	834,4	838,1	844,7	871,0	900,2
Молоко, тыс. тонн	5303,9	5381,2	5232,5	4851,6	4930,3	5067,9
Яйца, млн штук	3306,4	3720,3	3718,5	3673,4	3896,0	4291,2
Шерсть, тыс. тонн	36,4	37,6	38,5	38,4	37,6	37,8
Каракуль, тыс.штук	78,8	49,4	42,0	43,6	24,3	20,1

Примечание. Составлено авторами на основе данных Комитета по статистике Республики Казахстан.

По данным МСХ РК на 2,9 % вырос объем производства продуктов питания за 2014 г. (1 042,4 млрд тенге). Несмотря на снижение за 2014 г. на 6,2 % всего экспорта АПК (2,6 млрд долларов США), необходимо отметить, что впервые с прошлого года активно экспортируются мясо и мясопродукты, экспорт которых по итогам 2014 г. составил 12,3 тыс. тонн, в том числе экспорт «красного мяса» — 7,5 тыс. тонн, говядины — 6,3 тыс. тонн. При этом отмечается снижение импорта продукции АПК на 4,1 % (3,8 млрд тенге) [3].

По прогнозу ФАО и ОЭСР при благоприятном сценарии развития расширение использования новых технологий в развивающихся странах позволит не только обеспечить прирост их собственных потребностей в продовольствии, но и усилит конкуренцию на мировом рынке. Предполагается, что он в будущем будет характеризоваться превышением спроса над предложением, что обусловлено недостаточным приростом производства по причине ограниченности кормовых ресурсов, опережающим ростом численности населения в ряде регионов и общей тенденцией повышения качества жизни.

Казалось бы, открываются хорошие перспективы для устойчивого роста производства сельскохозяйственной продукции в Казахстане, учитывая возможность производства натуральной, экологически чистой продукции, в то время как на мировом рынке широкое применение получили модифицированная продукция, различные синтетические заменители продуктов питания. Вместе с тем надо понимать, что рынок давно поделен между основными экспортерами сельскохозяйственной продукции. Партнеры по Евразийскому экономическому союзу составляют сильнейшую конкуренцию на внутреннем рынке, не говоря о внешних рынках. Предпринимаемые меры в странах СНГ по наращиванию собственного производства в целях обеспечения национальной продовольственной безопасности, даже в условиях санкций, предпринимаемых к России, девальвации тенге, не дают оптимистического прогноза.

Наиболее привлекателен в силу своей емкости российский рынок, но в рамках ЕЭС белорусская продукция составляет для нас сильнейшую конкуренцию. Общность границ, низкие цены, стабильная динамика роста цен, идентичность потребительских предпочтений почти не оставляют надежд для увеличения экспорта Казахстана в этом направлении.

Указанные выше факторы, как-то: общность границ, идентичность потребительских предпочтений — могут стать катализаторами увеличения экспорта казахстанской продукции в центральноазиатские страны. Азиатский рынок для Казахстана ближе, чем для России и Белоруссии.

Как никогда становится актуальным вопрос повышения конкурентоспособности отечественной продукции. Страны — экспортеры и импортеры сельскохозяйственной продукции и сырья внедряют эффективные системы менеджмента качества на основе принципов ХАССП и требований ИСО, менеджмента безопасности пищевой продукции и механизмов сертификации, утвержденных в рамках Глобальной инициативы по безопасности продуктов питания, в то время как у нас продукция животноводства производится большей частью в ЛПХ.

Таким образом, на наш взгляд, устранение значительного отставания в развитии транспортной инфраструктуры, управлении водными и земельными ресурсами, систем ветеринарии, фитосанитарии и продовольственной безопасности, распространение информации и знаний имеют решающее значение для роста производства сельскохозяйственной продукции в Казахстане. Для решения этой проблемы необходима реализация следующих мер:

- развитие взаимосвязанной продовольственной системы «производство–переработка–реализация»;
- увеличение добавленной стоимости на этапе переработки;
- развитие пищевой и перерабатывающей промышленности;
- углубление специализации с целью использования потенциала разных почвенно-климатических и экономических территорий страны;
- расширение сети заготовительных пунктов для обеспечения доступности сельскохозяйственного сырья;
- рост объема инвестиций и качественных показателей в системе ветеринарии и фитосанитарии;
- обеспечение реальной отдачи от консультационных услуг, оказываемых сельхозпроизводителям;
- совершенствование системы кадрового, научного, правового и информационного обеспечения субъектов агропромышленного комплекса;
- устранение значительного отставания в развитии транспортной инфраструктуры, управлении водными и земельными ресурсами;
- распространение в сфере сельскохозяйственного образования и науки информации и знаний, имеющих решающее значение для достижения поставленных целей аграрного развития.

Список литературы

- 1 Официальные статистические данные Комитета по статистике Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.
- 2 Программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2013–2020 годы «Агробизнес — 2020». — Астана, 2012.
- 3 Информация Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.nomad.su/>
- 4 Справка об итогах деятельности Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан за 2013 год и задачах на 2014 год. — [ЭР]. Режим доступа: <http://mgov.kz/napravleniya-razvitiya/apk-kazahstana/>

А.М.Аюлов, Г.А.Кожаметова, Н.Есмагулова

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді дамыту мәселелері

Мақалада ауыл шаруашылығы жағдайларына, мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру беталысына талдау ұсынылған. 2013–2020 жж. арналған «Агробизнес — 2020» АӨК дамыту бойынша мемлекеттік бағдарламасын құру мақсаты мен алғышарттары көрсетілген. Ауыл шаруашылығын инвестициялау мен қаражаттандыру мәселелері жан-жақты қарастырылған. Отандық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және экспортты ұлғайту бойынша шаралары анықталды. Ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуға әсер етуші және оның бәсеке артықшылықтарын қалыптастырушы факторлары белгіленді, ауыл шаруашылығы мәселелерін шешу шаралары көрсетілді.

A.M.Ayulov, G.A.Kozhakhmetova, N.Yesmagulova

Problems of growth of agricultural production in Kazakhstan

The article presents the analysis of the state of agriculture, trends in production of crops and livestock. Specified background and purpose of the state Program on development of agriculture on 2013 — 2020 years «Agribusiness-2020». Discussed the necessary subsidies and investments in agriculture. Identified measures to increase exports and improve the competitiveness of domestic products. Analyzed the factors influencing the development of agricultural production and forming its competitive advantages, the measures for solving the problems of agriculture.

References

- 1 Official statistics of the Committee on statistics of the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: <http://www.stat.gov.kz>.
- 2 Development program of agro industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2013–2020 years «Agribusiness — 2020», Astana, 2012.
- 3 Information of the Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: <http://www.nomad.su/>.
- 4 Information about results of activity of the Ministry of agriculture of the Republic of Kazakhstan for 2013 and tasks for 2014, [ER]. Access mode: <http://mgov.kz/napravleniya-razvitiya/apk-kazahstana/>

Т.П.Притворова¹, М.П.Аяганова²

¹Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

(E-mail: mira6907@mail.ru)

Оценка потенциала некоммерческого сектора как базиса социального предпринимательства в Казахстане

Авторами выявлены общие черты для некоммерческого сектора и социального предпринимательства, а также особенные характеристики каждого из этих сегментов с позиций стратегии достижения финансовой устойчивости. В статье проведена экономическая оценка показателей производства и образования доходов в секторе некоммерческих организаций, обслуживающих домашние хозяйства, с акцентом на объем и структуру чистой прибыли по видам услуг в среднесрочном периоде на основе Системы национальных счетов. Рассмотрена структура сектора по видам организаций в сравнении со структурой некоммерческого сектора в странах Центральной и Восточной Европы и стран ЕАЭС. С учетом этих данных в статье дана оценка сильных сторон развития некоммерческого сектора, а также предложены рекомендации для формирования внешних условий, которые будут стимулировать поиск и обретение его субъектами хозяйственной самостоятельности и устойчивости.

Ключевые слова: коммерческий сектор, социальное предпринимательство, социальные предприятия, третий сектор, домашнее хозяйство, ценность.

Методология, или система, исходных представлений о социальном предпринимательстве в настоящее время представляет собой достаточно сложную систему понятий, которая отражает и относительную новизну этого вида деятельности в современной экономике, и постоянное появление новых форм, которые не всегда вписываются в уже известные определения.

Обобщая накопленный в науке массив знаний, можно выделить три точки зрения, широко распространенные среди теоретиков и практиков, о специфике социального предпринимательства. С точки зрения эмпирической формы выделяют:

- 1) неприбыльные или некоммерческие организации (далее НКО);
- 2) некоммерческие организации, открывшие подразделение, приносящее доход;
- 3) организации, являющиеся разновидностью социальной ответственности бизнеса, которые реализуют социально значимые проекты и программы через организационно независимые структуры [1–3].

Есть сторонники узкой трактовки социального предпринимательства, как результата применения инновационных подходов в деятельности некоммерческих организаций для получения доходов [4–6].

Некоммерческий сектор (далее НС) многими исследователями совершенно справедливо рассматривается как предтеча социального предпринимательства, как новый этап в его развитии, что отталкивается от исторически обусловленного процесса роста значения некоммерческих организаций в экономике социальных государств.

При всем разнообразии состава НКО в разных странах и решаемых ими задач традиционно выделяют несколько их категорий

1. Организации взаимных выгод (mutual benefit organization), которые создаются для защиты интересов своих членов взамен уплачиваемых ими взносов. К этому типу относятся ассоциации предпринимателей, профсоюзы и другие добровольные общественные организации. Например, Американская ассоциация пенсионеров приложила много усилий для совершенствования законодательства США. Ею были подготовлены поправки ко многим законопроектам по улучшению социального и пенсионного обеспечения, многие из которых были приняты. Самоорганизация граждан в современных странах рассматривается как инструмент решения противоречия между личностью и государством, личностью и рынком [7]. Эта группа организаций в качестве финансовых источников использует членские взносы участников и предлагает им взамен осязаемые выгоды, превосходящие их реальные или возможные издержки.

2. Ко второму классу относятся две подгруппы организаций, которые в фокус ставят не интересы членов организации, а коллективные или общественные выгоды (public benefit association):

- 2.1 благотворительные неприбыльные организации, включающие:
- частные, корпоративные, общинные и семейные благотворительные фонды;
 - религиозные общины и центры медицинской помощи при них;
 - больницы, создаваемые на средства фондов и муниципальных бюджетов;
 - центры сестринского ухода за престарелыми гражданами;
 - некоммерческие центры семейных консультаций и психотерапевтической помощи;
 - организации, работающие с группами, находящимися в тяжелой жизненной ситуации, и др.;
- 2.2 неблаготворительные неприбыльные организации, включающие:
- общества защиты прав потребителей;
 - общества культурно-просветительские;
 - организации экологической направленности деятельности;
 - организации солдатских матерей и др.

В группе 2.1, которая является классической некоммерческой организацией с благотворительными и государственными источниками финансирования, основными сферами деятельности некоммерческого сектора в развитых странах остаются здравоохранение, образование и социальные услуги. В США в 2010 г. доминировали НКО медицинского профиля (28 тысяч организаций и 4 млн занятого персонала), на втором месте находились НКО в сфере образования (20 тысяч НКО и 2 млн человек), на третьем — НКО социальных услуг (25 тысяч НКО и 1,5 млн человек) [8].

В группе 2.2 задействованы миллионы людей, которые на добровольных началах, т.е. будучи волонтерами, заняты озеленением районов городов, контролем над охраной ресурсов флоры и фауны, устранением последствий стихийных бедствий, поддержанием общественного порядка и чистоты и т.п. Источниками финансирования этой группы НКО являются средства государственного бюджета, спонсорские средства или собственные средства от проведения разного рода акций, которые носят разовый характер.

Как нами было сказано выше, согласно одной из принятых в научных исследованиях типологий социального предпринимательства выделяются традиционные некоммерческие организации, НКО, имеющие доходную деятельность, и организации, которые идентифицируются как социальные предприятия. Все организации, работающие в данном секторе, имеют общую цель: создание социальной ценности (см. рис. 1).

Рисунок 1. Классификация организаций некоммерческого сектора как основы для развития социального предпринимательства (данные работы [8; 102])

В то же время между ними есть различия. По вопросу границ между традиционными НКО и НКО, имеющими доходную деятельность, а также между ними и социальным предпринимательством можно отметить следующее.

Традиционные НКО имеют социальную направленность и могут применять инновационные методы решения стоящих перед ними задач, но источники их финансирования ограничены ресурсами государственного бюджета и благотворительными фондами. Они могут реализовывать отдельные формы доходной деятельности в своей работе, например, проведение акций, концертов, организационный взнос за участие в конференции, продажа публикаций и т.п. Это вовсе не означает, что экономическая цель становится постоянной. После проведения акции или другого мероприятия НКО снова становится обычной некоммерческой организацией.

Возмещение затрат НКО, осуществляемое на основе доходов от параллельной разовой платной деятельности, вовсе не означает выход его на уровень социального предприятия. Получаемые доходы направляются на реализацию основной миссии НКО и являются одним из источников её поддержки.

НКО, имеющее доходную деятельность, появляется тогда, когда появляется регулярный зарабатываемый доход, т.е. организуется постоянно функционирующее подразделение или выделяется один из видов деятельности для зарабатывания денег на рынке в форме производства продукции (услуг) и реализации их клиентам на основе рыночных цен.

Например, если некоммерческое предприятие — профессионально-реабилитационный центр для инвалидов, но его подразделение по трудоустройству инвалидов начинает вести базу данных и самостоятельную деятельность по трудоустройству всех граждан с ограниченными возможностями, а не только тех, кто прошел курс реабилитации, то это может вырасти в самостоятельный бизнес-проект. Фактически начнет функционировать агентство занятости для работников с ограниченными возможностями и соответствующими функциями сопровождения на рабочем месте.

К.Альтер определяет такие НКО как организации, траектория развития которых стала формой «предпринимательской, коммерческой деятельности, которую используют организации гражданского общества для создания дохода и тем самым усиления результативности своей миссии» [9].

Граница между социальным предприятием и НКО, имеющим доходную деятельность, проходит по признаку её организации в режиме бизнес-предприятия, имеющего бизнес-план и соответствующий менеджмент.

В 1996 г., в период формирования системы исходных представлений о социальном предпринимательстве как таковом, Фонд Робертса по развитию предприятий США (The Roberts Enterprise Development Fund) представил определение социального предприятия. Это «доходное предприятие, организованное для расширения экономических и социальных возможностей неимущих слоев населения, одновременно ориентированное на получение прибыли» [10].

Примером такого вида предприятия, появившегося на базе обычной некоммерческой организации, может быть бизнес-проект магазина, работающего по франшизе с одежной или обувной фирмой, в котором работают молодые люди из группы риска. В таком проекте уже очевидны бизнес-менеджмент и соответствующий режим работы.

Таким образом, некоммерческий сектор является той институциональной средой, в которой может произойти эволюция некоммерческой организации в социальное предприятие, имеющее две равнозначные цели — экономическую и социальную, но не допускающее приоритета экономических ценностей над социальными.

В Республике Казахстан к настоящему времени сложился некоммерческий сектор с определенным потенциалом, который может стать основой для инновационного решения экономических проблем социально уязвимых слоев населения, которые ни государство, ни рынок не могут решить в полной мере.

Нами проведена оценка потенциала некоммерческого сектора Казахстана как по его роли в экономической системе страны (на основе методологии статистической Системы национальных счетов (СНС-93) и по структуре входящих в него организаций в сравнении со странами СНГ и Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ), которые являются постсоветскими странами, близкими по уровню развития.

Оценка на основе макропоказателей Национальных счетов Казахстана

Можно оценить участие некоммерческого сектора в фактическом конечном потреблении домашних хозяйств.

В валовом внутреннем продукте Казахстана, рассчитанном по методу конечного использования, доля расходов на фактическое конечное потребление домашних хозяйств за период с 2009 по 2014 гг. увеличилась с 53,4 % до 56,2 % [11].

В структуре расходов за период наблюдались разнонаправленные структурные сдвиги (см. рис. 2).

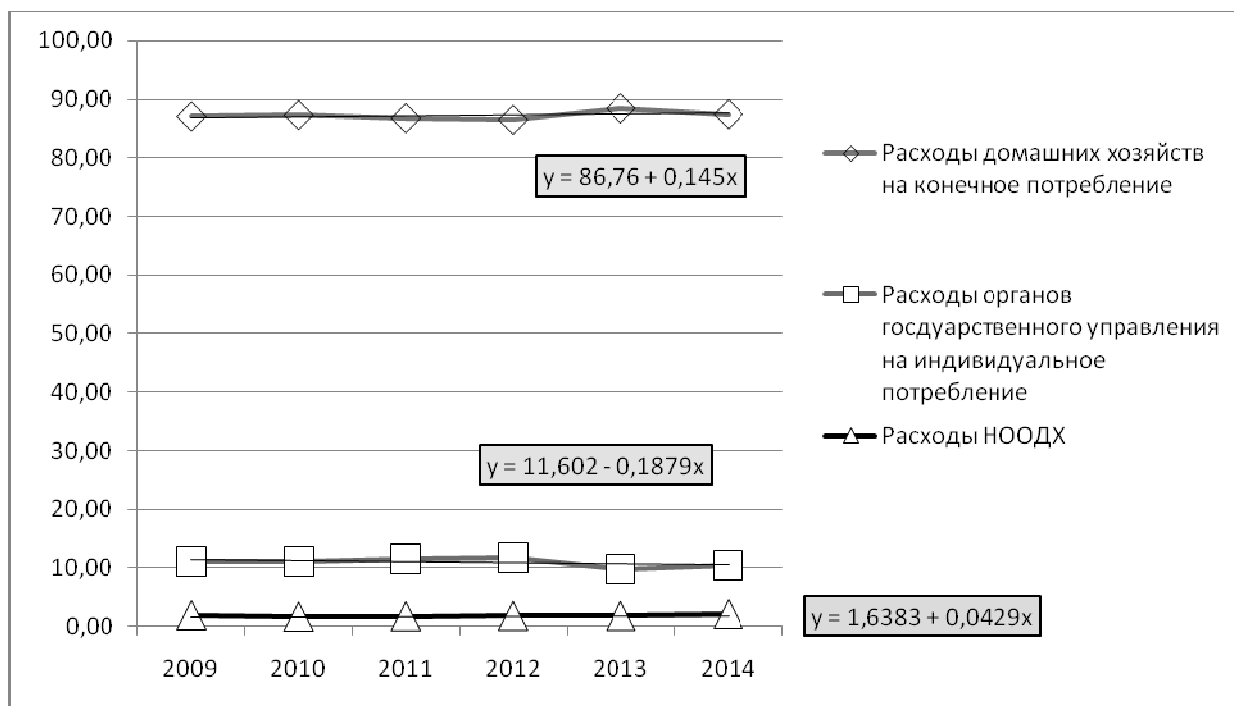

Рисунок 2. Структура расходов на фактическое конечное потребление домашних хозяйств, % (данные работы [10; 11])

Для корреляционных зависимостей, представленных на рисунке 2, необходимо рассчитать коэффициент парной корреляции. Дело в том, что при линейной корреляции коэффициент корреляции r является не только критерием тесноты связи, но и критерием точности аппроксимации (подбора формулы, выражающей зависимость).

Коэффициент парной корреляции, как отмечается в ряде известных математико-статистических справочниках, определяется по формуле

$$r = \frac{N \sum xy - \sum x \sum y}{\sqrt{N \sum x^2 - (\sum x)^2} \cdot \sqrt{N \sum y^2 - (\sum y)^2}},$$

где x, y — текущие значения наблюдаемых величин; N — число наблюдений. Существует несколько модификаций приведенной выше формулы, наиболее простая из которых имеет вид:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \sigma_y},$$

где \overline{xy} — среднее значение произведения двух коррелируемых величин; \bar{x}, \bar{y} — средние значения этих величин; σ_x, σ_y — среднеквадратичные (стандартные) отклонения соответствующих величин:

$$\sigma_x = \sqrt{\overline{x^2} - (\bar{x})^2}; \quad \sigma_y = \sqrt{\overline{y^2} - (\bar{y})^2}.$$

Важно отметить, что σ^2 — дисперсия случайной величины (мера рассеяния).

Результаты произведенных расчетов с помощью приведенных выше формул.

1. Для производственной функции $y = 86,76 + 0,145x$ коэффициент парной корреляции $r = 0,783$.

2. Для производственной функции $y = 11,602 - 0,1879x$ коэффициент парной корреляции $r = -0,901$ (с возрастанием аргумента x функция y убывает).

3. Для производственной функции $y = 1,6383 + 0,0429x$ коэффициент парной корреляции $r = 0,852$.

Таким образом, для всех трех полученных зависимостей коэффициент парной корреляции представляет собой значительную величину. Следовательно, можно не сомневаться в целесообразности линейной аппроксимации всех трех зависимостей.

Рассмотрев направление трендов изменений за период, можно утверждать, что в структуре:

- уменьшилась доля расходов государства на индивидуальное потребление на 0,187 процентных пункта (включает услуги здравоохранения, образования, социальные специальные услуги и др.);
- увеличилась доля расходов некоммерческих организаций, обслуживающих домашние хозяйства (НКООДХ), на 0,042 процентных пункта;
- увеличилась доля расходов домохозяйств на 0,145 процентных пункта.

Учитывая, что официальной политикой государства на текущем этапе является передача части своих функций сектору НКО, можно предположить, что эти сдвиги становятся ощутимыми и проявляются в статистическом учете. Только за последние два года доля сектора НКО увеличилась с 1,74 % до 2,07 %, впервые за период независимости Казахстана достигнув границы в 2 %.

Производство и образование доходов в секторе НКООДХ характеризуется следующими параметрами.

Доля валовой добавленной стоимости (далее ВДС) в выпуске продукции и услуг сектором в среднем за период составила 64,1 % и в последние три года стабилизировалась на уровне 52, 53 %. В структуре ВДС доля оплаты труда в среднем за период составила 82,3 %, а доля прибыли — 11,6 % (см. табл. 1).

Необходимо отметить, что в 2009 г. чистой прибыли вообще не было зафиксировано, а в сумме валовой добавленной стоимости присутствовали только оплата труда, амортизация основного капитала и другие налоги на производство (не связанные с выпускаемым продуктом или оказываемыми услугами, такие как земельный, имущественный и др.).

Т а б л и ц а 1

Основные показатели производства и образования доходов сектора НООДХ

Периоды, г.	Доля ВДС в выпуске сектора НООДХ, %	Доля оплаты труда в ВДС, %	Доля чистой прибыли и чистых смешанных доходов в ВДС, %
2009	68,5	95,2	0,0
2010	73,1	86,0	5,7
2011	85,1	71,8	20,0
2012	52,5	68,2	23,7
2013	52,6	87,8	5,2
2014	52,9	85,2	15,6
В среднем за период	64,1	82,3	11,6

Примечание. Рассчитано по данным источника [11].

Структура сектора по видам экономической деятельности в системе национальных счетов представлена услугами:

- образования;
- здравоохранения и сопряженными с ними социальными специальными услугами;
- прочими услугами (коммунальными, социальными, персональными).

По объемам производства валовой добавленной стоимости в некоммерческом секторе доминируют «прочие услуги», а в их составе коммунальные. В этом виде услуг в среднем за период производится примерно 84,3 % ВДС сектора, доля оплаты труда составляет 86 %, а чистой прибыли — 56,9 % (см. табл. 2).

Можно сделать вывод, что у этих услуг в секторе НООДХ самый высокий экономический потенциал.

Вторую позицию в структуре ВДС сектора занимают услуги «здравоохранения и специальные социальные услуги». Они производят в среднем за период 11,6 % ВДС, имеют долю 11,1 % в оплате труда и 8,8 % — в чистой прибыли.

Сегмент услуг образования производит всего 4,1 % ВДС, имеет долю 2,9 % в оплате труда и 15,0 % — в совокупной чистой прибыли сектора.

Структура сектора НКО по показателям производства и образования доходов, %

Годы	Образование			Здравоохранение и специальные социальные услуги			Прочие услуги (коммунальные, персональные и др.)		
	Доля в ВДС сектора	Доля в оплате труда	Доля в чистой прибыли	Доля в ВДС сектора	Доля в оплате труда	Доля в чистой прибыли	Доля в ВДС сектора	Доля в оплате труда	Доля в чистой прибыли
2009	3	2,7	0	9,8	9,5	0	87,2	87,8	0
2010	3,1	2,8	9,3	10,3	9,6	10,8	86,6	87,7	79,9
2011	3,1	3,2	3,0	17,3	14,3	25,5	79,6	82,6	71,5
2012	5,4	3,1	12,3	10,2	11,8	0,2	84,4	85,1	87,5
2013	4,8	2,7	44,4	11,3	10,5	12,0	83,9	86,8	43,7
2014	5,1	2,9	28,0	10,8	11,2	7,4	84,1	85,9	64,6
В среднем за период	4,1	2,9	16,2	11,6	11,1	9,3	84,3	86,0	57,9

Примечание. Рассчитано по данным источника [11].

Здесь наблюдается очевидная диспропорция: услуги образования производят в 2,8 раза меньше ВДС, чем услуги здравоохранения, но долю в прибыли имеют в 1,7 раза больше. Фактически прирост экономического потенциала в сфере образования идет более быстрыми темпами. И в целом население больше склонно тратить, деньги пусть даже и небольшие, на образование, чем на здравоохранение и специальные социальные услуги, в отличие от приведенного выше примера по США, где доминируют организации медицинского профиля.

В целом же для сектора важно наличие чистой прибыли, как подтверждение факта образования сегмента некоммерческих организаций, которые, занимая промежуточное положение между государством и рынком, начинают зарабатывать на предоставлении услуг населению по более низким ценам, чем частные услугодатели и обеспечивать индивидуальный подход, который не могут реализовывать государственные организации.

Потенциал сектора в сравнении со странами ЕАЭС, Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ)

Структура третьего сектора в разных странах трудно сопоставима в силу разной нормативно-правовой базы и разнообразия организационных форм, имеющих как официальную регистрацию в качестве хозяйствующего субъекта, так и неформальный статус. Такой статус имеют, например, коммуны престарелых, существующие в форме домохозяйства в городской и сельской местности. В одной только Карагандинской области существуют четыре таких местных сообщества престарелых. Тем не менее целесообразно выделить общие и особенные черты этого сектора экономики (см. рис. 3).

Доминирующим по удельному весу сектором в странах ЦВЕ и Беларуси являются разного рода ассоциации, в состав которых некоторые страны включают профсоюзы. С точки зрения статистического учета ассоциации действительно являются некоммерческими организациями, но вряд ли могут развиваться в направлении социального предпринимательства. В Казахстане удельный вес ассоциаций незначителен — 3,7 %.

Другим доминантом, а в некоторых странах первым, являются собственно некоммерческие организации, предоставляющие услуги всем домашним хозяйствам и не имеющие прибыли. По доле некоммерческих организаций в структуре (24,3 %) Казахстан близок к Польше и Эстонии.

С Эстонией также наблюдается сходство в значительной доле жилищных кооперативов в структуре НКС, которые в Казахстане имеют 62,8 % в структуре. Кроме этих двух стран, жилищные кооперативы нигде не занимают сколь-либо значимой доли.

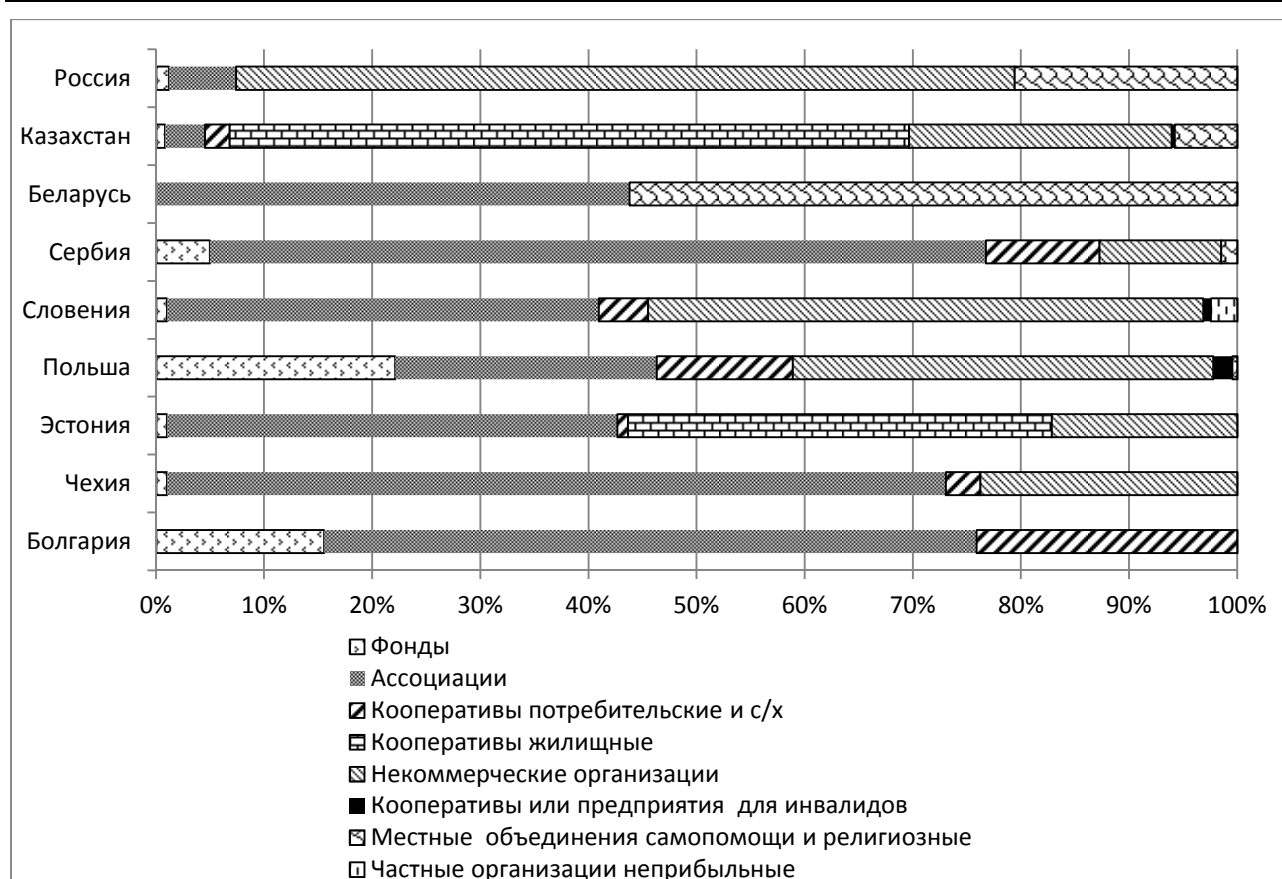

Рисунок 3. Структура потенциала некоммерческого сектора по организационным формам в странах ЦВЕ и ЕАЭС, % (данные работы [13; 22])

В странах ЦВЕ заметна доля разного рода благотворительных фондов в структуре сектора, в России (1,2 %) и Казахстане (0,8 %) меньше. В Беларуси с её опорой на местные объединения самопомощи, благотворительные фонды вообще не выделены.

Местные объединения граждан, в том числе религиозные, кроме Беларуси, представлены в России, Сербии и Казахстане (где составляют 5,8 % генеральной совокупности). В некоторых странах значительную долю занимают потребительские и сельскохозяйственные кооперативы, в Казахстане их доля равна 2,3 %.

Кооперативы или предприятия для инвалидов наиболее существенную долю имеют в Польше (1,8 %) и в Словении (0,7 %), в Казахстане также присутствуют (0,3 %). В других странах такая форма при проведении исследования не зафиксирована. При этом в Казахстане отсутствуют профессионально-реабилитационные центры для инвалидов, которые в небольшом числе, но все же отмечены в ряде стран ЦВЕ, особенно в Польше, где работает 30 таких центров.

Таким образом, все основные элементы третьего сектора в Казахстане существуют, и потенциал для развития на этой базе социального предпринимательства сложился.

Сильными сторонами потенциала третьего сектора в Казахстане являются:

- традиции солидарности и взаимопомощи, унаследованные от советского времени во многих целевых группах (общества инвалидов, сообщества престарелых);
- образцы предпринимательской деятельности для инвалидов, ранее реализованные на учебно-производственных базах, а сегодня имеющие форму предприятий малого бизнеса, при значительных льготах и ресурсах для развития;
- высокий уровень образования и профессиональной квалификации лидеров и специалистов в городах в сфере специальных социальных услуг и образования;
- значительный социальный капитал в сельских сообществах [13].

Внешними условиями для развития третьего сектора, которые будут стимулировать поиск и обретение его субъектами хозяйственной самостоятельности и устойчивости, на наш взгляд, будут:

- ограниченность ресурсов бюджетов всех уровней, что будет сказываться на финансировании некоммерческого сектора и подталкивать его к поиску альтернативных источников и способов финансирования своей деятельности;
- предоставление новых ресурсных возможностей для НКО в рамках сотрудничества как внутри сектора (например, с политическими партиями, профсоюзами), так и с государственным сектором в аспекте льготной аренды помещений, заключение контрактов на обслуживание инвалидов труда и т.п.;
- создание нормативно-правовых условий для развития социального предпринимательства, что позволит усилить потенциал на действующих предприятиях инвалидов, а также обрести устойчивость гибридным предприятиям как дочерним компаниям НКО, действующим на рынке товаров и услуг.

Таким образом, в то время как американские исследователи выделяют «размывание границ» среди институциональных и правовых форм, а также смешанные хозяйствующие формы создания прибыли вместе с социальной ценностью, европейские ученые отмечают, что социальное предпринимательство чаще всего зарождается и развивается в рамках третьего сектора.

В связи с этим его потенциал имеет большое значение для решения многих проблем, на которые у государства не хватает ресурсов или оно решает эти проблемы путем предоставления усредненной услуги, не учитывающей специфические потребности целевых групп населения.

Некоммерческий сектор, благодаря накопленному опыту в решении проблем бедности, маргинальности, эксклюзии, считается эволюционно сформировавшимся базисом для развития новых методов решения социальных проблем общества, имеет социальную мотивацию и не решает экономические затруднения за счет социальных ценностей.

В Республике Казахстан к настоящему времени у некоммерческого сектора сложился определенный потенциал, как экономический, так и по формам деятельности. Экономический потенциал был оценен нами на основе макропоказателей СНС-93 и позволил сделать вывод, что в среднесрочном периоде с 2009 по 2014 гг. доля НООДХ в фактическом конечном потреблении домохозяйств увеличилась до 2 %. С 2010 г. в ВДС сектора появилась чистая прибыль, что раньше не фиксировалось, но по отдельным годам её доля очень неравномерна и в среднем за период составила 11,6 %. Наибольшая доля в ВДС сектора у прочих услуг (84,3 % в среднем за период), в которых доминируют коммунальные услуги. Доля здравоохранения и специальных социальных услуг в ВДС (11,6 %) почти в три раза выше, чем образовательных услуг (4,1 %), но доля прибыли в 1,7 раза меньше. В целом для сектора важно наличие чистой прибыли, как факта появления регулярной доходной деятельности у некоммерческого сектора.

Сравнение структуры некоммерческого сектора стран ЦВЕ и ЕАЭС по формам деятельности, позволило сделать вывод, что в Казахстане сложились все основные структурные единицы: ассоциации, фонды, жилищные кооперативы, некоммерческие организации, местные объединения самопомощи. В очень незначительном количестве имеются сельскохозяйственные кооперативы и предприятия для инвалидов, но отсутствуют профессионально-реабилитационные центры.

Сектор некоммерческих организаций имеет свои сильные стороны, к которым мы относим традиции солидарности и взаимопомощи в обществе, предпринимательскую деятельность предприятий инвалидов, высокий уровень профессиональной квалификации лидеров и специалистов некоммерческих организаций в крупных городах и значительный социальный капитал в сельской местности.

Условиями для повышения устойчивости и хозяйственной самостоятельности субъектов некоммерческого сектора в долгосрочной перспективе будут: предоставление новых ресурсных возможностей для НКО в рамках партнерства внутри сектора (с профсоюзами, партиями) и с другими секторами, а также совершенствование нормативно-правовых условий для стимулирования социального предпринимательства, в том числе как дочерних компаний НКО.

Список литературы

- 1 Dees J.G. The meaning of social entrepreneurship. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship. — Duke University's Fuqua School of Business, 2001 (revised vers.). — [ER]. Access mode: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf 31.
- 2 Остин Дж., Стивенсон Г., Вей-Скиллерн Дж. Социальное и коммерческое предпринимательство: сходства и различия // Вестн. С.Петербург. ун-та. Сер. Менеджмент. — 2010. — Вып. 3. — С. 115–145.
- 3 Dees J.G., Emerson J. Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs. — New York: John Wiley & Sons, 2001.
- 4 Boschee J. Eight basic principles for nonprofit entrepreneurs // Nonprofit World. — 2001. — July-August. — P. 15–18.
- 5 Kanter R.M., Summers D. Doing well while doing good: dilemmas of performance measurement in nonprofit organizations and the need for a multiple-consistency approach / The nonprofit sector: a research handbook / Edit. by W.W.Powell. — New Haven: Yale University Press, 1997. — P. 154–166.
- 6 Lasprogata G.A., Cotton M.N. Contemplating enterprise: the business and legal challenges of social entrepreneurship // American Business Law Journal. — 2003. — Vol. 41. — P. 67–113.
- 7 Шлихтер А. Некоммерческий сектор США: ресурсы, области деятельности и эффективность // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 8. — С. 89–97.
- 8 Шлихтер А. Общественные блага в США: распределение и финансирование // Мировая экономика и международные отношения. — 2014. — № 5. — С. 42–53.
- 9 Мамбетова С.Ш. Проблемы управления социальными системами, социальными процессами и развитием социального потенциала предприятий // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 2(78). — С. 45–51.
- 10 Mair J., Marty I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight // Journal of World Business. — 2006. — № 41. — С. 36–44.
- 11 Источник: Национальные счета Республики Казахстан, 2015. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.
- 12 Social Enterprise: New Model for Poverty Reduction and Employment Generation. — Bratislava: EMES & UNDP report, 2012. — 214 p.
- 13 Bektleeva D. Stimulation of informal care in the system of long-term care for older persons and persons with disabilities in Kazakhstan // Вестн. регионального развития. — 2012. — № 3–4 (33). — С. 21–28.

Т.П.Притворова, М.П.Аяғанова

Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік негізі ретінде коммерциялық сектор әлеуетін бағалау

Мақалада Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлікті дамыту үшін негіз ретінде коммерциялық емес сектор әлеуетін бағалау сұрақтары қарастырылған. Авторлар коммерциялық емес және әлеуметтік кәсіпкерлік секторы үшін жалпы жақтарын айқындап, сонымен бірге қаржылық тұрақтылықты жетілдіру стратегиясы тұрғысынан осы сегменттердің әрбіреуінің сипаттамаларын анықтады. Және ұлттық шоттар жүйесі негізінде орта мерзімде қызметтер түрлері бойынша таза пайда құрылымы мен көлемін ескере отырып, үй шаруашылығына қызмет көрсету коммерциялық емес ұйымдардың секторында табыстардың қалыптасуы мен өндірістің көрсеткіштерін экономикалық бағалауын жүргізді. Орталық және Шығыс Еуропа және ЕАЭО елдеріндегі коммерциялық емес құрылымды салыстырып, сектор құрылымы жеке сұрақ ретінде қарастырылды. Осы мәліметтерді есепке ала отырып, коммерциялық емес сектордың дамуының әлді жақтары бағаланды, сонымен қатар коммерциялық емес ұйымдардың субъектілері шаруашылық жекелілік пен тұрақтылыққа ие болу үшін сыртқы жағдайларды қалыптастыруда ұсыныстар әзірледі.

Т.П.Pritvorova, М.П.Ayaganova

Assessing of the potential of the non-profit sector as the basis of social entrepreneurship in Kazakhstan

The authors identified the common features for the non-profit sector and social entrepreneurship, as well as the special characteristics of each of these segments from the standpoint of a strategy to achieve financial stability. In the article the economic evaluation of production and generation of income in the sector NPISHs with an emphasis on the size and structure of net income by type of service in the medium term based on the System of National Accounts SNA 93 was conducted. A separate issue is considered NISH structure of the sector by types of organizations in comparison with the structure of the nonprofit sector in Central and Eastern Europe and the EAEC. In view of these data, the article assesses the strengths of the non-profit sector, and offers recommendations for the formation of the external environment that will stimulate the search for and finding his subjects of economic self-sufficiency and sustainability.

References

- 1 Dees J.G. *The meaning of social entrepreneurship*. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University's Fuqua School of Business, 2001, [ER]. Access mode: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf 31.
- 2 Austin J., Stevenson G., Wei-Skillern J. *Journal of Saint Petersburg University*, Ser. Management, 2010, 3, p. 115–145.
- 3 Dees J.G., Emerson J. *Enterprising nonprofits: A toolkit for social entrepreneurs*, New York: John Wiley & Sons, 2001.
- 4 Boschee J. *Nonprofit World*, 2001, July-August, p. 15–18.
- 5 Kanter R.M., Summers D. *The nonprofit sector: a research handbook*, edit. by W.W.Powell, New Haven: Yale University Press, 1997, p. 154–166.
- 6 Lasprogata G.A., Cotton M.N. *American Business Law Journal*, 2003, 41, p. 67–113.
- 7 Schlichter A. *World Economy and International Relations*, 2006, 8, p. 89–97.
- 8 Schlichter A. *World Economy and International Relations*, 2014, 5, p. 42–53.
- 9 Mambetova S.Sh. *Bull. of Karaganda University*, Ser. Economy, 2015, 2 (78), p. 45–51.
- 10 Mair J., Marty I. *Journal of World Business*, 2006, 41, p. 36–44.
- 11 *Source: National accounts of the Republic of Kazakhstan*, 2015, [ER]. Access mode: <http://www.stat.gov.kz>
- 12 *Social Enterprise: New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*, Bratislava: EMES & UNDP report, 2012, 214 p.
- 13 Bektleeva D. *Journal of regional development*, 2012, 3–4 (33), p. 21–28.

I.V.Taranova¹, A.Sh.Abdimomynova², G.Ye.Talapbayeva², U.D.Berikbolova²

¹Stavropol State Agrarian University, Russia;

²Korkyt Ata Kyzylorda State University
(E-mail: tt.ata@mail.ru)

The development of non-energy export in the regions of Kazakhstan

The article deals with current issues of foreign economic activity of the Republic of Kazakhstan. The volume of trade in all member states of the Eurasian Economic Union is determined. The ratio of exports and imports of goods is analyzed, which determined that the Kazakhstan economy continues to grow at the expense of exports. In the article an important role is devoted to the development of non-energy exports, which contributes to the growth of the economy. The proportion of processed exports in the Republic of Kazakhstan's GDP is determined. Non-energy export in the context of Kazakhstan's regions is analyzed. A number of ways to improve the export support mechanism in the regions of Kazakhstan is offered.

Key words: export, import, trade balance, non-oil exports, the region.

The increasing globalization of the world economy leads to increased interdependence of economic systems of various states, as well as determines the inevitability of harmonization, unification, the universalization of the national legal instruments used in the management of the processes of economic interaction of many different actors at the international level. In these circumstances, any country becomes a party to the processes of globalization, affecting a wide range of social relations. If each state will approach more flexibly and efficiently to the development of economic and legal instruments for the integration of national economic entities in the world economic system, than it will get potentially greater benefit for development and strengthening of its domestic markets (goods, services, capital, labor and financial and etc.), which, in turn, positively impact on the rise of the national economy and filling the state treasury.

The Concept of Kazakhstan's joining to the 30 most developed countries of the world marked long-term priorities of socioeconomic development of the country. The President in his Message to the people «Kazakhstan's way — 2050: common goal, common interests, common future» in 2014 identified the main problems to be solved for this. The first priority is indicated by strengthening innovative industrialization processes [1].

Engaging and activation of innovation and the industrial component in the overall system of reform programs is an urgent problem today. In recent decades the government is actively pursuing a policy of industrialization, diversification, improving the competitiveness of the national economy. The aim of almost all government programs is to ensure sustainable and balanced economic growth through diversification and enhancing its competitiveness.

In recent years the integration processes between Belarus, Kazakhstan and Russia are becoming more developed, the logical consequence of which was the signing of 29 May 2014 the Treaty on the establishing the Eurasian Economic Union (EAEU) from the January 1, 2015. Deepening cooperation between Belarus, Kazakhstan and the Russian Federation raises questions about the relative priorities of structural policy measures and results in the member states of the EAEU and the role and possible contribution of integration processes in the achievement of targets in key areas of economic development.

Areas of economic development, for which the problem of the comparative analysis of national strategic documents and the problem of integration capacity assessment are the most relevant include:

- Improvement of the business and investment climate;
- Modernization, innovation, creation and development of new industries;
- The development of export potential;
- Energy development;
- The development of transport and transport infrastructure;
- Development of international cooperation.

The choice of these areas is due to the degree of their impact on the competitiveness of national economies, global trends and the current macroeconomic situation in the country, as well as the presence of all strategic documents developed in these areas by member states.

Joining the EAEU by Armenia and Kyrgyzstan affected slightly on the intra trade patterns due to the small size of their economies. Most of the mutual trade turnover still accounted for on the trade between Russia and Belarus (56.9 %) and Kazakhstan (34 %). Being the «backbone» of union, Russian Federation also plays a leading role in trade with Armenia (2.6 %) and Kyrgyzstan (3.1 %). Mutual trade between the EAEU states not associated with Russia is insignificant. Significant level was reached only in trade between Belarus and Kazakhstan, which for the first nine months of 2015 is amounted to \$475mln., which is equivalent to 1.4 % of the all-union trade.

The economic situation of the Eurasian Economic Union totally in 2015 is characterized by a decline in economic activity in all member states. The external shocks had a negative impact on economic activity in the region EAEU, also experiencing pressure from structural factors limiting growth potential. Changing macroeconomic conditions in 2015 led to the entry of Russian and Belarusian economies into recession and a sharp slowdown in growth in Kazakhstan. As a result, demand for non-energy exports decreased within the EAEU. In addition, remittances reduced to Armenia and Kyrgyzstan [2].

Development of integration processes in the economy determines the importance of foreign trade activities as one of the most important tools for economic development. The future of world trade, its transformation into the global trading system will depend on a number of economic, political and social factors, including technological innovation, changes in production and consumption patterns, as well as demographic changes.

Many currently implemented international initiatives are aimed at stimulating economic growth. Free trade agreements, investment agreements, and aid for trade aimed at increasing employment and higher wages. Proponents of globalization emphasize the importance of trade in achieving international convergence of labor rights and working conditions. However, most economists agree that free international trade can contribute to both an increase and a reduction of jobs [3].

In some, but not all countries, living standards have improved. It is clear that trade is not the only mechanism, the use of which provides a socio-economic development. The combination of domestic policy, providing support for workers, improving the production infrastructure, improving education and reliability of the legal system are necessary for economic growth.

When custom duties were the main obstacle to the development of trade and its liberalization certainly was useful to consumers who benefited from lower prices, greater variety and higher quality products. But now, when most of the reduced customs duties, non-tariff measures in the form of sanitary requirements and technical specifications are an obstacle to free trade. It is necessary to find a balance between rules that protect consumers, their food, their health, the environment and the principles of free trade.

The development of the global trading system is most evident in the wide geographic distribution of trade and the growth of international supply chains. There are new prospects for liberalization of services which promotes labor productivity growth in the real sector of the economy, employing services for intermediate consumption.

Enhancing the role of Kazakhstan in the international turnover is confirmed by the following facts, which are presented in Table.

Table

Value of export and import of goods in Kazakhstan (mln. USD)

Indicators	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.
Foreigntradeturnover, including:	91 397.5	121 241.7	132 807.2	133 506.0	120 755.3
export	60 270.8	84 335.9	86 448.8	84 700.4	79 459.8
import	31 126.7	36 905.8	46 358.4	48 805.6	41 295.5
Tradesurplus	29 144.1	47 430.1	40 090.4	35 894.8	38 164.3

Note. Compiled by authors based on [4].

According to the ratio of exports and imports of goods, Kazakhstan's economy continues to grow at the expense of exports. The trade surplus is about \$40 billion, and in 2011 it exceeded that amount.

The foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan in 2014 amounted in \$120.8 bln., having decreased in comparison with 2013 by 9.6 %. Export from Kazakhstan decreased by 6.2 % to \$79.5 bln. Import decreased by 15.4 % to \$41.3 bln. The trade balance for 2014 was \$38 bln., which is 6.3 % higher than in 2013.

The decline of exports was mainly due to reduction of the supply of commodities by 6.3 % (\$4.1 bln.), which amounted to \$61 billion. The share of \$3.6 bln. from \$4.1 bln. is oil. Export of processed goods was \$18.5 billion, which decreased by 5.7 % (\$1.1 billion). The reason for the decrease is mainly a reduction in the volume of copper by \$1 billion due to falling world prices and reduced demand in the China market. In addition, the reduced supply of uranium, precious metals, ferro-alloys by \$1 bln. due to the volatility of world prices.

To date, the export is dominated by raw materials and natural resources. It should be taken into account that for trade of natural resources, unlike the trade of industrial and agricultural products, export rather than import restrictions (export taxes) are more important for the market conditions. WTO rules constrain not only import but also export restrictions. As a result, at this stage of participate in the WTO exporters of raw materials and natural resources largely benefit. Under these conditions, the most important task for Kazakhstan is to diversify exports and switching to products with greater added value through the development of processing industries.

Note, however, that high performance of resource export is characterized the countries with large reserves of natural resources, which, no doubt, includes our republic. The dominance of raw materials is an objective, justified and sufficiently rational strategy of foreign policy of well-resourced countries. Today Kazakhstan has positioned itself as one of the largest and most advanced of three major exporters in the world market of goods: oil, metals and grain. In this connection it is necessary to recognize the fact that it proceeds from the sale of raw materials in the most difficult years of the act as «safety cushion» for our economy, ensuring that the state not only its social obligations, but also allowing to implement development programs.

Natural resources, of course, served as a launching pad for Kazakhstan economic growth. But objectively, there is a need of structural changes in the economy, which would realize the gains from possession of natural resources through the development of its own high-tech production, reducing imports of consumer goods, especially agricultural production and food industry.

In carrying out structural reforms must take into account the available human resources, natural resources, financial resources and communication with global value chains. Structural reforms need to attract investment, including foreign investment. This requires a comfortable business environment, which, in turn, formed as a result of structural changes in the economy. The international trading system provides many useful tools for structural change, investment, diversification of exports. Compliance with the international terms of trade provides a clear, predictable business conditions, which are the basis for structural changes and provides the confidence of businesses and investors.

Therefore, the processed products play an important role because they contribute to the growth of the economy. The dynamics of export and import of processed goods is presented in Figure 1.

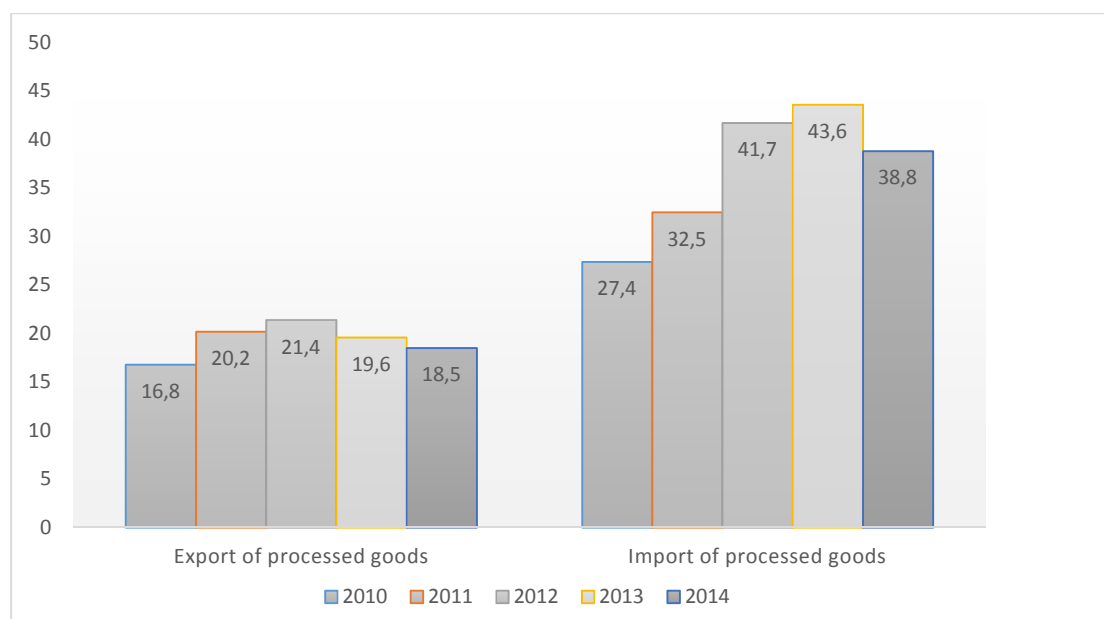

Figure 1. Dynamics of export and import of processed goods (in bln. US dollars) (compiled by authors based on [4])

The export of the country is mainly represented by intermediate goods — 72 % share of the total export of the Republic of Kazakhstan. The import of Kazakhstan is mainly represented by intermediate goods (raw material for processing) and the means of production. Their combined share in the total volume is 69 %. This situation indicates the growing average annual rate of renovation of production and technological park of the country.

The vector of economic development is to move towards a coherent and balanced growth of the processing, innovation, technology and social sectors. The development of non-energy exports is designed to change the structure of foreign trade turnover of Kazakhstan, which today is characterized by a high proportion of mineral resources in exports and domination of production of high-tech industries (machinery and equipment) in imports. The share of processed export of the Republic of Kazakhstan in the country's GDP is presented in Figure 2.

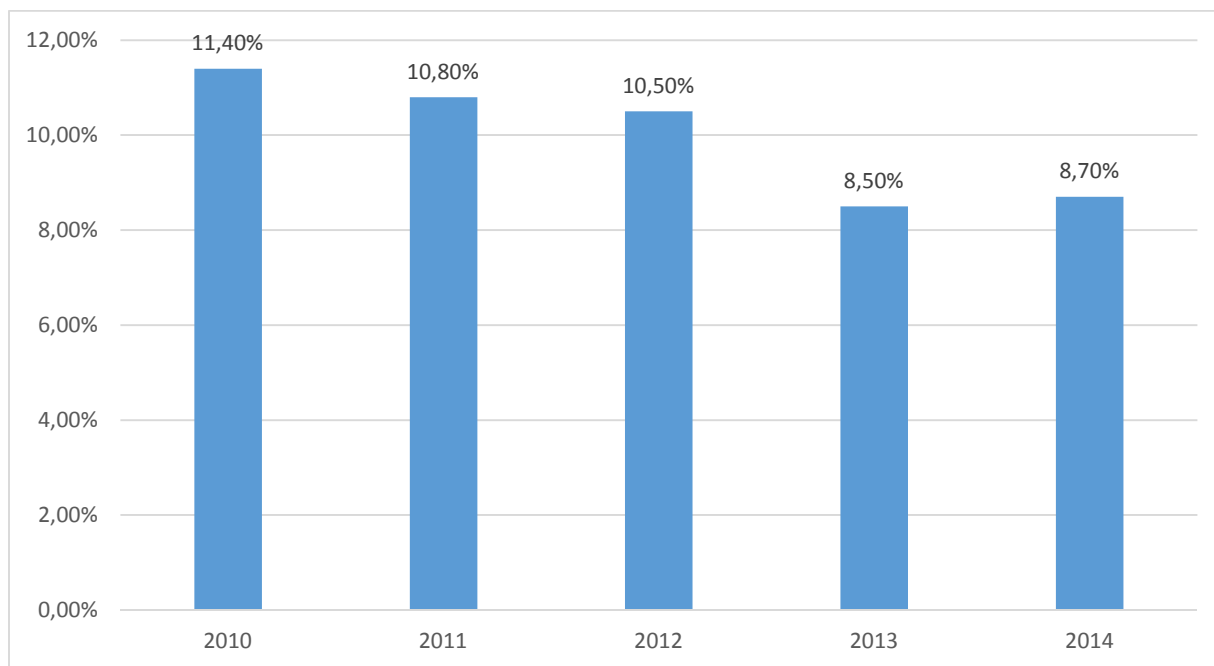

Figure 2. The share of processed export in GDP of Kazakhstan, % (compiled by authors based on [4])

The share of non-energy export in GDP is about 10 %, but the last few years it is declined. However, in conditions of intensive development of non-productive sector of the economy, trade in services is becoming an increasingly important factor for economic growth, collaboration and cooperation within the framework of the EAEU. It contributes to the development of the system of international relations.

Foreign trade has traditionally provided a significant contribution to GDP and contributes to the technological improvement of the production. Without import of components and spare parts it is impossible to produce competitive products for the internal and external markets, many sectors of the economy. Import largely ensures the filling of food and consumer baskets of population. Foreign trade maintains and expands the number of work places, stimulates competitive and innovative vectors of economic modernization. Import intensifies the competition in the domestic market which hinders the further growth of the level of monopolization of the economy because the factors monopolization and obtain monopoly rents are in conflict with an objective and challenging competition on the external market.

The imbalance between the integration processes in the world economy and the necessity sector to protect the interests of domestic producers of services, new limitations of foreign trade operations of Kazakhstan determine the importance of creating favorable conditions for import substitution in the service sector, as well as to promote the export of services as one of the areas of non-primary export development policy. Non-energy export in the context of Kazakhstan's regions in 2014 is shown in Figure 3.

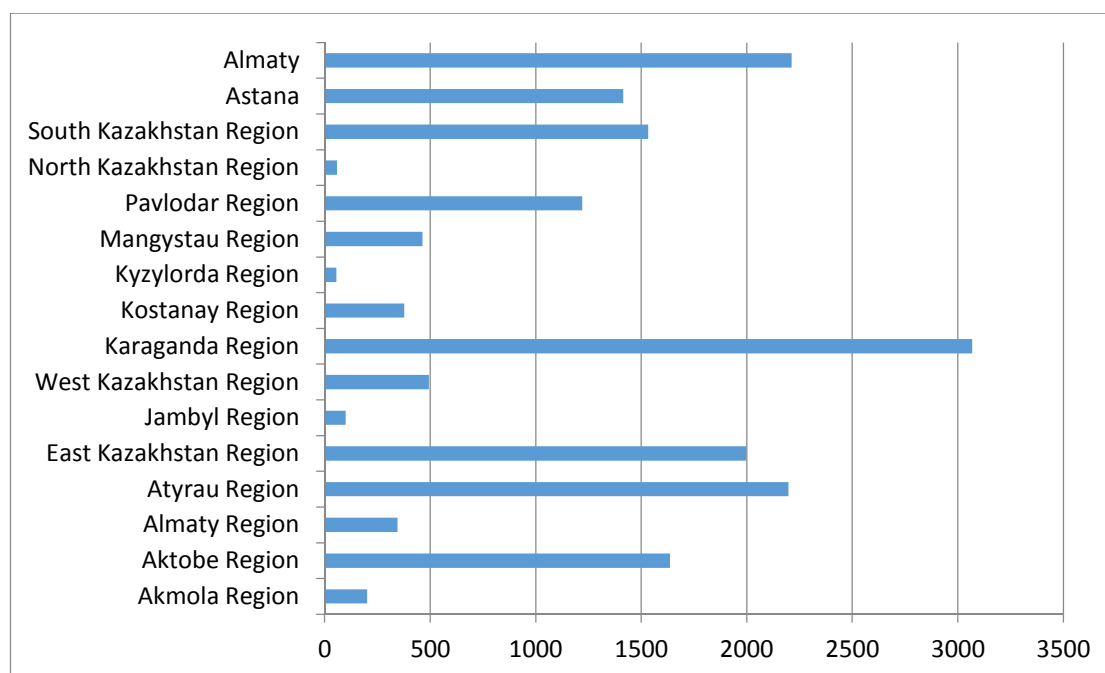

Figure 3. The non-energy export in the context of Kazakhstan's regions in 2014 (in mln. US dollars) (compiled by authors based on [5])

The largest increase in export of processed products compared with 2013 year is observed in Mangystau region — 2 times from \$230.2 million to \$463.4 million (due to floating drilling rigs, petroleum distillates), West Kazakhstan region — by 16.6 % from 423.2 million to \$493.4 million (due to optical carriers and liquefied petroleum gas) and Almaty region — by 13.3 % from \$304.8 million to \$345.4 million (at the expense of self-propelled lifting equipment, petroleum distillates, excavators and welding machines).

In addition, it may be selected the regions with relatively low specific weight of processed exports in total exports, i.e., regions whose exports dominated by raw materials or products with primary (low) degree of processing. They are Kyzylorda region (1.9 %), Mangystau region (4.8 %), West Kazakhstan region (5.2 %) and Atyrau region (7.7 %).

The general plan of measures to support non-energy export in the Republic of Kazakhstan is aimed at changing the structure of exports of goods in favor of a high degree of processing, the development of related services. Export development activities are focused primarily on the participation in the export operations of small and medium enterprises. Such activities should have a positive impact on the development of competition and business activity, both in industry and in services. Given that innovation activity is initiated, as a rule, «from below», i.e. at the level of small and medium enterprises, export support measures should give additional impetus to the development of innovative business.

Increasing the volumes of non-energy export should be recognized the strategic direction and priority of the Republic of Kazakhstan regions. This requires targeted impact on the existing competitive exporters and manufacturers of finished products having even a small demand on foreign markets. There are mechanisms of short-term effects on commodity exporters — tariff and non-tariff measures, such as emergency introduction of export duties and control over prices of exporters in the domestic and foreign markets. There have been enough cases available on the market overpricing manufacturers of products for the domestic market and significantly reduce them for the outside. It destroys the incentives for domestic production of goods, as it becomes more profitable to buy abroad the raw materials needed for manufacturing investors to further processing and use in the production process in Kazakhstan.

Thus, to improve the non-energy export of the regions of the Republic of Kazakhstan we offer the following activities:

- to prepare qualified personnel for the regions in which there are no specialists, mainly engaged in foreign trade and brokering;
- to increase the participation of local authorities in providing information and analytical support for export;

- to improve the administration standards in the field of formation and realization of the export potential of the country on the basis of priority development of non-energy export;
- creation of the conditions for a smooth transition of the business sector into the mainstream of the diversified industrial business, taking into account the needs of the partners;
- creation of the conditions for increased investment in high-tech export sector.

References

- 1 Послание Президента РК народу Казахстана от 17 января 2014 года «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». — [ЭР]. Режим доступа: http://akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvarya-2014-g.
- 2 Совпадающие и опережающие индикаторы для государств — членов Евразийского экономического союза (краткосрочный прогноз до марта 2016 г.). — [ЭР]. Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/economyPrognoz/Documents/СОИ%20для%20государств%20-%20членов%20ЕАЭС_dec_2.pdf.
- 3 Есенгельдин Б.С., Мурзатаева Г.К., Нурумова И.Т. Социальные основы развития регионального рынка труда // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2014. — № 2 (74). — С. 78–83.
- 4 Отраслевой анализ состояния внешней торговли за 2014 г. — [ЭР]. Режим доступа: www.kazninvest.kz
- 5 Анализ экспорта Республики Казахстан в разрезе регионов за 2014 г. — [ЭР]. Режим доступа: www.kazninvest.kz

И.В.Таранова, А.Ш.Әбдімомынова, Г.Е.Талапбаева, У.Д.Берикболова

Қазақстан аймақтарындағы өндірістік емес экспорттың дамуы

Мақалада Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық қызметінің өзекті сұрақтары қарастырылған. Барлық мемлекеттердегі — Еуразия экономикалық одағының мүшелеріндегі тауар айналымы анықталған. Тауарлардың экспорты мен импортының арақатынасы талданған, ол қазақстандық экономиканың экспорт арқылы дамып отырғанын айқындап береді. Еліміздің экономикасының өсуіне ықпал ететін өндірістік емес экспорттың дамуына басты мән берілген. Қазақстан Республикасының өңделген экспортының еліміздің ішкі жиынтық өніміндегі үлес салмағы анықталған. Өндірістік емес экспорт Қазақстан аймақтары негізінде талданған. Қазақстан аймақтарындағы экспортты қолдау механизмін жетілдірудің бағыттары ұсынылған.

И.В.Таранова, А.Ш.Абдимомынова, Г.Е.Талапбаева, У.Д.Берикболова

Развитие несырьевого экспорта в регионах Казахстана

В статье рассмотрены актуальные вопросы внешнеэкономической деятельности Республики Казахстан. Определен товарооборот во всех государствах — членах Евразийского экономического союза. Проанализировано соотношение экспорта и импорта товаров, которое позволяет определить, что казахстанская экономика продолжает развиваться за счет экспорта. В статье важная роль отведена развитию несырьевого экспорта, который способствует росту экономики страны. Определен удельный вес обработанного экспорта Республики Казахстан в ВВП страны. Проанализирован несырьевой экспорт в разрезе регионов Казахстана. Предложен ряд направлений совершенствования механизма поддержки экспорта в регионах Казахстана.

References

- 1 Message of the President of Kazakhstan on January 17, 2014 «Kazakhstan's way – 2050: Common goal, common interests, common future», [ER]. Access mode: http://akorda.kz/ru/page/page_215750_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-17-yanvarya-2014-g.
- 2 Coincident and leading indicators for the member states of the Eurasian Economic Union (short-term forecast up to March 2016 g.), [ER]. Access mode: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/economyPrognoz/Documents/СОИ%20для%20государств%20-%20членов%20ЕАЭС_dec_2.pdf.
- 3 Yessengeldin B.S., Murzataeva G.K., Nurumova I.T. *Bull. of Karaganda University*, Ser. Economy, 2 (74), 2014, p. 78–83.
- 4 Industry analysis of foreign trade in 2014, [ER]. Access mode: www.kazninvest.kz.
- 5 Analysis of the export of the Republic of Kazakhstan by region in 2014, [ER]. Access mode: www.kazninvest.kz.

Z.Huszt¹, S.K.Yerzhanova², B.K.Spanova³

¹*Institute of Economic Sciences of Pecs University, Hungary;*

²*Ye.A.Buketov Karaganda State University;*

³*Karaganda Economic University
(E-mail: salta_27@mail.ru)*

Development strategy of the Kazakhstan tourist product

The article tourist entrepreneurial activity is examined in Republic of Kazakhstan. The main purpose of tourist business activities in the development of Kazakhstan tourist industry is to create competitive tourist product in international market. Achievement of these aims requires the development of the governmental regulation system and support of tourist activity, the usage of marketing and promotion methods of tourist products. Within the framework of the tourist cluster development in the Republic of Kazakhstan there were chosen priority areas of entrepreneurial activity development in the field of tourism, such as business, ecological, cultural and cognitive tourism. Main retentive factors are educed for tourist market of Kazakhstan development.

Key words: destination, communication, infrastructure, product, cluster, recreation, tax preferences, quality, exhibition, pilot project.

Tourism is a priority direction in economic development in many countries. Tourism provides inflow of currency to the country, tax payments, employment, and state prestige's enhancement on the world arena. There is no definition of the term tourism, combining criteria, which are specific for tourist industry: definitions of «tourist», «rest», «social function», «international relations», «service sector», «economy» and «knowledge». In this regard definition of tourism is specified according to mentioned criteria: «Tourism is the system of the multisectoral relations regulated by the state that covers formation of a tourist product, its provision and functioning in the period of individuals traveling, carrying out informative and social function, contributing strengthening of the international relations, economy and cultural connections».

Entrepreneur in the sphere of tourism, pursuing personal aims in profit receiving, satisfies needs of the population in rest and health recovery, which is also the responsibility of the state. It means that the goal of the state is to direct entrepreneurship in the sphere of tourism in order to achieve maximum benefit for the citizens of the country. According to mentioned above, there is the specified definition of the term «enterprise» in the sphere of tourism: «Tourist enterprise activity is the economic activity which is carried out within laws and interests of the state, individuals and the organizations, directed to the net income receiving by the means of demand meeting for recreational, professional and business, healthy, sports and religious services, based on a private property (private entrepreneurship) or on the right of economic maintaining of the state enterprise (the state venture). It is carried out on behalf of the entrepreneur, for risk and under property responsibility of the entrepreneur».

It is possible to meet a set of definitions of the concept of the tourist market in the economic literature. However, the entrepreneur, the main participant of the tourist market, is not identified in the given definitions. In this regard, we specified the definition of the market of tourist services: «The market of tourist services is a form of socioeconomic communication between entrepreneur and consumers, who are capable and have a desire to buy tourist services; it enables entrepreneurs to choose ways of production and sale of tourist services».

We suggest to consider the strategy of the development of Kazakhstan tourist product in the following directions: strategy of the sustainable development — as the most important instrument of achievement of the objectives of the territorial country development, without natural and cultural resource exhaustion and the environment harming; the strategy unique historical, cultural and natural territories development; the strategy of the selective tourism, which is based on an exact definition of the new perspective tourist markets and fast promotion of the chosen tourist destinations on these markets [1].

Nowadays the main goal of tourist business activity of tourist branch development in Kazakhstan is the creation of competitive tourist product in international markets. Implementation of these goals requires the following tasks solution: development of tourist infrastructure, development of the effective mechanism of state regulation and support of tourism, formation of attractive tourist images of the country, increasing of tourist potential, and formation of recreational zones with entertaining specialization. Achievement of these

purposes requires the development of a state regulation system and support of tourist activity, use of marketing and methods of tourist product's promotion. Now the Republic of Kazakhstan constantly takes active part in the international tourist exhibitions, such as:

- International tourist exhibition «ITB Berlin» in Germany. This is the world event in the tourism industry and the main forum for commercial communication improvement;
- Annual Mediterranean international exhibition of tourism and travel «EMITT Istanbul», Turkey;
- International exhibition in the field of tourism «FITUR MADRID», Spain;
- The largest International tourist exhibition «Market of Round-the-world Travel» in London.

Participation in exhibitions listed above makes good impression on the international audience; it's the advertising method of tourist resources of the Republic of Kazakhstan. It contributes to higher level of services provision by the tour operators of Kazakhstan.

The Ministry of Foreign Affairs considers the project on abolishment of visa regime for 34 member states of the Organization of Economic Cooperation and Development as the pilot project.

Today almost all existing types of tourist business activity are presented in Kazakhstan. Within the development of a tourist cluster in the Republic of Kazakhstan there were chosen the priorities of business activity development in the area of tourism, they are business, ecological, cultural and informative tourism.

In 2012 the leading suppliers of tourist services were 1994 tourism institutions, 3 of them are public ownership and 1991 organizations are private (Table 1).

Table 1

Distribution of tourist firms on forms of ownership

Forms of ownership	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.
Number of tourist firms	1276	1350	1715	1994
- public	1	1	5	3
- private	1231	1302	1652	1991
- from it the property of the joint ventures with foreign participation	41	34	36	49
- the property of other states, their legal entities and citizens	44	47	58	60

Note. Tourism of Kazakhstan 2008 — 2012 // Statistical set of works. — Astana, 2013 [2].

According to the Table 1 it is clear that there is a positive dynamic of the tourist firms' number in Kazakhstan. The most of tourist firms are private.

The number of tourist firms of the joint ventures and tourist firms, which are the property of other states, their legal entities and citizens, is increasing now.

It is necessary to analyze not only the number of tourist firms, but also to take into account indicators of their activities such as the number of the served tourists, their distribution by types of tourism, the number and cost of sold package tours (Table 2).

As you can see, along with an increase of the number of travel agencies there have been increased the number of the served tourists, the number of sold package tours, the cost of sold package tours and the number of man-day staying. The cost of the sold package tours was considerably increased: from 14,2 million tenges in 2011 to 57,4 million tenge in 2012, it means there was an increase up to 4 times, taking into account the increase of sold package tours up to 1,5 times. It means that package tour's price has considerably increased. Domestic tourism also has a tendency to increase. The importance of domestic tourism is in recreation of Kazakhstan population, development of patriotic education, education and development of young generation.

Domestic tourism allows citizens of Kazakhstan to have a rest, to use financial assets from tourism on domestic, recreational facilities, to develop internal infrastructure of the country. Effective measures in the development of domestic tourism are necessary. Development of domestic tourism contributed to decreasing of outbound tourists' flow and intensified inbound tourism.

Table 2

Activity of Tourist Firms in the Republic of Kazakhstan in 2009–2012

Indicators	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.	Indicator deviations 2012 y. by 2009 y.
Number of tourist firms	1276	1350	1715	1994	718
Total served tourists/people	36180	53306	62657	71105	34925
Inbound tourism	2431	1521	1422	2221	-210
CIS countries	2361	1521	1400	2075	-286
Out of the CIS	-	-	22	146	146
Outbound tourism	31	20	385	215	184
CIS countries	-	-	328	-	0
Out of the CIS	31	20	57	215	184
Domestic tourism	33718	51765	60850	68669	34951
Number of sold package tours, item	162685	214186	302911	225707	63022
The cost of the sold package tours, one billion tenge	19,281	19,400	22,233	27,286	8,005
Man-days of staying, days	745	12044	16499	19851	19106

Note. Tourism of Kazakhstan 2008 — 2012 // Statistical set of works. — Astana, 2013 [2].

The cost of the package tour in domestic tourism is much cheaper than its cost in outbound tourism. Thus, domestic tourism serves the biggest part of the grass-roots rest, than outbound tourism, it gives an opportunity less well-oiled section of the society to have a rest.

The state has to develop measures of domestic tourism. One of the key factors influencing the development of domestic tourism is the price factor.

The state has to actualize the measures for a price decrease of tourist package tour for domestic tourism. It can be tax preferences for legal entities, which fully or partially pay for employees' package tours.

Today in the Republic of Kazakhstan the income of specialized locations tends to increase (Table 3).

Table 3

Activity of specialized means of placement in the Republic of Kazakhstan

Indicators	2008 y.	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2012 y. in % by 2008 y.
Sanatorium, pensions with healthy treatment, sanatoria-dispensaries, piece	10	10	10	9	11	110
Current income, total, one mln tenge	12419,8	13607,0	16267,3	18092,2	23901,9	192,4
from them: profit (loss) before taxation	914,3	303,8	426,7	558,8	1084,5	118,6

Note. Stat.gov.kz [3].

According to the 3rd table, over the last five years the current income of specialized means of placement has increased by 1,92 times, however its number increased only by 1 unit. Data on specially protected natural territories are shown in Table 4.

According to the table 4 it is clearly seen that the number of specially protected natural territories is increased in the Republic of Kazakhstan, but against the increase of total area and number of visitors by more than 3 times, the number of workers was reduced.

The number of workers, employed in the tourist business activity of the Republic of Kazakhstan, is shown in table 5 according to ownership.

Table 4

Dynamics on specially protected natural territories

Indicators	2008 y.	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2012 y. in % by 2008 y.
Quantity of enterprises, units	109	114	113	112	113	103,7 %
Total area, hectare	22115475	22628148	23034 203	23106968	23717386	107,2 %
Number of employees responsible for excursions organizing for visitors, by person	141	62	48	46	46	32,6 %
Number of the carried out excursions, units	3610	5364	4260	3416	3162	87,6 %
Number of visitors, person (by data of enterprises, who have specially the protected the natural territories on their balance)	598424	521441	538001	769927	811150	135,5 %

Note. Stat.gov.kz [3].

From Table 5 it is clearly seen that the number of the workers employed in tourist business activity decreased in an activity of travel agencies and objects of accommodation and there is slightly increasing in activity of health resort institutions and rest, entertainment, culture and sport institutions.

Tourist firms are represented only by private institutions, where the number of workers decreased during the period from 2010 to 2012.

The services on the accommodation provision have a small share of public sector, where the number of workers doesn't exceed 1 % of the total number of workers in the area of accommodation [4].

Table 5

The number of workers employed in the tourist business activity of the Republic of Kazakhstan on forms of ownership (to one thousand people)

Types of forms of ownership	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2012 y. in % by 2010 y.
1	2	3	4	5
Activity of tourist firms				
In total	6,1	4,9	5,0	81,9
including on forms of ownership:				
- public	-	-	-	
- private	5,9	4,9	5,0	84,7
- property of other states, their legal entities and citizens	0,2	-	0,1	50,0
Services in the organization of accommodation				
In total	48,7	47,7	42,6	87,4
including on forms of ownership:				
- state	0,7	0,6	0,3	42,8
- the private	39,3	38,7	33,5	85,2
- property of other states, their legal entities and citizens	8,7	8,5	8,7	100,0
Activity of sanatorium institutions				
In total	10,7	10,9	11,1	103,7
including on forms of ownership:				
- state	5,4	5,5	5,4	100,0
- the private	5,3	5,4	5,8	109,4
- property of other states, their legal entities and citizens	-	-	-	-
Activities for the organization of rest and entertainments, culture and sport				

1	2	3	4	5
In total	57,4	61,6	60,5	105,4
including on forms of ownership:				
- state	51,5	55,3	54,3	105,4
- the private	5,7	6,0	6,0	105,2
- property of other states, their legal entities and citizens	0,1	0,2	0,2	200,0

Note. Tourism of Kazakhstan 2008 — 2012 // Statistical set of works. — Astana, 2013 [2].

In the activity of health resort institutions the number of employees in the state enterprises is about 50 percent. The share in activities of rest and entertainments, culture and sport arrangement the number of employees in a public sector is 89 percent.

The volume of manufacturing and services in the market of tourist services is shown in Table 6.

From table 6 it is seen that the income of tourism objects tends to increase, except of cinemas, theaters, concert arrangements. Total income of tourism objects increased up to 16,5 % in 2010–2012.

Table 6

The volume of manufacturing and services in the market of tourist services (million tenge)

Objectives	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2012 y. of % by 2010 y.
Number of tourist firms	21375,0	18416,5	27498,5	128,6
Hotels and other places, including:	59367,3	63965,7	65424,3	110,2
Hotels with restaurant	42826,5	47705,3	51500,5	120,3
Hotels without restaurant	11756,3	14578,3	10794,7	91,8
Youth tourist camp and mountain camp sites	82,2	113,8	336,4	409,2
Other types of housing	2494,9	279,4	908,8	36,4
Cultural and educational establishments, including:	29640,7	46377,9	46466,1	156,8
Cinemas	6954,4	9944,9	9487,9	136,4
Organization of conferences and trade exhibitions	894,9	3380,6	2648,5	296,0
Museums (the number of visitors)	1575,0	3353,5	3441,6	218,5
Theaters (the number of visitors)	1509,3	3704,3	2540,5	168,3
Circus (the number of visitors)	333,8	491,1	752,8	225,5
Concert organization	3455,6	5156,5	4108,4	118,9
Library activity	34,0	379,8	352,6	1037,1
Activity of botanical gardens	65,9	167,4	287,4	436,1
In total	110267,2	126910,4	128424,6	116,5

Note. Tourism of Kazakhstan 2008–2012 // Statistical set of works. — Astana, 2013 [2].

The main «pain points» of tourism industry of Kazakhstan are the following:

- decreasing of people's income therefore decreasing of domestic tour flow;
- the absence of efficient state policy in the sphere of tourism business;
- the lack of tourist infrastructure development;
- the low level of service and quality of tourist services;
- the lack of qualified staff of the tourist enterprises;
- non-developed transport infrastructure;
- non-developed IT communication;
- hotels don't comply with the international standards;
- most of tourist institutions are equipped with out-of-date equipment;
- a big difference of costs of tourist services in comparison with the average income of the population;
- Kazakhstan isn't considered in the international market as the tourist country.

Most of the foreign tourists, arriving to the republic, arrive on the business.

References

- 1 Токсанова А.Н. Основы предпринимательской деятельности. — Астана: PRINT-S, 2007. — 80 с.
- 2 Туризм Казахстана 2008–2012: Стат. сб. — Астана, 2013.
- 3 Официальный сайт по статистике Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: Stat.gov.kz.
- 4 Ержанова С.К. Современное предпринимательство в туристской индустрии // Вестн. Караганд. ун-та. Сер Экономика. — 2011. — № 4 (64). — С. 72–78.

Ж.Хусты, С.К.Ержанова, Б.К.Спанова

Қазақстанда туристік өнімнің даму стратегиясы

Мақалада Қазақстан Республикасының туристік кәсіпкерлік қызметі қарастырылған. Қазақстанның туристік саласының дамуында туристік кәсіпкерлік қызмет негізгі мақсаты туристік өнімнің халықаралық нарықта бәсекеқабілеттілігін жасау болып табылады. Осы мақсатқа жетуде туристік өнімді дамыту әдістері мен маркетингті қолданып, мемлекеттік реттеу жүйесін дамыту мен туристік қызметті қолдау талап етіледі. Қазақстан Республикасында туристік кластерді дамыту шеңберінде іскерлік, экологиялық, мәдени және танымдық туризм сияқты туризм кәсіпкерлік қызметті дамыту басымды бағыт ретінде алынған. Туристік нарықты дамыту үшін басты тежеуші факторлар анықталды.

Ж.Хусты, С.К.Ержанова, Б.К.Спанова

Стратегия развития казахстанского туристского продукта

В статье рассмотрена туристская предпринимательская деятельность в Республике Казахстан. В развитии туристской отрасли Казахстана главной целью туристской предпринимательской деятельности является создание конкурентоспособного на международных рынках туристского продукта. Достижение данных целей требует развития системы государственного регулирования и поддержки туристской деятельности, использования маркетинга и методов продвижения туристского продукта. В рамках развития туристского кластера в Республике Казахстан выбраны приоритетные направления развития предпринимательской деятельности в сфере туризма, такие как деловой, экологический, культурный и познавательный туризм. Выявлены главные сдерживающие факторы для развития туристского рынка Казахстана.

References

- 1 Toksanov A.N. *Bases of business activity*, Astana: PRINT-S, 2007, 480 p.
- 2 *Tourism of Kazakhstan 2008–2012: Stat. set of works*, Astana, 2013.
- 3 The official site according to the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: ttat.gov.kz.
- 4 Yerzhanova S.K. *Bull. of Karaganda University*, Ser. Economy, 2011, 4 (64), p. 72–78.

Р.С.Каренов

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

Экономическая оценка потенциала мировых запасов нефти и обобщенные оценки ресурсов углеводородных топлив в отечественной практике

В статье приведены данные о резервах сырой нефти в ряде стран мира со значительной добычей углеводородов. Описаны параметры развития нефтяной отрасли за годы независимости Республики Казахстан. Изложены ожидаемые перспективы роста добычи нефти в республике. Раскрыт основной тренд развития нефтегазовой отрасли в обозримой перспективе. Уделено внимание диверсификационной политике национальной компании «КазМунайГаз». Отражены результаты анализа технико-экономического состояния и производственной деятельности нефтеперерабатывающих заводов страны. Обоснованы пути эффективного развития нефтепереработки как важного фактора структурных преобразований экономики Казахстана.

Ключевые слова: анализ, нефть, добыча, запасы, резервы, развитие, перспективы, месторождения, проект, диверсификация, нефтепереработка, модернизация.

Анализ данных о резервах сырой нефти в ряде стран мира со значительной добычей углеводородного сырья (УВС)

Наличие природных залежей нефти и газа является исходным основанием для прогнозирования развития добычи топлива и формирования топливно-энергетических балансов. При этом различают классификационные признаки запасов нефти и газа [1; 86].

1. По характеру ресурсов нефти и газа их подразделяют на традиционные и нетрадиционные. К первой категории относятся ресурсы углеводородов, находящиеся в природных резервуарах в жидком или газообразном виде и добываемые путем бурения скважин. Вторая категория включает месторождения, в которых нефть и природный газ находятся в связанных состояниях, что требует применения специальных методов извлечения товарного продукта.

2. По степени достоверности запасы различаются детализацией разведанности месторождений. В этом отношении различают резервы, которые привязаны к определенным месторождениям и имеют высокую достоверность наличия в недрах топлив в установленных объемах и заданного качества и практически подготовлены к разработке, и ресурсы в неоткрытых месторождениях, величины запасов, в которых могут быть оценены только с определенной степенью вероятности и требуют более углубленных изысканий. Для перевода части этих ресурсов в резервы требуется дополнительная, более глубокая доразведка месторождений.

3. Не менее важно также при классификации запасов учитывать глубину и возможность извлечения ресурса, а также гарантии обеспечения рентабельного производства на протяжении срока разработки месторождения. Эти требования приводят к выделению категорий технически извлекаемых ресурсов, которые могут быть извлечены из недр при существующем уровне развития технологий, и экономически рентабельных, которые гарантируют определенный уровень рентабельности для разработчиков ресурсов при заданных ценах на рынке.

В настоящее время глобальная картина распределения ресурсов ТЭК выглядит следующим образом [2; 26]:

- порядка 80 % всех запасов УВС сосредоточено в недрах таких стран, как Венесуэла (18 %), Саудовская Аравия (16 %), Канада (10 %), Иран (9 %), Ирак (9 %), Кувейт (6 %), ОАЭ (6 %), Россия (5,5 %);
- по углю лидирует США (27 %), Россия (18 %), Китай (13 %), Австралия (19 %), Индия (7 %), Германия (5 %), Казахстан (4 %);
- Республика Казахстан наиболее мощно представлена в урановой сфере: около 19 % всех мировых запасов.

В таблице 1 приведены данные о резервах сырой нефти в ряде стран мира со значительной добычей углеводородов.

Резервы традиционной сырой нефти (включая газовой конденсат) в различных странах мира, млрд т

Страна	BP, 2014 [1]	OGJ, 2013 [2]	OPEC, 2014 [3]	EIA, 2014 [4]	BGR, 2012 [5]	WEC, 2013 [6]
США	6,03	4,34	5,17	4,17	4,76	4,2
Канада	23,78	23,63	0,67	23,62	27,35	0,7
Мексика	1,51	1,37	1,37	1,40	1,55	1,4
<i>Всего по Северной Америке</i>	31,32	29,34	7,21	29,18	33,66	
Бразилия	2,13	1,80	1,79	1,79	2	2
Венесуэла	40,70	40,62	40,62	40,60	26,72	28,8
<i>Всего по Южной и Центральной Америке</i>	44,97	44,44	44,58	44,47	30,88	4,1
Казахстан	4,09	4,09	4,09	4,09	4,08	4,1
Норвегия	1,18	1,54	0,73	0,73		0,7
Россия	12,69	10,91	10,91	10,91	11,87	8,2
<i>Всего по Европе и Центральной Азии</i>	20,16	17,92	17,93	16,88	19,51	
Иран	21,42	21,46	21,46	21,09	21,4	20,6
Ирак	20,46	19,14	19,14	19,28	19,09	15,7
Кувейт	13,85	13,85	13,85	14,19	13,81	13,8
Катар	3,42	3,44	3,44	3,46	3,44	3,5
Саудовская Аравия	36,27	36,27	36,27	36,55	36,17	36,2
ОАЭ	13,34	13,12	13,34	13,30	13,31	13,3
<i>Всего по Ближнему Востоку</i>	110,30	109,02	108,98	109,43	108,65	
Алжир	1,66	1,66	1,66	1,66	1,66	3,2
Ангола	1,73	1,24	1,24	1,43	1,72	1,3
Ливия	6,61	6,61	6,61	6,55	6,6	6,4
Нигерия	5,07	5,07	5,07	5,08	5,05	5,1
<i>Всего по Африке</i>	17,78	17,29	17,51	17,43	17,83	
Китай	2,47	3,65	3,33	3,24	2,36	
<i>Всего по Юго-Восточной Азии и АТР</i>	5,75	6,26	6,88	6,19	6,02	
<i>В мире, всего</i>	230,27*	224,35*	202,43**	224,55*	216,55***	

*Включая нефтяные пески Канады 22,9 млрд. т и тяжелую нефть Венесуэлы 30,08 млрд. т;
**включая тяжелую нефть Венесуэлы;
***включая нефтяные пески Канады

Примечание. Использованы данные работы [1; 87].

Различия в приведенных оценках объясняются, прежде всего, включением в состав резервов, по некоторым источникам информации более 20 млрд т нефти в нефтяных песках Канады и около 30 млрд т вязкой нефти в Венесуэле. Как следует из данных таблицы, мировые резервы традиционной нефти на текущий момент составляют около 220–230 млрд т. Наиболее крупными резервами сырой нефти обладают Саудовская Аравия (36,2 млрд т), Венесуэла (28,8 млрд т), Иран (20,6 млрд т), Ирак (15,7 млрд т), Кувейт (13,8 млрд. т).

Значительными резервами традиционной сырой нефти располагает и Казахстан (немногим более 4 млрд т).

*Параметры развития нефтяной отрасли за
годы независимости Казахстана*

Начиная с 1991 г. в нефтяной отрасли Республики Казахстан (РК) сделано немало. Введены в промышленную разработку крупнейшие месторождения нефти, газа и конденсата — Тенгизское и Карачаганакское. Началась добыча нефти и газа в новых регионах страны. Осуществлены масштабные работы по изучению нефтегазовых структур в шельфовой зоне Каспийского моря. Все это позволило повысить экспортный потенциал страны, что позитивно отразилось на индикаторах, характеризующих общее состояние экономики РК.

К ключевым факторам микроуровня, обуславливающим инвестиционную привлекательность нефтедобывающего сектора Казахстана, по мнению специалистов, следует отнести [3; 31, 32]:

- доказанные запасы нефти;
- уровень обеспеченности запасами;
- показатели добычи нефти и газоконденсата в стране;
- уровень капитальных затрат в сектор разведки и добычи нефти.

Согласно Статическому обзору мировой энергетики Казахстан обладает доказанными запасами нефти в размере 30 млрд барр. и доказанными запасами природного газа в размере около 1,5 трлн куб. метров. Это в общемировом объеме запасов данных полезных ископаемых составляет 1,8 % и 0,8 % соответственно. По объему доказанных запасов нефти Казахстан занимает 12 место в мире [4].

В настоящее время государственным балансом полезных ископаемых Казахстана учтены извлекаемые запасы в размере 4,8 млрд т нефти (267 месторождений), 1,6 трлн м³ свободного газа и газовой шапки (237 объектов), 1,4 трлн м³ растворенного газа и 441 млн т конденсата (62 месторождения). Их подавляющая часть сконцентрирована в Атырауской (72 %) и Мангистауской (12 %) областях. Остальные запасы рассредоточены по пяти областям Западного, Центрального, Восточного и Южного регионов страны. Что касается прогнозных ресурсов, то по нефти они составляют порядка 18 млрд т (в том числе 10 млрд т приходится на казахстанскую часть Каспийского моря), а по свободному и растворенному в нефти газу — около 11 трлн м³. Необходимо отметить, что практически 90 % запасов нефти (категории А+В+С₁ и С₂) распределено между 12 крупнейшими недропользователями. Наибольшими запасами располагают «Норт Каспиан Оперейтинг Компани» (45 %) и «Тенгизшевройл» (24 %). На долю компаний, разрабатывающих средние и мелкие объекты, приходится 10 %, а оставшийся 1 % месторождений свободен от недропользования и находится в общем фонде [2; 27].

За годы независимого развития республика вошла в число ведущих производителей нефти в мире, обладая крупнейшими запасами в Каспийском регионе. В отличие от других традиционных центров добычи нефти (Норвегии, России, Мексики, Великобритании, ряда стран Персидского залива) Казахстан достигнет пика добычи нефти и газового конденсата только в середине следующего десятилетия. Таким образом, республика становится единственной страной вне ОПЕК, обладающей потенциалом существенного увеличения нефтедобычи в расчете на долгосрочную перспективу.

Среди стран СНГ Казахстан занимает второе место после России по добыче нефти. Причем за годы независимости наблюдается высокая положительная динамика добычи нефти по стране. Так, в 1991 г. было добыто 25,1 млн т, в 1999 г. — 30 млн т, в 2005 г. — 61,4 млн т, в 2014 г. — 80,8 млн т нефти. Значит, за годы независимости объем добычи нефти в республике увеличился более чем в три раза.

В рамках реализации пятилетней Программы по развитию минерально-сырьевого комплекса РК на 2010–2014 гг. динамика добычи сырой нефти характеризуется следующими данными (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Динамика добычи сырой нефти в РК за 2010–2014 гг., тыс. т

Показатели	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Нефть, включая конденсат газовый	79684,8	80060,9	79224,5	81786,7	80825,6
Нефть сырая	68084,4	67765,0	66475,2	69483,3	67907,7
Конденсат газовый	11600,4	12295,9	12749,3	12303,4	12917,9

Примечание. Использованы данные Комитета по статистике РК.

Если говорить о приросте извлекаемых запасов (см. табл. 3), то в результате геологоразведочных работ, проводимых в 2000–2014 гг., он достиг 2,1 млрд т нефти (в том числе 118 млн т — 2014 г.),

271,1 млрд м³ газа (126,3 млрд м³) и 115,5 млн т конденсата (86,7 млн т). За то же время объемы добычи соответственно составили 890 млн т (74,8 млн т), 409,2 млрд м³ (42,5 млрд м³) и 64,5 млн т (4,2 млн т).

Т а б л и ц а 3

**Динамика прироста запасов и добычи нефти и газа
в Казахстане в 2000–2014 гг.**

Показатели	2000 г.	2001 г.	2005 г.	2010 г.	2014 г.
Нефть, млн т:					
прирост		6,7	263,1	119,9	118,0
добыча	31,4	37,0	54,6	74,0	74,8
Газ, млрд м ³ :					
прирост			4,6	24,0	126,3
добыча	5,8	4,6	22,0	40,5	42,5

Примечание. Использованы данные работы [2; 27].

В целом восполнение запасов по нефти почти в 2,5 раза опережает погашение в недрах. Тем не менее, учитывая, что нефть — невозобновляемый ресурс, наращивание ее запасов остается важнейшей задачей.

По уровню обеспеченности запасами нефти Казахстан имеет самый высокий показатель среди стран СНГ. При текущем уровне добычи запасов нефти Казахстана хватит на 46 лет. Для сравнения, страны ОПЕК обеспечены нефтяными запасами на 90 лет, Европейский союз — на 13 лет, страны СНГ — на 26 лет. Обеспеченность запасами свыше 100 лет при текущем уровне добычи имеют следующие страны: Венесуэла, Канада, Иран, Ирак, Сирия и Ливия [4].

Следует отметить, что в последние годы наблюдается сравнительно низкий уровень капитальных затрат в сектор разведки и добычи Казахстана. Так, доля инвестиций в геологоразведку сократилась с 36 % в 2008 г. до 23 % в 2013 г. [5].

Это свидетельствует о том, что в будущем коэффициент обеспеченности запасами будет ухудшаться с сокращением количества новых нефтегазовых проектов.

В будущем для повышения инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора нужно также обратить внимание на факторы макроуровня. Прежде всего, стоит задача по дальнейшему развитию транспортно-логистической инфраструктуры, системы налогового администрирования и повышению инновационно-технологического потенциала.

В целом, несмотря на краткосрочную уязвимость на фоне глобальных тенденций в нефтегазовой отрасли, среднесрочные перспективы Казахстана по привлечению инвестиций в нефтедобывающий сектор оцениваются высоко. Вместе с тем необходимо оперативно реагировать на глобальные вызовы, принимая своевременные меры по улучшению факторов инвестиционной привлекательности.

*Оценка эффективности освоения месторождений-гигантов
нефтяной отрасли*

В будущем главные перспективы роста добычи нефти в республике связаны с эффективным развитием следующих трех месторождений-гигантов углеводородного сырья.

1. *Тенгиз.* Для обеспечения стабильной добычи нефти на Тенгизском месторождении в 1993 г. было создано совместное предприятие (СП) «Тенгизшевройл» (ТШО). В последние годы в СП «Тенгизшевройл» уделяется особое внимание вопросам охраны здоровья, промышленной безопасности и защиты окружающей среды. Так, с 2000 г. ТШО инвестировал 3 млрд долларов на проекты по снижению воздействия на окружающую среду. Инвестиции, направленные на защиту окружающей среды, позволили уменьшить суммарный объем сжигаемого газа на факелах на 91 %. В данный момент ТШО утилизирует более 98 % газа. С 2000 г. общий удельный объем выбросов в атмосферу на тонну добытой нефти уменьшился на 73 %. Средний удельный объем выбросов ТШО на тонну добытой нефти с января по сентябрь 2015 г. составил 2,22 килограмма. С 2000 г. ТШО увеличил годовой объем добычи нефти на 154 %. За период с 2000 г. по сентябрь 2015 г. инвестиции в природоохранные мероприятия и модернизацию системы обеспечения надежности завода позволи-

ли ТШО достичь снижения количества технических сбоев на КТЛ на 52 %, а также объемов сжигания кислого и сырого газа при технических сбоях — на 82 % [6; 5].

Сегодня доля штатных казахстанских сотрудников ТШО составляет 86 % по сравнению с 50 % в 1993 г. При этом доля казахстанских руководителей среднего звена составляет 74 % от общего числа руководящего состава. В результате постоянно действующих программ обучения и развития кадров все больше сотрудников выдвигаются на более ответственные должности.

Ожидается, что дальнейшее расширение производства на Тенгизе будет осуществляться в рамках двух крупных проектов — Проекта будущего расширения (ПБР) и Проекта управления устьевым давлением (ПУУД), которые взаимосвязаны между собой в целях технической и экономической эффективности.

С ПБР связаны большие ожидания не только в ТШО, но и в стране: будет создано большое количество рабочих мест и привлечен значительный объем казахстанских товаров и услуг. Проект будущего расширения обеспечит увеличение нефтедобычи на 12 млн т в год, в результате чего общий объем производства нефти в ТШО составит около 38 млн т в год. В то время как ПБР нацелен на увеличение объемов нефтедобычи, связанный с ним Проект управления устьевым давлением ориентирован на поддержание загрузки мощностей действующих заводов Тенгиза путем строительства центральной системы повышения давления на входе заводов. Сейчас ТШО завершил эскизное проектирование и приступил к рабочему проектированию как ПБР, так и ПУУД. В рамках ПБР будет применена стратегия модульного исполнения, предусматривающая строительство объектов из сборных блоков и модулей, изготавливаемых на казахстанских и зарубежных производственных площадках с последующей транспортировкой на месторождение Тенгиз для окончательной сборки и подключения [6; 5].

ПБР — ПУУД входят в число крупных энергетических проектов мирового уровня. Они принесут значительные выгоды Казахстану. В дополнение к десяткам миллиардов долларов США, которые будут получены за счет наращивания объемов производства, на Тенгизе будут созданы тысячи рабочих мест. При этом широкое использование казахстанских товаров и услуг в целом окажет «мультипликативный эффект» на развитие экономики республики [7; 52].

Проект мирового масштаба, в котором используются передовые технологии, обеспечит стабильное будущее для Тенгиза. К 2022 г. общая годовая добыча нефти в СП «Тенгизшевройл» должна возрасти до 38,6 млн т главным образом за счет реализации Проекта будущего расширения. При этом на долю «КазМунайГаза» в этом проекте придется 7,7 млн т нефти. Проект будет реализован по технологической схеме, рекомендованной «КазМунайГазом» и позволяющей достичь максимального коэффициента извлечения нефти и экономической эффективности для страны в течение всего срока разработки месторождения.

2. *Карачаганак.* Сейчас наибольший интерес для зарубежных инвесторов представляет Западно-Казахстанская область (ЗКО), на долю которой приходится 58 % инвестиционных вложений республики в связи с освоением Карачаганского нефтегазоконденсатного месторождения, разрабатываемого консорциумом Karachaganak Petroleum Operating B.V. (КПО), в котором «КазМунайГазу» с июня 2012 г. принадлежит 10-процентная доля.

Карачаганак с его уникальными запасами газоконденсатного сырья был открыт в 1979 г. Добыча углеводородов (УВ) началась в 1984 г., после подписания окончательного соглашения о разделе продукции [8; 21].

Карачаганакское нефтегазоконденсатное месторождение считается одним из крупнейших в мире по запасам углеводородного сырья. Оно содержит около 1,2 млрд т нефти и конденсата и 1,35 трлн кубических метров газа. На сегодняшний день Карачаганак имеет исключительно важное значение для экономики региона и страны, обеспечивая 48 % производимого в Казахстане газа и порядка 15 % жидких углеводородов. Его разработкой и освоением занимается консорциум, в который входят «Би Джи Групп», «Эни», ЛУКОЙЛ, «Шеврон» и национальная компания «КазМунайГаз».

В последнее время неукоснительное соблюдение экологических норм и правил на таком технически сложном месторождении является серьезной задачей, решение которой требует постоянных усилий и от каждого сотрудника КПО, и от персонала подрядчиков. Разработана долгосрочная стратегия предотвращения негативных воздействий на природу. Обеспечение безопасности всех, кто работает на Карачаганаке, является одним из главных приоритетов. С целью предотвращения рисков и аварийных ситуаций реализуется модель так называемого защитного барьера каждого производственного объекта. Надежной гарантией безопасности является комплексная программа аудитов со-

блюдения техники безопасности, охраны труда и окружающей среды, основанная на отслеживании и контроле выполнения норм и правил, утвержденных законодательными требованиями РК. Полученные результаты регулярно предоставляются контролирующим органам. Они свидетельствуют о том, что компания стремится работать в полном соответствии с самыми высокими мировыми стандартами.

Так, Карачаганак является первым в мире месторождением, успешно внедрившим технологию обратной закачки газа в пласт, что дает значительные экологические преимущества. В рамках Киотского протокола КПО приняла на себя обязательство сократить выбросы парниковых газов, которые считаются одной из основных причин глобального изменения климата. Сравнительный анализ, проведенный с использованием данных Международной ассоциации нефтегазовых компаний, подтверждает, что на Карачаганаке этот показатель на 20 % ниже, чем в среднем по Европе и почти на две трети ниже среднемирового. Экологическое состояние месторождения находится под постоянным и неослабным контролем экологов КПО и специалистов аккредитованной лаборатории ООО «Гидромет». Ежегодно на анализ берется не менее 110 тыс. проб воздуха. Полученные результаты подтверждают, что за последние 5 лет не происходило превышений допустимой концентрации содержания в нем загрязняющих веществ. Международным стандартам качества соответствуют также процессы разведки, добычи и транспортировки углеводородов [9; 10].

В настоящее время Карачаганакское месторождение находится на этапе промышленного освоения 2 (Этап 2М). После завершения проектов Этапа 2М для дальнейшего поддержания полки добычи жидких УВ на месторождении также планируется выполнить Проект расширения Карачаганак (ПРК), предусматривающий бурение дополнительных добывающих и нагнетательных скважин, обвязку данных скважин на установке по подготовке продукции, установку дополнительных компрессоров для увеличения закачки газа, строительство дополнительных объектов по подготовке газа для обратной закачки и обеспечения технологических объектов топливным газом. Выполнение полномасштабного освоения предполагается реализовать в несколько этапов для обеспечения эффективного выполнения проекта.

За Карачаганак прочно закрепился имидж локомотива экономики региона и лидера отечественной нефтегазовой отрасли. Активно ведется работа по наращиванию казахстанского содержания, сокращению импорта, увеличению объема местных товаров и услуг. Обеспечивается прозрачность закупок, публикуются годовой, среднегодовой и долгосрочный планы развития промысла. Это помогает отечественным компаниям разрабатывать собственную стратегию развития в соответствии с потребностями и требованиями руководства КПО.

3. *Кашаган*. Данное месторождение, расположенное в 80 километрах к юго-западу от г. Атырау, относится к одному из крупнейших нефтегазовых месторождений Казахстана. Занимая территорию более 3300 км², обладая геологическими запасами в размере 38 млрд баррелей, из которых 13 млрд относятся к категории извлекаемых в случае применения технологии обратной закачки газа в пласт, месторождение входит в категорию особо сложных структур, продуктивные горизонты которых залегают на глубине 4000–4500 метров, находятся под воздействием аномально высокого давления и температуры. Проект освоения месторождения «Кашаган», будучи одним из самых масштабных и сложных в мире, предусматривает взаимосвязанное ведение как морских, так и наземных операций [10; 30].

Как известно, попытка запустить коммерческую добычу на Кашагане в 2013 г. потерпела фиаско: газопровод, идущий с острова D на установку комплексной подготовки нефти и газа «Болашак», оказался аварийным. В общей сложности из-за множественных трещин в сварных стыках и самих трубах вышло из строя 200 км газопровода.

Согласно утвержденному плану добыча нефти на данном месторождении начнется во второй половине 2016 г. Однако аналитики считают более реальным 2017 г. или даже более позднюю дату. Это приведет к затягиванию сроков получения реальной прибыли с Кашагана [11; 79].

Предполагалось, что в 2014 г. добыча на Кашагане составит 8 млн т и достигнет 12 млн т в 2015 г. Это позволило бы Казахстану войти в топ-10 крупнейших нефтедобывающих стран мира. Однако остановка добычи привела к пересмотру всех государственных планов роста производства нефти.

Основной тренд развития нефтегазовой отрасли в обозримой перспективе

Современная ситуация, свойственная развитию нефтегазодобывающей промышленности во всех странах мира, свидетельствует о том, что период обнаружения и разработки легкодоступных месторождений завершился. Новые регионы сосредоточения крупных запасов углеводородного сырья характеризуются наличием продуктивных площадей либо в зонах, где залегающее сырье приходится извлекать с огромными финансовыми и материальными затратами, либо в шельфовой зоне некоторых морских территорий. Эта закономерность предопределяет всю сложность процессов обнаружения новых нефтегазовых месторождений и последующего их освоения, как с позиции финансово-экономических, технико-технологических результатов, так и с точки зрения необходимости решения столь важной проблемы, какой является поддержание экологического равновесия, особенно в зоне такого столь уязвимого для интенсивного промышленного освоения, каким является Каспийское море [10; 28, 29].

В Казахстане развитие нефтегазовой отрасли базируется в основном за счет месторождений Прикаспийской впадины, где сосредоточены 75–80 % ресурсов углеводородов. Однако за последние 15 лет здесь сколько-нибудь значимых открытий новых месторождений не было сделано. Отчасти это можно списать на низкие темпы геологоразведочных работ по сравнению с другими нефтепроизводящими странами. Но в основном это связано с тем, что традиционные объекты исследований, приуроченные к мезозойским и палеозойским отложениям, практически исчерпали себя. Как следствие, через 15–20 лет ожидается падение добычи на крупнейших месторождениях Тенгиз, Карачаганак и Кашаган и в целом по Казахстану.

Значит, сегодня перед отраслью стоит ряд вызовов. Прежде всего речь идет о необходимости крупномасштабных поисков нефти и газа на низких геологических горизонтах. Иначе говоря, в будущем восполнить ресурсную базу можно только за счет разведки более глубокозалегающих горизонтов, где имеется вероятность обнаружения порядка двух десятков крупных (более 300 млн т) месторождений углеводородов.

Весьма заманчивым выглядит проект «Евразия» — бурение в Прикаспийском регионе сверхглубокой скважины. По мнению казахстанских экспертов, он не только позволит привлечь к этой работе ведущие международные компании, но и обеспечит возможность поддерживать уровень добычи нефти на уровне 100 млн т ежегодно на длительную перспективу. В рамках подготовки к этому проекту разрабатывается пакет инвестиционных преференций и налоговых послаблений; будет создана операционная компания при АО «НК КазМунайГаз»; с 2016 г. планируются работы по сбору и обработке данных, а с 2017 г. запланировано проведение сейсморазведочных работ; далее — проведение работ по подготовке к бурению скважин (2019–2020 гг.) [12; 6].

Как считают специалисты [13; 3], по проекту «Евразия» планируется амбициозная задача — бурение опорно-параметрической скважины, с которой должно начаться новое будущее этого осадочного бассейна (в Прикаспийской впадине самый мощный осадочный чехол, предположительно достигающий глубины 20–25 километров). Она запланирована бурением на глубину 14–15 километров. На такую глубину еще никто в мире не бурил. Эта скважина должна будет подтвердить наличие геологически обоснованного учеными геологического строения недр, фактически указав на то, что породы сложены именно так, как предполагают исследователи, а не иначе. Такие исследования в совокупности дадут возможность определить наиболее перспективные направления поисковых нефтегазовых месторождений и снизят риски бурения дорогостоящих глубоких скважин для обнаружения месторождений.

В целом, по оценкам ученых и специалистов [12; 6], в глубокозалегающих горизонтах Прикаспийской впадины сосредоточено от 40 до 60 млрд т прогнозных ресурсов углеводородов. Поэтому инвестиции в подобные проекты рассматриваются как хороший «задел» на будущее, так как реальная добыча на новых месторождениях может начаться не ранее 2035–2040 гг., когда, по общему мнению, экономическая ситуация в мире стабилизируется и растущий спрос на энергоносители делает добычу из глубокозалегающих горизонтов экономически оправданной.

Предполагается, что для Казахстана реализация таких проектов позволит, во-первых, обеспечить нефтегазовую отрасль стабильной ресурсной базой, своеобразным «стратегическим резервом» углеводородного сырья; во-вторых, позволит избежать падения добычи, которое может наступить через 15–20 лет; в-третьих, станет фундаментом энергетической безопасности страны, защитным механизмом на случай возможных экономических потрясений.

*Диверсификационная политика национальной
компании «КазМунайГаз»*

Развитие нефтяной отрасли республики едва ли не напрямую зависит от конъюнктуры и спроса на нефть в мире, потому что собственные нужды Казахстана не составляют и половины добываемого углеводородного сырья. В этих практически не управляемых со стороны республики условиях наибольшее значение приобретает транспортировка добываемого сырья до мест его переработки и дальнейшей реализации.

Кроме того, надо иметь в виду то, что в нефти большинства месторождений РК относительно высокий удельный вес парафинов и меркаптанов. Это делает большую часть отечественной нефти невыгодной как для транспортировки и хранения, так и для производства нефтепродуктов. Особенно транспортировка нефти со значительным содержанием парафина создает не столько технические, сколько эксплуатационные проблемы, оказывая тем самым самое негативное влияние на рост соответствующих издержек. Это в условиях огромных расстояний сулит не столько выгоды, сколько издержки. Возможны альтернативные варианты действий: ожидание более совершенных технологичных способов транспортировки со всеми вытекающими отсюда последствиями; консервация рабочих и перспективных для отработки скважин; путь увеличения оборота уже вложенных инвестиций за счет больших объемов добычи нефти [14; 162–164].

Учитывая все это, Казахстан за годы независимости проделал существенную работу по наращиванию объемов экспорта углеводородного сырья на мировые рынки, причем как в направлении Запада, так и Востока. Диверсификация имеет для «КазМунайГаза» особую роль, так как дает возможность выбора наиболее экономически выгодных маршрутов транспортировки углеводородных ресурсов на мировые рынки и служит гарантией обеспечения энергетической безопасности.

Существующие экспортные мощности достаточны для обеспечения нынешних потребностей нефтедобывающей отрасли Казахстана. Транспортировку основного объема добываемой в стране нефти «КазМунайГаз» осуществляет по магистральным нефтепроводам АО «КазТрансОйл» (КТО) и Каспийского трубопроводного консорциума (КТК).

Ожидается, что в ближайшие годы благодаря реализуемому Проекту расширения КТК общая пропускная способность этой экспортной системы возрастет до 67 млн т в год, в том числе на казахстанском участке — до 52,5 млн т в год, гарантируя РК долгосрочный стабильный экспорт, а мировым потребителям — безопасные поставки.

Благодаря диверсификационной политике национальной компании сейчас в Казахстане развиваются и другие экспортные направления, в частности, на Восток. С вводом в эксплуатацию в декабре 2013 г. двух новых нефтеперекачивающих станций — НПС № 8 и НПС № 10 — на магистральном нефтепроводе Атасу–Алашанькоу, являющемся частью экспортной системы Казахстан–Китай и принадлежащем ТОО «Казахстанско-Китайский трубопровод», почти вдвое возросла годовая пропускная способность этой системы — с 12 млн т до 20 млн т. Увеличив эту мощность, Казахстан не просто расширил собственные возможности по экспорту нефти в Восточном направлении, но и с подписанием соответствующего межправительственного соглашения сумел привлечь в этот маршрут транзитное российское сырье. Нынешняя ситуация демонстрирует правильность выбранной стратегии диверсификации. Сейчас получено положительное заключение Госэкспертизы по расширению нефтепроводов Кенкияк–Атырау и Кенкияк–Кумколь. Сроки реализации данных объектов будут определяться ресурсной базой нефтепроводов.

*Анализ технико-экономического состояния и производственной
деятельности нефтеперерабатывающих заводов Казахстана*

В настоящее время основу нефтеперерабатывающей промышленности РК составляют три нефтеперерабатывающих завода (НПЗ): Атырауский НПЗ (АНПЗ), Шымкентский НПЗ (PetroKazakhstan Oil Products — РКОР) и Павлодарский НХЗ (ПНХЗ). Павлодарский нефтехимический завод и АНПЗ полностью входят в состав казахстанской национальной нефтяной компании «КазМунайГаз», доля которой в РКОР составляет 50 %.

Все три завода имеют устаревшие технологии и оборудование с высокой степенью износа. Производственные мощности этих предприятий используются на две трети. Причина — слабая загрузка сырьем. НПЗ могли бы перерабатывать больше нефти, но в ущерб экспортным поставкам сырья, которые остаются приоритетом для добывающих компаний: продавать нефть на внешний рынок гораздо выгоднее, чем перерабатывать ее на месте [15; 14].

Подытоживая сказанное, следует отметить, что главной причиной низкого уровня потребления нефтепродуктов в Казахстане является как сравнительно невысокая мощность казахстанских нефтеперерабатывающих предприятий, так и их незначительная загрузка, что, в конечном счете, обуславливает дефицит нефтепродуктов и, соответственно, завышенные цены на них. В последние годы отмечается спад в выработке товарных нефтепродуктов: автомобильного бензина, керосина, дизельного топлива (табл. 4).

Т а б л и ц а 4

Объемы переработки нефти на казахстанских НПЗ, млн т

Предприятие, продукция	2011 г.	2012 г.	2013 г.
Объем переработки нефти	13,7	14,2	14,3
Атырауский НПЗ	4,45	4,50	4,43
Павлодарский НХЗ	4,65	5,00	5,01
Выработка продукции на НПЗ:			
Автобензин	2,8	2,9	2,7
Авиационный керосин	0,5	0,4	0,4
Дизельное топливо	4,1	4,7	4,0
Мазут	3,4	4,0	3,5
Объем переработки казахстанской нефти	7,1	7,2	7,3
Объем переработки российской нефти	6,6	7,0	7,0

Примечание. Использованы данные работы [16; 78].

Существующий дефицит поставок топлива порождает возникновение новой проблемы — поиск путей покрытия топливного дефицита. Это в создавшихся условиях может быть решено только за счет импортирования ресурсов.

Изложенное выше обуславливает необходимость исследования проблем и путей развития нефтехимического производства в Казахстане.

*Пути эффективного развития нефтепереработки как фактора
структурных преобразований экономики республики*

В РК намечено реализовать проект модернизации всех НПЗ. Прогнозируется, что в результате модернизации три завода будут перерабатывать до 17 млн т нефти в год. Глубина переработки увеличится до 84–90 %.

Насколько готовы перерабатывающие мощности страны к достижению таких показателей в производстве бензина, дизельного топлива, мазута, авиационного топлива?

1. Атырауский нефтеперерабатывающий завод перерабатывает тяжелую нефть месторождений Западного региона Казахстана с высоким содержанием парафина.

АНПЗ — это первое предприятие по переработке нефти на территории Казахстана. Если на заре существования ассортимент завода был представлен только одной маркой автомобильного и авиационного бензина, а сам завод перерабатывал всего до 800 тыс. т эмбинской нефти и бакинского дистиллята в год, то сегодня перечень выпускаемой продукции охватывает все популярные марки бензина, авиатоплива и еще десятки наименований продуктов нефтепереработки и нефтехимии.

Разнообразие и рост объемов выпускаемой продукции достигнуты за счет первого этапа модернизации 2003–2006 гг., в рамках которого были построены новые технологические установки, в том числе установки гидроочистки бензина и дизтоплива, изомеризации, производства водорода и гранулирования серы, блок аминовой очистки сжиженных технологических газов. Seriously обновилось и общезаводское хозяйство — по сути, построены новая заводская ТЭЦ, ряд современных парков по хранению нефти, товарных бензинов, дизельного топлива и мазута. Также впервые были возведены биологические очистные сооружения, которые обеспечили значительное снижение вредных веществ в отводящих водах по всем ингредиентам.

Мощный импульс развитию производства придало включение АНПЗ в Государственную программу форсированного индустриально-инновационного развития (ГП ФИИР). В 2010 г. в рамках ГП ФИИР стартовал проект модернизации АНПЗ, результатом которого стало строительство комплекса по производству ароматических углеводородов (КПА). В декабре 2014 г. в ходе общенационального телемоста «Новая индустриализация и итоги первой пятилетки» Президент страны дал старт пусконаладочным работам на КПА.

В настоящее время на АНПЗ выпускается автомобильный бензин всех востребованных марок: АИ-92, АИ-95, АИ-98, соответствующий требованиям экологического класса К-3, дизельное топливо того же класса. В производстве автобензинов сегодня около 40 % приходится на высокооктановые марки, тогда как до реконструкции 2003–2006 гг. эта доля составляла всего 7 %.

Предприятие осваивает новые технологии, которые позволяют вырабатывать часть дизельного топлива по классам К-3,4. С 2014 г. 100 % дизельного топлива АНПЗ представляет собой экологически чистый продукт, хотя еще в 2007 г. его производилось менее 1 %.

Глубина переработки нефти на АНПЗ достигает сейчас отметки 65 %. Заводом выпускаются нефтепродукты 21 наименования [17; 11].

КПА уникален по многим причинам. Если посмотреть технические спецификации, то технологическое оборудование комплекса по производству ароматических углеводородов подразумевает применение таких высокотехнологичных процессов, как «Каталитический риформинг с непрерывной регенерацией катализатора», «Экстрактивная дистилляция», «Выделение параксилола», «Технология деалкилирования этилбензола и изомеризации ксилолов», «Технология трансалкилирования толуола и тяжелых ароматических соединений». Лицензиаром перечисленных выше процессов является компания Axens (Франция), зарекомендовавшая себя одной из лучших в сфере нефтеперерабатывающих производств в мире.

Учитывая гибкую технологию, комплекс имеет возможность работать в двух направлениях: по топливному и нефтехимическому вариантам. В целях обеспечения внутреннего рынка РК высокооктановым бензином построенный комплекс на Атырауском НПЗ сейчас ориентирован на топливный вариант работы, т.е. для производства компонентов высокооктановых бензинов с последующим выпуском необходимых марок автобензинов. В будущем же, после завершения модернизации отечественных НПЗ и ликвидации дефицита топлива, комплекс можно будет переориентировать на выработку ароматических углеводородов: бензол в объеме 133 тыс. т в год и параксилон объемом 496 тыс. т в год.

Продукция высоких переделов очень востребована мировым рынком. Поэтому в 2015 г. получены уже первые опытно-промышленные партии бензола и параксилола. В 2013 г. объем мирового потребления бензола составил почти 45 млн т. К 2030 г. ожидается, что этот показатель увеличится в 1,7 раза — до 76,7 млн т при среднегодовом темпе роста в 3,2 %. Параксилон также не уступает бензолу по востребованности на внешних рынках. В свою очередь бензол и параксилон можно с успехом использовать для дальнейших переделов с получением конечных продуктов [18; 7].

После сдачи в эксплуатацию объектов первого пускового комплекса будет достигнут ряд задач: увеличение мощности вторичных процессов, увеличение производства водорода, необходимого для установок гидроочистки и повышения качества продукции, коренная реконструкция технологических мощностей для выведения их на современный технический уровень и обеспечения потребителей качественными моторными топливами [19; 5].

Сегодня реализуется еще один проект модернизации АНПЗ — строительство Комплекса глубокой переработки нефти (КГПН). Реализация этого проекта путем ввода установки каталитического крекинга и ряда других установок обеспечит увеличение объемов выпускаемых моторных топлив экологических классов К-4 и К-5 за счет углубленной переработки. Инновационные процессы позволят достигать глубины перерабатываемой нефти до 84 %.

Основной экономический эффект от проекта КГПН формируется в результате изменения товарного баланса Атырауского НПЗ со значительным сокращением выпуска мазута и вакуумного газойля, увеличением доли нефтепродуктов с более высокой степенью переработки — бензинов «Регуляр-92», «Премиум-95», «Супер-98», а также дизельного топлива [18; 7].

По проекту КГПН ведутся строительные-монтажные работы на 12 технологических объектах и 17 объектах общезаводского хозяйства. В работе задействованы 24 субподрядные организации [17; 11].

Среди дальнейших планов — увеличение межремонтного цикла заводов, повышение энергоэффективности и производительности труда. Это позволит АНПЗ и отрасли в целом достойно конкурировать на рынках Таможенного союза и ЕврАзЭС.

2. Шымкентский НПЗ введен в эксплуатацию в 1985 г. Мощность переработки составляет 5,25 млн т в год. В настоящее время завод производит продукцию (моторное топливо), отвечающую требованиям Евро-2.

В рамках развития Шымкентского НПЗ реализуется проект реконструкции. Ключевые направления реконструкции:

- завершение строительства комплекса каталитического крекинга, строительство новых установок каталитического риформинга, производства водорода и серы, реконструкция установки гидроочистки дизтоплива, авиатоплива, газофракционирующей установки (ГФУ);
- реконструкция существующей установки каталитического риформинга под изомеризацию.

В конце ноября 2015 г. ТОО «ПетроКазахстан Ойл Продактс» и китайская инженерно-строительная компания СРЕЕС подписали дополнительное соглашение к ЕРС-контракту по реализации второго этапа реконструкции и модернизации Шымкентского НПЗ, направленного на увеличение мощности завода и глубины переработки нефти. Документ фиксирует твердую цену ЕРС-контракта на основании полученного ТОО «ПетроКазахстан Ойл Продактс» положительного заключения государственной экспертизы на проектно-сметную документацию проекта [20; 70].

Проект модернизации завода реализуется в 2 этапа. На первом планируется освоить выпуск моторного топлива экологических классов К4 и К5 (аналоги Евро-4 и Евро-5), согласно требованиям Технического регламента Таможенного союза. В его рамках реконструируются существующие и строятся новые технологические объекты: установка изомеризации, установка по производству серы мощностью 4000 т в год, а также установка гидроочистки дизельного топлива.

Второй этап модернизации предполагает доведение объемов выпуска продукции завода до 6 млн т в год и увеличение глубины переработки нефти до 80 %. На этом этапе будут построены установки каталитического крекинга «RFCC», гидроочистки бензина «Prime G+», производства серы, очистки водорода и другие. В результате выпуск высокооктановых бензинов на заводе возрастет с 735 до 2 186 тыс. т, дизельного топлива — с 1 346 до 1 946 тыс. т, а авиатоплива — с 280 до 425 тыс. т в год. Завершение проектов намечено на IV квартал 2017 г.

3. Павлодарский НХЗ (ныне АО «Павлодарский нефтехимический завод» ПНХЗ) представляет собой предприятие топливного профиля со схемой глубокой переработки нефти.

Существующие технологии: атмосферная ректификация, каталитический риформинг, установка гидроочистки газойля, газофракционирующая установка, установка вакуумной перегонки, установка гидроочистки вакуумного газойля, установка каталитического крекинга и газофракционирующая установка. Перерабатываемая нефть — Западносибирская [21; 171, 172].

Поскольку срок выполнения принятого в мае 2009 г. «Комплексного плана развития нефтеперерабатывающих заводов Республики Казахстан на 2009–2015 годы» был сдвинут на 2017 г., срок обращения на территории страны топлива Евро-2 и Евро-3 продлен до 1 января 2018 г.

Ожидается, что проводимая модернизация действующих казахстанских НПЗ позволит к 2017 г. полностью покрыть потребности внутреннего рынка в нефтепродуктах.

Кроме того, в Мангистауской области планируется строительство нового нефтеперерабатывающего завода. Вместе с другими подобными предприятиями, действующими в Павлодарской, Атырауской и Южно-Казахстанской областях, он призван в полной мере покрывать растущие внутренние потребности отечественного рынка ГСМ.

Обобщая сказанное выше, важно отметить то, что уже назрела настоятельная необходимость в корне пересмотреть всю идеологию развития отечественной нефтегазовой отрасли, в основу которой до настоящего времени закладывается, как главный приоритет, интенсивное извлечение углеводородных ресурсов и их экспорт на мировые рынки. Одним из направлений развития, способным повысить эффективность и конкурентоспособность функционирования отрасли, представляется в реализации кластерных инициатив, благодаря которым может быть значительно увеличен удельный вес перерабатывающего сектора в общей структуре промышленного производства и выпуск товарной продукции с высокой долей добавленной стоимости.

Как считают специалисты [22; 20, 21], на сегодняшний день в РК имеется ряд условий, которые могут как способствовать, так и препятствовать развитию территориальных кластеров. К позитивным результатам следует отнести расширение технологической, научной и информационной инфраструктур, готовность субъектов бизнеса к кооперированию, мобильность в использовании местных ресурсов, повышение устойчивости межрегиональных связей, усиление партнерских отношений во внешнеэкономическом сотрудничестве и ряд других.

Среди факторов, сдерживающих развитие кластеров в Казахстане, следует назвать низкое качество управления совместным бизнесом в отдельных секторах деятельности международных хозяйственных структур, слабый уровень развития приграничных территориальных кооперационных струк-

тур, которые, как правило, самостоятельно не справляются с задачей выработки и реализации приоритетов для продвижения интересов регионального бизнеса, недостаточный уровень коллективных плановых и программных решений по территориальному хозяйственному развитию, растянутые горизонты достижения ожидаемых результатов.

Список литературы

- 1 Сняк Ю.В. Экономическая оценка потенциала мировых запасов нефти и газа // Проблемы прогнозирования. — 2015. — № 6. — С. 86–107.
- 2 Джантуреева Э. Энергетический комплекс: запасы, добыча, инвестиции // Kazakhstan. — 2015. — № 5. — С. 26–31.
- 3 Садвакасов Д.К. Пути повышения инвестиционной привлекательности нефтедобывающего сектора Казахстана в условиях текущих глобальных тенденций // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. — 2015. — № 3. — С. 28–34.
- 4 BP Statistical Review of World Energy, 2014. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf>.
- 5 Национальный банк Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: www.nationalbank.kz.
- 6 Сыздыкова Н. Окончательное решение по проекту расширения Тенгиза пока не принято // Панорама. — 2015. — 16 дек. — № 48. — С. 5.
- 7 Миллер Т. Старт проекта расширения // Kazakhstan. — 2014. — № 2. — С. 52–53.
- 8 Егоров О., Чигаркина О. Развитие нефтегазового комплекса Казахстана в условиях индустриально-инновационных преобразований // Промышленность Казахстана. — 2015. — № 2 (89). — С. 19–23.
- 9 Корина А. Карачаганак: вектор развития // Казахстанская правда. — 15 дек. — 2015. — С. 10.
- 10 Егоров О., Чигаркина О. Освоение морских месторождений Казахстана // Промышленность Казахстана. — 2015. — № 4 (91). — С. 28–31.
- 11 Смирнов С. Дорогой наш Кашаган // Kazakhstan. — 2014. — № 6. — С. 78–81.
- 12 Сыздыкова Н. Основным трендом развития нефтегазовой отрасли должна стать геологоразведка // Панорама. — № 39. — 16 окт. — 2015. — С. 6.
- 13 Нос И. Бассейны нефтью полны // Казахстанская правда. — 2015. — 15 авг. — С. 1–3.
- 14 Джетписова А. Маркетинг, менеджмент и организация нефтебизнеса: учебн. пособие. — Астана: Фолиант, 2012. — 192 с.
- 15 Чигаркина О.А., Джолдасбаева Г.У. Развитие нефтепереработки как фактор структурных преобразований экономики Казахстана // Экономика: стратегия и практика. — 2014. — № 4 (32). — С. 14–19.
- 16 Годовой отчет АО «НК «КазМунайГаз» за 2013 год. — Астана: Акарман, 2014. — 78 с.
- 17 Кульмагамбетов Р. Ювелир для черного золота // Казахстанская правда. — 2015. — 3 окт. — С. 11.
- 18 Карабалин У. К международным стандартам // Казахстанская правда. — 2015. — 23 янв. — С. 7.
- 19 Цой И. Принята в эксплуатацию часть объектов программы модернизации АНПЗ // Панорама. — 2015. — 11 дек. — № 47. — С. 5.
- 20 Смирнов С. Рифы топливного рынка // Kazakhstan. — 2015. — № 6. — С. 68–72.
- 21 Нарипбаев М.К., Джумадилова Ш.Г. Совершенствование технологий производства нефтепродуктов — важный фактор инновационного развития экономики Казахстана // АльПари. — 2011. — № 1. — С. 170–173.
- 22 Егоров О., Чигаркина О. Нефтегазохимические комплексы Казахстана // Промышленность Казахстана. — 2015. — № 3 (90). — С. 20–25.

Р.С.Каренов

Мұнайдың әлемдік қорларының экономикалық әлеуетін бағалау және отандық тәжірибедегі көміртекті отындар ресурстарының жалпылама бағалануы

Мақалада көміртекті шикізатты едәуір өндіретін әлемнің бірқатар елдеріндегі шикі мұнай қорлары туралы деректер келтірілген. Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдары қол жеткізген мұнай өндірісінің даму параметрлері суреттелген. Республикадағы мұнай өндіру көлемі өсуінің күтілетін болашағы баяндалған. «ҚазМұнайГаз» ұлттық компаниясының әртараптандыру саясатына көңіл бөлінген. Елдің мұнай өңдеу зауыттарының техникалық-экономикалық жай-күйін және өндірістік қызметін талдау нәтижелері бейнеленген. Қазақстан экономикасын құрылымдық түрлендіру факторы ретіндегі мұнай өңдеудің тиімді жолдары негізделген.

R.S.Karenov

Economic assessment of potential of world reserves of oil and the generalized estimates of resources of hydrocarbonic fuels in domestic practice

Data on reserves of crude oil in a number of the countries of the world with considerable production of hydrocarbons are provided. Parameters of development of oil branch for years of independence of the Republic of Kazakhstan are described. The expected prospects of growth of oil production in the republic are stated. The main trend of development of oil and gas branch in foreseeable prospect reveals. The attention to diversification policy of the KazMunaiGas national company is paid. Results of the analysis of a technical and economic state and production activity of oil refineries of the country are reflected. Ways of effective development of oil processing as important factor of structural transformations of economy of Kazakhstan locate.

References

- 1 Bruise Yu.V. *Problems of forecasting*, 2015, 6, p. 86–107.
- 2 Dzhantureeva E. *Kazakhstan*, 2015, 5, p. 26–31.
- 3 Sadvakasov D.K. *News of National academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2015, 3, p. 28–34.
- 4 BP Statistical Review of World Energy, 2014, [ER]. Access mode: <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/Energy-economics/statistical-review-2014/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-ful1-report.pdf>.
- 5 National bank of the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: www.nationalbank.kz.
- 6 Syzdykova N. *Panorama*, 48, 16, 2015, December, p. 5.
- 7 Miller T. *Kazakhstan*, 2014, 2, p. 52–53.
- 8 Egorov O., Chigarkina O. *Industry of Kazakhstan*, 2015, 2 (89), p. 19–23.
- 9 Corin A. *Kazakhstanskaya pravda*, December, 15, 2015, p. 10.
- 10 Egorov O., Chigarkina O. *Industry of Kazakhstan*, 2015, 4 (91), p. 28–31.
- 11 Smirnov S. *Kazakhstan*, 2014, 6, p. 78–81.
- 12 Syzdykova N. *Panorama*, 39, 2015, 16, October, p. 6.
- 13 Nos I. *Kazakhstanskaya pravda*, August, 15, 2015, p. 1–3.
- 14 Dzhetspisova A. *Marketing, management and organization of petrobusiness: manual*, Astana: Foliant, 2012, 192 p.
- 15 Chigarkina O. A., Dzholdasbayeva G.U. *Economy: strategy and practice*, 2014, 4 (32), p. 14–19.
- 16 The annual report of JSC KazMunaiGas Oil Company for 2013, Astana: Akarman, 2014, 78 p.
- 17 Kulmagambetov R. *Kazakhstanskaya pravda*, 2015, October, 3, p. 11.
- 18 Karabalin U. *Kazakhstanskaya pravda*, 2015, January, 23, p. 7.
- 19 Tsoi I. *Panorama*, 47, 11, 2015, December, p. 5.
- 20 Smirnov S. *Kazakhstan*, 2015, 6, p. 68–72.
- 21 Naribayev M.K., Dzhumadilova Sh.G. *Al pari*, 2011, 1, p. 170–173.
- 22 Egorov O., Chigarkina O. *Industry of Kazakhstan*, 2015, 3 (90), p. 20–25.

A.Ye.Agumbayeva¹, A.A.Mukhamadiyeva²

¹*Shakarim State University of Semey;*

²*Kazakhstan Innovative University, Semey
(E-mail: agumbayeva.assiya@gmail.com)*

Conditions, perspectives and barriers of low carbon development in Kazakhstan

The article provides an overview of the state of low-carbon development in Kazakhstan as the next step after the events of sustainable development. The author describes the concept of low-carbon development adopted in Kazakhstan. As a guideline, in this area the author has chosen the British experience in dealing with decarbonization of industries. One of the solutions to reduce the burden on the environment in Kazakhstan due to unique natural conditions and capabilities of Kazakhstan is implementation of the use of renewable resources such as solar energy. The article describes the main obstacles to development of this development in the country. In conclusion, it was given the conclusions and recommendations.

Key words: sustainable development, low carbon development, climate change, decarbonisation, GHG (greenhouse gas) emissions, solar energy.

A number of researchers' papers has grown up around the theme of low carbon development after COP 21 climate change Summit in Paris last year in December. Before this even we all remember about tragedies in the world such as Nepal tragedy, the disaster at the nuclear plant in Japan and etc, it is becoming extremely hard to ignore the existence of future threats. The statement «The need for a transition to low level of emissions both for developed and developing countries is widely recognized as critically important by the international community if carbon emissions are to be reduced» was announced in *UNDO project* [1]. We also agree that, «Global temperatures must not increase by more than 2 degrees C if only catastrophic climate change is to be avoided». Although, achieving a low level of emissions is proving to be challenging and extremely problematic without cooperation between countries and interacting for creation new forms of existing. A number of literature sources a full of reports about this issue from different points of view. According to *UNEP RIS III Centre* «The development of a low carbon strategy requires a balanced focus on the process of government coordination, stakeholder involvement and the result in the form of a strategy document, but rather the formulation of a sustainable pathway to achieve the established development goals» [2]. There is another point, which is sound, as «low carbon development requires the market oriented methods and marketing differentiation service» (*Feng Yi, Zhang Kun*) [3]. The authors suggest that Hainan's low carbon electric power system greatly promoted low carbon development from hardware perspectives and it has many benefits for country budget. There are new decisions were exist as creation «hydrogen plants among the major sources of CO₂ emissions into the atmosphere». «The authors propose a scenario of fossil-based «hydrogen-carbon» infrastructure which will allow a smooth transition from the current hydrocarbon-based economy to a hydrogen-carbon economy as a half-way point to the ultimate hydrogen-from-renewables economy of the future». (*N.Z.Muradova, T.N.Veziroglu*) [4]. The main challenge faced by such experiments is the issue of low carbon development in areas of interest of authors but all of them are directed to solve the great issue of the Earth as Climate change and Global warming.

So, low carbon development nowadays is perhaps the only true way to reduce GHG and mitigate pollutions without losing the level of economic well-being of countries.

Moreover, the survey of literature showed that notions of SD and LCD are associated with one duration is weak and inconclusive.

We consider that, a systematic understanding of low carbon development contributes to sustainable development is still lacking. For instance, *Yacob Mulugetta and Frauke Urban (2010)* who explained low carbon development by next determination «... is a much used word in development circles today» expressed in DFID's White Paper (2009) appears to be a common feature in what is implied by LCD» [5]. The statement «Low carbon development (LCD) is a development model that is based on climate-friendly low carbon energy and follows principles of sustainable development, makes a contribution to avoiding dangerous climate change and adopts patterns of low carbon consumption and producing» and its own *Urban, 2010; Urban et al. (2011)* [6]. It is still not clear whether low carbon development strategies will be able to reach the main requirements of sustainable development's concept. Particularly, far too little attention has been paid to issue of management of low carbon development in Kazakhstan.

The present article fills a gap in the literature and provides an exciting opportunity to advance our knowledge about sequential searching of decisions and successful results of using them in order to set back a global warming on the Earth for secure life of future generations. The findings of this article should make a significant contribution to the field of electricity generation management in Kazakhstan in terms of sustainability and low carbon intensity of economy. This paper is based only on the materials of Kazakhstan and Britain experiences. The main aim of this article is to remind that low carbon development concept will tackle the same goals of sustainable development. The main reason for choosing this issue is lack of research in this field of science in Kazakhstan as long as in the world about Kazakhstan's sustainable development perspectives.

During more than twenty years world's attention attracted to term of «sustainable development». The main conclusions of the report «Our general future» prepared by the Commission of the UN on environment and development were a theoretical-methodological and conceptual basis of the decisions made by Conference of the UN on environment and development. Discussion of the reasons of global changes in environment revealed their direct link with way of modern development of a civilization.

As it known, Kazakhstan on an equal basis with 20 countries of the world accepted national programs for environment and development taking into account the recommendations and the principles stated in documents of Conference of the UN on environment and development (Rio de Janeiro, 1992), and decisions of the Commission of the UN on a sustainable development.

The model of a sustainable development represents uniform system of the integrated components, their relations and communications reflecting the main content of processes of the balanced social, economic and ecological development. According to short definition of a sustainable development of society, this satisfaction of needs of modern generation without causing damage to future generations of people.

The developed ecological situation in Kazakhstan is a result of last crisis phenomena in national economy, the saved-up structural deformations of economy (to prevalence of resource- and power-intensive technologies), and result of excessive concentration of production in certain industrial regions of the country.

The analysis of a state of environment in Kazakhstan the ecology leads to a conclusion about insufficiency in economic processes components. Thus, environmental policy of the state is traditionally directed on greening of economic activity, all economy, and greening of the legislation.

There was the following sequence and priority in greening of economy for many years: alternative versions of the solution of environmental problems; development of low-waste and resource-saving technologies; direct nature protection actions.

Realization of this sequence allowed to provide in the long term positive dynamics of change of the major indicators reflecting invariable functioning, the balanced combination of social, economic and ecological spheres. Such approach provided the need of transition to model of a sustainable development taking into account interests, conditions and features of country.

On November 14, 2006 the Decree No. 216 the President of Kazakhstan approved the Concept of transition of Kazakhstan to a sustainable development. This Concept defines vision, the purposes and priorities of a state policy of country in the field of providing a sustainable development and allows approving a role of nation on the world scene as one of leaders of a sustainable development of a human civilization. Furthermore, this Concept provide the balanced development of political, economic, ecological and social aspects, providing thereby, high quality and the advanced social standards of life of all segments of the population of the country [7].

Resources of a subsoil of Kazakhstan, a variety of an environment, huge on scale, allowed the country to become an example of «the state of the future». Transition to a sustainable development became for Kazakhstan an objective necessity.

Besides, Kazakhstan accepted «strategy of entering into number of 50 most competitive countries of the world» [1]. This strategy sets new tasks in the field of a sustainable development as indicating the need of sustained economic growth, steady power policy, transition to environmental standards of a sustainable development of society and creation of steady business structures, etc.

Kazakhstan — the constant participant of the international forums on environment and development, the main international organizations, such as the Commission of a sustainable development of the UN, UNECE, etc., and the active initiator of the agreement on bilateral and multilateral bases. At the same time, Kazakhstan participates in conventional process: the Convention on a biodiversity (1994), the Framework convention of the UN on climate change (1995), cross-border Conventions of UNECE (2000). The government ratified about 20 ecological conventions and agreements.

In this study it was found differences in countries' achievements for sustainable development in such countries as Azerbaijan, Turkmenistan (neighbor countries) from the period after 1995. According to this observation, Kazakhstan and Turkmenistan have established a number of internal documents for accelerating approaches of mitigation pollutions. According to data of general emissions of GHG (one thousand tone of CO₂e.) such documents are still not enough to impede environmentally sustainability. Additionally it was known from the New Policies Scenario that perspective levels of carbon intensity indicator in this region would changeable for four countries. (Fig. 1) Kazakhstan leads to be at the level of 0.8 tons of CO₂ per thousand dollars of GDP.

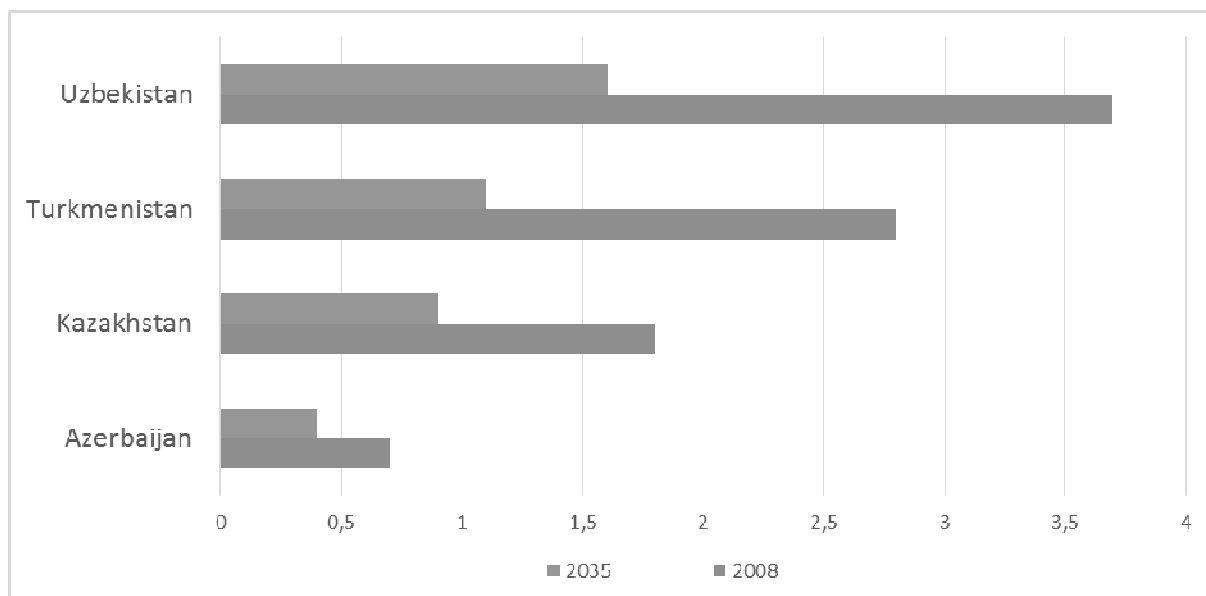

Figure 1. Carbon intensity in Caspian countries in the New Policies Scenario, tons of CO₂ per thousand dollars of GDP (\$2009, MER) (CO₂ emissions from Fuel Combustion (2014 Edition), IEA, Paris)

Thus, activity of Kazakhstan in the field of a sustainable development proceeds from the principle that only those requirements, abilities to development, a tendency, forecasts and alternative scenarios of events which will provide success in achievement of reference points of the Declaration Rio-92 are important for the state.

Process of stability of development in Kazakhstan has a number of specific features. First, closing of the Semey nuclear test proving ground and refusal of the nuclear weapon was one of big political strides of the new state. Secondly, system and dialectic approach is inherent in foreign and domestic policy of Kazakhstan. In conceptual and strategic documents of Kazakhstan, in works and speeches of the President of Kazakhstan N.Nazarbayev concepts, the principles and methodical approaches of a sustainable development are widely used. Thirdly, a sustainable development for Kazakhstan it is stage-by-stage process.

Kazakhstan has distinctive features of process of a sustainable development. The country number of internal and external prerequisites to formation and realization of policy of a sustainable development:

- existence of a large number of the ecological and social crisis phenomena,
- political stability as the second important prerequisite for formation of a sustainable development,
- the balanced foreign policy, a steady place in world political space,
- the high level of public safety,
- high rate of market reforms,
- existence of incentives of transition to a sustainable development,
- a strategic orientation of the country on development of the international relations and an advantageous geographical position,
- the growing public intelligence, mentality,
- a tendency of strengthening of environmental policy,
- Progress of potential of ecological activity and another.

The Concept of transition to a sustainable development of the Kazakhstan accepted indicators, characterizing an economic situation, an ecological state, social development, regional development, organizational indexes and integrated indicators [7; 5].

Kazakhstan already takes part in the international efforts on fight against climate change. Developing the concept of low-carbon development for inclusion in national strategy of development and defining the purposes, Kazakhstan considers the level of the economic and technological development, justice and social influence of measures. The country seeks to pass to «safe» development to promote mitigation of climate change, to reach high-quality economic development and improvement of a standard of living of the population. Kazakhstan as a developed country that has not fully overcome poverty faces a problem of a choice in the direction of future development. The existing opportunity to develop low-carbon economy turns into the necessity caused by climate change.

First, it is a tendency of development of low-carbon power, restructuring of economy, economy of energy and a sustainable development. Achievement of low-carbon development faces a challenge of the requirement of high growth of the economy, which today is characterized by power structure with the prevailing coal share with some lag of technological development and labor, and with existence the adequate of administrative structures and an institutional framework. Despite it for 2000–2008 GDP of Kazakhstan doubled and despite increase in emissions of GHG by 60,1 %, the carbon intensity of GDP decreased by 20,7 %. Transition to low-carbon development has to create strategic possibility of achievement of growth of economy without further heavy industrialization of the country, using all economic and technological advantages arising in the country and in the world.

The concept defines main objectives and problems of low-carbon development, economy sectors on which influence and strategic measures which should be undertaken at the national level has to be directed. Kazakhstan, together with request for inclusion of the country in the list of the countries of the Appendix B, declared the voluntary purpose of reduction of emissions for 15 % until 2020 and for 25 % by 2050 [7; 8].

Now Kazakhstan is developing the concept of low-carbon development for inclusion in the national development strategy. Kazakhstan is among the countries with an average to high carbon intensive economy and with a low GDP per capita. In 2005 among 186 countries, Kazakhstan was placed 71 according to GDP per capita at \$9,529. However, on the volume of emissions per capita Kazakhstan is in 14th place at 19.1 t. carbon dioxide and the 24th place on carbon intensity of GDP with 1,559.2 tso2e/1000 a dale. USA. Kazakhstan already takes part in the international efforts on fight against climate change. Developing the concept of low-carbon development for inclusion in national strategy of development and defining the purposes, Kazakhstan considers the level of the economic and technological development, justice and social influence of measures. The country seeks to pass to «safe» development to promote mitigation of climate change, to reach high-quality economic development and improvement of a standard of living of the population. Kazakhstan as a developed country, which has not fully overcome poverty, faces a problem of a choice in the direction of future development.. The existing opportunity to develop low-carbon economy turns into the necessity caused by climate change. First, it is a tendency of development of low-carbon power, restructuring of economy, economy of energy and a sustainable development. Achievement of low-carbon development faces a call of the requirement of high growth of the economy, which today is characterized by power structure with the prevailing coal share with some lag of technological development and labor, and with existence the adequate of administrative structures and an institutional framework. Despite it for 2000–2008 GDP of Kazakhstan doubled and despite increase in emissions of GHG by 60,1 %, the carbon intensity of GDP decreased by 20,7 %. Transition to low-carbon development has to create strategic possibility of achievement of growth of economy without further heavy industrialization of the country, using all economic and technological advantages arising in the country and in the world. The concept defines main objectives and problems of low-carbon development, economy sectors on which influence and strategic measures which should be undertaken at the national level has to be directed. Kazakhstan, together with request for inclusion of the country in the list of the countries of the Appendix B, declared the voluntary purpose of reduction of emissions for 15 % till 2020 and for 25 % by 2050.

It is interesting that the region of Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (EU-CIS) includes 6 of 20 carbon intensities economies in the world Table.

The most carbon intensities countries with economies in transition

Country	Carbon intensity of GDP, CO ₂ t equivalent / mln \$, parity of purchasing power	World rank
Uzbekistan	3,081	2
Serbia	2,265	5
Kazakhstan	1,872	8
Ukraine	1,380	11
Turkmenistan	1,376	12
Russia	1,302	15

Note. Used climate Analysis Indicators Tool 2008, <http://cait.wri.org>

At the same time this region remains to one of the most power-intensive regions of the world as concerning consumption, and energy production. This region is responsible for 12 percent of global emissions of GPG, for 10 percent of world demand for energy, and makes only 5 percent of global GDP. About a third of internal consumption of energy is the share of losses of energy. Electricity consumption grows in the region on average for 3.7 percent a year, thus it is expected that carbon fuel will still prevail in the near future [1].

Due to the high rates of emissions of GHG for each dollar of the made GDP, the real region possesses high potential of economically effective decrease in emissions for each dollar of the corresponding investments.

The government of Great Britain intends to spend about 200 million GBP in the next decade for development of new power sources for implementation of obligations for decrease in harmful emissions in the atmosphere as it was declared by British Minister of Energy and climatic changes Ad Miliband.

It presented in Parliament «Plan of transition to low-carbon economy» (The Low Carbon Transition Plan). The document provides, in particular, expansion of use alternative and renewables, thermal insulation of houses and installation of electric meters of new generation.

To 120 million pounds, it is planned to spend for development of coastal wind power stations, about 60 million — for technologies of receiving the electric power by means of sea waves and inflow, 10 million more — for development of a network of stations for recharge of electric cars.

By 2020, Great Britain plans to reduce emissions of greenhouse gases by 34 % in comparison with the level of 1990, which is accepted as a reference point in world practice and is recorded in the Kyoto Protocol.

The main UK GHGs according to (Fig.3) consist of F-gases (GHG), transport and other non-CO₂.

According to the government, now the level of harmful emissions in Great Britain is already reduced by 25 % in comparison with 1990.

The British authorities also confirmed the commitment to reach the level of decrease in harmful emissions for 80 % by 2050. This level was approved at the recent Group of Eight summit in Italy, and earlier Great Britain became the first-ever country, which approved this figure as legally binding.

According to «The plan of transition to low-carbon economy», by 2020 Britain has to receive 40 % of all electric power from low-carbon sources.

«Our plan will increase our energy security, it seeks to be fair for the most vulnerable segments of the population, it gives new opportunities of the industry and answers moral calls of fight against climate changes», — Miliband (British former Labor Party politician) emphasized.

Meanwhile, the government recognizes that the forced transition to eco-friendly power sources will make it more expensive to the population — by 2020, accounts for electricity will grow because of it approximately by 6 %.

Thus, individuals and the companies which will independently make the electric power from renewable sources (the sun, a wind and others), now can to sell its surplus to national distributive networks.

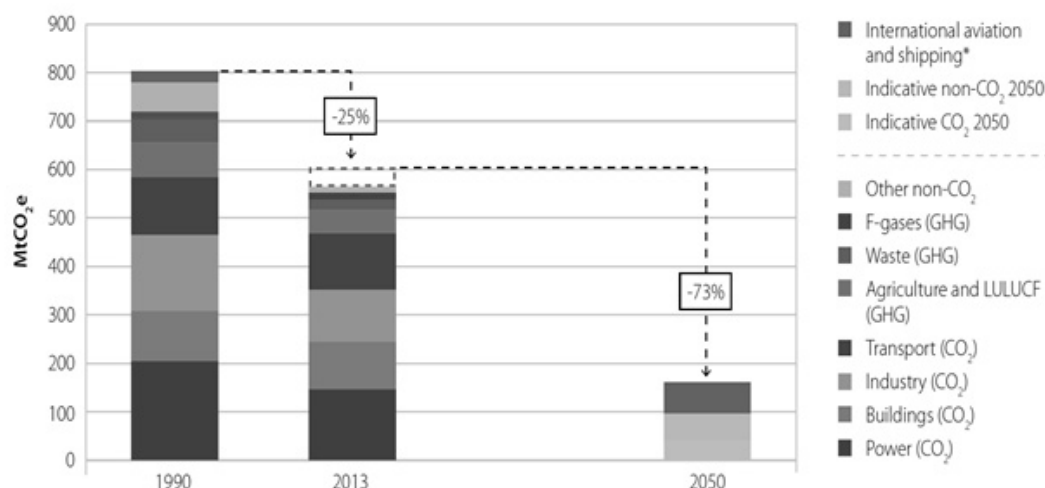

Figure 2. UK Greenhouse gas emissions by sector (1990–2050) (NAEI (2014)
Final emissions estimates; CCC analysis)

Therefore, hopefully by 2015 in the branches directly or indirectly connected with «green» power about 400 thousand additional workplaces will be created. They say that it promises great opportunities — the economy after recession will look so, and exactly there will be new workplaces there. The world passes to low-carbon economy, and Great Britain has to be on a first line of this process.

Within process of transition to renewables, Great Britain intends to reduce dependence on traditional energy sources.

The government announced that during the period from 2010 to 2020 the United Kingdom does not intend to expand import of natural gas from abroad.

In this regard, the level of import of gas in 2020 is planned for 20–30 % below calculated earlier.

Great Britain, which at the beginning of this decade turned from the exporter into the importer of gas, receives this fuel from three main sources — on the Interconnector pipeline from continental Europe, on the Langedag gas pipeline from Norway and the liquefied natural gas in tankers from Qatar.

In Kazakhstan conditions, one of the available due to unique nature capabilities is using a solar energy. A large of squares in the country can be used for this needs as well as wind power, biofuels and well using hydro energy.

Meanwhile despite of «considerable renewable energy potential there are significant barriers to stimulate the use of renewable energy in the electricity sector; persistent governmental body reforms; inadequate levels and quality of scientific support; awareness and information barriers; and a high-risk business environment». (Marat Karatayev, Michèle L. Clarke (2015) [8]. According to prices for electricity in Kazakhstan as it was mentioned by»Government Decree (No. 392) in March of 2009 — increases will not be sufficient to support the development of new renewable energy technology facilities in Kazakhstan». In addition, the electricity transmission and distribution networks across the country are inefficient with losses during transmission and distribution estimated at approximately 15 %. The aforementioned programs and strategies mainly set out Kazakhstan's long-term vision; they do not however provide a specific regulatory framework. Most government indicators for Kazakhstan including accountability, effectiveness, regulatory quality, rule of law, and control of corruption have been notably negative. Such factors make the prospect of investing in renewable energy projects in Kazakhstan prohibitively risky [8; 502].

In view of the expected future economic growth, it is necessary to begin as soon as possible transition to development at the low level of emissions and to part economic growth with increase in emissions of GHG (decoupling) to prevent the sharp growth of emissions of GHG expected in the region at the scenario of development without realization of additional measures (the scenario of development as usual). It seems that there are successful future for carbon capture and carbon storage experience of UK for Kazakhstan. In addition, renewable energy development, which is very popular in UK and EU, now in Kazakhstan has as positive impact on the process of achieving of sustainable development. But at the same time Kazakhstan has own features and policies which are build different barriers to construct ideal form of production structure, infrastructure of branches and mechanisms of inserting in Kazakhstani economy new decisions which has European countries' experience.

References

- 1 Проект программы развития ООН «Руководство: по разработке стратегий развития при низком уровне выбросов и соответствующих национальным условиям действий по предотвращению изменения климата: Восточная Европа и СНГ», 2010. — [ЭР]. Режим доступа: http://esco.co.ua/journal/2012_1/art162.pdf (дата обращения 11.12.2015).
- 2 Lütken S., Fenhann J.V., Hinothroza M.L., Sharma S., Olsen K.H. *Low Carbon Development Strategies: A Primer on Framing Nationally Appropriate Mitigation Actions (NAMAs) in Developing Countries*. — Roskilde: Danmarks Tekniske Universitet; Risø Nationallaboratoriet for Bæredygtig Energi, 2011. — [ER]. Access mode: <http://orbit.dtu.dk/files/6282118/Low%20carbon%20development%20strategies.pdf> (Date of reference to source 10.12.2015).
- 3 Feng Yi., Zhang Kun. *Low Carbon Development of Hainan // Physics Procedia*. — 2012. — Vol. 24. — P. 801–805.
- 4 Muradov N.Z., Veziroğlu T.N. From hydrocarbon to hydrogen-carbon to hydrogen economy // *International Journal of Hydrogen Energy*. — 2005. — Vol. 30. — P. 225–237. — [ER]. Access mode: www.elsevier.com/locate/ijhydene (Date of reference to source 10.12.2015).
- 5 Mulugetta Y., Urban F. *Deliberating on low carbon development // Energy Policy*. — 2010. — Vol. 38. — Issue 12. — P. 7546–7549.
- 6 Urban N.R., Auer M.T., Green S.A., Lu X., Apul D.S., Powell K.D., Bub L. *Carbon cycling in Lake Superior // Journal of Geophysical Research-Oceans*. — 2005. — Vol. 110. — Issue C6. — P. 90.
- 7 Концепция устойчивого развития Казахстана на 2007–2014 годы. — Астана. — 14 нояб. — 2006. — № 216. — [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000216> (Дата обращения 10.12.2015).
- 8 Karatayev M., Clarke M.L. *A review of current energy systems and green energy potential in Kazakhstan // Renewable and Sustainable Energy Reviews*. — 2016. — Vol. 55. — P. 491–504.

А.Е.Агумбаева, А.А.Мухамадиева

Қазақстанның төменкөміртекті дамуының жағдайы мен болашағы

Мақалада Қазақстанда тұрақты даму жұмыстарын өткізген соң келесі кезеңі ретінде төмен көміртекті даму жағдайдың шолуы жасалынған. Авторлар Қазақстанда қабылданған төмен көміртекті дамуының тұжырымдамасын сипаттады. Бұл бағытта авторлар бағдар ретінде салалардың декарбонизация мәселелерін шешуші көшбасшы ел ретінде ҰлыБритания елінің тәжірибесін таңдаған. Қазақстанда қоршаған ортаның жүктемесін азайту шешімдерінің бірі болып табиғи бірегей мүмкіндіктерінің арқасында күн энергиясы сияқты жанартылатын ресурстарын пайдалануы жүзеге асырылатын болды. Еліміздегі осы бағыттың дамуының басты кедергілері анықталған. Сондай-ақ осы мәселе бойынша сонында қорытындылар мен ұсыныстар берілген.

А.Е.Агумбаева, А.А.Мухамадиева

Состояние и перспективы низкоуглеродного развития Казахстана

В статье приведен обзор состояния низкоуглеродного развития в Казахстане как следующий этап после проведения мероприятий устойчивого развития. Авторами описана концепция низкоуглеродного развития, принятая в Казахстане. В качестве ориентира в данном направлении авторами выбран опыт Великобритании как страны-лидера в решении проблем декарбонизации отраслей. Отмечено, что одним из решений Казахстана в вопросе снижения нагрузки на окружающую среду стало внедрение использования возобновляемых ресурсов (солнечная энергия), которое стало возможным благодаря имеющимся уникальным природным условиям. В статье определены основные барьеры развития данного направления в стране. В заключение приведены выводы и рекомендации авторов.

References

- 1 UNDP project «Management: on development of strategy of development at low level of emissions and corresponding to national conditions actions for prevention of change climate: Eastern Europe and CIS», 2010, [ER]. Access mode: http://esco.co.ua/journal/2012_1/art162.pdf, (Date of reference to source 12.12.2015)
- 2 Lütken S., Fenhann J.V., Hinothroza M.L., Sharma S., Olsen K.H. *Low Carbon Development Strategies: A Primer on Framing Nationally Appropriate Mitigation Actions (NAMAs) in Developing Countries*, Roskilde: Danmarks Tekniske Universitet; Risø Nationallaboratoriet for Bæredygtig Energi, 2011, [ER]. Access mode: <http://orbit.dtu.dk/files/6282118/Low%20carbon%20development%20strategies.pdf>, (Date of reference to source 10.12.2015).
- 3 Feng Yi, Zhang Kun. *Physics Procedia*, 2012, 24, p. 801–805.
- 4 Muradov N.Z., Veziroğlu T.N. *International Journal of Hydrogen Energy*, 2005, 30, p. 225–237, [ER]. Access mode: www.elsevier.com/locate/ijhydene, (Date of reference to source 10.12.2015).

- 5 Mulugetta Y., Urban F. *Energy Policy*, 2010, 38, 12, p. 7546–7549.
- 6 Urban N.R., Auer M.T., Green S.A., Lu X., Apul D.S., Powell K.D., Bub L. *Journal of Geophysical Research–Oceans*, 110, C6, p. 90.
- 7 *On the Concept of Transition of Kazakhstan to Sustainable Development for 2007–2024*. Astana, 2014, November, 14, 216, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000216> (Date of reference to source- 10.12.2015)
- 8 Karatayev M., Clarke M.L. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 2016, 55, p. 491–504.

К.Н.Оразбаева¹, А.К.Қадырбергенова²

¹Қазақ экономика, қаржы және халықаралық саудалар университеті, Астана;

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана
(E-mail: asel-k-80@mail.ru)

Мұнай химиясы мен шикізаттарды терең өңдеу құрылымдарын Қазақстанда дамытудың мәселелері мен тиімділігі

Мұнай-химия өндірісі мен Қазақстандағы терең өңдеуді қалыптастыру және дамыту мәселелерін зерттеу, қолданыстағы өндірісті кеңейту және жаңа мұнай-химия өндірісі құрылысы бойынша іс-шараларға негізделген. Қазақстандағы синтетикалық каучук, резеңке-техникалық бұйымдар мен шина өнімдерін өндіру келешегі талданған. Авторлар мұнай-химия тауарлық өнімдерін экспортқа шығару және өндіріс көлемінің болжамды көрсеткіштерін анықтап, Атырау облысының аймақтық даму стратегиясы шеңберінде «Атырау облысындағы ұлттық индустриялы мұнай-химиялық технопаркi» арнаулы экономикалық аймағын қалыптастыру міндеттерін мен оларды жүзеге асыру стратегиясын нақтыланған.

Кілт сөздер: мұнай химиясы, Атырау облысындағы ұлттық индустриялы мұнай-химиялық технопаркi, арнаулы экономикалық аймақ, бәсекеге қабілеттілік.

Мұнай химиясы өндірісі мен шикізаттарды терең өңдеу құрылымдарын салудың экономикалық тұрғыдан тиімділігі бірінші кезекте олардың басқа өнеркәсіп салаларының дамуына мүмкіндік беретіндігімен анықталады. Қазір Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін салу және дамытудың негізгі бағыттары белгіленген, ҚР Президенті атап көрсеткендей, «көмірсутегі секторын одан әрі дамытуды, шетел және жергілікті инвесторларды тартуды экономиканы әртараптандырумен тікелей байланыстыру және жаңа келешегі мол өндірістер құру жөніндегі аса маңызды міндеттерді мұнай химиясы саласында шешілуі қажет». Қазақстан Республикасы Энергетика және минералды ресурстар министірлігі ««ҚазМұнайГаз» ҰК» АҚ-мен біріге отырып, Атырауда бірінші мұнай химиясы кешенін салуды жобасы жүзеге асуда. Бұл жоба бойынша қосылған құны жоғары базалық өнім ретінде жылына 800 000 т этилен және 400 000 т пропилен өндіріледі, ал ол ҚР мұнай химиясы өнеркәсібін қарқынды дамытуға жол ашады. Бұл инвестициялық жобаларды табысты іске асыру үшін Атырау облысында мемлекеттік және жеке меншік ынтымақтастығы негізінде, инвестициялық өріске, кіші және орта бизнеске барлық жағдайды қамтамасыз ететін арнаулы экономикалық аймақ (АЭА) ҚР Президенті Жарлығымен құрылды [1].

Мұнай химиясы өнеркәсібі мұнай мен табиғи газды өңдеу өнімдеріне негізделген синтетикалық материалдар мен бұйымдарды қамтитын ауыр индустрия саласына жатады [2]. Мұнай химиясы өнеркәсібі кәсіпорындарында синтетикалық каучук, негізгі органикалық синтез өнімдері (этилен, пропилен, полиэтилен, полипропилен, беттік-белсендік заттар, жуу заттары, минералды тыңайтқыштар), күйе, резеңке бұйымдары (автотегершіктер, резеңке-техникалық бұйымдар және кең көлемдегі тұтыну заттары), асбест-техникалық бұйымдар. Полимерлерді, майлау майларын, бояу еріткіштерді, сондай-ақ органикалық қосылыстардың өндірудің үлкен үлесі мұнай химиясына тиесілі.

Мұнай химиясы саласының өнеркәсіптерінің орналасуына түрлі факторлар әсер етеді, олардың ішінде маңыздыларына мыналар жатады: шикізат, энергия, су көздері, тұтынушылар, еңбек ресурстары, экологиялық жағдай, инфрақұрылым [3, 4]. Кез келген мұнай химиясы өндірісін орналастыру үшін міндетті түрде өзара байланысқан аталған факторлардың барлығын ескеру қажет.

Өнеркәсібі дамыған елдерде мұнай химиясының даму қарқыны оның қанағаттанарлық деңгейіне байланысты, салыстырмалы түрде баяу, бірақ дамушы елдерде (әсіресе Таяу және Шалғай Шығыс елдерінде) сала қазіргі таңда өте жоғары қарқынмен дамуда, мысалы, Қытайда оның даму қарқыны жылына 10–15 % құрайды. Мұнай химиясы саласы жылдам қарқынмен Оңтүстік Кореяда, Малайзияда, Сауд Аравиясында, Вьетнамда, Иранда, Кувейтте және бірнеше басқа елдерде көрініс тапқан. Мұның нәтижесінде әлемдік химия индустриясында мұнай химиясы үлесі үздіксіз өсуде. Бүгінгі таңда ол 40 % шамасында, соның ішінде өндірістік дамыған елдерде — 35, Ресейде — 40, Таяу Шығыста — 80–85 %. Мұнай негізіндегі органикалық химикаттар химия өнеркәсібінің барлық шикізатының 80 % астамын құрайды.

Мұнай химиясы саласы мұнай өңдеу сияқты сыбайлас саласына қарағанда жылдам даму үстінде. Қазірдің өзінде, мұнай мен мұнай өнімдерін сату көлеміне қарағанда, мұнай химиясы өнімдерінің көлемі айтарлықтай артық. Болашақта да мұнай химиясы өнімдерінің әлемдік нарығы мұнай мен мұнай өнімдері нарығына қарағанда жылдамырақ дамиды. 2020 ж. дейін пластмасса өндірудің жылдық қарқыны 5 % деңгейінде күтілуде, полиэфирлік талшықтар — 6 % т.с.с. Ал мұнайға деген сұраныс, Энергетикалық ақпараттық агенттіктің (АҚШ) болжамы бойынша, жылына 1.7 % құрайды, соның ішінде дамыған елдерде — жылына 1 % шамасында.

Әлемдік мұнай химиясы өндірісінің жылдам дамуы саланың жоғары капиталдық сыйымдылығы арқасында әрдайым үлкен қаржылық ресурстарға ие болған, нақты ірі компаниялармен байланысты екенін атап өткен дұрыс. Бастапқыда оларға, алғаш рет қазіргі белгілі өнімдер полиэтиленді («Ай-Си-Ай» компаниясы), полипропиленді («Монтедисон»), нейлонды («Дюпон») және т.б. өндіріп, оны нарыққа ұсынған, жоғары инновациялық әлеуеті бар химиялық фирмалар болды. Соңынан көптеген мұнай химиясы өнімдерін (полимерлер мен жоғарыда аталғандар) массалық өндіруге көшу, өндірістік шығын факторының маңызын жылдам көтерді, бұл әлемдік мұнай химиясының корпоративтік құрылымының өзгеруіне себеп болды.

Мұнай химиясы мұнай компаниялары, мұнай өңдеу өнеркәсібі үшін айтарлықтай пайдалы сала болып шықты. Оларға мұнай химиясы өндірісі мұнай өңдеуді тереңдету және құны жоғары өнімдерді өндіру есебінен, мұнай нарығында бағаның шайқалу мерзімінде тұрақтылықты қамтамасыз етуге және қосымша пайда (20 % дейін) түсіруге мүмкіндік берді. Мұнай өңдеу дәрежесі артқан сайын, өнімдерді өткізуден түсетін түсім шұғыл өседі — шикі мұнайдың тоннасынан келетін түсім 100 долл. (мұнайдың 1 бар. құны 30–45 долл. болса) құрайды, мұнай өнімдерін көтерме бағамен сатқанда — 150 долл., автокөліктерге жанармай құятын бекеттер арқылы сатылса — 385 долл., мұнай химиясы өнімдері өткізілсе — 800–900 долл. дейін пайда түседі.

Мұнай компанияларының мұнай химиясына белсенді енуі олардың өнімдеріндегі мұнай химиясы өнімдерінің үлесін айтарлықтай арттырды және олардың қызметтерінің сипатын өзгертті. Бүгінгі таңда бұл көрсеткіш «Бритиш Петролеум» мен «Шеврон» компанияларында 10 % құрайды, «Шелл» — 12 %, «ЭНИ» — 22 %, «Эльф Акитэн» — 25 % т.с.с. Мұнай компанияларының үлесіне әлемде өндірілетін олефиндер мен ароматты көмірсутектердің — 50 % астамы, полистиролдың — 33, полиолефиндердің 25 % келеді.

Әлемдік мұнай химиясының корпоративтік құрылымындағы тағы бір өзгеріс — нарыққа дамушы елдердің химиялық («САБИК», «Хендаи», «Самсунг», «Формоза пластикс» т.б.) және мұнай («Пемекс», «Петронас» т.б.) компанияларының келуі. Олардың әлемдік нарықтағы бәсекелестігі мемлекет тарапынан немесе дамыған елдердің фирмалары тарапынан болатын, сыртқы қолдауға байланысты.

Қазақстан нарығының даму болашағы қолданыстағы нарықтың кеңеюі немесе олардың жаңа бағыттарының пайда болуына байланысты емес. Егер Қазақстан 2020 ж. қарай пластмассаны қолдану деңгейі бойынша әлемдегі орташа көрсеткішке жететін болса, онда республикада пластмасса нарығы бойынша жылына 170 мың т полиэтилен, 85 мың т полипропилен, 84 мың т полистирол қажет болады. «Пластикалық массалар зауыты» ЖШС, «Полипропилен зауыты» ЖШС-нің қуаттылығы бойынша, егер шикізатпен қамтамасыз ету проблемалары шешілсе, бұл көрсеткіштерге жету әбден мүмкін.

Бұл жағдайда аталған кәсіпорындар ресейлік өндірушілер құрамында аймақтық нарық қатысушылары екенін ескеру қажет, сондықтан алдағы бірнеше жылдар бойында өнімді аймақтық және әлемдік нарыққа өткізу проблемалары туындамайды [5].

Қазіргі жағдайда жұмыс жасап тұрған өндірістерді кеңейтумен қатар, жаңа өндірістерді салу шараларын өткізу қажет:

- «Полипропилен зауыты» ЖШС базасында пропанды дегидрлеу тәсілімен пропилен алатын қуаттылығы жылына 150 мың т қондырғысын салу, ол қажетті мөлшерде полипропилен, акрилонитрил және этиленпропилендік каучуктер алуға мүмкіндік береді. Пропанды дегидрлеу қондырғысының құны 170 млн АҚШ долл. тұрады;
- қуаттылығы жылына 200 мың т полиэтилен өндіретін жаңа өндіріс құру. Бұл Атырау қаласында пайдалануға берілген, бірінші кезеңде еуропа және ресей шикізатын қолдануға бағытталған, жоғары тығыздықтағы полиэтиленнен құбырлар өндіру зауытын, отандық шикізаттан алынған жергілікті полимерлермен қамтамасыз етеді.

Осылайша, Қазақстан Республикасында шикізат ресурстарының отандық базасында қолданыстағы «Пластикалық масса зауыты», «Полипропилен зауыты» ЖШС мұнай химиясы кәсіпорындары арқылы, негізгі компоненттері болып полистиролдық пластиктер, түрлі маркалы полиэтилен және полипропилен табылатын, кең көлемді мұнай химиясы өнімдерін тұрақты өндіру және өткізу қамтамасыз етіледі, өндірілетін өнімнің үлкен бөлігі экспортқа жіберілуі мүмкін.

Қазақстан Республикасында синтетикалық каучук, резеңке-техникалық бұйымдар мен шина өнімдерін шығару өндірістерінің даму болашағын қарастырайық. «Саранрезеңкетехника» ААҚ, «Қарағандырезеңкетехника» ЖШС және «ИнтерКомШина» ААҚ мұнай химиясы кәсіпорындарын отандық шикізатпен қамтамасыз ету үшін Қазақстанда синтетикалық каучук өндіруді қайта жандандыру қажет [6]. Аталған кәсіпорындардың өндірістік қуатын арттыру үшін шикізат қажеттілігі 1-кестеде келтірілген.

Республикада жоғарыда аталған зауыттарды 70 % өзіндік шикізатпен қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін бұрынғы Шымкент шина зауыты («ИнтерКомШина» ААҚ) құрамында регенератты және синтетикалық каучук зауытын салу жобасы қолға алынауда.

1 - кесте

Қазақстанның мұнай химиясы кәсіпорындарының синтетикалық каучукке жылдық қажеттілігі

Кәсіпорын атауы	Жылдық қажеттілік, тонна	
	Жұмыс жасап тұрғандағы қуаттылық	Өндірістік қуаттылығында
«Қарағандырезеңкетехника» ЖШС	1907	6535
«Саранрезеңкетехника» ААҚ	2160	8640
«ИнтерКомШина» ААҚ	11311	24000
Барлығы	15378	39175

Ескерту. [10, 11] ақпарат көздеріне сүйеніп, авторлармен құрастырылған.

Синтетикалық каучук өндірісінде негізгі компоненттерге бутадиен, стирол, этилен, пропилен, изопрен жатады. Аталған қосылыстар ішінен Қазақстанда «Пластикалық масса зауыты» ЖШС-те (Ақтау қ.) тек қана стирол өндіріледі. Бутадиен, этилен, пропилен, изопрен өндірісте көмірсутек шикізатын өңдеу тізбесінің соңғы өнімдері болып табылады. Сондықтан қолданыстағы мұнай және газ-өңдеу зауыттарында мұнай мен газды терең және кешенді өңдеу технологиясы мен қондырғыларын ендіре отырып, қайта жанарту жүргізу керек.

Синтетикалық каучукті өндіру арқылы шиналық өнімдерді және резеңке-техникалық бұйымдарды шығаруды дамыту үшін Қазақстанда жеткілікті өндірістік-техникалық әлеумет пен базалық шикізат бар. Сондықтан қолданыстағы мұнай немесе газ өңдеу зауыттарында немесе көмірсутек шикізаттарын өңдеу бойынша жаңа өндірістер салғанда синтетикалық каучук шығаратын өндірістер мен технологиялар құру қажет. Олар технологиялық тізбектер бойынша шиналық өнімдер мен резеңке-техникалық бұйымдарды өндіруге және синтетикалық каучукті басқа елдерге экспортқа шығаруға жағдай туғызады.

Шиналық және резеңке-техникалық өнімдерді экспортқа шығару ерекшеліктері:

- экспорттың айтарлықтай көлемі (өндірілетін шинаның 12–15 %) жаңа автомобильдерді жинақтау үшін автомобиль зауыттарына жіберіледі (30 % — жеңіл және 22 % — жүк шиналары). Өткзудің негізгі және ең дамушы облысы — қолданыстағы машиналар паркі үшін сату (барлық өндірілген өнімнің 60–70 %);
- резеңке-техникалық бұйымдардың ең ірі тұтынушыларына автомобильдік және ауыл-шаруашылық машина жасау салалары жатады. Сондықтан экспорттың ең үлкен көлемі — автомобиль және ауыл шаруашылығы техникасын шығаратын өндірістерге сату (барлық өндірілген өнімнің 70–80 %).

Мұнай химиясы кәсіпорындарының жұмысын қалпына келтіру және жаңа өндірістік қуаттарды іске қосу тек оларды модернизациялау, технологиялық жаңарту және салу техника-экономикалық негіздеулері (ТЭН) мемлекеттік экологиялық сараптамадан өткізгеннен кейін орындалады.

Тауарлық мұнай химиясы өнімдерін өндіру көлемдері мен экспортқа шығару көлемдерінің болжаулы көрсеткіштері 2-кестеде келтірілген.

Атырау облысының территориялық даму стратегиясында «Атырау облысындағы ұлттық индустриялы мұнай-химиялық технопаркi» арнаулы экономикалық аймағын қалыптастыру міндеттері мен оларды жүзеге асыру іс-қимыл стратегиясы анықталған [7]. Негізгі міндеттер ретінде өндірістік инфрақұрылымды дамыту, қосылған құны жоғары мұнай химиясы өнімдерінің өндірісін ұйымдастыру үшін инвестиция тарту, халықтың жұмыспен қамтылуын көтеру болып анықталған. Оларды жүзеге асыру іс-қимыл стратегиясы келесі түрде өрбиді:

- АЭА-ның жеңілдіктер тәртібі аясында тұрғын үй құрылыстары үшін инженерлік коммуникация мен өндірістік инфрақұрылым объектілері тұрғызылады. АЭА құрудың жұмысын үйлестіру мақсатында «Атырау облысының ұлттық мұнай химиясы технопаркi» ғылыми-техникалық кешені жанынан Атырау қаласы, Мақат, Жылыой аудандары аумағында АЭА аймақтық түрдегі объектілердің орналасуын ұйымдастыратын үйлестіруші топ құрылады;
- бәсекеге қабілетті экспортқа шығаруға бағытталған мұнай химиясы өндірісін құру маңызды мұнай химиясы өнімінің ішкі нарық сұранысын қанағаттандыру мақсатында өндірістік-техникалық өнімнің ауқымды номенклатурасын шығаратын кіші кәсіпкерліктің дамуына жәрдемдеседі, импортталатын шикізатты отандық өнімге алмастыру есебінен олардың өнімінің бәсекеге қабілеттілігін дамытады.

2 - к е с т е

Тауарлық мұнай химиясы өнімдерін өндіру көлемдері мен экспортқа шығару көлемдерінің болжаулы көрсеткіштері, ж/мың т

Өнім атауы	2010 ж.	2015 ж.	2020 ж.
Стирол, полистирол			
Өндіру көлемі	300	350	450
Экспорт (өндіру көлемінің 60–80 %)	200	250	300
Соққыға төзімді	100	150	150
Көбіктенуші	150	150	200
Жалпы қолданыстығы	50	50	100
Полиэтилен			
Өндіру көлемі	300	380	450
соның ішінде экспорт	210	250	300
Полипропилен			
Өндіру көлемі	100	150	200
соның ішінде экспорт	70	100	130
Синтетикалық каучук			
Өндіру көлемі,	40	60	80
соның ішінде экспорт			
Шина өндірісі			
Өндіру көлемі (млн дана), соның ішінде экспорт (12–15 %)			
Автотегершіктер	2,5	3,0	3,5
Автокамералар	3,5	5,0	5,5
Резецке-техникалық бұйымдар			
Өндіру көлемі (млрд тг)	6,8	7,6	8,6
Экспорт (өндіру көлемінің 60–80 %)			

Ескерту. [10, 11] ақпарат көздеріне сүйеніп, авторлармен құрастырылған.

Соңғы кездері мұнай өңдеу және мұнай химиясы өнеркәсібін қайта жаңарту, қарқынды дамыту мәселелеріне ерекше назар аударылуда, алайда көптеген зерттеулер жеке технологиялық процестердің өндірістік-технологиялық және экономикалық-экологиялық мәселелерін, нақты қондырғыларды жаңарту, белгілі бір экологиялық зиянды жиынтықтарды пайдаға асыру және т.б. сол секілді мәселелерді қарастыруға арналған. Проблеманы тиімді шешу үшін мұнай мен мұнай химиясы өнімдерін өңдеу тереңдігін арттыру, негізгі өндіріс қалдықтарынан екінші мәрте өнім өндірумен қоса, мұнай өңдеу, мұнай химиясы өндірістерінің барлық цикліне кешенді тәсіл қажет [8, 9].

Қазіргі кезде Қазақстанда мұнай өңдеу және мұнай химиясы өнеркәсіптерінде келесі негізгі мәселелер бар екенін айта кеткен жөн:

- күкіртті және жоғарғы күкіртті мұнайдан жоғары сапалы мұнай өнімдерін алу мәселелері;
- құрамында күкірт бар химикаттарды алу мәселелері;
- мұнай химиясы кәсіпорындарын қалпына келтіру және дамыту мәселелері.

Каспий теңізінің қазақстандық бөлігіндегі игеріліп жатқан аса ірі көмірсутек шикізаттарының құрамында күкірттің молдығына байланысты бұл мәселелердің өзектілігі арта түседі.

Күкіртті органикалық қоспаларды көмірсутек пен күкіртсутекке айналдыру арқылы мұнай өнімдерін күкіртсіздендіру тәсілдері және күкіртті органикалық қоспаларды бөлудің алуан тәсілдері де зерттелуде. Мұнайлы көмірсутекті шикізатты күкіртсіздендіру тәсілдерінің ішінде өнеркәсіпте гидротазалау тәсілі анағұрлым кең таралған.

Тазалаудың тиімді тәсілін мынадай экономикалық-экологиялық критерийлерді есепке ала отырып, таңдау қажет: негізгі өнімнің өзіндік құнын жоғарлатпау, қондырғы үшін минималды алаңдарды пайдалану, қымбат емес және қолданыста бар реагенттерді қолдану; ақырғы өнімді тікелей пайдалану мүмкіндігі немесе оларды қолайлы өңдеу; тазалау қондырғысының процестерін толықтай автоматтандыру және режимдердің ауыспалылығына бейімділігі; газ қондырғыларынан тасталатын күкіртті қоспалардың минималды мөлшері, атмосферада жақсы ыдырауын қамтамасыз ету.

Қазақстанда мұнай химиясын дамыту жобаларына Ақтау пластмасса зауытында этилбензол және этиленгликол алу, қуаттылығы 250 мың т жол битумы өндірісін ұйымдастыру жобасы және Атырау мұнай өңдеу зауыты базасында негізгі мұнай химиясы шикізаты — бензол мен параксиллды жылына 95 және 235 мың т қуаттылығымен өндіру жобалары енеді [10].

Республиканың мұнай химиясы кәсіпорындары модернизациялау есебінен этан, бутан, гексан, этилен, пропилен, ацетилен, бензол, ксилол т.б. сияқты өнімдерді, ал олардың негізінде пластикалық массалар мен эластомерлерді шығара алады.

Қорытынды. Сонымен, жұмыста Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін қалыптастыру және дамыту мәселелерін зерттеу нәтижелері келтірілген. Пластмассаны қолдану деңгейі бойынша әлемдегі орташа көрсеткішке жету үшін, республикаға пластмасса нарығы бойынша жылына қажетті базалық мұнай химиясы өнімдерінің түрлері мен көлемдері анықталған. Қолданыстағы мұнай химиясы бағытындағы өндірістер толықтай шикізатпен қамтамасыз етілсе, қажетті көрсеткіштерге жету әбден мүмкін екендігі тұжырымдалған. Қазіргі жағдайда жұмыс жасап тұрған өндірістерді кеңейтумен қатар, жаңа нақты өндірістерді салу шаралары тұжырымдалған. Қазақстан Республикасында синтетикалық каучук, резеңке-техникалық бұйымдар мен шина өнімдерін шығару өндірістерінің даму болашағы талданған. Қазақстанда синтетикалық каучукті өндіру арқылы шиналық өнімдерді және резеңке-техникалық бұйымдарды шығаруды дамытуға қажетті өндірістік-техникалық потенциал мен базалық шикізат жеткілікті екені тұжырымдалған [11]. Тауарлық мұнай химиясы өнімдерін өндіру көлемдері мен экспортқа шығару көлемдерінің болжаулы көрсеткіштері анықталған. Атырау облысының 2015 жылға дейін территориялық даму стратегиясы шеңберінде «Атырау облысындағы ұлттық индустриялы мұнай-химиялық технопаркi» арнаулы экономикалық аймағын қалыптастыру міндеттері мен оларды жүзеге асыру іс-қимыл стратегиясы анықталған.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Сармурзина Р.Г. Материалы выставки «Chemie 2008» и «Plastex Central Asia 2008». — Астана, 2008. — С. 3–7. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.chemie.kz>.
- 2 [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.chemindustry.ru>.
- 3 Сармурзина Р.Г., Хайдарғалиева Ш.А. Первый нефтехимический комплекс Казахстана // Нефть и газ. — 2008. — № 5. — С. 118–124.
- 4 Сармурзина Р.Г., Оразбаева К.Н. Қазақстанда мұнай химиясы өндірісін қалыптастыру және дамыту мәселелері // Оңтүстік Қазақстан ғылымы мен білімі // Респ. ғыл. журн. — 2009. — № 6 (79). — 114–117-б.
- 5 [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.gazeta.kz.
- 6 Бишимбаев В.К., Надиров К.С., Сакибаева С.А., Тасанбаева Н.Е. Пути развития нефтехимической и химической отраслей промышленности на юге республики // Нефть и газ. — 2004. — № 1. — С. 46–52.
- 7 Бопиева Ж.К., Оразбаев Б.Б., Сериков Т.П., Оразбаева К.Н., Джетписова А.Б. и др. Стратегия территориального развития Атырауской области до 2015 года. — Астана; Атырау, 2007. — 105 с. — [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.

8 Сериков Т.П., Оразбаева К.Н. Мұнай өңдеу технологиялық кешендерін математикалық тәсілдер арқылы қарқындыру мәселелері. — Алматы: Эверо, 2006. — 150 б.

9 Сериков Т.П., Оразбаева К.Н. Эффективные экономические и технологические решения при реконструкции Атырауского нефтеперерабатывающего завода // Нефть и газ. — 2006. — № 3. — С. 90–95.

10 Оразбаева К.Н. Қазақстанда көмірсутектерді кешенді өңдеу мен мұнай химиясы өнеркәсібін дамытудан күтілетін нәтижелер // Актуальные проблемы соц.-экономического развития Прикаспийского региона в условиях инновационной экономики: Сб. материалов Международ. науч.-практ. конф. — Атырау: Атырауский гос. ун-т, 2009. — С. 60–64.

11 Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен 2014 жылғы 1 тамызындағы № 874 қаулысымен бекітілген. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.zakon.kz.

К.Н.Оразбаева, А.К.Кадырбергенова

Проблемы развития и эффективность нефтехимии и структур глубокой переработки сырья в Казахстане

Исследованы вопросы формирования и развития нефтехимического производства и глубокой переработки нефти в Казахстане. Обоснованы мероприятия по расширению действующих производств и строительству новых конкретных производств нефтехимии. Проведен анализ перспективы производства синтетического каучука, резинотехнических изделий и шинной продукции в Казахстане. Определены прогнозные показатели объема производства и вывоза на экспорт товарной продукции нефтехимии. В рамках Стратегии территориального развития Атырауской области определены задачи формирования специальной экономической зоны «Индустриальный инновационный нефтехимический технопарк в Атырауской области» и пути их реализации.

К.Н.Оразбаева, А.К.Кадырбергенова

Problems of development and efficiency of petrochemistry and structures of deep processing of raw materials in Kazakhstan

In clause the questions of formation and development of petrochemical manufacture in Kazakhstan are investigated. The measures on expansion of working manufactures and construction of new concrete manufacture of petrochemistry are proved. The analysis of prospect of manufacture of synthetic rubber, резинотехнических of products and шинной of production in Kazakhstan is carried out(spent). Are determined прогнозные parameters of volume of manufacture and export and export of commodity production of petrochemistry. Within the framework of Strategy of territorial development Atyrau of area the tasks of formation of a special economic zone «Industrial инновационный petrochemical techno park in Atyrau of area» and strategy of their realization are determined.

References

- 1 Sarmurzina R.G. *Materials of the Chemie 2008 and Plastex Central Asia 2008 exhibition*, Astana, 2008, p. 3–7, [ER]. Access mode: <http://www.chemie.kz>.
- 2 [ER]. Access mode: <http://www.chemindustry.ru>.
- 3 Sarmurzina R.G., Khaydargaliyeva Sh.A. *Oil and gas*, 2008, 5, p. 118–124.
- 4 Sarmurzina R.G., Orazbayeva K.N. *Science and education in Southern Kazakhstan. Republican scientific magazine*, 6 (79), 2009, 114–117.
- 5 [ER]. Access mode: www.gazeta.kz.
- 6 Bishimbayev V.K., Nadirov K.S., Sakibaeva S.A., Tasanbaeva N.E. *Oil and gas*, 2004, 1, p. 46–52.
- 7 Bopiyeva Zh.K., Orazbayev B.B., Serikov T.P., Orazbayeva K.N., Dzhetpisova A.B. et al. *Strategy of territorial development of Atyrausky area till 2015*, Astana–Atyrau: 2007, 105 p., [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz>.
- 8 Serikov T.P., Orazbayeva K.N. *Questions intensification in the mathematical ways of technological complexes of oil refining*, Almaty: Evero, 2006, 150 p.
- 9 Serikov T.P., Orazbayeva K.N. *Oil and Gas*, 2006, 3, p. 90–95.
- 10 Orazbayeva K.N. *Actual problems social. — economic development of the Caspian region in the conditions of innovative economy: materials International science-practical conference*, Atyrau: Atyrau State University, 2009, p. 60–64.
- 11 *State program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019*. Astana, 2014. It is approved as the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, August, 1, 2014, 874, [ER]. Access mode: www.zakon.kz.

A.Syzdykova¹, A.Abubakirova²

¹Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye;

²Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan
(E-mail: azizayesevi@gmail.com)

Kazakistan'da Dış Borç ve Borç Yönetimi Sorunu

Küreselleşen dünya ekonomisinde ülkelerarası ekonomik ilişkiler giderek yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunluğun sonuçlarından birisi de yapılan dış borçlanmaların ekonomilere olan etkisidir. Dış borçlar geçmişte sadece olağanüstü dönemlerde başvurulması öngörülen bir finansman kaynağı iken, artık ülke ekonomilerinin gelişmesi için de kullanılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sıkça başvurduğu bir finansman çeşidi olan dış borçlanma ile bu ülkeler ekonomik kalkınmalarını tamamlamaya çalışmaktadırlar. Geçiş sürecinde ve kalkınma çabası içinde bulunan Kazakistan için de dış borçlanma bu çabaların olumlu yönde sonuçlanabilmesi açısından önem kazanmaktadır. Bu açıdan, Kazakistan'da dış borçlanma ve borç yönetimi konusunun yakından takip edilmesi ve bu konuda birtakım önlemler alınması gerekmektedir. Bu çalışmada Kazakistan'ın bağımsızlık kazandıktan sonraki dış borçlanması incelenmiştir. Bu kapsamda borçların vade yapısı, kreditor ülkeler ve borçlu sektörler göre incelemeler yapılmış ve daha sonra, dış borç durumu uluslararası kabul edilmiş sınır ile kıyaslanarak ülkenin çok borçluluk riski analiz edilmiştir ve karşılaşılabileceği sorunlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: dış borç, dış borç yönetimi, Kazakistan ekonomisi, sermaye ihtiyacı.

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde karşılaşılan temel sorunlardan birisi tasarruf açığıdır. Bilindiği gibi gelirin tüketimden arta kalan kısmı tasarruf olarak adlandırılmakta ve bunlar da yatırımlara dönüştürülebilmektedir. Böylece yatırımlar ekonomide daha yüksek gelir ve istihdam olgusunu yaratmaktadır. Diğer taraftan ülkelerin iç kaynakları, yani tasarruf düzeyleri de düşük gelir ve düşük tasarruf eğilimleri nedeniyle ekonomik kalkınmanın finansmanında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlandırılması için gerekli yatırımların yurtiçi kaynaklardan karşılanamaması, dış borçlara olan ihtiyacı giderek artırmaktadır (Bilginoglu ve Aysu, 2008:2). Dış borçlanma, yurtiçi tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda başvuru önemli bir finansman aracıdır.

Dış borç, alındığı dönem itibarıyla ülkeye kaynak transferi anlamına gelmekte, böylece milli gelir artışı yaşanmaktadır. Bahsedilen bu özellik, dış borç kavramını iç borç kavramından ayıran en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümenin sürdürülmesi için gerekli yatırım mallarını ithal etmektedirler. İhracat gelirleri, genellikle ithalat ödemelerinden daha düşük düzeyde gerçekleştiği için sıkça döviz dar boğazlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum dış borçlara olan ihtiyacı artırmaktadır. Kavramsal olarak dış borçlanma, olağanüstü bir kamu geliri iken, zamanla devlet gelirleri içinde önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin dış kaynak ihtiyacının iki temel nedeni bulunmaktadır.

- 1- Kaynak veya tasarruf yetersizliği
- 2- Dış ticaret veya ödemeler dengesi açıkları

Ancak, bu iki temel nedenin yanı sıra Bütçe açıklarının giderilmesi, savunma giderleri için finansman sağlanması, ekonomik dengenin korunması ve sağlanması, büyük yatırım ve reformların finanse edilmesi, kaynak dağılımı ve kullanımında etkinlik sağlanması, tasarrufların belirli yatırımlara kanalize edilmesinin amaçlanması, vadesi gelmiş borçlara finansman sağlanması, olağanüstü harcamaların karşılanması amaçlarıyla da borçlanmaya başvurulmaktadır (Canbay, 2005).

Dış yardım ve borçlanma alan ülkenin kaynaklarına ek bir kaynak niteliğindedir. Ülke kaynaklarında sağlanacak bu ek kaynak artışı, sermaye birikim oranını yükseltir ve yatırımlara etki ederek büyüme oranını artırır. Bu artışlar çarpan yoluyla ulusal geliri ve dolayısıyla bireylerin ellerine geçen geliri yükseltir. Dış borçlanma, bir yandan tasarruf yetersizliğini giderirken diğer yandan kalkınma için gerekli ithalatın yapılabilmesine olanak sağlamaktadır (Zerenler, 2003). Ancak, borç olarak alınan fonların verimli alanlarda ve amaca uygun kullanılmaması halinde ülkelerin bir borç krizi ve ardından mali krizle karşılaşması ihtimali de unutulmamalıdır.

Dış borçlanmada sınırın aşılmasıyla literatürdeki tanımlamaya göre yüksek borçlu fakir ülkeler (HIPC; Heavily Indebted Poor Countries) kategorisine girilmesi söz konusu olabilir. Böyle bir durum ise genel tanımlanmayla üç tür sorunun varlığını gündeme taşır (Presbitero, 2005: 6-8):

i. Borç fazlası-tehdidi (debt overhang). Krugman (1988) ile Sachs (1989)'ın belirttiği şekliyle yüksek borcun ekonomik performansı bozması borç tehdidi olarak tanımlanır. Zira yüksek borç yükü, getirilerin yabancılar tarafından bir tür vergilendirilmesi anlamına gelecek yatırımları sıkıştırma etkisi yaratır.

ii. Dışlama etkisi (crowding out effect): Borç akımları ekonomik performansı etkilemektedir. Chowdhury (2004), Clements ve diğ. (2003) ile Elbadawi ve diğ. (1999)'in çalışmalarında HIPC konumundaki ülkelerin net pozitif kaynak transferlerine maruz kalmaları nedeniyle, büyük borç yükünün caydırıcı etkisinin ortaya çıkabileceği ve borç servisi ekonomik büyümede kritik bir kısıtlayıcı olabileceği ifade edilmiştir.

iii. Belirsizlik (uncertainty): Borç ödeyemezlik riski borç yükünün büyüklüğüne borç servisi yeteneğinin azalmasına bağlı olarak gerek yerli, gerekse yabancı yatırımcılar açısından olumsuz koşulların varlığına sinyal teşkil eder. Özellikle borcun boyutuna bağlı olarak ortaya çıkacak yüksek ve istikrarsız enflasyon süreçleri ve paralelinde faiz oranları makroekonomik yapıda bozucular anlamına gelecektir.

Bu çalışmada Kazakistan'ın dış borçları ve kullanımı incelenerek ülkenin durumunu değerlendirmek amaçlanmıştır.

Kazakistan Ekonomisine Genel Bakış

Kazakistan 17 milyonun üzerinde nüfusu ve 2 milyon 717 kilometrekarelik yüzölçümü ile, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde önemli bir yere sahiptir. Yüzölçümü büyüklüğü bakımından BDT'de Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sıradadır. Kazakistan ekonomisini zengin doğal kaynakları karakterize eder.

Bağımsızlık sonrasında merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dönemi yaşanmıştır. Bağımsızlık sonrası geçiş döneminde Kazakistan istikrarlı bir pazar ekonomisi kurmak için karmaşık siyasi, ekonomik ve sosyal reformları uygulamada önemli ilerleme kaydetmiştir.

Kazakistan, BDT ülkeleri arasında son yıllarda en yüksek ekonomik performansa sahip ülke olup, Orta Asya'nın serbest ekonomisi olarak gösterilmektedir. Bağımsız devletler topluluğu içinde yer alan Türk cumhuriyetlerinin (Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan) toplam üretimi yani toplam GSYİH'sı itibarıyla bakacak olursak 2000–2013 döneminde Kazakistan'ın toplam içindeki payı genel olarak önemli bir artış göstermiştir. Kazakistan'ın GSYİH'sının bu beş ülkenin toplam GSYİH'sı içindeki payı 2000 yılında %42 iken 2013 yılında %56'ya yükselmiştir (Togay,2014).

2000 yılından itibaren Kazakistan ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyümeye başlamış ve 2008–09 krizi yılı dışında her yıl %9'un üzerinde büyümüştür. 1991–2000 döneminde yılda ortalama %3,4 oranında küçülen Kazakistan GSYH'sı 2001–2013 döneminde ortalama %8,3 hızıyla büyümüştür. Bu hızlı büyüme sonucunda Kazakistan 2013 yılında 231 milyar dolarlık bir GSYH'ya ve 13,5 bin dolar kişi başına gelir düzeyine ulaşmıştır (Tablo 1).

Tablo 1

Kazakistan'da Temel Ekonomik Göstergeler

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
GSYİH (mln \$)	104,853.5	133,440.7	115,306.1	148,052.4	188,050.0	203,520.6	231,875.1	227,439.2
GSYİH Artışı	8.9	3.3	1.2	7.3	7.5	5.0	6.0	4.1
Kişi başı milli gelir dolar	6,771.6	8,513.5	7,165.1	9,071.0	11,358.0	12,120.5	14,310.0	13,155.0
TÜFE (%)	18.8	9.5	6.2	7.2	7.4	6.0	4.8	7.4
İşsizlik Oranı, Bin Kişi	597.2	557.8	554.5	496.5	473.0	474.8	470.7	451.9
Bütçe Açığı/GSYİH	-1.7	-2.1	-2.9	-2.4	-2.1	-2.9	-2.0	-2.8
İhracat (FOB), Milyar \$	47,8	71,2	43,2	60,3	84,4	86,4	84,5	79,5
İthalat(CIF), Milyar \$	32,7	37,9	28,4	31,1	36,9	46,3	48,8	41,3
Cari İşlemler Dengesi (mln \$)	-8372.3	6250.1	-4120.8	1385.7	10197.2	1048.4	858.0	5994.0
Dış Borç (mln \$)	96,893.0	107,933.4	112,866.9	118,222.8	125,320.8	136,918.2	150,032.9	157,422.7
Döviz Kuru (ort. 1\$=tenge)	122,55	120,30	147,50	147.35	146,62	149,11	152,13	179,19
Döviz Rezervleri (mln \$)	17,629	19,872	23,091	28,275	29,328	28,269	24,715	25,671

Kaynak. Kazakistan İstatistik Ajansı www.stat.gov.kz verileri.

Tablo 1’de 2007–2014 yılları arasındaki temel ekonomik göstergelerden de görüldüğü gibi, enflasyonu azaltmada önemli bir başarı gösteren ve 1994 yılında yüzde 1800’ler seviyelerinde bulunan enflasyonu tek haneli rakamlara indirmeyi başaran Kazakistan istikrarlı bir büyüme hızını yakalamıştır. Buna karşın Kazakistan’ın dış borcu her geçen yıl artmaktadır. Bağımsızlık kazandıktan sonra 1992 yılında yalnızca 34 mln dolar dış borcu bulunmaktayken 1993 yılında yaklaşık 1,7 milyar dolara ulaşmıştır, 2014 yılında ise ülkenin dış borç yükü 157 milyar dolara yükselmiştir (www.national.kz).

Kazakistan’ın Dış Borçlarının Genel Profili

Kazakistan özellikle bağımsızlığı takip eden ilk yıllarda (1993’den itibaren) dış borçlanma ihtiyacı hissetmeye başlamıştır ve toplam dış borçlar bu dönemde katlanarak büyümeye devam etmiştir. Bu eğilim tablo 2’de net olarak görülmektedir. 1992 yılında yaklaşık 34 milyon dolar olan dış borç hacmi, 2000 yılı sonunda 12,8 milyar dolara yükselmiştir, 30 Eylül 2015 itibariyle Kazakistan’ın dış borcu 155 milyar doları oluşturmaktadır (www.national.kz). Kazakistan’da iç borçlanmanın oldukça az olduğu dikkati çekmektedir.

Dış borcun yaklaşık %90’lık kısmı 135,7 milyar dolar olmak üzere yabancı para cinsinden oluşmaktadır. Borçların döviz kompozisyonu incelendiğinde borç stokumuz içinde en önemli kalemin 129,4 milyar Amerikan doları cinsinden borçlanmalar olduğu görülmektedir. Euro cinsinden borçlarımız 2,5 milyar dolar iken borçların kalan kısmı Japon yeni, İsviçre frankı, Rusya rubli ve diğer para cinslerinden oluşmaktadır.

T a b l o 2

Dış Borçların Vade Yapısı

Yıllar	Dış Borç milyar \$	Artış Trendi % (1993’le kıyasla)	Uzun Vadeli Borçlar	Kısa Vadeli Borçlar	Kısa Vadeli Borç/ Toplam Borç	Uzun Vadeli Borç / Toplam Borç
2005	43,428.5	2438.386	35,326.1	8,102.4	0.19	0.81
2006	74,014.1	4207.87	61,568.9	12,445.2	0.17	0.83
2007	96,893.0	5469.783	85,363.3	11,529.7	0.12	0.88
2008	107,933.4	6077.437	98,446.6	9,486.8	0.09	0.91
2009	112,866.9	6251.277	105,881.8	6,985.1	0.06	0.94
2010	118,222.8	6795.928	109,358.3	8,864.5	0.07	0.92
2011	125,320.8	7095.284	117,453.6	7,867.2	0.06	0.94
2012	136,918.2	7742.67	127,831.9	9,086.3	0.07	0.93
2013	149,895.0	8492.445	139,741.8	10,153.2	0.07	0.93
2014	157,423	9276.654	147,625.9	9,796.8	0.06	0.94
2015*	155,577	9056.98	148,804	6,773	0.04	0.96

Kaynak. Kazakistan Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2’den görüldüğü gibi dış borç stokunun artış trendi yok yüksektir. 1993 yılında ülkemizin toplam dış borcu 1,7 milyar dolar iken, 2014 yılında bu rakam %9276 artarak toplam 157 milyar dolara yükselmiştir. Toplam stok içinde kısa vadeli borçların payı 2005 yılında %19’a çıkmışsa da son dönemlere doğru bir azalış sergilemiştir. Son beş yılda kısa vadeli borçların payı ortalama %7 ile devam etmiştir. Uzun vadeli borçlar ise istikrarlı bir biçimde artmıştır. Uzun vadeli borçlar içinde yabancı ülkelerin yaptıkları doğrudan yabancı yatırımdan kaynaklanan şirketler arası borçların payı çok yüksektir.

Tablo 3’ten de izlenebileceği üzere 2015 yılının üçüncü çeyreği itibariyle 155,15 milyar dolarlık toplam dış borç stokunun 5,9 milyar doları Merkez bankası dahil kamu sektörü borcu, 149,2 milyar doları ise özel sektör borcudur. Kamu sektörü borcundaki son dönem artışların hemen hemen tamamı Uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredilerden kaynaklanmaktadır. Özel sektör borçlarının içindeki en büyük pay doğrudan yabancı yatırımcı ülkelere olan borçlardır. Ticari bankaların dış borç içindeki payı ortalama %15 olarak görülmektedir. Özel sektör borçları arasında finansal olmayan kuruluşların dış borcu ise sürekli bir şekilde artış kaydetmiştir. Dış borç stoku içinde özel sektörün payının artması stokun ortalama vadesinin kısalması ve faizin yükselmesi ile sonuçlanmaktadır.

Tablo 3

Dış Borç Stokunun Borçlu Yapısı

Milyar USD	Kamu Sektörü*	Özel Sektör				Toplam	Stokun Borçlu yapısı %	
		Bankalar	Diğer Sektör		DYY**		Kamu	Özel
			Diğer finansal kuruluşlar	Finansal olmayan kuruluşlar				
2005	1,582.464	15,316.3	239.4	7,068.5	19,222.0	43,428.53	0.04	0.96
2006	2,572.025	33,323.4	1,049.0	11,556.7	25,513.0	74,014.09	0.03	0.97
2007	1,598.395	45,946.2	2,762.2	16,505.6	30,080.6	96,893.00	0.02	0.98
2008	1,654.03	39,221.2	2,057.0	24,802.5	40,198.8	107,933.38	0.02	0.98
2009	3,235.586	30,190.1	1,970.9	27,838.3	49,632.0	112,866.89	0.03	0.97
2010	4,800.942	19,947.9	1,910.5	39,288.7	52,274.7	118,222.76	0.04	0.96
2011	5,050.673	14,604.8	2,133.9	40,955.2	62,576.2	125,320.78	0.04	0.96
2012	5,474.006	13,524.9	1,982.2	48,328.9	67,608.3	136,918.22	0.04	0.96
2013	5,661.477	11,160.2	2,866.3	56,989.2	73,217.7	149,894.95	0.04	0.96
2014	5,898.758	10,557.3	3,778.4	58,087.1	76,834.2	155,155.64	0.04	0.96

Kaynak. Kazakistan Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Kazakistan'ın toplam 104 ülkeye dış borcu bulunmaktadır. Kreditor ülkelere göre dış borçları gösteren tablo 4'i incelediğinde alacaklılarımızın çok önemli kısmının 12 ülkeye ait olduğu görülmektedir. Başta Hollanda, İngiltere, Çin ve ABD olmak üzere dış borçlarımızın %83'lük kısmı 128 milyar doları tabloda gösterilen 12 tane ülkeye aittir. Dış borçlar içerisinde adı geçen ülkeler tarafından yapılan doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan borçlar 76,8 milyar dolardır. En büyük payı 40 milyar dolarla Hollanda alırken ABD ve Çin ise 10 milyar dolarla ikinci büyük alacaklı ülkelerdir. Diğer ülkelere 12,9 milyar dolar borcumuz bulunmaktayken, uluslararası kuruluşlara olan borcumuz 7,6 milyar doları oluşturmaktadır. 155,1 milyarlık dış borcumuzun yalnızca 428 milyon dolarlık kısmı devlet tarafından garanti verilmiş borçlardır.

Tablo 4

Kreditorlere Göre Dış Borçlar

	30.09.2015 itibariyle	Sektörlere göre sınıflandırma					Devlet Garantili borçlar
		Hükümet	Merkez Bankası	Bankalar	Diğer Sektörler	DYY, şirketler arası kredi	
Toplam Dış Borç	155,156	5,040	858	10,557	61,865	76,834	428
yatırımcı ülkeler							
ABD	13,167.9	0.0	0.0	62.2	2,398.9	10,706.9	0.0
Çin	15,750.6	0.0	0.0	2,576.3	11,751.9	1,422.4	0.0
Fransa	11,058.7	0.0	0.0	8.4	906.6	10,143.6	0.0
Güney Kore	1,698.3	0.0	0.0	2.7	545.8	1,149.8	8.9
Hollanda	43,581.2	0.0	0.0	76.5	3,474.0	40,030.7	0.0
Hong Kong	4,895.0	0.0	0.0	0.0	4,845.6	49.4	0.0
İngiltere	25,237.6	0.8	0.0	5,554.2	19,132.5	550.0	0.0
İsviçre	1,685.1	0.0	0.0	3.1	1,178.5	503.5	0.0
Japonya	5,568.9	635.4	0.0	35.3	368.2	4,530.0	0.0
Rusya Federasyonu	4,983.0	0.0	0.0	306.6	3,120.8	1,555.5	0.0
Türkiye	726.4	0.0	0.0	0.0	565.5	160.9	0.0
Virgin Adaları (İngiliz)	4,056.2	0.0	0.0	0.0	2,554.9	1,501.3	0.0
Diğer Ülkeler	12,916.5	35.9	0.0	224.3	8,155.2	4,501.0	33.7
Uluslararası Kuruluşlar	7,664.5	4,168.4	740.6	142.4	2,584.0	29.1	385.5
Ülkelere göre sınıflandırılmamış	2,165.8	200.0	117.7	1,565.1	283.0	0.0	0.0

Kaynak. Kazakistan Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

Aşağıdaki tablo 5'te dış borçların hangi sektörlere ait olduğunu gösteren tablo bulunmaktadır. Dış borçların %50'den fazla bir kısmı 81 milyar dolar ise Mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler sektörüne aittir. Bundan 65,8 milyar dolarlık dış borç Bilimsel Jeolojik Araştırmalar için çekilmiştir. Toplam Dış borçların %10'luk kısmı 16 milyar dolar ile taşıma ve depolama sektörüne çekilmiş, bunun 10 milyardan fazla bir kısmı Boru hatları ile Kara taşımacılığı ve nakliye sektörüne aittir. Sırasıyla en çok borçlu sektörler arasında 10,1 milyar dolar borcu ile madencilik ve taşocakçılığı sektörü ve Mali ve Sigortacılık faaliyetleri gelmektedir.

T a b l o 5

Ekonomik Faaliyet Türüne Göre Dış Borçlar

Ekonomik Faaliyetlerin Türüne Göre	30.09.2015 y. durumu	Toplam içindeki payı %
Toplam Dış Borç	155,156	100
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	243.6	0.16
Madencilik ve taşocakçılığı	10,163.0	6.55
işleme sanayii	5,690.0	3.67
Elektrik, Gaz, Buhar Ve İklimlendirme	1,590.1	1.02
İnşaat	6,332.8	4.08
Toptan ve perakende ticaret; Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin onarımı	9,583.4	6.18
Taşıma ve depolama	16,304.9	10.51
Bilgi ve İletişim	1,297.7	0.84
Mali ve Sigortacılık faaliyetleri	15,495.4	9.99
Gayrimenkul İşlemleri	1,059.0	0.68
Jeolojik keşif ve araştırmalar	81,010.6	52.21
Kamu yönetimi ve savunma; Zorunlu sosyal güvenlik	5,040.5	3.25
Diğer Sektörler	1,344.7	0.87

Kazakistan çok borçlu ülke midir?

Bütün bu rakamlar ve tablolar ne anlama gelmektedir? Kazakistan çok dış borcu olan bir ülke midir? Çok borçluluk konusunda kullanılabilir çok fazla kıstas varsa da Dünya Bankası, ülkelerin çok borçlu olup olmadıklarını dört kritere göre belirlemektedir. Bunlar Toplam Dış Borç/GSYİH, Toplam Dış Borç/İhracat, Toplam Dış Borç Servisi/ İhracat ve Toplam Dış Borç Faiz Servisi/ İhracat oranlarıdır. Buna göre, her biri için ayrı bir çok borçluluk eşliğinin üzerindeyse, o ülke çok borçlu bir ülke olarak kabul edilmektedir (Sarı,2004:72).

Sürdürülebilir bir dış borçlanma politikasının standart göstergeleri, dış borç/İhracat, dış borç servisi/İhracat ve dış borç/GSYİH rasyolarıdır. Bu rasyolar açısından Kazakistan'ı değerlendirdiğimizde şu sonuçlarla karşılaşmaktayız (Tablo 6).

T a b l o 6

Dış Borç Göstergeleri

	1993	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Orta derecede borçluluk aralığı	Çok borçluluk sınır oranı
Toplam Dış Borç (TDB) milyar dolar	1,7	107,9	112,8	118,2	125,3	136,9	149,8		
TDB /GSYİH	15	80.9	98.3	79.9	66.7	67.4	64.8	30–50	50 üzeri
TDB/İhracat	-	141.5	235.0	180.5	140.0	149.2	165.2	165–275	275 üzeri
TDB Servisi/İhracat	-	42	50	58	35	25	34	18–30	30 üzeri
TDB Faiz Servisi/İhracat	-	5.48	11.07	7.09	6.78	2.50	2.82	12–20	20 üzeri
KMBR/KVDB*	-	209.2	330.3	318.6	372.4	311.1	243.4		

Kaynak. World Bank ve Kazakistan Merkez Bankası verilerinden derlenmiştir.

* KMBR: Kazakistan Merkez Bankası Rezervleri, KVDB: Kısa Vadeli Dış Borçlar.

Toplam Dış Borçlar/GSMH Rasyosu'nun giderek artması, ülkenin borç yükünün arttığı en önemli göstergelerinden birisidir. Dış borcun GSYİH'ya oranı 1993 yılında % 15 iken, 2005 yılında % 76,2' e yükselmiştir. 2007–2008 kriz yıllarında bu oran %90'ın üzerinde iken 2009 yılında %98,3 oranla dikkat çekmektedir. Son yıllarda bu oran düşme eğilimi gösterse de uluslararası alanda kabul edilen % 50 sınırının oldukça üzerinde bulunmaktadır. Bu rasyoya göre Kazakistan çok borçlu ülke kategorisine girmektedir.

Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan dış borç servisi oranı, ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığı gösteren bir oran olarak, borç yükünün ölçümünde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu oran dış borçlanma dahil, ülkenin uluslararası likidite sorunlarının analizinde önemli bir kriterdir. Oranın büyük değer alması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi demek olduğundan, bu durumda, borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücü zayıflar. Bu oran % 18- 30 arasında ise o ülke orta derecede borçlu, % 30'u aşması halinde ise çok borçlu kabul edilmektedir (Sarı,2004:10). Kazakistan'da bu rasyo tablodan da görüldüğü gibi ortalama %40'tır. 2007–2009 kriz yıllarında ise bu oran %50'lere yükselmiş, 2013 yılında %34 olarak görülmektedir. Kazakistan bu orana göre çok borçlu bir ülke olarak kabul edilmektedir.

Dış borç faiz servisi/ihracat oranı, bir ülkenin ihracat gelirlerinden ne kadarının dış borç servisi faiz ödemelerine ayrıldığı ifade etmektedir. Bu oran genel olarak dış borçlanmanın borcu alan ülke için maliyetini ölçmede kullanılmaktadır. Bu oranın %12–20 arasında olması ülkenin orta derecede borçlu bir ülke olduğunu göstermektedir. Şayet oran, %20'nin üzerine çıkarsa ülke çok borçlu ülke olarak değerlendirilmektedir. Tablo 6'dan da görüldüğü gibi, Kazakistan bu orana göre değerlendirildiğinde, orta derecenin altında bir orana sahip olduğu görülmektedir.

Bu oranların her birinin ekonominin borç yükünü göstermek bakımından ayrı ayrı değeri olmakla birlikte, birbirine benzemeyen çok sayıda ekonomiyi tek bir göstergeye bakarak borçluluğunu sınıflandırmanın sakıncalarından kaçınmak için bu oranların en az üçüne bakarak bir borçluluk sınıflandırılması yapılmaktadır.

Tablo 6'daki verilere bakıldığında Kazakistan'ın orta derecede borçlu ülkeler sınıfına dahil olduğu görülmektedir.

Diğer yandan borçluluk göstergeleri bakımından çok borçlu sınıfa giren ülkeler uluslar arası finans pazarında gösterdikleri performans nedeni ile borç krizine girmemişlerdir. Çok borçlu ülkeler ekonomileri nitelik ve nicelik bakımından geniş farklılık gösterirler. Orta gelir düzeyindeki ülke borçlarının büyük kısmı özel kreditorlerdir. Düşük gelirli ülkelerin borçları ise, daha çok resmi kaynaklıdır. Bu nedenle düşük gelirli ülkeler borç krizi ile daha çok karşı karşıya kalmışlardır.

Sonuç

Devletin dış kaynak finansmanı için dış borçlanma yolunu tercih etmesinde başlıca iki neden bulunmaktadır. Birincisi kamu gelirlerinin yeterli olmasına rağmen, yapılacak kamu hizmetleri için gerekli olan malların yurt dışından ithal edilmesi zorunluluğunu, yani dövize ihtiyacın olması ikincisi ise iç kaynakların yetersiz kalmasıdır.

Dış borçlar alındığı zaman sermaye artışı sağlayarak, başlangıçta milli gelirden artış yaratmaktadır. Sermaye birikiminin yükselmesiyle yatırım ve ekonomik büyüme artmaktadır. Fakat alınan borçların anapara faiz ödemeleri yapıldığı zaman milli gelirden azalma meydana gelmektedir. Bu yüzden ekonomik, siyasi çeşitli politik külfetlere katlanılarak alınan dış borçlar, üretken ve geri dönüşümü olan alanlara yatırılırsa ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Fakat alınan dış borçlar borç ödemek ve cari harcamaları karşılamak amacıyla veya verimsiz alanlarda kullanılırsa ülke ekonomisine negatif etki sağlamaktadır.

Dış borç rasyoları bir bütün olarak incelendiğinde, Kazakistan'ın orta derecede borçlu ülkeler sınıfına girdiği görülmektedir. İncelenen dört rasyo içinde Kazakistan TDB/GSYH ve dış borç servisi/ihracat rasyolarına göre çok borçlu ülkeler sınıfında yer almaktadır. Diğer iki rasyoya göre Kazakistan orta derecede borçlu bir ülkedir.

Kazakistan'ın dış borcunun %96'lık kısmı özel sektöre aittir ve borçların %93'lük kısmı uzun vadeli borçlardır. Özel sektöre ait borçların yaklaşık %50'lik kısmı sektöre gelen doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %60'lık kısmı ise hammadde odaklıdır, yani petrol ve doğalgaz madenleri arama ve üretme sektörlerine gelmektedir.

Özel kesimin borçluluk oranının yüksek olması döviz kuru riskiyle karşı karşıya kalabileceğini gösterir. Ulusal paranın yabancı para karşısında değer kaybetmesi özellikle kısa vadeli borç baskısı altında olan işletmelerin mali yapısını bozan, finansal kırılganlık derecelerini artıran bir unsur olacaktır. İşletmelerin yabancı para cinsinden borçları yönünden analiz ederken aynı işletmelerin aktiflerindeki döviz varlıklarının da dikkate alınması, satışların bir bölümünü yabancı para cinsinden yapan işletmelerin aktif pasif yönetimi kapsamında ayrıca değerlendirilmesinde fayda olacaktır.

Кайнаққа

- 1 *Bilginoğlu M.A., Ahmet A.* Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği // Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. — 2008. — Sayı 31. — S. 1–23.
- 2 *Canbay T.* Kırgızistan'da Dış Borç ve Borç Yönetimi Sorunu // Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. — 2005. — Sayı:6. — Mayıs.
- 3 *Chowdhury A.R.* External debt, growth and the HIPC initiative: Is the country choice too narrow? — Debt relief for poor countries / Edit. T.Addison, H.Hansen, F.Tarp. — 2004. — Chap. 8.
- 4 *Clements B., Bhattacharya R., Nguyen T.Q.* External debt, public investment, and growth in low-income countries // IMF Working Paper. — 2003. — No. 03/249.
- 5 *Elbadawi I.A., Benno J.N. Njuguna Ndung'u.* Debt overhang and economic growth in sub-saharan Africa // External finance for low-income countries / Edit. Z.Iqbal, R.Kanbur. — 1999. — Chap. 5. — Washington, D.C.: IMF Institute, 1999
- 6 *Kozali, J.* External debt problem and the impact of external debt on the growth: Turkish experience: Dissertation. — İzmir: Dokuz Eylül University, Social Sciences Institution, 2007.
- 7 *Presbitero Andrea F.* The Debt-Growth Nexus: a Dynamic Panel Data Estimation // Economic Policy and Open Economy Macro, Quaderno Di Ricerca. — Mailan, 2005. May 21st-22nd. — No. 243.
- 8 *Sarı, M.* Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları: Uzmanlık Yeterlilik Tezi. — Ankara, 2004.
- 9 *Togay S.* Kazakistan Bizim İçin Önemli. — 2014. [ER]. Acces mode: <http://www.hurses.com.tr/goster.php?id=219&tur=3>, Son Erişim Tarihi: 12.04.2015.
- 10 *Zerenler M.* Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri // İş Güç Dergisi. — 2003. — Cilt 6. — Sayı. 1.

А.Сыздықова, А.Абубакирова

Қазақстанның сыртқы борышы және борышты басқару мәселелері

Қазіргі таңдағы жаһанданған әлемдік экономика жағдайында халықаралық экономикалық қатынастар күрделене түсуде. Осының салдарынан сыртқы борыштардың ұлттық экономикаларға да әсері айқын байқалуда. Сыртқы борыштар бұрындары тек қана төтенше жағдайларда ғана жүгінлетін қаржы көздері ретінде қарастырылған болса, бүгінде ел экономикасының дамуы үшін де қолданылуда. Авторлар өтпелі кезенді бастан өткеріп, серпінді дамуға бет бұрған Қазақстан Республикасы үшін де сыртқы борыштардың мәні мен маңызы ерекше екенін айтқан. Сол себепті Қазақстанда сыртқы борыш алу және борышты басқару мәселесін жіті қадағалап, оны тиімді әрі ұтымды пайдалануға бағытталған іс-шараларға ден қою қажет. Мақалада Қазақ елінің тәуелсіздік жылдарындағы сырттан борыш алу жағдайы қарастырылды. Атап айтқанда, сыртқы борыштардың құрылымы мен өтелу мерзімдері несие беруші елдерге және борышқор салаларға қарай зерттеліп, еліміздің экономикасына сыртқы борыштанудан келетін қауіп-қатерлер мен басқа да мәселелер талқыланды.

А.Сыздықова, А.Абубакирова

Внешний долг Казахстана и проблемы управления им

В статье отмечено, что в настоящее время в условиях глобализации мировой экономики заметно усложнились международные экономические отношения, в связи с чем сильно ощущается влияние внешнего долга на развитие национальной экономики. Если ранее внешние долги рассматривались в качестве источников финансирования только в чрезвычайных ситуациях, в настоящее же время используются и для развития экономики страны. В условиях переходного периода, подчеркнута авторами, для дальнейшего развития РК эта проблема имеет особую значимость и актуальность. Поэтому не менее важным для оптимального и эффективного управления внешним долгом страны является необходимость проведения соответствующих мероприятий. В статье рассмотрена ситуация образования внешнего долга с момента обретения независимости Казахстаном, а также изучена структура внешнего долга, периоды его погашения странам-кредиторам, возможные угрозы и риски, образующиеся в случае его невыплаты.

А.У.Амирова¹, К.Б.Блеугаева², А.К.Бастаубаев², А.Г.Толамисова²

¹Алматы менеджмент университеті;

²І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған
(E-mail: aa.au.90@mail.ru)

Қазіргі жағдайдағы ауыл шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық мәселелері

Мақалада Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеудің негізгі бағыттары, нысандары мен әдістері қарастырылған. Интеграциялық үдерістерді кеңейту және тереңдету үшін Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығының әлеуеті бағаланған. Ауыл шаруашылығы өндірісінің жалпы шығарылымы Қазақстанның түрлі аймақтары бойынша, шаруашылықтардың санаттары мен түрлері бойынша талданған. Қазіргі заманғы экономикалық құралдарын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасының аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін жетілдірудің негізгі бағыттары анықталған.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы, өнімнің жапы шығарылымы, аймақ, фермерлік қожалық, мемлекеттік реттеу.

Қазақстан Республикасының 30 бәсекелі елдердің қатарына еруге ұмтылуы, Әлемдік Сауда Ұйымына енуі, Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болуы отандық ауыл шаруашылығы үшін үлкен сын. Өйткені ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі және қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып табылады. Сондықтан да аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін экономикалық және ең бастысы әлеуметтік негізде стратегиялық жағынан маңызды.

Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін тұрақты әрі бекем арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта құрылуын талап етеді. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде агроөнеркәсіп өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды.

Қазіргі уақытта агроөнеркәсіп кәсіпорындары шаруашылық механизмнің жетілмеуінен, коммерциялық ақпараттың жеткіліксіздігінен, сыртқы орта факторларының (тұтынушылардың іс-әрекеті, нарықтық конъюнктураның өзгеруі, жаңа тауарлардың пайда болуы т.б.) әлсіз талдануынан және нарықта жұмыс істеу тәжірибесінің жоқтығынан тұрақсыз шарттарда әрекет етіп келеді. Сондықтан ауыл шаруашылық өнімін тұтынушыға дейін тиімді жеткізуге бағытталған ғылыми зерттеулер өзекті мәселелердің бірі болып келеді.

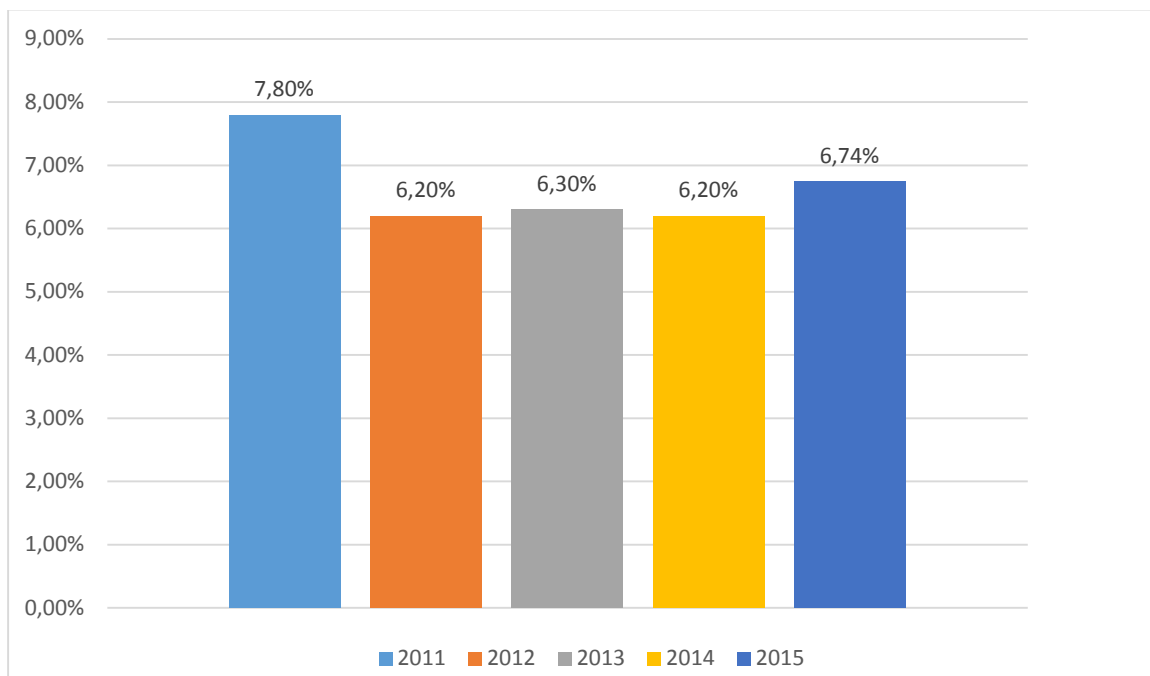
Ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар, оның ішінде «Агробизнес — 2020» бағдарламасы [1] отандық ауыл шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар жиынтығын қамтиды. Бірақ саладағы еңбек өнімділігінің төмен деңгейі, қолданылатын технологиялардың жетілмеуі, ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақтығы оны кең көлемде дамуға мүмкіндік бермей отыр. Ол үшін ауыл шаруашылығы қолда бар материалдық, еңбек және басқа да ресурстарды экологиялық талаптарға сәйкес толығымен қолдануды қамтамасыз ету керек [2]. Қазіргі жағдайда экономиканың аграрлық секторындағы экономикалық агенттердің мүдделерін үйлестіру, көбінесе оларды нарықтық және мемлекеттік реттеу нысандарын пайдалана отырып жүзеге асырылатын ынталандыру арқылы қол жеткізіледі. Мемлекеттің ауыл шаруашылығын реттеу әдістері экономикалық тепе-теңдікті сақтаудан, ауыл шаруашылығы өндірісін өндіруден және қайта өңдеуден, сонымен қатар шикізат пен азық-түліктің объективті қажеттілігінен туындаған. Өйткені ауыл шаруашылық өнімдері кез келген мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған. Сол себептерден экономиканың ауыл шаруашылық секторын мемлекеттік реттеу қажеттілігін екі топқа бөлуге болады:

- ауыл шаруашылығы өндірісінің өзіндік ерекшеліктері бар. Басқа салаларға карағанда, тәуекелдік сипатының (құрғақшылық, су тасқыны және т.б.) болуымен, ауыл шаруашылығына деген сұраныс пен ұсыныстың ауытқымалығымен, техникалық үдерістің жылдамдығымен ілесе алмауымен сипатталады;
- ауыл шаруашылығы нарығы қызметін реттеу механизмінің жетілмеуі. Ауыл шаруашылығы өндірісіне үстемдік бағаны енгізуді бақылаумен, қоршаған ортаны қорғаумен, табиғи ресурстарды тиімді қолданумен ерекшеленеді.

Сонымен, ауыл шаруашылық секторын мемлекеттік реттеу экономикалық құралдар мен ынталардың жүйесінен тұрады, олардың көмегі арқылы мемлекет еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін экономиканың ауыл шаруашылық секторының дамуына әсер ете алады.

Экономикада ауыл шаруашылық секторын мемлекеттік реттеу жұмыстарын қалыптастыру әр түрлі кезеңдер бойынша жүргізіледі. Ең алғашқы қадам бұл мемлекеттің қандай күрделі кезеңдерде болсын, сонымен қатар қаржылық дағдарыс кезінде ауыл шаруашылық секторына деген қарым-қатынасын анықтау [3]. Аграрлық сектор саласында мемлекет тарапынан қолданылатын шараларға экономикалық агенттер арқылы сараптама жасау. Қойылған мақсаттар арқылы ауыл шаруашылығының даму қажеттілігі анықталады, ал бюджеттік мүмкіншіліктер арқылы мемлекеттік реттеу құралдарының тізімі бекітіледі. Аграрлық сектор саласын қалыптастыру барысында негізінен тиімді аймақтардың ғылыми жүйесі зерделенеді, яғни қолданыстағы құралдардан әсер алу элементтерін айқындау керек: ауыл шаруашылық салалары, ауыл шаруашылық саласын өндірістік қамтамасыз ету, өнеркәсіп саласын жетілдіру, ауыл шаруашылық тауарларын жеткізу және сақтау орындарын қарастыру, тауарларды соңғы тұтынушыға дейін жеткізу.

Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы экономика саласында ерекше орын алады. Ауыл шаруашылығының дамуынан мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі және халықтың әлеуметтік экономикалық жағдайы өзгереді. Ауыл шаруашылығының Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) қалыптастыруда 6% мөлшері кездеседі (1-сур.). Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығын жетілдіруде және жандандыруда кең көлемде ресурстар кешеніне ие болып отыр, олардың қатарына мал шаруашылығын дамыту, көкөніс өнімдерін, мақта өсіру, егін жай өнімдерін саралау жатқызылады. Еңбек өнімділігін арттыру және егін жайдың құнарлық сапасын жақсартуда көптеген мүмкіншіліктер кездеседі, яғни ресурстарды тиімді қолдану және егіс алқаптарының көлемін көбейту.

1-сурет. Ауыл шаруашылығы өнімінің ішкі жиынтық өнімдегі үлесі

Сурет мәліметтері көрсетіп отырғандай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің Қазақстан Республикасының ішкі жиынтық өніміндегі үлес салмағы, 2011 ж.а (7,8%) карағанда, 2015 ж. (6,74%) төмендеуде. Біздің ойымызша, бұл мәселеге мынадай факторлар әсер етуде:

аумақтық және салалық дамудың әзірленген және бекітілген жобасының болмауы; өндірісте қолданылатын технологияның төмен деңгейі; ескірген жабдықтардың ұлғаюы; аймақтардың бюджет қаражатымен төмен деңгейде қамтылуы; айқын кадрлық саясаттың болмауы; жоғары білікті басқарушы қызметкерлердің жеткіліксіздігі [4]; ауыл шаруашылығы мамандарының төмен жалақысының болуы.

Қазіргі уақытта Қазақстанның аграрлық секторына арналған жердің жалпы аумағы — 222,6 млн га, оның ішінде 24 млн га (10,8 %) — егістік жерді, 5 млн га (2,2 %) — пішендік, 189 млн га (85 %) жайылым жерді алып жатыр. Дегенмен ауыл шаруашылығының дамуы Қазақстанның әр аймақтарында әр түрлі деңгейде дамып келеді. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің аймақтар бойынша шығарылымы 1-кестеде көрсетілген.

1 - кесте

**Ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) 2011–2015 жж. аралығындағы
Қазақстан Республикасы аймақтары бойынша жалпы шығарылымы**

(млн тг)

Облыстар	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Қазақстан Республикасы	2 286 042,3	1 999 046,6	2 386 103,5	2 527 890,3	2 748 684,1
Алматы	290 983,9	342 543,2	377 013,9	425 307,9	450 032,9
Оңтүстік Қазақстан	207 914,9	259 203,7	296 993,7	322 824,0	344 645,1
Солтүстік Қазақстан	353 527,5	252 501,9	264 936,4	280 476,8	311 080,2
Шығыс Қазақстан	202 249,2	237 221,8	287 755,2	288 776,1	290 586,3
Ақмола	246 247,9	148 822,9	231 590,4	238 622,6	263 148,7
Қостанай	394 419,8	184 938,9	230 861,6	235 396,7	261 258,0
Жамбыл	89 360,3	94 393,8	127 346,6	166 387,5	172 364,6
Қарағанды	119 298,4	114 056,7	142 864,8	143 812,9	162 913,2
Ақтөбе	116 037,0	113 468,0	125 376,4	125 066,2	142 701,1
Павлодар	94 522,2	79 643,4	118 680,7	106 849,0	128 438,7
Батыс Қазақстан	82 756,0	73 418,9	79 678,4	84 573,0	91 827,4
Қызылорда	45 362,6	48 505,2	48 569,1	48 238,1	62 852,8
Атырау	33 478,2	40 376,1	44 029,9	48 824,0	52 369,2
Маңғыстау	6 563,8	7 822,5	8 036,6	8 724,7	11 683,7
Алматы қаласы	1 506,8	693,1	673,1	2 503,5	1 395,3
Астана қаласы	1 813,8	1 436,5	1 696,7	1 507,3	1 386,9

Ескерту. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған [5].

Кесте мәліметтері көрсетіп отырғандай, егер де 2011 ж. ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) шығарылымы бойынша бастапқы үштігіне Қостанай (394419,8 млн тг), Солтүстік Қазақстан (353527,5 млн тг) және Ақмола (246247,9 млн тг) облыстары жатса, ал 2015 ж. ауыл шаруашылығы өнімдерін шығаратын аймақтардың үштігіне Алматы (450032,9 млн тг), Оңтүстік (344645,1 млн тг) және Солтүстік Қазақстан (311080,2 млн тг) облыстарын жатқызуға болады. Соңғы жылдары еліміздің астықты мекені — Қостанай облысының аграрлық саясаты мемлекет тарапынан қомақты қаржы ресурстарын салуды талап ететіні көрініп тұр. Әрбір аймақтың ауыл шаруашылығын дамытуда өздерінің мамандандырылған ерекшеліктері бар. Мәселен, еліміздің солтүстік аймақтарында көбінесе астық дақылдарын өсірумен және мал шаруашылығын дамытумен айналысса, ал оңтүстік аймақтарда суармалы дақылдарды (астық, майлы, жеміс-жидек дақылдары, көкөніс, мақта) өсірумен маманданған.

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы өніміне өсіп отырған жаһандық сұраныс жағдайында егістік түсімін, ең алдымен, жаңа технологиялар енгізу есебінен елеулі көтеру қажеттігі туындап отыр. Ол үшін экологиялық мәселелерді есепке ала отырып, ұлттық бәсекеге қабілетті брендтер құрылуы тиіс. Жаңа ғылыми, технологиялық, басқарушылық жетістіктерді ескере отырып, жер өңдеу мәдениетін өзгертпесе және мал шаруашылығындағы дәстүрлерімізді жаңғыртпаса, ауыл шаруашылығында жетістіктерге жету мүмкін емес [6]. Дегенмен мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын қаржылай ынталандыру бағыттарында көптеген қызметтер атқарылуда. Олардың нәтижесін әрі өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының арасындағы өнім шығарудың көлемін 2-кестеден байқауға болады.

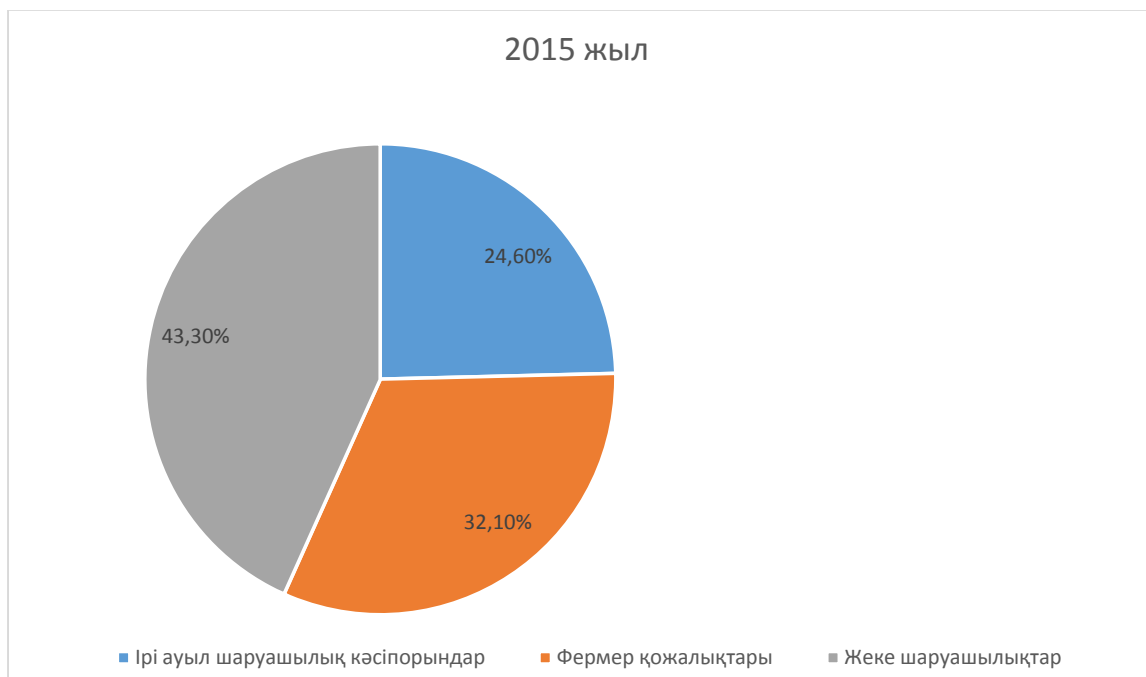
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің шаруашылық түрлері бойынша жалпы шығарылымы, млн тг

Шаруашылық түрлері	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Барлығы	2 286 042,3	1 999 046,6	2 386 103,5	2 527 890,3	2 748 684,1
Өсімдік шаруашылығы	1 337 194,4	981 190,0	1 313 003,5	1 327 855,2	1 479 393,8
Мал шаруашылығы	942 384,3	1 011 191,9	1 064 338,1	1 189 555,4	1 260 986,0
Қосымша қызметтер	6 463,6	6 664,7	8 761,9	10 479,7	8 304,3

Ескерту. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған [5].

2011–2015 жж. аралығындағы нақты мәліметтер көрсеткендей, ауыл шаруашылығында өндірілген өнімдердің 50 % жоғары өсімдік шаруашылығына тиесілі. Бұл мәліметті есептеу үшін өсімдік шаруашылығының өндірілген өнімінің құнына ауыл шаруашылығы дақылдарынан — дәнді, техникалық дақылдардың (майлы дақылдардың, қант қызылшасының, темекінің және басқалардың тұқымдары), картоптың, көкөністер мен бақша дақылдарының, жемістер мен жидектердің, өсімдік шаруашылығы өнімдерінің өзге де түрлерінің (азықтық түйнек жемістерден, шөптен, сабаннан, пішендеме, сүрлем, шөп, гүлдер және т.б.) алынған жылдық түсім құны кірген. Соңғы жылдары мал шаруашылығының өнімдері 942,3 млрд тг-ден 2011 ж. 1260 млрд тг-ге 2015 ж. өскен. Мал шаруашылығының өндірілген өнімінің құны ауыл шаруашылығы малдарынан алынған өнімдердің (сүт, жұмыртқа, жүн, тері және т.б.) құнын, союға өткізілген мал мен құстың құнын, ара өсірушілік пен бағалы жүнді аңдарды өсіру шаруашылығы өнімнің құнын қамтиды.

Әрине, ауыл шаруашылығы өндірісі мамандарды дайындау барысында дүниежүзілік ең озық тәжірибені ескере отырып, үнемі оқытуды және қайта оқытуды қалыптастыру қажет. Шетелдік мамандарды әр шаруа қожалағына жеке кеңес алу үшін тарту көп шығынды талап етеді. Мұндай іс-шараларды жүзеге асыру тек ірі ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін ғана қолжетімді болып келеді.

2-сурет. Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының 2015 ж. өнім өндірудегі арақатынасы

Ескерту. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған [4].

2015 ж. мәліметтер бойынша, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының құрылымында ауыл шаруашылығында өндірілетін өнімнің 24,6% ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындары, 70–80% фермерлік қожалықтар мен жеке шаруашылықтарға тиесілі.

Қазақстанда шағын кәсіпкерліктің дамуына, қоғамның тұрақтылығының негізіне және мемлекеттің экономикасына әрқашан тұрақты түрде көп көңіл бөлінуде. Бұл негізінен көптеген мәселелерді шешудегі мемлекеттің нақты қызметтерінің нәтижелерімен байланысты. Олардың қатарына, біріншіден, мемлекет шағын кәсіпкерліктің дамуы арқасында қоғамдық тұрақтылықтың негізін салатын орта буынды қалыптастыру мәселесін шешеді, екіншіден, халықты жұмыспен қамту мәселесін реттейді, үшіншіден, жалпы ішкі өнімнің өсуіне септігін тигізеді. Шағын кәсіпкерліктің дамуының негізін ауылдық жерлерден байқауға болады. Ауыл шаруашылықпен айналысатын кез келген аймақтарда шаруа қожалықтарының құрылуын және қалыптасуын байқауға болады, сонымен қатар осы шаруашылықтардағы, яғни жылдан жылға өсімдік және мал шаруашылықтарындағы материалдық-техникалық базаның нығаюын байқауға болады. Қазіргі таңда ауыл шаруашылық саласында Қазақстанда бұрын-соңды болмаған экзотикалық өнімдер дайындау, страус өсіру жұмыстары және қоян өсіру салалары дамып келуде. Аграрлық саладан басқа, кәсіпкерлер ауылдық жерлерде әр түрлі бағыттағы қызметтер түрлерін қарастыруда, мысалы: бөлшек сауда саласында, күнделікті сұраныс көп болатын тауар түрлерін шығару, қызмет саласы (киім тігу, өнеркәсіп техникасын жөндеу, көлік саласындағы қызмет түрлері).

Жоғарыда аталып өткендей, алдымызда еліміздегі агробизнестің бәсекелестік жүйесін қалыптастыруды шешу міндеті тұр. Ол үшін заң актілерінің, бірінші кезекте, Жер, Су және Орман кодекстерінің қалтқысыз орындалуын қамтамасыз ету қажет. Дәнді дақылдар нарығын реттеу жөніндегі мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттыру керек. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді және өнім сапасын арттыруды жаңғыртуға ерекше назар аударылғаны жөн. Қазіргі заманғы аграрлық ғылымды дамытуды да естен шығаруға болмайды.

Ауылдық жерлердегі кедейшілікті жою үшін шағын несиелер беру жұмысын кеңінен өрістетуге қажет, оның үстіне ол өзінің өміршеңдігін көрсете де білді. Осы жылдан бастап ауылдық аумақтарды дамытуға арналған мемлекеттік аграрлық саясат бағдарламасы іске қосыла бастады.

Ауыл шаруашылығы Қазақстан экономикасының негізгі салаларының бірі болып табылады. Аграрлық сектордың даму деңгейі қашан да қазақстандық қоғамның экономикалық және қоғамдық-саяси тұрақтылығын анықтайтын факторы болып келді және әлі де солай. Республика экономикасы дамуының басым бағыттарының бірі бола отырып, ауыл шаруашылығы аса зор әлеует пен үлкен қорға ие. Қазақстанның әр түрлі климаттық жағдайлары қоңыржай жылы белдікте барлық дерлік дақылдарды өсіруге және мал шаруашылығын дамытуға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында аграрлы өндірісті дамыту үшін келесі шаралар кешенін қарастыру және қалыптастыру қажет:

- аграрлы сектор экономикасын ұйымдық-құқықтық объект ретінде қалпына келтіру керек, сонымен қатар ауыл шаруашылық министрлігінің құзыретін ұйымдастырушы және координаторлық ролін жоғарылату;
- аграрлық секторды қаржыландыру кезінде республикалық бюджеттен бөлінген қаражаттарды мемлекеттік бағдарламалар аясында қажетті түрде тиімді қолдану жұмыстарын орындау, сонымен қатар бюджеттің мүмкіншілігіне қарай реттеу;
- ауыл шаруашылығын дамыту барысында қаржылық тұтқаларды іс-тәжірибеде қолдану шараларын жетілдіру қажет, олардың қатарына ауыл шаруашылық саласында несиелік серіктестіктерді құру және ауыл шаруашылық тауарлар өндірушілерін мемлекеттік несиелендіру жұмыстары жатқызылады;
- ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қызметін жақсартуда бюджеттік көмек көрсету жұмыстарын ұйымдастыру және солардың маңайында басқа да кәсіпорындарды ашу жұмыстарын қарастыру;
- аграрлы секторды мемлекеттік қолдау жүйесін жетілдіру жұмыстарын әрі қарай жалғастыру, яғни, қайтару қорларын қалыптасыру арқылы қаржыландыру;
- лизингтік қор құру, жеңілдетілген несиелер беру қоры, республикалық және аймақтық жерлерде азық-түлік қорларын құру.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2013–2020 жылдарға арналған «Агробизнес — 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 151 қаулысы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000151>.
- 2 Agriculture value added per worker (constant 2005 US) \$ // World Bank. — [ER]. Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/EA.PRD.AGRI.KD/countries?display=default>.
- 3 Халыпин А.А. Концептуальные детерминанты государственного регулирования аграрного сектора экономики // Науч. журн. КубГАУ. — 2012. — № 79 (05). — С. 5.
- 4 Есенгелдин Б.С., Мурзатаева Г.К., Нұримова И.Т. Аймақтық еңбек нарығы дамуының әлеуметтік негіздері // ҚарМУ хабаршысы. Экономика сер. — 2014. — № 2. — 78–84-б.
- 5 Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: stat.gov.kz
- 6 Alexandros N. World agriculture towards 2030/2050: the 2012 Revision // Food and Agriculture Organization of the United Nations / Edit. N.Alexandros, J.Bruinsma. — [ER]. Access mode: <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>.

А.У.Амирова, К.Б.Блеутаева, А.К.Бастаубаев, А.Г.Толамисова

Социально-экономические проблемы сельского хозяйства в современных условиях

В статье рассмотрены основные направления, формы и методы государственного регулирования сельского хозяйства Республики Казахстан. Дана оценка потенциала сельского хозяйства страны для расширения и углубления интеграционных процессов. Проанализирован валовый выпуск сельскохозяйственной продукции по различным регионам Казахстана, по категориям и видам хозяйств. Определены основные направления совершенствования организационно-экономического механизма государственного регулирования аграрного сектора Республики Казахстан с использованием современных экономических инструментов.

A.U.Amirova, K.B.Bleutaeva, A.K.Bastubaev, A.G.Tolamissova

Socio-economic problems of agriculture in modern conditions

The article considers the main directions, forms and methods of state regulation of agriculture of the Republic of Kazakhstan. The authors assessed the potential of agriculture of Kazakhstan to expand and deepen the integration process. The authors analyzed the gross output of agricultural production in different regions of Kazakhstan, by categories and types of farms. The authors identified the main directions of improvement of the organizational-economic mechanism of state regulation of the agrarian sector of the Republic of Kazakhstan with the use of modern economic tools.

References

- 1 On approval of the Program for the development of agro-industrial complex in the Republic of Kazakhstan for 2013–2020 years «Agribusiness – 2020». Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan from February 18, 2013, 151, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000151>.
- 2 World Bank, [ER]. Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/EA.PRD.AGRI.KD/countries?display=default>.
- 3 Khalyapin A.A. *KubGAU Science Journal*, 2012, 79 (05), p. 5.
- 4 Yessengeldin B.S., Murzataeva G.K., Nurumova I.T. *Bull. of Karaganda University*. Ser. Economy, 2014, 2, p. 117–123.
- 5 Agriculture gross output, [ER]. Access mode: stat.gov.kz.
- 6 Alexandros N.N. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, edit. N.Alexandros, J.Bruinsma, [ER]. Access mode: <http://www.fao.org/docrep/016/ap106e/ap106e.pdf>.

Н.Н.Кулбатыров, А.А.Тулепбекова, А.Е.Асенова

*АО «Институт экономических исследований» при Министерстве
национальной экономики Республики Казахстан, Астана
(E-mail: kulbatyrov@gmail.com)*

Оценка условий для развития предпринимательства в странах Евразийского экономического союза

В данной статье изучен деловой климат в странах ЕАЭС для выработки дальнейших рекомендаций по его улучшению. Авторами сделан комплексный анализ предпринимательской деятельности в странах ЕАЭС. В частности, исследованы основные показатели деятельности малого и среднего бизнеса, а также выявлены экономические, политические и рыночные угрозы и риски для осуществления предпринимательской деятельности в странах ЕАЭС. Определены административные и торговые барьеры, препятствующие развитию малого и среднего бизнеса, разработаны практические рекомендации по осуществлению мер по поддержке субъектов малого и среднего бизнеса в странах Евразийского экономического союза. При этом, отмечено авторами, меры поддержки предпринимательства в сложившихся условиях должны, в первую очередь, быть направлены на решение текущих вызовов, связанных со снижением экономической активности и замедлением роста экономики. Подчеркнуто, что наряду с этим важно разработать системные меры по совершенствованию политики развития предпринимательства в разрезе стран ЕАЭС.

Ключевые слова: предпринимательство, Евразийский экономический союз, малый и средний бизнес, инвестиционный климат.

Развитие малого и среднего бизнеса (далее — МСБ) является основой экономики любой страны. Именно малый и средний бизнес выполняет не только экономические, но и социальные функции. МСБ создает новые рабочие места, способствует внедрению инноваций и диверсификации отраслей, положительной динамике роста экономических показателей.

В странах Европейского союза (далее — ЕС) и США предприятия МСБ обеспечивают порядка 50–60 % от общего объема ВВП. По данным Организации экономического сотрудничества и развития (далее — ОЭСР) в компаниях численностью менее 250 человек работают две трети всего экономически активного населения. В развитых государствах примерно 70 % всех предпринимательских структур приходится на сферу среднего и малого бизнеса, но в то же время подавляющая часть валового внутреннего продукта (далее — ВВП) и национального дохода страны производится крупными компаниями[1].

Во всех странах Евразийского экономического союза (далее — ЕАЭС) доля МСБ в структуре МСБ гораздо ниже в сравнении с развитыми странами, несмотря на тот факт, что малому и среднему бизнесу отводится ключевая роль в обеспечении дальнейшего экономического роста. Следует отметить, что МСБ служит резервом для роста внешнеторгового оборота Евразийского экономического союза.

Для активизации предпринимательской деятельности в странах ЕАЭС необходимо предпринять системные меры по улучшению бизнес-климата. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос объективной оценки текущего предпринимательского климата в странах ЕАЭС.

Теоретические предпосылки и факторы, влияющие на бизнес-климат в странах ЕАЭС

В развитой рыночной экономике предпринимательство как интегрированная совокупность предпринимательских организаций (компаний, фирм), индивидуальных предпринимателей (далее — ИП), а также сложных объединений предпринимательских организаций выполняет следующие функции: общеэкономическую, творческо-поисковую (инновационную), ресурсную, социальную, организаторскую.

Некоторые ученые считают, что предпринимательству свойственна и политическая функция, которую осуществляют, как правило, ассоциации (союзы) предпринимателей.

Функции предпринимательства реализуются в определенной среде, так называемом бизнес-климате. Успех предпринимательства зависит не только от личных способностей и таланта предпринимателя, но и от объективных обстоятельств, внешних условий ведения бизнеса. Поэтому управле-

ние процессом формирования условий для предпринимательской деятельности или благоприятного бизнес-климата представляется актуальной задачей. Однако в научной литературе к настоящему времени не сложился окончательно даже понятийный аппарат в области оценки степени благоприятности условий предпринимательства. Используются термины «предпринимательский климат», «предпринимательская среда», «инвестиционный климат», «бизнес-климат» [2].

Использование понятия «бизнес-климат» представляется наиболее целесообразным, поскольку, во-первых, он отражает главную цель оценки условий ведения бизнеса, во-вторых, это наиболее распространенный термин, принятый Всемирным банком и большинством экспертов.

Бизнес-климат — это сложное понятие, в котором можно выделить ряд объективных и субъективных факторов.

К объективным можно отнести те факторы, которые определены самим положением страны, ее историческим развитием: экономико-географическое положение, природные условия и ресурсы, население и хозяйство. Данные факторы сами по себе меняются крайне медленно. Но изменение части этих факторов, которые обычно относятся к социально-экономическим, возможно под влиянием политической воли. Поэтому к субъективным факторам бизнес-климата страны можно отнести целенаправленную деятельность органов государственного управления.

Формирование благоприятного бизнес-климата является одной из ключевых задач органов власти в целях развития промышленности и предпринимательства в стране. Одним из необходимых элементов системы управления бизнес-климатом является мониторинг, позволяющий, в том числе, количественно оценить параметры бизнес-среды страны.

Тезис о том, что влияние бизнеса на экономическое развитие достаточно велико был доказан во многих исследованиях. В частности, исследование зависимости между темпами экономического роста и лёгкостью ведения бизнеса выполняется ежегодно Всемирным банком на основе данных по 189 странам мира. Ухудшение условий ведения бизнеса ведет к снижению активности малого и среднего предпринимательства, к дисбалансу на рынке труда, уменьшению объема выпуска продукции предприятиями МСБ, замедлению темпов развития обрабатывающей промышленности, аграрного сектора, сокращению товарооборота как на региональном, так и на межрегиональном уровне.

Результаты исследования Всемирного банка, опубликованные в докладе «Ведение бизнеса 2015», показывают, что государства — участники ЕАЭС заняли в рейтинге по степени благоприятности условий для ведения предпринимательской деятельности следующие позиции (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Рейтинг «Doing business», 2015

Страна	Рейтинг
Армения	35
Беларусь	44
Российская Федерация	51
Казахстан	41
Кыргызстан	67

Примечание. Составлено на основе источника www.doingbusiness.org.

Предпринимательская деятельность оказывает существенное влияние на экономику и благосостояние населения государств — участников ЕАЭС. Она способствует повышению гибкости производства, решению социальных проблем, обеспечивает активную инновационную деятельность, создает дополнительные возможности для раскрытия потенциала экономически активного населения [3]. Как показывает мировая практика, в регионах с большим потенциалом МСБ экономический рост будет более высоким по сравнению с регионами, которые имеют относительно слабые бизнес-секторы.

Совокупный экономический потенциал созданного интеграционного пространства, по данным Евразийской экономической комиссии за 2014 г., без учета вступления Кыргызстана и Армении, составил¹: ВВП — 2,2 трлн долл. США (3,7 % от мирового ВВП), промышленное производство — 1,3 трлн долл. США (или 3,7 % мирового производства), оборот внешней торговли — 868,5 млрд долл. США (2,2 % от мировой доли внешней торговли) (рис. 1).

¹Показатель рассчитан по курсам валют национальных (центральных) банков за год: по Беларуси — по средневзвешенному курсу белорусского рубля к доллару США, по Армении, Казахстану, Кыргызстану и России — по средним курсам национальных валют к доллару США.

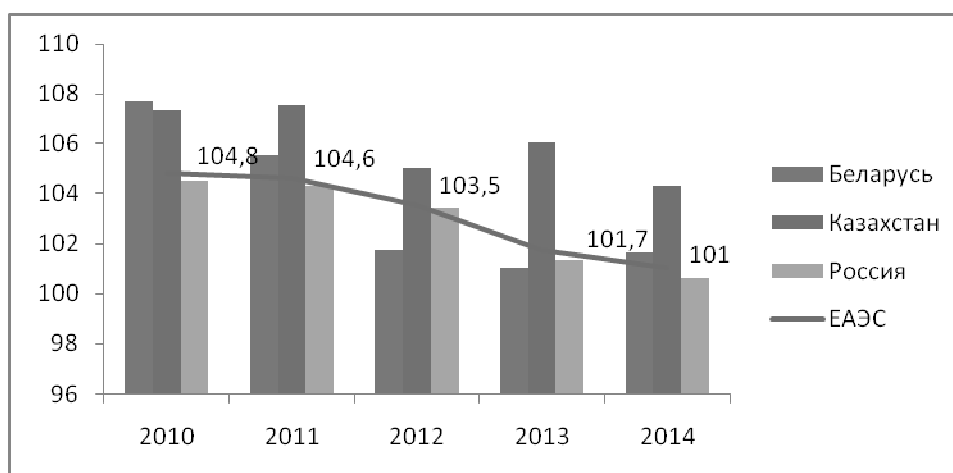

Рисунок 1. Динамика валового внутреннего продукта, в процентах к предыдущему году (в постоянных ценах) (по данным Евразийской экономической комиссии)

Рынок труда и численность населения нового союза составляют: 181,5 млн человек (2,5 % от общей численности земли), численность экономически активного населения 91 млн человек (2,7 % от общего числа в мире), население, занятое экономической деятельностью, 86,2 млн человек, уровень безработицы населения ЕАЭС — 5,6 % (9,9 % — ЕС, 5,7 % — США, мир — 6,0 %) (рис. 2) [4].

Рисунок 2. Численность постоянного населения (млн чел.)

По оценке Евразийской экономической комиссии совокупный экономический потенциал интеграционного объединения по десяти сферам и отраслям считается одним из крупнейших в мире.

Так, ЕАЭС по добыче нефти и газа занимает 1 место в мире (14,6 % и 20,9 % от мировой доли соответственно), выработке электроэнергии — 3 место в мире (11,2 % от мировой доли), металлургическому и промышленному производству — 5–6 место в мире (4 % и 3,7 % от мировой доли соответственно), производству минеральных удобрений — 3 место, (10,8 % от мировой доли), сельскохозяйственной продукции 3–5 место в мире (3,5 %–11 % от мировой доли), развитии транспортной инфраструктуры — 2–5 место в мире (2,5 %–7,8 % от мировой доли) (рис. 3).

В странах ЕАЭС в настоящее время малый и средний бизнес динамично развивается. Во всех государствах — участниках ЕАЭС утверждены программы развития МСБ, приняты законодательные акты, регулирующие и стимулирующие развитие этого сектора экономики, сформирована система государственной поддержки МСБ. Развивается межгосударственное сотрудничество в этой области.

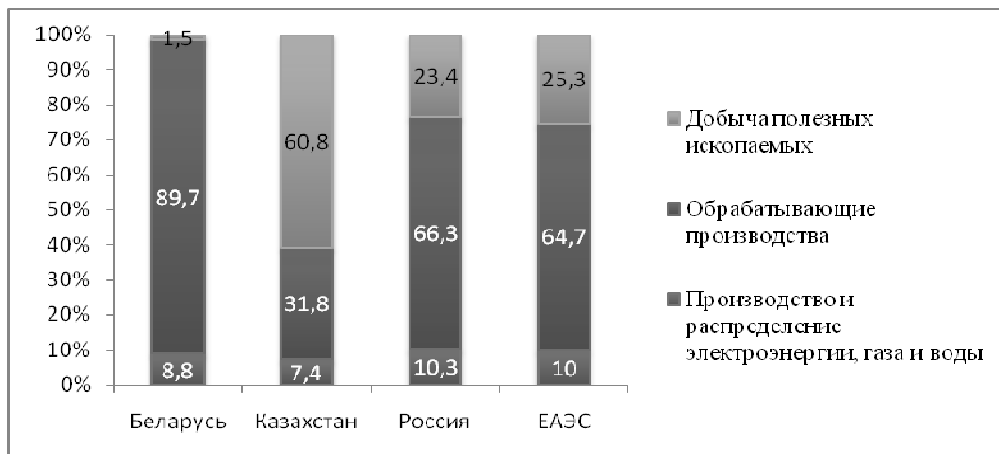

Рисунок 3. Структура промышленного производства в 2014 г. (в % к итогу) (по данным Евразийской экономической комиссии)

Основные показатели деятельности МСБ в государствах ЕАЭС

В настоящее время в ЕАЭС насчитывается свыше 8 миллионов предприятий МСБ, на которых работают более 23 % человек от общей численности занятых в экономиках стран ЕАЭС (рис. 4).

Доля МСБ в ВВП стран ЕАЭС варьирует от 22 до 43 %. В Китае и Южной Корее доля МСБ в ВВП выше 60 %.

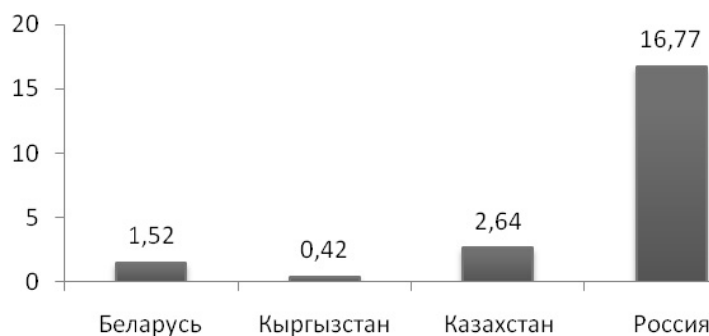

Рисунок 4. Количество занятых в МСБ по странам ЕАЭС, тыс. чел., 2014 г. (по данным статистики ЕЭК)

Традиционно значимой для МСБ отраслью является торговля, которая не требует больших стартовых затрат и обеспечивает быструю отдачу от вложений. Удельный вес предприятий торговли в общем числе действующих МСБ стран ЕАЭС колеблется в пределах от 17 до 45 %.

В последнее время МСБ занимает значительный сегмент рынка операций с недвижимым имуществом и услуг потребителям в государствах — участниках ЕАЭС. По данному направлению экономической деятельности доля МСБ, занятых в целом по ЕАЭС, достигает 29 % всех занятых в указанной сфере. Несмотря на то, что в секторе строительства основную долю занимает крупный бизнес, доля малого и среднего бизнеса в этой сфере в странах ЕАЭС на сегодняшний день достигает 10 %.

Субъекты малого и среднего предпринимательства стран ЕАЭС также ведут активную деятельность в сфере транспорта и связи, и их доля в указанных выше секторах находится в интервале от 6 до 8 %. В обрабатывающей промышленности доля субъектов МСБ стран ЕАЭС не превышает 10 %. В среднем, доля субъектов МСБ в странах ЕАЭС, занятых в сельском хозяйстве, не превышает 19 %.

Потенциал развития МСБ в рамках ЕАЭС достаточно велик.

Интеграция стран — членов ЕАЭС в единый экономический союз формирует институциональную базу развития хозяйствующих субъектов. Наднациональные регуляторные изменения направлены на улучшение экономической и деловой активности не только «системных субъектов рынка», но и малого и среднего бизнеса (табл. 2).

Некоторые виды облегчений для МСБ согласно договору ЕАЭС

№	Наименование	Сфера / отрасль имплементации	Эффект влияния
1	Доступ к услугам субъектов естественных монополий будет осуществляться на условиях не менее благоприятных, чем те, на которых он предоставляется национальным потребителям государств Сторон	Естественные монополии	Положительный
2	Введен принцип регионального исчерпания, который не позволит лицам, имеющим исключительные права на объекты интеллектуальной собственности, искусственно делить рынок ЕАЭС посредством продажи одной и той же продукции в разных государствах по разным ценам	Защита интеллектуальной собственности	Положительный
3	Предоставление национального режима товарам, работам и услугам, происходящим из территории государств-членов Таможенного союза при осуществлении государственных закупок, что позволит производителям государств ЕАЭС получить равный доступ к участию в государственных закупках друг друга, а также данное положение развивает конкуренцию, что в целом соответствует принципу эффективного расходования государственных денег	Государственные и муниципальные закупки	Положительный
4	Обеспечивается равный доступ граждан-работников на рынок труда ЕАЭС, а также свободное передвижение рабочей силы внутри ЕАЭС посредством снятия ограничений, имеющихся в национальном законодательстве стран ЕАЭС по защите национального рынка труда (применение квот, теста на экономическую целесообразность), а также отменой получения разрешения на осуществление трудовой деятельности на территориях стран — членов ЕАЭС	Рынок труда и занятости	Положительный
5	Установлены единые подходы субсидирования отрасли сельского хозяйства в рамках ЕАЭС трех стран, которые позволяют создать благоприятные условия для развития добросовестной конкуренции во взаимной торговле продукции сельского хозяйства	Субсидии в АПК	Положительный
6	Установлены единые принципы и правила в сфере технического регулирования, которые позволят товаропроизводителям уменьшить затраты на проведение дополнительной обязательной сертификации и получить доступ на рынки стран ЕАЭС	Техническое регулирование и стандартизация	Положительный

Примечание. Проанализировано по данным ЕЭК www.eurasiancommission.org.

В результате проведенного исследования было выявлено, что в странах ЕАЭС малому и среднему бизнесу отводится ключевая роль в достижении экономического роста. Но при этом его доля в структуре национальных экономик остается незначительной. Низкая производительность труда в секторе МСБ стран ЕАЭС обусловлена большим количеством предприятий при относительно небольшом выпуске продукции сектором по сравнению с развитыми странами. Кроме того, страны ЕАЭС не имеют достаточно развитой структуры МСБ. Основным инструментом для развития МСБ остается рост производительности труда, иные виды инструментов использованы в достаточной степени. Катализатором для ускорения процесса может явиться поддержка производственных направлений МСБ, что позволит преодолеть перекоп в сторону торговой деятельности.

Угрозы и риски для предпринимательской деятельности

В мировой практике таможенные и экономические союзы напрямую или косвенно оказывают существенное влияние на социальное-экономическое развитие входящих стран. Так, например, за время существования Таможенного союза экономики Казахстана, Беларуси и России показали не лучшую динамику роста. Средний совокупный рост России, Казахстана и Белоруссии снизился с **6,5 %** в 2010 г. до **2,2 %** в 2014 г.¹.

¹ http://forbes.kz/stats/brak_bez_rascheta_1

На конференции Международной организации труда (МОТ), состоявшейся в апреле текущего года в Тбилиси, заместитель директора Регионального бюро МОТ для стран Европы и Центральной Азии Р.Килдгард отметила, что «благоприятная бизнес-среда, способствующая повышению конкурентоспособности при соблюдении основополагающих прав и продвижении социального диалога, — это важнейший фактор для развития экономики всех стран, и не в последнюю очередь тех, кто идет по пути развития рыночной экономики»¹.

Евразийский экономический союз, созданный в 2015 г., еще в начале пути своего развития и, как отметил Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев на заседании Высшего Евразийского экономического совета, состоявшегося 23 декабря 2014 г., при создании Евразийского экономического союза были учтены все угрозы современного мира. В их числе нестабильность мировых рынков, санкционная политика, ослабление доверия между ведущими державами мира.

В своем выступлении Президент Казахстана подчеркнул, что Евразийский экономический союз создан, прежде всего, для простых людей и в кровных их интересах. На огромном пространстве от Балтики до Тихого океана, от Арктики до Тянь-Шаня более 180 миллионов граждан государств-участников приобретают равные возможности для ведения бизнеса, свободной торговли и занятости, пользования коммуникациями, расширения межрегионального сотрудничества и гуманитарного взаимодействия.

Создание ЕАЭС предполагает очень высокий статус экономических отношений, снятие барьеров для движения товаров, капиталов и труда. В нынешних реалиях положение стран — участниц Евразийского экономического союза оставляет желать лучшего. Все его члены в той или иной степени находятся под давлением внутренних проблем, которые осложняют процесс реализации задач интеграционного союза. Присоединение Армении и Киргизии сделало Евразийский экономический союз еще более уязвимым и снижает возможности для укрепления экономик стран — участниц ЕАЭС.

Экономические угрозы и риски

В условиях ЕАЭС в первом квартале по данным отчёта ЕЭК, ВВП России (составляет **более 80 %** в совокупном ВВП стран ЕАЭС) и Белоруссии показали спад **на 2,2 и 2,1 %** соответственно. ВВП Казахстана вырос **на 2,4 %**² (табл. 3).

Т а б л и ц а 3

Динамика ВВП стран ЕАЭС, %

№	Страна	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
1	Казахстан	101,2	107,3	107,5	105	106	104,3
2	Беларусь	100,2	107,7	105,5	101,7	101	101,6
3	Россия	92,2	104,5	104,3	103,4	101,3	100,6
4	Кыргызстан	102,9	99,5	106,0	99,9	110,9	103,6
5	Армения	85,9	102,2	104,7	107,2	103,5	103,4

Примечание. Составлено данным по ЕЭК.

В конце 2014 г. экономика России находилась в наиболее нестабильном положении по сравнению с другими странами — участницами ЕАЭС. Прежде всего, это касается финансовой системы. Скачки курса российской валюты, сокращение потребительского спроса на фоне падения реальных доходов населения, резкого роста процентных ставок по кредитам и опережающего повышения цен, с одной стороны, осложняют ведение деловых операций и проработку каких-либо долгосрочных проектов.

Это, прежде всего, оказывает непосредственное влияние на самочувствие предпринимателей не только России, но и соседних стран.

Экономический рост Белоруссии по итогам года замедлился до полутора процентов. Обвал российского рубля привел к введению 30-процентного сбора за покупку наличной валюты (ныне сниженного до **10 %**) и обязательств для экспортеров продавать половину валютной выручки в Белоруссии, снижению экспорта белорусских товаров на российский рынок. Конкурентоспособности белорусских предприятий малого и среднего бизнеса препятствует непрерывный рост цен.

По отчетным данным ЕЭК 2014 г. киргизская экономика завершила с теми же темпами роста, что и армянская — **3,5 %**. При этом рост достигнут в основном за счет сферы услуг, торговли и

¹ http://gazeta.norma.uz/publish/doc/text114185_jiznesposobnym_predpriyatnyam_-_blagopriyatnye_usloviya

² http://forbes.kz/stats/brak_bez_rascheta_1

строительства, в которых занят малый и средний бизнес. В то же время инфляция превысила **10 %**, а киргизский сом в течение всего года обесценивался — вначале вслед за тенге, потом вслед за рублем.

Казахстан на фоне остальных членов ЕАЭС продемонстрировал более лучшие показатели. По данным ЕЭК в 2014 г. рост ВВП в Казахстане достиг **4,5 %**, инфляция составила **7,4 %**. В начале года тенге уже обесценился на **20 %**, однако в августе Национальный банк Республики Казахстан объявил о переходе к свободно плавающему курсу тенге. Прежде всего, это ударило по предприятиям малого и среднего бизнеса, поставляющим, товар, а не предоставляющим услуги. Девальвация была сделана для поддержки крупных экспортёров, а о поддержке компаний малого и среднего бизнеса речи не шло. Казахстанские производители не смогли выдержать давление со стороны российских поставщиков, проигрывая им в цене и объемах поставляемой продукции. Так, российские товары стали занимать доминирующее положение на рынках. В связи с этим казахстанский малый и средний бизнес оказался в очень непростом положении. Выжить в такой ситуации удастся далеко не каждому. Таким образом, из-за меняющихся экономических факторов (низкие доходы населения, инфляционные тенденции, снижение потребительского спроса) предприятия малого и среднего бизнеса несут колоссальные убытки. Следовательно, говорить о качественном отличии состояния казахстанской экономики от партнеров по ЕАЭС не приходится.

Между тем, несмотря на статистические различия, содержательные индикаторы развития всех пяти государств очень схожи. Все подошли к старту работы ЕАЭС с высокой инфляцией, замедлением экономического роста, обесценивающимися валютами, нехваткой финансовых ресурсов. В январе-июне 2015 г. странами ЕАЭС (включая Армению и Киргизию) направлено инвестиций в основной капитал **\$108,9 млрд**, что в постоянных ценах **на 4,5 %** ниже уровня января-июня 2014 г. (это при том, что в том периоде уже было снижение **на 2,7 %** по сравнению с 2013)¹.

Политические угрозы и риски

Стремительно меняется политическая картина мира. Возникающие угрозы и риски оказывают значительное влияние на национальную безопасность стран в современном мире. Под национальной безопасностью следует понимать не только оборонную, внутреннюю, экологическую, но и культурно-информационную, продовольственную и энергетическую безопасность. Потенциальные политические угрозы негативно отражаются на реализации целей государственной политики по обеспечению национальной безопасности. Чем сильнее и опаснее внешние риски, тем сильнее государственная система давит на общество. В свою очередь это порождает угрозы внутри страны, которые в периоды кризисов увеличивают риск развала государства и дестабилизации общества. Политическая нестабильность (авторитарный режим, конфликт с соседями, военное управление) на зарубежных рынках создает трудности не только для крупного бизнеса при заключении или проведении торговых операций за границей, но и для предприятий среднего и малого предпринимательства.

Рыночные угрозы и риски

Современный рынок характеризуется высокой нестабильностью окружающей обстановки, в которой предприятиям малого и среднего бизнеса приходится выживать. Исследование Global Simplicity Index (2014) показывает, что **200** крупнейших компаний мира ежегодно теряют **до 10 %** доходов из-за сложности имеющихся процессов, и эти потери выражаются астрономической суммой: **\$237 млрд**². Эта нестабильность, в свою очередь, определяет стратегию предприятия в условиях жесткой конкуренции. Стратегия предприятия должна включать такие основные вопросы, как определение условий конкурентного преимущества и рынков потенциальных товаров и услуг, формирование эффективной ценовой политики, выявление кризисных тенденций внутри предприятия, привлечение дополнительных ресурсов, выход на международный рынок. Ухудшение экономических условий в мире вызвано ростом крупных иностранных долгов, высокими темпами инфляции, растущей безработицей, снижением покупательской способности; рисками для международных деловых операций, связанными с нестабильностью обменных курсов и ведущими к колебаниям экспортных цен за рубежом.

¹ http://forbes.kz/stats/brak_bez_rascheta_1

² http://forbes.kz/process/expertise/biznes-transformatsiya_stanovitsya_globalnyim_trendom/

Другим барьером в ведении бизнеса стали различия в деловой практике от страны к стране, которая вводит в заблуждение или подает искаженные сигналы для компаний, которые не были ранее знакомы с формальными и неформальными процедурами, выполняемыми на зарубежных рынках.

Административные и торговые барьеры

Экономическому росту России, Белоруссии и Казахстана препятствуют нетарифные барьеры, действующие между странами. По расчетам Евразийского банка развития снятие барьеров будет способствовать росту экономики, например, Белоруссии на 2,8 %, тогда как эффект для Казахстана и России будет незначительным. Но полностью снять торговые барьеры в условиях рецессии, по мнению экспертов, невозможно, обособление партнеров будет только расти.

В настоящее время административные барьеры, слабая защита от коррупции и криминала тормозят процесс развития предпринимательской деятельности во всех странах ЕАЭС. Следует отметить, что в этих направлениях правительствами стран ведется активная работа по совершенствованию законодательства, изменению взаимодействия между властью и бизнесом, снижению давления на бизнес со стороны государства, созданию благоприятной бизнес-среды.

Рекомендации по выработке мер по поддержке субъектов малого и среднего бизнеса в странах Евразийского экономического союза

Как показал обзор текущего состояния МСБ, в странах ЕАЭС индивидуальная предпринимательская активность не получила должного развития. Внутренние условия развития стран ЕАЭС наряду с неблагоприятной внешней конъюнктурой сдерживают субъекты МСБ от развития на уровне стран ЕС, США, Канады и других развитых экономик мира, где предпринимательство является ключевым драйвером роста.

Меры поддержки предпринимательства в сложившихся условиях кризиса должны, в первую очередь, включать вопросы решения текущих вызовов, связанных со снижением экономической активности и замедлением роста. Наряду с этим важно разработать системные меры по совершенствованию политики развития предпринимательства в разрезе стран ЕАЭС.

При разработке мер поддержки и дальнейшего развития предпринимательства субъектов малого и среднего предпринимательства необходимо учитывать основные принципы разработки политики, которые должны быть общими для всех стран — участниц ЕАЭС.

Архитектура мер по поддержке и развитию предпринимательства должна быть разработана с учетом следующей структуры:

- во-первых, должны быть предложены меры решения внешнеэкономических вызовов;
- во-вторых, должны быть предложены системные меры совершенствования политики развития предпринимательства;
- в-третьих, после системных мер должны идти индивидуальные меры развития предпринимательства для отдельных стран.

С учетом анализа текущего состояния МСБ в странах ЕАЭС предлагаются следующие антикризисные меры:

- значительное расширение системы кредитного гарантирования, а также увеличение максимальной суммы микрозайма для малых и средних предпринимателей;
- инициирование серии мораториев на погашение кредитов для МСБ в срок до одного года;
- дальнейшая либерализация и приватизация для снижения размеров квазигосударственного сектора;
- снижение косвенных налогов на предпринимателей, в т.ч. налогов на заработную плату, и дальнейшая реализация реформ по рынку труда для снижения уровня самозанятости и роста неформального сектора экономики;
- поддержка импортозамещения и экспорта по широкой номенклатуре несырьевых, в том числе высокотехнологичных, товаров;
- создание возможностей для привлечения оборотных и инвестиционных ресурсов с приемлемой стоимостью в наиболее значимых секторах экономики;
- компенсация со стороны государства расходов госпредприятий при закупке иностранного оборудования или комплектующих, связанных с изменением валютных курсов;

- упрощение доступа отечественных производителей на иностранные рынки, облегчение условий и процедур предоставления госгарантий и расширение их действий на обязательства нефинансового характера.

Системные меры по совершенствованию политики развития предпринимательства следующие:

- усиление системы оценки государственных программ поддержки предпринимательства с разработкой четких и понятных критериев и механизмов оценки;
- повышение компетенции государственных служащих, ответственных за разработку и реализацию политики поддержки и стимулирования МСБ;
- повышение конкуренции среди поставщиков государственных услуг по поддержке предпринимательства;
- повышение эффективности программы кредитного гарантирования посредством лимитирования участия крупных компаний в программах субсидирования;
- расширение линейки финансовых инструментов для наиболее эффективных субъектов среднего предпринимательства посредством открытия рынка облигаций, а также повышения финансового образования субъектов МСП;
- развитие единой стратегии и плана действий по продвижению обучения основам предпринимательства на всех уровнях образования, начиная с начальных школ и заканчивая университетами;
- создание онлайн-портала для предпринимателей по всем мерам поддержки предпринимательства независимо от госоргана или программы с удобной системой поиска для лучшего освещения всех мер поддержки предпринимательства;
- пилотирование и расширение опыта по наиболее успешным инициативам развития женского предпринимательства, предпринимательства среди молодежи и других групп населения, в частности среди наиболее уязвимого населения.

Индивидуальные меры для отдельных стран ЕАЭС на примере Республики Казахстан:

- создание пакета стимулов для преобразования микрокомпаний в малые, малых компаний в средние через стимулирование роста «по вертикали», не «по горизонтали». Необходимо сфокусировать усилия Правительства на поддержке и стимулировании малых предприятий, имеющих потенциал роста, для продвижения их в категорию средних предприятий. В этом плане кажется целесообразной разработка специальной программы акселерации бизнеса. На сегодняшний день для малого предприятия альтернативой роста «по вертикали» является рост «по горизонтали» — создание сети малых предприятий, в совокупности образующих единый бизнес одного или группы собственников;
- на протяжении последних лет сохраняется тенденция и пропорция перехода от отдельного малого предприятия к сетевому малому бизнесу (порядка трети предпринимателей одновременно владеют или руководят несколькими предприятиями). Масштаб спроса на государственную политику поддержки среднего бизнеса, а также экономический потенциал сетевого сегмента малого предпринимательства свидетельствуют, что эффект данной политики может быть значительным;
- усиление механизмов взаимодействия крупного бизнеса и субъектов малого и среднего предпринимательства. Выработка практических механизмов включения малого и среднего бизнеса в производственно-сбытовые цепочки крупных предприятий на условиях, выгодных для всех участников контрактов. В данном контексте важную роль может сыграть НПП «Атамекен», как мостовая площадка между крупным, малым и средним бизнесом;
- создание упрощенной формы легализации трудовой деятельности для самозанятых граждан. Покупка патента вместо регистрации ИП по опыту РФ;
- поддержка создания новых рабочих мест, а не поддержания старых, так как это приводит к искусственному продлению жизни неэффективных предприятий и не будет оказывать положительных воздействий на развитие предпринимательства;
- создание центров реструктуризации на базе «Даму». Поддержка действующих предприятий должна осуществляться только в случае предоставления качественного плана реструктуризации и развития бизнеса, который будет согласован с ключевыми кредиторами и стэйкхолдерами при посредничестве правительства. Стоит внимательно посмотреть на опыт тех стран (например, Малайзии), которые создавали центры реструктуризации промышленности и подтвердили свою эффективность.

Таким образом, в странах ЕАЭС необходимо продолжить работу по активизации предпринимательской деятельности, которая оказывают существенное влияние на экономику и благосостояние населения государств — участников ЕАЭС, так как малый и средний бизнес способствует повышению гибкости производства, решению социальных проблем, обеспечивает активную инновационную деятельность, создает дополнительные возможности для раскрытия потенциала экономически активного населения.

Список литературы

- 1 Асенова А.Е., Тулепбекова А.А. О перспективах развития малого и среднего бизнеса в Казахстане // Проблемы современной экономики. — 2013. — № 4 (48). — С. 329–334.
- 2 Кожевникова Т.М., Тер-Акопов С.Г. Подходы к изучению российского бизнес-климата // Вестн. Тамбовского ун-та. Сер. Гуманитарные науки. — 2014. — № 6 (134). — С. 139–145.
- 3 Кулбатыров Н.Н., Асенова А.Е. О некоторых особенностях развития инновационного предпринимательства в Казахстане // Проблемы современной экономики. — 2014. — № 3 (51). — С. 276–281.
- 4 Об основных социально-экономических показателях государств — членов Евразийского экономического союза. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201501.pdf

Н.Н.Кулбатыров, А.А.Тулепбекова, А.Е.Асенова

Еуразиялық экономикалық одақ елдеріндегі кәсіпкерлікті дамытудың шарттарын бағалау

Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ елдеріндегі іскерлік ахуал және оның одан әрі жақсаруына ұсыныстар ұсыну мәселелері зерттелген. Авторлар ЕАЭО елдерінде кәсіпкерлік қызметке кешенді талдау жүргізген, негізінен, шағын және орта бизнес қызметінің негізгі көрсеткіштері талданған. Сондай-ақ ЕАЭО елдерінде кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруда экономикалық, саяси және нарықтық қауіптер мен тәуекелдер айқындалған. Мақалада ЕАЭО елдерінде шағын және орта бизнесті дамытуға кедергі келтіретін әкімшілік және сауда кедергілері көрсетілген. Авторлар Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде шағын және орта бизнес субъектілерін қолдау шараларын әзірлеу бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеген. Бұл ретте қалыптасқан жағдайда кәсіпкерлікті қолдау шаралары ең алдымен экономикалық белсенділіктің төмендеуімен және өсудің баяулауымен байланысты ағымдағы талаптарды шешу мәселелеріне бағытталуы тиіс. Осымен бірге ЕАЭО елдері бөлінісінде кәсіпкерлікті дамыту саясатын жетілдіру бойынша жүйелі шараларды әзірлеген маңызды.

N.N.Kulbatyrov, A.A.Tulepbekova, A.E.Asenova

Assessment of conditions for entrepreneurship in the countries of the Eurasian Economic Union

This article studied the business climate in the countries of the Eurasian Economic Union for making further recommendations for its improvement. The authors conducted a comprehensive analysis of the business activities in the countries of the Eurasian Economic Union, in particular basic indicators of activity of small and medium-sized businesses has been analyzed. And also authors identified the economic, political and market threats and risks for doing business. The administrative and commercial barriers in development of small and medium-sized businesses in Eurasian Economic Union countries are presented in the article. The authors have elaborated practical recommendations for the measures in supporting small and medium-sized businesses in the countries of the Eurasian Economic Union. At the same time support measures, first of all, should be addressed to the issues current challenges associated with the decline in economic activity and a slowdown in growth. It is also important to develop systematic measures to improve the policy of development of SME in the countries of the Eurasian Economic Union.

References:

- 1 Asenova A.E., Tulepbekova A.A. *Problems of modern economy*, 2013, 4 (48), p. 329–334.
- 2 Kozhevnikova T.M., Ter-Akopov S.G. *Bull. of the University of Tambov. Ser. Humanities*, 2014, 6 (134), p. 139–145.
- 3 Kulbatyrov N.N., Asenova A.E. *Problems of modern economy*, 2014, 3 (51), p. 276–281.
- 4 The main socio-economic indicators of the Eurasian Economic Union, [ER]. Access mode: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201501.pdf

Б.С.Толысбаев¹, Т.Б.Утеубаев², Н.А.Курманов³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана;

²Высшая школа менеджмента информационных систем (ISMA), Рига, Латвия;

³Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Астана
(E-mail: n.a.kurman@mail.ru)

Человеческий потенциал Казахстана и в странах ЕАЭС

В статье проведен анализ достижений стран ЕАЭС по индексу человеческого развития (продолжительности жизни, ВВП на душу населения, образовательному уровню) и по доходам и уровню жизни (средние размеры заработной платы, пенсий; величина прожиточного минимума; коэффициент Джини, другие показатели). Авторами отмечено сходство многих проблем в сфере развития человеческого потенциала, которые должны быть приняты во внимание как в каждой стране — члене ЕАЭС, так и на уровне интеграционного объединения.

Ключевые слова: человеческое развитие, человеческие ресурсы, человеческий потенциал, индекс развития человеческого потенциала, ЕАЭС.

Введение

Евразийский экономический союз (ЕАЭС) — международное интеграционное экономическое объединение (союз), договор о создании которого был подписан 29 мая 2014 г. и вступил в силу с 1 января 2015 г. Как заявляют лидеры государств-учредителей, основной идеей создания Союза является экономическая интеграция стран. Конечная цель интеграционного объединения — кооперация, обновление и повышение конкурентоспособности национальных экономик стран. Основой объединения является свобода движения капитала, товаров и услуг, а также рабочей силы. Страны договорились проводить единую политику в ключевых отраслях экономики, в частности в области человеческих ресурсов.

Традиционно экономическая интеграция определяется как процесс взаимного переплетения национальных экономик и создания качественно нового хозяйственного пространства. Региональная интеграция в более широком смысле, включающая также политическую, социальную, научно-техническую, культурную интеграцию, трактуется как процесс создания общих норм, правил и политики региона [1]. При этом интеграция подразумевает масштабную территориальную дифференциацию, включающую поступательное снижение внутренних барьеров и возможное создание новых барьеров по отношению к внешним игрокам [2].

Такая дифференциация, как правило, ведет к существенному развитию имеющейся или к созданию новой региональной идентичности, которая позволяет участникам объединения отождествлять себя с ним или, наоборот, проводить разграничительные линии с остальным миром.

Интеграция только в экономической области, не подкрепленная интеграцией политической, культурной и социальной, представляет собой довольно рискованный, уязвимый в долгосрочном плане проект. Ведь позитивное влияние региональной интеграции на уровень жизни населения проявляется довольно медленно и неравномерно. В периоды неблагоприятной хозяйственной конъюнктуры самые слабые страны и регионы больше других испытывают тяготы и лишения. Если консолидирующая идея отсутствует, это неизбежно ведет к нарастанию центробежных тенденций; недовольство интеграцией распространяется как среди элит, так и среди широких слоев населения [3].

Некоторые эксперты видят в современной евразийской идее средство самоидентификации и сплочения нации, необходимое для сохранения и приумножения человеческого капитала [4]. Основу экономики ЕАЭС составляет человеческий капитал, являющийся главной движущей силой социально-экономического развития общества.

Решение поставленных ЕАЭС задач во многом связано с развитием человеческих ресурсов в этих странах, их социальной защищенностью, с использованием новых возможностей в рамках Союза в сфере охраны здоровья, развития образования, регулирования вопросов миграции населения. «Одним из важных направлений современной экономической системы Казахстана и стран ЕАЭС становится развитие человеческого капитала. Создание ЕАЭС позволяет беспрепятственно получать качественное образование и профессиональные навыки, трудоустройство». В условиях ЕАЭС в целом

политика повышения качества жизни населения в экономике страны, а также проекты по повышению качества жизни населения и сокращения бедности становятся более значимыми для инвестиционной привлекательности, что также будет способствовать росту и развитию экономики [5].

ЕАЭС: создание и краткая характеристика

С 1 января 2015 г. стартовала новая международная организация региональной экономической интеграции — Евразийский экономический союз, объединивший Республику Казахстан, Российскую Федерацию, Республику Беларусь, Республику Армения, Кыргызскую Республику. Основная цель формирования ЕАЭС — формирование единого рынка товаров, услуг, капиталов, рабочей силы, проведение единой, согласованной политики в отраслях экономики.

В таблице 1 представлены основные макроэкономические показатели развития трех стран. По данным на 2014 г. население стран ЕАЭС составляло около 2,5 % мирового; ВВП — около 3 %, а территория — 13 % [6].

Т а б л и ц а 1

Характеристика стран ЕАЭС, 2014 г.

Страны	Население, млн чел.	Размер реального ВВП, млрд долл. США	Размер ВВП на душу населения, тыс. долл. США	Инфляция, %	Уровень безработицы, %
Россия	146,3	1 880,6	12,8	11,4	5,2
Белоруссия	9,4	75,9	8,0	16,2	-
Казахстан	17,4	227,4	13,1	7,4	5,0
Армения	3,0	11,6	3,8	4,6	17,6
Киргизия	5,8	7,4	1,3	10,5	8,0
ЕАЭС	182,0	2 202,9	12,1	11,1	5,4

Примечание. Расчеты авторов сделаны по данным [7].

Сравнивая ЕАЭС с ЕС в стадии его зарождения, мы обнаруживаем, что все шесть стран — учредителей ЕС находились на примерно одинаковом уровне экономического развития и имели сходную структуру хозяйства, основанную на высокоразвитой промышленности и открывающую возможности для производственной, межотраслевой и внутриотраслевой, кооперации, что является главной предпосылкой успешной экономической интеграции [8]. В ЕАЭС наблюдается полярный разброс экономических параметров по странам (табл. 1). Причем существуют объективные причины, тормозящие региональную евразийскую интеграцию, среди которых важнейшими являются особенности структур национальных экономик, снижение уровня торгово-экономического сотрудничества, различие реализуемых в них экономических стратегий и национальных моделей экономического развития, существенные различия во внутренней и внешней политике стран-участниц.

Человеческое развитие в странах ЕАЭС

Динамика развития человеческого потенциала по странам с разными экономическими потенциалами в начале текущего столетия показывает значительный рост доли стран с высоким уровнем человеческого развития. В эту группу по методике оценки Индекса человеческого развития (ИЧР) ООН входят и все страны — члены ЕАЭС, кроме Киргизии (Киргизия относится к группе стран со средним ИЧР). В зависимости от значения ИЧР выделяются четыре группы стран: с очень высоким уровнем ИЧР (0,808 и выше), с высоким (от 0,700 до 0,808), со средним (0,556 — 0,699) и с низким уровнем ИЧР (менее 0,556) [8].

За последнее десятилетие все страны-члены ЕАЭС показали позитивные результаты в динамике ИЧР, рассчитываемого на основе достижений в сферах образования, продолжительности жизни, дохода: ни в одной из стран Союза ИЧР не был в 2014 г. ниже, чем в 2005 [9].

При средних значениях этого индикатора для стран с очень высоким уровнем человеческого развития — 0,890, а с высоким уровнем человеческого развития — 0,735; в России этот показатель составляет — 0,798, в Армении — 0,733, в Беларуси — 0,798, в Казахстане — 0,788, в Киргизии — 0,655. Динамика ИЧР за последнее десятилетие показывает, что даже в годы глобального кризиса (2008–2009 гг.) наблюдалось увеличение его значения во всех странах — членах ЕАЭС, за исключением Армении и Киргизии, где было отмечено снижение этого показателя в 2010 г., но с 2011 г. и в этих странах его рост восстановился [9].

**Сравнительный анализ показателей и положение Республики Казахстан
по ряду индикаторов ИЧР, 2014 г.**

№	Индикатор	Показатели первой тройки лидирующих стран мира	Показатели стран-членов ЕАЭС
1	Индекс человеческого развития	1. Норвегия — 0.944 2. Австралия — 0.935 3. Швейцария — 0.930	50. Беларусь — 0.798 50. Россия — 0.798 56. Казахстан — 0.788 85. Армения — 0.733 120. Кыргызстан — 0.655
2	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении	1. Гонконг (Китай) — 84.0 2. Япония — 83.5 3. Италия — 83.1	Армения — 74.7 Беларусь — 71.3 Россия — 70.1 Кыргызстан — 70.6 Казахстан — 69.4
3	Ожидаемая продолжительность обучения	1. Австралия — 20.2 2. Новая Зеландия — 19.2 3. Исландия — 19.0	Беларусь — 15.7 Казахстан — 15.0 Россия — 14.7 Кыргызстан — 12.5 Армения — 12.3
4	Средняя продолжительность обучения	1. Германия, Великобритания, — 13.1 2. Австралия, Канада — 13,0 3. США — 12,9	Беларусь — 12,0 Россия — 12,0 Казахстан — 11.4 Армения — 10.9 Кыргызстан — 10.6
5	Валовой национальный доход (ВНД) на душу населения, долл. США	1. Катар — 123,124 2. Кувейт — 83,961 3. Лихтенштейн — 79,851	Россия — 22,352 Казахстан — 20,867 Беларусь — 16,676 Армения — 8,124 Кыргызстан — 3,044
6	Государственные расходы на здравоохранение (% от ВВП), 2013	1. США — 17,1 2. Микронезия — 12,6 3. Франция — 11,7	Кыргызстан- 6.7 Россия — 6.5 Беларусь — 6.1 Армения — 4.5 Казахстан — 4.3

Примечание. Расчеты авторов сделаны по данным [9].

В результате отмеченной динамики в середине текущего десятилетия в рейтинге ИЧР (2014 г.) страны ЕАЭС занимали следующие позиции: Россия и Беларусь — 50-е место, Казахстан — 56-е, Армения — 85-е, Киргизия — 120-е.

По показателю продолжительности обучения все страны ЕАЭС занимают высокую позицию. У всех стран-членов, кроме Киргизии, этот показатель приближается к уровню группы стран с очень высоким уровнем человеческого развития, а у Киргизии — выше, чем в среднем в группе стран с высоким уровнем человеческого развития.

Однако относительно более низкие в сравнении с развитыми странами показатели ожидаемой продолжительности жизни и ВВП на душу населения снижают значение ИЧР этих стран.

По показателю продолжительности жизни при рождении (количество лет, которое, как ожидается, проживет новорожденный, при условии, что и его здоровье, и условия жизни не изменятся в течение всей жизни), отражающем состояние здоровья населения той или иной страны, качество здравоохранения, Россия, Армения, Беларусь находятся на уровне стран с высоким развитием человеческого потенциала, а Казахстан и Киргизия — ниже уровня стран со средним развитием человеческого потенциала.

При рассмотрении отдельных групп населения выясняется, например, что для лиц в возрасте 60 лет и старше ожидаемая продолжительность жизни во всех странах ЕАЭС в 2010–2015 гг., за исключением Армении (20 лет), была ниже, чем по странам со средним уровнем человеческого развития (18,5 лет). В Беларуси этот показатель составляет 17,1, в Казахстане 16,5 лет, Киргизии — 16,8 лет, в России — 17,5 лет.

Одним из факторов такого положения дел является состояние расходов на здравоохранение относительно ВВП. При том, что в странах с очень высоким уровнем развития человеческого развития расходы на здравоохранение составляют в среднем 12,2 % ВВП, в странах с высоким уровнем развития человеческого развития — 6,0 %; только в России, Беларуси и Киргизии расходы на здравоохранение выше 6 % ВВП, соответственно, 6,5 %, 6,1 % и 6,7 %. В Армении — 4,5 %, в Казахстане — 4,3 % [9].

Уровень жизни и благосостояние граждан ЕАЭС

Уровень ВВП на душу населения, показатели образования, продолжительности жизни являются базовыми, но для оценки состояния человеческих ресурсов необходимо использовать и другие сопоставимые индикаторы, характеризующие уровень доходов граждан, их структуру, такие, например, как средние размеры заработной платы, пенсий; величина прожиточного минимума; коэффициент Джини, другие показатели, характеризующие уровень и распределение доходов.

По данным Евразийской экономической комиссии самая высокая средняя заработная плата — в долларах США по средневзвешенному курсу Национальных банков стран в 2014 г. — была в России (856 долл.), в Казахстане (675 долл.); в Беларуси этот показатель составлял 590 долл., в Армении — 381 долл., в Кыргызстане — 229 долл. [7].

Существенный разрыв наблюдается и в размерах средних пенсий — от 240 долл. в Беларуси (за декабрь 2014 г.) до 77 долл. в Армении.

По официальным данным [7] из всех стран ЕАЭС меньше всего безработных в Казахстане — 56,1 тыс. человек, или 0,6 % от экономически активного населения. Следом идет Беларусь — 39 тыс. безработных, или 0,9 %, 1,3 % экономически активного населения в России — безработные, что составляет 1 млн человек.

В Кыргызстане официально зарегистрировано 59,3 тыс. безработных, уровень безработицы составляет 2,4 %, и 73 тыс. неработающих зарегистрировано в Армении.

Необходимо отметить, что за исключением России, где вакантных рабочих мест больше, чем безработных — 1,2 млн, в остальных странах интеграционного объединения обратная ситуация.

Во всех странах ЕАЭС коэффициент Джини (0 означает полное равенство, 100 абсолютное неравенство), по данным ООН имел высокие значения в течение всего периода 2003–2012 гг, особенно в России и Киргизии, составляя в среднем в эти годы 41,6 (Россия), 42,9 (Киргизия). Коэффициент Джини в Казахстане составляет — 27,8, в Беларуси — 26,5, и в этом смысле данные государства в разной степени являются социально-ориентированными странами.

Т а б л и ц а 3

Доходы граждан и уровень жизни по странам ЕАЭС

Страны	Заработная плата, долл. США	Величина прожиточного минимума, в среднем на душу населения за месяц года, долл. США	Уровень бедности ² , в %	Коэффициент Джини	Средний размер пенсии, за декабрь 2014 г.	Минимальный размер оплаты труда, на конец 2014 г.
Россия	856	212	11,2	0,416	197	100
Белоруссия	590	128	4,8	0,275	240	167
Казахстан	675	106	2,8	0,278	198	110
Армения	381	- ¹	30	0,373	77	108
Киргизия	229	93	30,6	0,429	81	15

¹ — В Армении величина прожиточного минимума не устанавливается

² — Для оценки уровня бедности в Армении использованная доля населения с потреблением ниже верхней общей линии бедности; в Беларуси — с располагаемыми ресурсами ниже прожиточного минимума; в Казахстане — с доходами ниже прожиточного минимума; в Кыргызстане — с потребительскими расходами ниже черты бедности; в России — с денежными доходами ниже прожиточного минимума.

Примечание. Расчеты авторов сделаны по данным [7].

Что касается человеческого капитала, значительное сокращение населения ждет три страны ЕАЭС: Беларусь — до 8,98 млн человек в 2030 г. и до 8,1 млн в 2050-м, Россию — до 138,6 млн человек в 2030 г. и 128,6 млн в 2050-м, Армению — до 2,9 млн человек в 2030 г. и 2,7 млн в 2050-м. В Казахстане и Кыргызстане ООН прогнозирует рост населения: в Казахстане — до 20,7 млн. человек в 2030 г. и 22,5 млн. в 2050-м, в Кыргызстане — до 6,6 млн. человек в 2030 году и 7,3 млн. в 2050-м [10]. Для эко-

номического роста более важен темп роста (снижения) экономически активного населения. На рисунке показано, что потери в этом факторе роста Беларусь, Россия и Армения могут компенсировать только за счет мигрантов и использования труда пенсионеров (например, из партнера по союзу — Кыргызстана, где ожидается значительный рост (на 52 %) экономически активного населения), а также за счет роста его качества [11].

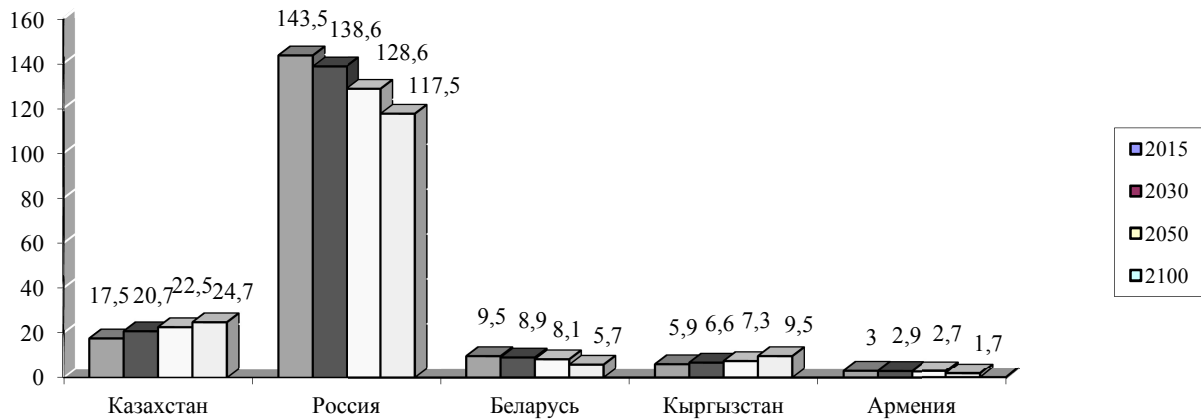

Рисунок. Население в странах ЕАЭС в 2015, 2030, 2050 и 2100 гг., млн чел.
(по данным [10], www.un.org)

Сокращение рабочей силы в России, Беларуси и Армении более чем на 20 % и рост продолжительности жизни даже при повышении пенсионного возраста до европейского уровня создадут проблему уменьшения доли трудового населения с 62 % в 2010 г. до 52 % в 2050-м, что приведет страны к сложностям с пенсионным обеспечением стареющего населения. В Казахстане будет наблюдаться прирост трудовых ресурсов на 24 % [12, 13].

Таким образом, низкий уровень трудовых доходов населения относительно ВВП, высокая степень неравенства распределения доходов населения стран ЕАЭС представляются не только фактором социального размежевания в каждой из этих стран, но и тормозом повышения эффективности их экономического развития [14], а различия между странами — членами Союза по этим показателям ставят задачу гармонизации мер социальной политики.

Выводы

В ЕАЭС наблюдается полярный разброс экономических параметров по странам. Причем существуют объективные причины, тормозящие региональную евразийскую интеграцию, среди которых важнейшими являются особенности структур национальных экономик, снижение уровня торгово-экономического сотрудничества, различие реализуемых в них экономических стратегий и национальных моделей экономического развития, существенные различия во внутренней и внешней политике стран-участниц.

Развитие человеческого потенциала должно стать приоритетной задачей экономической политики стран — членов ЕАЭС. В контексте современной социально-экономической ситуации и стоящих перед ЕАЭС задач экономического роста и повышения благосостояния населения актуализируется разработка мер по оптимизации социальной политики и на уровне Союза, и на уровне каждой страны-члена.

Решение проблем обеспечения развития человеческого потенциала потребует комплексного подхода в выработке единой концепции в отношении пожилого населения, развития системы гарантий социального обеспечения старости, поддержки материнства и детства, повышения уровня образования.

ЕАЭС предстоит сформировать свою социальную модель, с учетом особенностей стран-членов, их экономической, социальной, демографической неоднородности; давления глобальной конкуренции в условиях нарастания геополитических рисков.

Список литературы

- 1 Mattli W. *The Logic of Regional Integration*, Cambridge, 1999.
- 2 De Lombaerde Ph., Van Langenhove L. *Indicators of Regional Integration: Conceptual and Methodological Aspects // Assessment and Measurement of Regional Integration / Edit. De Lombaerde Ph.* — Routledge, 2006.
- 3 Буторина О.В. О научной основе Евразийского экономического союза / О.В.Буторина, А.В.Захаров // *Евразийская экономическая интеграция.* — 2015. — № 2 (27). — С. 52–68.
- 4 Подберезкин А., Подберезкина О. Роль России в развитии евразийской интеграции // *Евразийская экономическая интеграция.* — 2013. — № 2 (19). — С. 88–98.
- 5 Бабажанова Ж.А. Повышение человеческого капитала в условиях конкурентоспособности современной экономической системы Казахстана и стран ЕАЭС // *Вестн. КазУЭФМТ.* — 2015. — № 1. — С. 33–37.
- 6 [ЭР]. Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/default.aspx>. (дата обращения 12 апреля 2016 г.)
- 7 Государства — члены Евразийского экономического союза в цифрах: статистический ежегодник // *Евразийская экономическая комиссия.* — М., 2015. — 382 с.
- 8 Чеботарева Е.Д. Опыт создания и основные слагаемые успешной деятельности Таможенного союза ЕС // *Российский внешнеэкономический вестник.* — 2010. — № 7. — С. 61–63.
- 9 *Human Development Report.* — UN; NY. — 2015.
- 10 Ковалёв М.М., Господарик Е.Г. Прогнозирование экономического роста ЕАЭС // *Актуальные проблемы науки XXI века / Ред. М.М.Ковалев, Е.Г.Господарик.* — 2015. — № 4. — С. 26–35.
- 11 Иришев Б., Ковалёв М. ЕАЭС на старте // *Беларуская Думка.* — 2015. — № 1. — С. 56–65.
- 12 Kurmanov N. et al. Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan // *Mediterranean Journal of Social Sciences.* — 2015. — Т. 6. — № 5. — С. 54.
- 13 Ковалёв М.М., Иришев Б.К. Будущее ЕАЭС. Сложный поиск равновесия и роста // *Вестн. ассоциации белорусских банков.* — 2014. — № 31–32. — С. 9–20.
- 14 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. Education quality assurance strategy in Kazakhstan // *Актуальні проблеми економіки.* — 2015. — № 2. — С. 142–150.

Б.С.Толысбаев, Т.Б.Утеубаев, Н.А.Курманов

Қазақстан мен ЕАЭО мемлекеттеріндегі адам әлеуеті

ЕАЭО мемлекеттері арасында адам әлеуетінің даму индексінің қол жеткізген деңгейі мен оның құрамдас бөліктері (өмір сүру ұзақтығы, жан басына шаққандағы ЖІӨ, білім деңгейі) бойынша елеулі айырмашылыққа қарамастан, адам әлеуетінің дамуы аясындағы көптеген мәселелердің ұқсастығы атап өтіледі, олар ЕАЭО мүше әр мемлекет деңгейінде де, интеграциялық бірлестік деңгейінде де ескерілуі тиіс.

B.S.Tolysbayev, T.B.Uteubayev, N.A.Kurmanov

Human development in Kazakhstan and other EAEU countries

The article analyzes the differences in achievements between countries EAEC on the human development index (life expectancy, GDP per capita, education level) and the income and standard of living (average size of salaries, pensions, minimum subsistence level, GINI coefficient and other indicators). The authors noted the similarity of many problems in the field of human development, which should be taken into account in each country — a member of the EAEC, and the level of integration association.

References

- 1 Mattli W. *The Logic of Regional Integration*, Cambridge, 1999.
- 2 De Lombaerde Ph., Van Langenhove L. *Assessment and Measurement of Regional Integration*, edit. De Lombaerde Ph., Routledge, 2006.
- 3 Butorina O.V. *Journal of Eurasian Economic Integration*, edit. O.V.Butorina, A.V.Zaharov, 2015, 2 (27), p.52–68.
- 4 Podberезkin A., Podberезkina O. *Journal of Eurasian Economic Integration*, 2013, 2 (19), p. 88–98.
- 5 Babazhanova Zh.A. *Bull. KazUEFIT*, 2015, 1, p. 33–37.
- 6 [ER]. Access mode: <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/default.aspx>. (data obrashheniya 12 aprelja 2016 g.)
- 7 *Eurasian Economic Commission*, Moscow, 2015, 382 p.
- 8 Chebotareva E.D. *Russian Foreign Economic Bull.*, 2010, 7, p. 61–63.
- 9 *Human Development Report.* UN; NY, 2015.

- 10 Kovaljov M.M., Gospodarik E.G. *Current Issues of Science in the 21st Century*, edit. M.M.Kovalev, E.G.Gospodarik, 2015, 4, p. 26–35.
- 11 Irishev B., Kovaljov M. *Belarusian Thought*, 2015, 1, p. 56–65.
- 12 Kurmanov N. et al. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2015, 6, 5, p. 54.
- 13 Kovaljov M.M., Irishev B.K. *Bull. of the Belarusian Association bankov*, 2014, 31–32, p. 9–20.
- 14 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. *Recent economic problems*, 2015, 2, p. 142–150.

А.Б.Джолдыбаева

*Бишкекский гуманитарный университет им. К.Карасаева, Кыргызстан
(E-mail: zoldybaevaa@inbox.ru)*

Социальные факторы гуманизации экономического роста

В статье были определены современные модели гуманизации экономического роста, ориентированные на человека. Рассмотрены отличия между экономической и социальной составляющей модели гуманизации экономического роста. Исследованы основные элементы социальной политики. Классифицированы социальные факторы, влияющие на экономический рост Кыргызской Республики: социально-психологические, социально-экономические и социально-политические. Проведена оценка уровня гуманизации экономического роста в Кыргызстане.

Ключевые слова: экономический рост, гуманизация, социальный фактор гуманизации, бедность, занятость.

Роль гуманизации экономического роста определяется задачами построения социально-ориентированной рыночной экономики, формирования социально-экономической стратегии развития страны. Осуществляемый сегодня Кыргызстаном выбор эффективной модели экономического роста должен строиться исходя из общемировой тенденции к формированию социально устойчивых обществ, в которых создаются условия для социальной стабильности и экономического благополучия граждан.

Многие страны, включая страны СНГ, ставят перед собой задачу гуманизации экономического роста, т.е. модели, ориентированной на человека, стимулирующей развитие личности, реализацию творческого потенциала, в которой преодолевается отчуждение человека от труда и его продуктов, средств производства, общества и культуры, цель которой — гармонизация интересов одного человека и общества в целом.

Тенденция стремления создания модели гуманизации экономического роста достаточно четко прослеживается в наиболее развитых странах с демократической ориентацией. Необходимо отметить, что эта тенденция имеет объективную обусловленность, которая выражается в следующих факторах:

- на современном этапе развития ни одна страна не в состоянии обеспечить экономический рост без использования творческого, инновационного потенциала человека, и значит, человеческий фактор становится решающим в социально-экономическом развитии общества;
- вложения в развитие человека, создание условий для продления активной трудовой деятельности становятся условием роста благосостояния всего общества;
- для многих стран характерно увеличение числа людей, нуждающихся в социальной защите. Так, в европейских государствах доля населения в возрасте от 65 лет и старше увеличилась с 9,2 % (1960 г.) до 14,1 %;
- увеличивается также количество беженцев и нелегальных мигрантов вследствие межнациональных и религиозных конфликтов;
- рыночная экономика ведет к усилению дифференциации в уровне доходов между различными слоями населения, что особенно характерно для стран с переходной к рыночной экономикой.

Модель экономического роста Кыргызской Республики, которая существует на современном этапе развития, далека от совершенства.

К базовым элементам существующей модели экономического роста в Кыргызстане следует отнести:

- увеличение внешних займов;
- высокий уровень инфляции;
- высокие бюджетные расходы;
- рост сферы услуг и сельского хозяйства.

Однако как показал анализ, динамики объемов ВВП в Кыргызской Республике, экономический рост отличаются нестабильностью, а темпы прироста ВВП неустойчивы и изменчивы. В связи с данными обстоятельствами имеет место настоятельная необходимость в разработке модели экономического роста нового типа, в которой приоритетными направлениями были бы рост инвестиций в человеческий капитал, совершенствование социальной политики и модернизация системы образования. Такой моделью должна стать модель гуманизации экономического роста для конкретной страны.

Факторы гуманизации экономического роста — это факторы, позволяющие не просто улучшить условия труда и жизни людей, а обеспечить право каждого человека на проявление своих способностей, творческую самореализацию в качестве главного критерия развития экономики [1].

Данная модель гуманизации экономического роста в наибольшей степени способствует решению гуманитарных задач, стоящих перед Республикой, а также раскрытию предпринимательских, интеллектуальных, творческих способностей, которые в современной инновационной экономике являются главными ресурсами экономического развития. В то же время практическая реализация данной модели, опираясь на достаточно развитые социальные институты общества, предполагает:

- достижение определенного уровня социального согласия;
- интегрированность интересов различных социальных групп;
- соответствующий уровень производственной и правовой культуры.

Таким образом, между экономической и социальной составляющей модели гуманизации экономического роста существует тесная взаимосвязь, взаимообусловленность, которая выражается в том, что достижение следующего этапа в социальном развитии невозможно без решения определенного комплекса экономических проблем, в то же время общество не сможет добиться долгосрочной положительной экономической динамики, не разрешив текущих социальных противоречий. То есть роль социального фактора является приоритетной и определяющей в модели гуманизации экономического роста. Данный фактор оказывает влияние на все основные направления модели гуманизации экономического роста.

Важнейшим направлением гуманизации экономического роста должно стать совершенствование социальной политики и социальных институтов государства. Социальная политика является краеугольным камнем гуманизации экономического роста, поскольку мера увеличения объемов производства, достижение высокого уровня благосостояния общества и создание условий для его дальнейшего развития становятся главной целью экономической деятельности. И в этом смысле в социальной политике происходит концентрация целей гуманизации экономического роста, а все другие направления экономической деятельности рассматриваются как факторы, способствующие реализации этой цели. Социальную политику можно разделить на следующие сегменты: население как объект социальной политики включает в себя чисто демографические процессы; население как субъект социального действия основывается по ключевым направлениям жизнедеятельности (репродуктивное и матримониальное поведение, трудовая мотивация, социализация и потребительское поведение, мотивация); как отрасль социальных услуг; качество социальной жизни граждан (уровень здоровья, интеллектуально-образовательный потенциал, культурно-нравственные ценности, поляризация и дифференциация материальных условий жизни, величина продолжительности предстоящей жизни отдельных групп и слоев населения).

Безусловно, данное структурирование социальной сферы позволяет достаточно широко охватить основные зоны действия социальной политики, но в соответствии с обозначенной темой исследования представляется целесообразным ограничить рассмотрение социальной политики как целенаправленной деятельности субъектов социальной политики по формированию социальных факторов гуманизации экономического роста [2, 3].

Социальная политика представляет собой сложную систему взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, среди которых можно выделить субъекты, объекты, инструменты социальной политики.

К субъектам социальной политики (т.е. к тем, кто непосредственно участвует в её реализации), относятся органы государственного управления, представители бизнеса (работодатели и их объединения), объединения работников, сами индивиды, общественные организации. Необходимо отметить, что роль общественных структур (профсоюзов, ассоциаций представителей малого и крупного бизнеса, обществ потребителей, благотворительных организаций и др.) очень многообразна и велика: прежде всего защита интересов различных слоев и групп общества, поиски путей компромисса, согласования этих различных интересов, контроль за функционированием и ограничение неоправданного разрастания государственных бюрократических структур. Между этими субъектами распределяется ответственность за реализацию социальной политики, причем соотношение между этими носителями не остается неизменным. Современные тенденции заключаются в росте социальной ответственности бизнеса (что проявляется в количественном и качественном росте внутрифирменных социальных программ), общественных организаций, самого индивида (отход от патернализма в отношении государства к индивидууму неизбежным следствием имеет возрастание индивидуальной ответственности личности за рост собственного благосостояния).

К объектам социальной политики, т.е. к тем, на кого направлено действие социальной политики, относятся, по существу, все население страны. Формирование социальной политики — сложный, разноплановый процесс, объектом которого являются различные социальные группы, чьи интересы зачастую не совпадают как между собой, так и с интересами общества в целом. Соответственно, одна из функций социальной политики — согласование этих интересов в целях обеспечения социальной стабильности в обществе, поддержание определенного статуса различных социальных групп и отношений между ними, формирование и воспроизводство оптимальной социальной структуры общества.

В зависимости от охвата отдельных групп и слоев населения социальная политика подразделяется на общие направления и специфические. Общие направления социальной политики охватывают особенности формирования и развития социальной инфраструктуры, которые необходимы для обеспечения нормальной жизнедеятельности и воспроизводства населения. Поэтому они связаны с определением необходимого объема, качества и характера продукции социально-культурных отраслей (жилищно-коммунальное хозяйство, здравоохранение, образование, транспорт и связь, информатизация). Эти отрасли оказывают услуги общественного характера и полностью или частично финансируются за счет бюджетных средств. Для стран с переходной экономикой важно решить проблему специфического направления социальной политики исходя из соотношения рыночных и нерыночных механизмов предоставления данных благ. Речь в основном идет о разрешении противоречия между доступностью предоставляемых благ и экономической эффективностью. Здесь прежде всего необходимо отметить, что такие основные отрасли социальной сферы, как образование и здравоохранение носят стратегический характер, обеспечивая формирование и развитие человеческих ресурсов, и поэтому, безусловно, должны быть доступны населению. «Наличие перечисленных благ составляет не просто акт индивидуального выбора, но и общественного интереса». Предоставление их на рыночной основе в принципе возможно и во многих странах имеет место, однако здесь необходимо учитывать ряд факторов:

- во-первых, предоставление медицинских услуг лишь при условии наличия платежеспособного спроса в ряде случаев (например, при инфекционных заболеваниях) снижает уровень национальной безопасности общества;
- во-вторых, издержки производства этих благ достаточно высоки (зарплата специалистов, медицинское оборудование, образовательные технологии и т.д.) и при весьма ограниченных возможностях большинства российских семей обеспечить доступ всех нуждающихся только на рыночной основе не представляется возможным, что ведет к сокращению ресурсного потенциала экономического развития экономики, да и вообще не отвечает представлениям о социальной справедливости и гуманизме в отечественном обществе;
- в-третьих, необходимо учитывать сформировавшийся уровень потребностей общества. Например, образование в Кыргызстане и традиционно находилось на достаточно высоком уровне и отказ от бесплатного образования с предоставлением стипендий студентам, к введению которого стремятся многие развитые страны мира, явился бы движением вспять, а отнюдь не прогрессивным нововведением. Бесплатное предоставление, например, образовательных услуг нередко становится антистимулом для учащихся, порождая социальное иждивенчество. Государственные структуры, как правило, консервативны, при отсутствии конкуренции и при недостаточном финансировании исчезают стимулы и возможности для развития и совершенствования качества предоставляемых услуг. В то же время гибкий рыночный механизм позволяет наиболее эффективно распределять ресурсы, быстро приспосабливаться к изменяющимся потребностям и, лишая государство монопольного положения, в целом способствовать повышению эффективности функционирования социальной инфраструктуры. Поэтому целесообразно снижать долю государственного сектора в предоставлении этих услуг, но не уменьшая объема ресурсов, которые государство выделяет на эти цели (в принципе, их желательно наращивать, признав приоритетными в списке государственных расходов), а расширяя возможности получения их на рыночной основе, что, по мере увеличения доходов граждан, позволит им расширить свободу выбора по количественным и качественным показателям.

На наш взгляд, предоставление образовательных услуг на рыночной основе должно в наибольшей степени развиваться на этапе внутрифирменного обучения, причем оплату может производить работодатель. Необходимо отметить, что в случае предоставления социальных услуг на рыночной основе особенно большую роль приобретает нормативное регулирование, которое включает санитарно-гигиенические требования, технические стандарты на продукцию и услуги, запреты на осуществление определенных видов деятельности без соответствующей квалификации, а также и экономическое регулирование, в частности, налоговые льготы, субсидии, что будет способствовать созданию дополнительных стимулов для производства частным сектором необходимых для общества благ.

Другие направления социальной политики носят менее универсальный, более направленный характер и определяются дифференциацией по категориям населения.

В первую очередь необходимо выделить экономически активное население, количественные и качественные характеристики которого определяют уровень развития важнейшего ресурса любой экономики. Предметом социальной политики будет являться обеспечение гарантий равноправия субъектов на рынке труда, свободный выбор профессии, сферы и места приложения труда.

Для того чтобы граждане могли реализовать эти права, должна существовать общедоступная система получения среднего, специального, высшего образования. Должны быть законодательно регламентированы социально допустимые условия труда, уровень минимальной оплаты труда, продолжительность рабочего дня, недели, отпуска и т.д., определены права работников при найме и увольнении, т.е. должна быть сформирована комплексная, целенаправленная политика на рынке труда, которая имеет большое значение с точки зрения создания условий в национальной экономике для обеспечения экономического роста.

Политика занятости решает не только текущие проблемы рынка труда, но проблемы стратегической направленности, которые определяют структуру социальной политики государства. Политика занятости представляет собой органическую часть экономической политики и осуществляется в тесной увязке со структурной, инвестиционной политикой, политикой формирования доходов и другими направлениями социальной политики, которые и определяют, в конечном счете, характер модели рыночной экономики. Вместе с тем политика занятости должна активно влиять на выбор направленности экономического развития.

Социальные факторы гуманизации экономического роста включают: социально-психологические, социально-экономические и социально-политические факторы гуманизации экономического роста.

Социально-психологические условия существования в Кыргызстане значительно ухудшились по сравнению с периодом расцвета развитого социализма:

- отсутствует уверенность в завтрашнем дне;
- преобладает психология «приоритета материальных ценностей»;
- забыты принципы взаимопомощи и бескорыстия;
- морально-психологический климат отличается напряженностью.

С началом перехода к рыночным экономическим отношениям в республике стал преобладающим принцип «конкуренция — двигатель прогресса». Это не лучшим образом сказалось на социально-психологических условиях, поскольку целевой установкой «новых» бизнесменов является, прежде всего, максимизация прибыли, что, безусловно, приносит свои плоды с точки зрения эффективности и увеличения объемов производства. Однако важно, чтобы имел место не только экономический, но и социальный эффект, что благоприятно повлияло бы не только на повышение доходов населения, но и на социально-психологический климат, обусловило бы повышение гуманизации экономического роста.

К социально-экономическим факторам гуманизации экономического роста относятся процессы, направленные на сокращение уровня безработицы, бедности, социальной дифференциации населения, что свидетельствует о гуманизации общества и повышении уровня материального благосостояния. Косвенными факторами гуманизации экономического роста является такой показатель, как обеспеченность собственным благоустроенным жильем.

К социально-политическим факторам гуманизации экономического роста относятся законодательные и нормативные акты, которые регулируют социальную политику страны.

Исследование бедности в Кыргызской Республике начато в 1996 г. в рамках реализации Проекта «Мониторинг бедности» при методологическом и финансовом содействии Всемирного банка на основе выборочных обследований домашних хозяйств.

Для оценки уровня бедности в качестве порогового значения была применена черта бедности 2013 г., проиндексированная на уровень инфляции. Величина черты бедности в 2014 г. составила 2485,42 сома в месяц на душу населения, крайняя — 1465,67 сома.

При определении стоимости общего и среднедушевого потребления суммируются все данные по всем потребительским расходам населения. Все расходы складываются для получения стоимости общего семейного потребления в год. Стоимость среднедушевого потребления определяется путем деления стоимости общего семейного потребления на количество членов домохозяйства.

Уровень бедности городского и сельского населения (в %)

Годы	Всего		Городское поселение		Сельская местность	
	Бедные	Очень бедные	Бедные	Очень бедные	Бедные	Очень бедные
2010	33,7	5,3	23,6	4,2	39,5	6,0
2011	36,8	4,5	30,7	2,6	40,4	5,7
2012	38,0	4,4	35,4	4,2	39,6	4,5
2013	37,0	2,8	28,5	1,6	41,4	3,3
2014	30,6	1,2	26,9	1,3	32,6	1,1

Примечание. Составлено автором на основании [4].

Как мы видим из таблицы 1, начиная с 2012 г. уровень бедности заметно снизился. Так, в 2012 г. уровень бедности в Кыргызстане составлял 38,0 % от общей численности населения. К 2014 г. ситуация меняется: наблюдается сокращение уровня бедности до 30,6 %. Однако с 2010 г. значение показателя бедности в республике имело тенденцию к повышению. В сельской местности (32,6 %) проживает бедных людей больше, чем в городской местности (26,9 %). При этом, если доля крайне бедных в 2014 г. в городской местности составляла 1,3 %, то в сельской местности — 1,1 %. Это явно не способствует гуманизации экономического роста, поскольку, навряд ли, можно назвать жизнь бедных людей комфортной, а условия их существования не способствуют раскрытию талантов и творческих способностей.

Несмотря на то, что по данным Национального статистического комитета большинство населения Кыргызстана, независимо от уровня бедности, имеет собственное жилье (96,0 процента), более 45 % населения Кыргызской Республики располагают в среднем от 10 до 20 кв.м жилой площади на душу населения. Однако более 53 процентов очень бедного населения республики располагают от 5 до 10 кв.м жилой площади на душу населения.

Благоустройство жилья и наличие инфраструктуры, дающей возможность использования основных благ цивилизации, свидетельствуют об уровне гуманизации экономического роста в Кыргызской Республике. Необходимо отметить, что уровень благоустройства жилья имеет существенное отличие между городскими и сельскими домохозяйствами.

Как свидетельствуют статистические данные в таблице 2, бедные домашние хозяйства, особенно в отдаленной сельской местности республики, владеют менее благоустроенным жильем, так как инфраструктура в сельской местности развита слабо. Конечно, электричеством обеспечены все, однако централизованное отопление имеют только малая их часть сельских домов.

Благоустройство жилья в Кыргызской Республике в 2014 г.

Показатели	Водопровод	Газопровод	Центральное Отопление	Телефон
Всего	25,2	20,4	9,9	18,5
В т.ч. не бедные	30,5	23,4	12,4	22,5
Бедные	13,2	13,7	4,4	9,6
Очень бедные	13,8	18,0	1,1	5,2
Город	55,9	44,9	27,1	35,3
Село	8,3	7,0	0,5	9,3

Примечания. Составлено автором на основании [4].

Как следует из данных таблицы 2, газом оснащены — 20,4 % жилья в республике, из них 44,9 % городских домохозяйств и 7,0 % — сельских. Уровень обеспеченности населения телефонами в городских поселениях почти в 3 раза выше, нежели в сельской местности. К центральному отоплению подключены 9,9 % жилых помещений в Кыргызстане.

Перечисленные выше данные свидетельствуют о том, что социально-экономические условия гуманизации экономического роста еще, к сожалению, не на высшем уровне.

Таким образом, важнейшим направлением гуманизации экономического роста должно стать совершенствование социальной политики и социальных институтов государства. Социальный фактор является основным фактором гуманизации экономического роста, поскольку по мере увеличения объемов производства достижение высокого уровня благосостояния общества и создание условий для его дальнейшего развития становятся главной целью экономической деятельности. И в этом смысле в социальной политике происходит концентрация целей гуманизации экономического роста, а все другие направления экономической деятельности рассматриваются как факторы, способствующие реализации этой цели.

Список литературы

- 1 Кочербаева А.А., Дзолдыбаева А.Б., Абильдина М.К. Взаимодействие факторов гуманизации экономического роста в современных условиях // Вестн. Караганд. университет. Сер. Экономика. — 2014. — № 2. — С. 117–123.
- 2 Крайнов Н.Н. Гуманизация социально-трудовых отношений // Креативная экономика. — 2011. — № 4. — С. 67–70.
- 3 Миронова И.Г. Сущность гуманизации экономического роста // Вестн. СГСЭУ. — 2008. — № 2. — С. 18–20.
- 4 Кыргызстан в цифрах. Стат. сб. Национального статистического комитета КР. — Бишкек: Национальный стат. комитет КР, 2015. — 380 с.

А.Б.Дзолдыбаева

Экономикалык өсү изгилендирүүнүн элеуметтик факторлары

Макалада адамзатка багытталган экономикалык өсүдү изгилендирүүдүн казіргі замангы модельдері аныкталган. Сондай-ак модельдердің экономикалык және саяси бөліктері арасындагы айырмашылыктары карастырылган. Элеуметтік саясаттың негізгі элементтері зерттелген. Кыргызстан Республикасының экономикалык өсіміне әсер ететін элеуметтік факторлары сарапталган: элеуметтік-психологиялық, элеуметтік-экономикалык және элеуметтік-саяси. Кыргызстан Республикасының экономикалык өсүдү изгилендирүү деңгейі жан-жақты бағаланды.

A.B.Dzholdybaeva

Social factors of humanization of economic growth

The paper identified the humanization of modern models of economic growth-oriented person. The authors investigated the differences between the economic and social dimension of economic growth model of humanization. In the article the basic elements of social policy have been disclosed. The authors classified the social factors that influence the economic growth of the Kyrgyz Republic: the socio-psychological, socio-economic and socio-political. The authors assessed the level of humanization of economic growth in the Kyrgyz Republic.

References

- 1 Kocherbaeva A.A., Dzholdybaeva A.B., Abildina M.K. *Bull. of the Karaganda University*, Ser. Economy, 2014, 2, p. 117–123.
- 2 Krainov N.N. *Creative Economy*, 2011, 4, p. 67–70.
- 3 Mironova G. *Bull. of SSSEU*, 2008, 2, p. 18–20.
- 4 *Kyrgyzstan in figures*. Statistical compilation of the National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, Bishkek: National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, 2015, 380 p.

Қ.Т.Арыстанбеков¹, А.А.Рахимбаева²

¹Экономикалық саясат институты, Астана;

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана
(E-mail: asema.31.1983@mail.ru)

Қазақстан ішкі саудасының жай-күйі және оның заманауи үдерістері

Авторлар ішкі сауданың макроэкономикалық көрсеткіштеріне, сауда инфрақұрылымына, сауда бизнесі мен ішкі сауданың өзге де мәселелеріне ерекше назар аударған, сондай-ақ өңірлер арасында бөлшек сауда тұрғысынан олардың алатын орындары сараланған. Мақала қорытындысында олар мемлекет деңгейінде сауда бойынша жасалатын бірқатар қадамдар мен іс-шараларды ұсынды. Олардың қатарында 2016–2019 жж. бөлшек саудаға мемлекеттік қолдау көрсетудің қаржылық шараларын енгізу, банкілердің/ Даму банкінің жаңа сауда нысандарын салу мақсатындағы несиелеріне 50 % дейін жартылай кепілдік беру, бөлшек сауда желілерінің франшизасын сатып алуға және пайдалануға бағытталған бір мәртелік және ұдайы төлемдерінің 50 % субсидиялау, ақысыз пайдалануға немесе ұзақ мерзімге жалға беру мақсатында мемлекеттік резервтен жер телімдерін бөлу және басқалары бар.

Кілт сөздер: ішкі сауда, сауда бизнесі мен инфрақұрылымы, бөлшек сауда, эконометрикалық талдау, ішкі сауда мәселесін шешудің жолдары.

Еуразиялық экономикалық одаққа мүше-мемлекеттерде сауданы екіге бөлу көзделген, біріншісі — сыртқы сауда, ал екіншісі — ішкі сауда. Халықаралық тәжірибеге назар аударсақ, мұндай бөлу көзделмеген. Батыста ішкі сауданы сатумен байланыстырады.

Дегенмен сыртқы сауда тұрғысынан Дүниежүзілік Сауда Ұйымының жылдық есебінде әлемдік деңгейде сауданың ықпал етуіне лайықты баға берген. Мысалы халықаралық сауданың әлемдік ЖІӨ-ге ықпал етуі айтылған — егер әлемдік тауарлар мен қызметтер бойынша экспорт пен импортың әлемдік ЖІӨ-гі үлес салмағы 1995 ж. 20 % құраса, 2014 ж. нәтижесінде ол көрсеткіш 30 % өскен [1].

Сондықтан Қазақстанда сауданың төмендеуі мен өрлеуі экономикалық құлдырау мен өсуге байланысты екендігі рас. Дүниежүзілік банктің баяндамасында Қазақстан бойынша келесідей қызықты мәлімет келтірілген: 1990–2000 жж. орташа жылдық ЖІӨ 4,1 % төмендеген, 2000–2009 жж. — 8,8, ал 2009–2013 жж. — 6,4 % өскен [2].

Дегенмен, біздің ерекше назар аударатын басты мәселеміз — ішкі сауданы зерделеу.

Сауда — экономиканың үлкен бір саласы. Қазақстанда сауда аясында экономикадағы жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санының 14,4 % жұмыс істейді (1,06 млн адам). Жұмыспен қамтылғандардың іс жүзіндегі саны 2 млн дейінгі адамды, немесе 28 %, құрайды.

Ұлттық экономиканың өзекті сұрақтарының бірі ішкі сауданың жағдайы және оның даму болашағы болып табылады. ЖІӨ көлемінің 15,2 % (немесе 4,6 трлн тг) құраған ішкі сауданың үлесі тұрақты деңгейде өсуде. Бөлшек сауданың жалпы көлемінің ішінде азық-түлік тауарларының үлесі 34,5 %, азық-түлік емес тауарларының үлесі 65,5 % құрайды [3].

Ел экономикасының салықтық төлемдері бойынша жер қойнауын пайдаланушылардың, өңдеу өнеркәсібінің және қозғалмайтын мүліктен кейін төртінші орынды сауда иеленді.

2014–2015 жж. 752 сауда базарлары жұмыс атқарып, онда 968 мың адам шұғылданған. Жалпы сауда базарларының көрсеткіштері 1-кестеде көрсетілген. Бөлшек сауданың жалпы көлемінің 45,1 пайызын сауда базарлары мен жеке кәсіпкерлер құрайды.

Осы салада өзекті мәселелердің бірі — сауда инфрақұрылымының қалпы. Қазіргі таңда сауданың моральдік жағынан тым ескірген түрі саналатын «базарлар» республика бойынша сауда алаңдарының жалпы қорының 49 %, демек, жартысына жуығын, ал қалған 51 % «сауда кәсіпорындарын», яғни дүкендік сауда алаңдарын, құрайды. Базарлардың үлесі Маңғыстау, ҚызылОрда және Алматы облыстарында әлдеқайда жоғары — 53 %, 59 және 71 %.

Қазақстанда сауда базарларының негізгі көрсеткіштері

	2009 ж.	2010 ж.	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.
Базарлардың саны	827	829	818	796	777	752
Оның ішінде тауарлық мамандандыру бойынша						
азық-түлік	78	76	70	61	66	67
азық-түлік емес	172	169	157	147	136	130
мамандандырылған	103	104	108	104	103	87
әмбебап	474	480	483	484	472	468
Базарлардың түрлері бойынша						
жабық	322	322	310	312	278	249
шағын базар	143	140	131	124	145	153
құрамдастырылған	362	367	377	360	354	350
Сауда орындарының саны	176701	178565	178733	189177	182687	174149
Базарлар алаңы (ш. м)	6027416	6249608	6469596	6499600	6216035	6624288
Сөрелер (тш. м)	101824	98116	92103	92142	84874	75795
Ветеринарлық-санитарлық сарапшылар зертханалары	261	258	263	273	263	255

Ескерту. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша.

Қазақстанда дәстүрге айналған, бірақ заман талабына сай келмейтін «үй жанындағы дүкендер» әлі де басым. Сауда кәсіпорындары бойынша бұл форматтың орташа үлес салмағы 41 %, ал сауда алаңдарының (базарларды қоса алғанда) жалпы қоры көлемінде — 21 %.

Бөлшек сауда алаңдарының бірігуі, яғни сауда нысандарының республикалық бөлшек сауда желілеріне қосылу көрсеткіші 10,6 % құрауы әлем бойынша дамыған елдермен салыстырғанда тым аз. Бұл көрсеткіш Ресейде — 35 %, Белоруссияда — 30 %.

Сауда алаңдарының 95 % желілерге қосылған Норвегия бөлшек сауданың бірігу деңгейі бойынша әлем бойынша бірінші орында. Бұдан әрі Ұлыбритания — 86 %, Франция — 85, Германия — 84 Швейцария — 68, АҚШ — 65 % [4].

Әлемнің экономикалық жағынан дамыған елдерінде бөлшек сауданың 80–85 % бөлігі ішкі бөлшек сауда желілермен бақыланады. Бұл барлық дамыған елдер шаруашылықтарының ерекшелігі. Жалпы алғанда Қазақстан Республикасының сауда инфрақұрылымы сауда алаңдарымен тым аз, яғни 1000 адамға 412 ш. м алаңмен, қамтылған.

Сауда алаңының жетіспеушілігінен өз кезегінде сауда субъектілері үшін сауда алаңының жалға алу қымбаттылығы туындайды. Олар бөлшек сауда бағасын асырып, бұл шығын түпкі сатып алушы қарапайым халыққа жүктеледі.

Құрылыс көлемі аз болса, тиісінше, жаңа сауда алаңдарының ұсынысы азаяды. Бұл қиындық ең алдымен берілетін несие қымбаттылығына байланысты. Қазақстандағы бөлшек сауда бизнесі үшін инфрақұрылымдық мәселелерді шешу шегінде орташа есеппен жылына 15–18 % асырып қайтарылатын кредит ресурстарын алу тым ауыр жүк. Өйткені инфрақұрылымдық сипаттағы даму инвестициялары 10–20 жылдан асатын кезеңде игерілетіні белгілі, ал олар 4,5 жыл өткесін кредит берген екінші деңгейдегі банкілерге екі есе қайтаруға міндетті (100 % өсім).

Демек, әлемдік брендлер Қазақстанға келуі үшін қажет ететін сапалы сауда алаңдарының әсіре дефициті байқалады. Бұл дефицитті еңсеру үшін 8–10 млн ш. м сауда алаңдарын елімізде салу қажет. 2014 ж. елімізде сауда алаңдарының жалпы қоры 6,8 млн ш. м құраған.

Сонымен, құрылыс көлемінің аз болуы, тиісінше, жаңа сауда алаңдары ұсынысының аздығы ең алдымен, несие қымбаттылығына байланысты. Бұл көрсеткіштен Қазақстанның әлі де жүзеге аспаған әлеуеті жоғары.

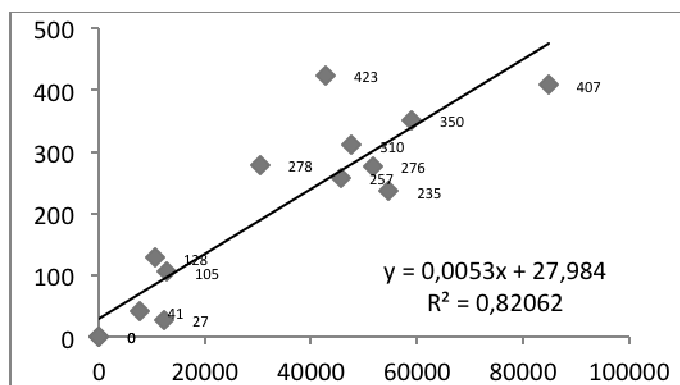
Қазақстанда сауда саласында шұғылданатын адам басына жылына \$27 мың орташа сауда айналымы келеді. Бұл көрсеткіш Ресейде \$105 мың, Батыс Еуропа елдерінде бөлшек сауда саласындағы бір жұмысшыға орташа жылына \$250 мыңнан \$400 мыңға дейін келеді (2-кесте). Сауданың қазіргі заманғы түрлерінің, ең алдымен, желілік форматтардың дамымағандығы отандық саудадағы еңбек өнімділігі көрсеткішінің өсуін тежейді.

Саудадағы адам басына келетін сату көлемі

№	Мемлекеттер	Сату көлемі, мың АҚШ долл.
1	Қазақстан	27
2	ҚХР	41
3	РФ	105
4	Түркия	128
5	АҚШ	235
6	Ұлыбритания	257
7	Голландия	276
8	Испания	278
9	Германия	310
10	Швеция	350
11	Швейцария	407
12	Франция	423

Осы мәселенің өзекті екенін ескере отырып, эконометрикалық, атап айтқанда, экономикалық даму деңгейі мен сауда саласында шұғылданған адам басына шаққан сауда айналымының көрсеткіші арасында талдау жасалды. Дәлірек айтқанда, экономикалық даму деңгейі сатып алу қабілеті теңгерімі жолымен адам басына шаққан ЖІӨ бойынша анықталды.

Осылайша, регрессиялық талдау қорытындыларына қарағанда, сауда саласында шұғылданған адам басына шаққан сауда айналымының көрсеткіші елдің экономикалық даму деңгейіне тәуелді. Арадағы корреляция коэффициенттерінің әбден жоғары, ал регрессиялық теңгерім қорытындыларының салмағы төмендегі суреттен анық көрінеді.

Сурет. Экономикалық даму деңгейі (адам басына ЖІӨ) мен сауда саласында 1 адамның сату көлемі (АҚШ долл.)

Егер сауда саласында адам басына шаққан сауда айналымының көрсеткіші 250 мың долл. асса, жан басына ЖІӨ 40 мың долл. жетеді, ал сауда көрсеткіші 350 долл. жетсе, онда жан басына ЖІӨ 60 мың долл. жетуі ықтимал.

Осыны ескере отырып, инвестициялық қызметтің басым бағыттарының тізіміне ішкі сауданы қосу, мемлекеттік қаржылық көмек беру және «Бизнестің жол картасы — 2020» бағдарламасының шегінде тәуекелдерді азайту жүйесі туралы шешімдер қабылдау керек.

Қазіргі заманғы стандартқа сай келетін дүкендер негізінен Алматы және Астана қалаларында орналасқан. Алматыда осындай дүкендердің үлес көрсеткіші 37 % болса, Астанада — 5,6 %. Іске қосылған сауда орталықтарының жалпы алаңы 140 мың ш. м жеткен. Алматыда 1000 тұрғынға орташа есеппен 57 ш. м келсе, Астанада — 73 ш. м. Салыстырып қарағанда, Мәскеудегі 1000 адамға — 150 ш. м, Лондонда — 650 ш. м, Парижде — 450 ш. м. 2014–2015 жж. аралығында елдің бөлшек саудасында стагнация байқалды. Не бәрі Қазақстанда 2015 ж. қаңтар-мамыр айларындағы бөлшек сауданың нақты көлемінің өсуі алдыңғы жылдың дәл сол кезеңінің көрсеткішімен салыстырғанда 2,9 % құраған. 2014 ж. 10 % деңгейінде болып, тек бір кезде ғана 8,4 % түскен бұл көрсеткіш 2015 ж. басынан бастап 5 % аспаған.

Стагнацияның кері әсерін ең көп көрген сауда кәсіпорындары. Ресми статистика бойынша мұндағы өсім 0,4 % ғана. Жеке кәсіпкерлер мен базарлардың 2015 жылғы 6 % (алдыңғы жылғы 7,1 %) өсу қарқыны әлдеқайда жақсы. Басқаша айтқанда, сатып алушылар ірі форматтан шағын дүкендер мен базарларға көбірек ауысып, азырақ сатып алуға.

Бөлшек сауданың нақты көлемі индексі 2015 ж. қаңтар-мамырда 9,3 % (алдыңғы жылы 0,8 %) азық-түлік тауарлар санаты бойынша ең көп төмендеді. Азық-түлік емес тауарлар санаты бойынша өсім байқалды (3,7 %), бірақ бұл көрсеткіш алдыңғы жылмен салыстырғанда біраз төмен (10,8 %).

Ең алдымен, сатып алушылар адам үшін қажеттілігі асып тұрмаған тауарларға деген жұмсалымдарын азайтады. Nielsen Kazakhstan FMCG Report мәліметі бұл үдерісті қуаттайды: соңғы жылы шоколад бұйымдары, снэкттер, дене күтіміне арналған кей тауарлар, тұрмыстық химия заттары сияқты санаттар кері сатылым қарқынын көрсеткен [5].

Бұған қоса, Қазақстан Республикасының әрбір өңірінде тұтынушылардың іс-қимылы әрқелкі келеді. Қазіргі таңда Алматы қаласында, Алматы, Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Солтүстік Қазақстан облыстарында өсімнің ең төменгі қарқыны сезіледі.

Бір жағынан, қазақстандықтар шетелдік ұқсас тауарлары арзан болса да үйренген тауарларынан бастартуға ұмтылмайды: көптеген санаттар бойынша шетелден арзан тауар сатып алу өсімі қарқынды емес. Бұған қоса, орташа есеппен жан басына келетін шынайы табыс индексі қаңтар-сәуірдің 1,6 % қорытындысына қарағанда әлі де өсе түсуде.

Басқаша айтқанда, алдағы уақытта бөлшек нарығы қарқынды түрде өспесе де, ең болмағанда стагнацияның қысқа мерзімді болатынына үміт бар. Әрине, бұл үшін сыртқы экономикалық айналада әсіре кері құбылыстардың болмағаны шарт.

Кез келген елдің шаруашылығы сияқты Қазақстанның да экономикасы сыртқы факторларға тәуелді. Соңғы кезде осы факторлар жақсы жаққа қарай өзгерді деп айту қиын. 2014 ж. шілдесінен бастап мұнай бағасының 60 % құлағанынан елдің экономикасы едәуір зәбір шегіп отыр. Мұндай жағдайда елдің қаржы реттеушісі ақшалай кіріс көздерін қалыпқа келтіру үшін ұлттық валютаның бағамын өзгертуге мәжбүр. Қазақстандық теңге 2014 ж. жүргізілген девальвациядан кейін тағы да 63,7 % салмағын жоғалтып, АҚШ долл. есептелген қазіргі бағамы 307,40.

Осы факторлар еліміздің ішкі нарығына зор ықпал етіп, сауданың кез келген саласында бағалардың артық өсуіне жол ашты. Үстіміздегі жылдың басынан бастап қоса алынған қазан айына дейін азық-түлік бұйымдар 6,1 % қымбаттаса, азық-түлік емес бұйымдардың бағасы 13,9 % көтерілген.

Қазақстан Республикасының бөлшек сауда көлемі 2015 ж. қаңтар-қазанында 5,4 % өсіп, өткен 2014 ж. тиісті кезеңімен салыстырғанда 4,9 трлн тг жеткен. Бөлшек сауда құрамына 1,7 трлн тг сомасына сатылған (+7,3 %) азық-түлік тауарлары, 3,2 трлн тг сомасына сатылған (+4,4 %) азық-түлік емес тауарлар кіреді. Бірақ азық-түлік емес тауарлар сатылымының мұндай (+4,4 %) өсуіне қарамастан, біздің жеке есептегімізге қарағанда, жасалған сатып алу әрекеттерінің 8,4 % кеміген, ал сауда көлемінің өсуін тауарларға деген бағаның өсуімен түсіндіруге болады.

Осыған орай, 2015 ж. он айына арнап жан басына шаққан бөлшек сауда көлемі бойынша ҚР өңірлерінің рейтингі жасалды.

Жан басына шаққан бөлшек сауданың ең көп көлемі Алматы қаласында — 839,15 мың тг. Демек, ай сайын бір алматылық орташа есеппен 83,9 мың тг жұмсаған. Өткен жылдың тиісті кезеңінде әрбір алматылық 860,40 мың тг сатып алу әрекетін жасап, орташа есеппен бір ай ішінде 86,04 мың тг жұмсап отырған.

Оңтүстік астананың 1,64 млн тұрғыны бөлшек сауда желілерінде 1,37 трлн тг сомасы көлемінде тауарларды сатып алған. Бұл өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 6,25 % көбірек. 2015 ж. 10 айдың ішінде қаланың әр тұрғыны азық-түлік тауарын сатып алу үшін 294,72 мың тг жұмсап, 544,43 мың тг азық-түлік емес тауарын сатып алған.

2014 ж. тиісті кезеңімен салыстырғанда өндірістік тауарларға деген шығын 55,45 мың тг өскен, өндірістік емес тауарлар бойынша шығын 76,70 мың тг азайған.

Екінші орынды Астана қаласы иеленді. Бас қаланың 852,8 мың тұрғыны он ай ішінде бөлшек сауда желілерінде 527,9 млрд тг қалдырып, өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 35,48 млрд тг, немесе 7,21 %, көбірек жұмсаған. Бұл адам басына 619,06 мың тг, немесе бір айда 61,9 мың тг. Атап айтқанда, 191,48 мың тг азық-түлік тауарын және 427,58 мың тг азық-түлік емес тауарын сатып алу үшін жұмсалған. 2015 ж. қаңтар-қазанында Астана тұрғындары азық-түлік тауарын сатып алу үшін 3,02 мың тг кем жұмсап, азық-түлік емес бұйымдарына 17,37 мың тг артық сауда жүйесінде қалдырған.

Үшінші орындағы Ақтөбе облысында жан басына шаққан бөлшек сауда көлемі 450,89 мың тг, немесе айына 45,1 мың тг, құрап, 5,8 %, немесе 18,5 млрд тг, артқан. Облыстағы бөлшек сауданың жалпы көлемі 333,8 млрд тг құрады. Азық-түлік тауар бойынша сатып алудың адам басына шаққан көлемі 168,44 мыңнан 169,48 мың тг дейін өссе, азық-түлік емес тауар сатып алу 221,37 мыңнан 236,41 мың тг дейін артқан.

Қарағанды облысы 338,10 мың тг жеткен жан басына шаққан бөлшек сауда көлемімен төртінші орында.

Демек, облыстың әрбір тұрғыны ай сайын 33,81 мың тг жұмсайды. Облыстың 1,37 млн тұрғыны 2015 жылғы қаңтар–қазанда 465,99 млрд тг бөлшек сауда жүйесінде жұмсап қалдырған. Орташа есеппен ай сайын бір адам 14,16 мың тг көлемінде азық-түлік тауарын және 19,65 мың тг көлемінде азық-түлік емес тауарын сатып алу әрекетін жасаған. Өткен жылмен салыстырғанда адам басына шаққан азық-түлік және азық-түлік емес тауарын сатып алуға жұмсалған шығын 4,41 мың тг және 4,26 мың тг артқан.

Бесінші орынды Шығыс Қазақстан облысы иеленіп отыр. Осы облыстағы бөлшек сауданың жалпы көлемі 6,1 %, немесе 26,4 млрд тг өсіп, 457,9 млрд тг құрайды. Жан басына шаққан бөлшек сауда көлемі 328,23 мың тг құрап, ай сайынғы көрсеткіш 32,8 мың тг жетіп отыр. Бөлшек сауда желілеріндегі бір адамға шаққан азық-түлік тауарын сатып алу 1,09 мың тг кеміп, 110,51 мың тг құраған. Яғни Шығыс Қазақстан облысының тұрғындары орташа алғанда бір ай ішінде азық-түлік бұйымдарына 11,01 мың тг және азық-түлік емес бұйымдарына 21,7 мың тг жұмсайды.

Тізімнің аяқ жағында Жамбыл, Алматы және Оңтүстік Қазақстан облыстары орналасты. Жамбыл облысында бір адамға есептелген он айлық бөлшек сауда көлемі 124,65 мың тг жетті. Мұнда бір тұрғын айына 12,4 мың тг жұмсайды. Бұл Алматы қаласының көрсеткішінен 71,45 мың тг кем. Алматы және Оңтүстік Қазақстан облыстарының осы көрсеткіші тиісінше 118,61 мың және 88,39 мың тг деңгейінде.

Басқаша айтқанда, осы екі өңірдің тұрғындары Алматы қаласымен салыстырғанда айына тиісінше 72 мың және 75 мың тг кем жұмсайды. Осы аталған үш өңірде тұратын 5.8 млн халықтың жалпы елге қатысты үлесі 33,4 % болса да, Қазақстан Республикасының жалпы бөлшек сауда көлеміндегі үлесі 12,3 % ғана.

2015 ж. қаңтар–қазанындағы жетістіктерді 2014 ж. тиісті кезеңімен салыстырғанда ең көп өсім Шығыс Қазақстан облысында байқалды. Мұнда бөлшек сауда көлемі 18,66 мың тг артқан. Екінші орынды 16,08 мың тг өсімімен Ақтөбе облысы иеленді. Өсім қарқыны бойынша озық үштікті Астана қаласы бекітіп отыр. Мұндағы бір адамға деген бөлшек сауда көлемі 14,35 мың тг көбейген.

Жаңа жыл мерекесіне байланысты желтоқсан айында әркез саудадағы кіріс мол болады. Осыған және инфляцияға байланысты жыл аяғында жан басына бөлшек сауда көлемі артады деп күтілуде. Дегенмен жыл аяғына күшейе түсетін девальвациядан кейінгі ықпал осы өсімнің тежеуі де ықтимал [6].

Бөлшек сауданың тиімді әрі қазіргі заманғы форматтарының ілгері дамуы оларға тән сатылымның анағұрлым тиімді, үлесіндегі шығынның азырақ болуына, тауарлардың төмен бағамен сатылып, көрсетілетін қызмет пен тауар сапасын бақылаудың жоғары екеніне байланысты. Осы үрдістің қатысушылары бөлшек сауданың қазіргі заманғы форматтарын салу кезінде қолдау көрсеткенге өте мұқтаж: супермаркеттер, гипермаркеттер, жай, мамандандырылған және сауда-сауық орталықтары, сауда-логистикалық терминалдар. Осы салада орын алған мәселелерді ескере отырып, төмендегі шараларды қабылдау ұсынылады:

- 2016–2019 жж. арнап бөлшек саудаға мемлекеттік қолдау көрсетудің қаржылық шараларын енгізу: жаңа сауда нысандарын салу, қолданыстағы сауда нысандарын қайта құру, кеңейту, сауда нысандарын қажетті сауда жабдығын сатып алу және қамтамасыз ету мақсатында банкілердің, даму банкінің және лизинг компанияларының қаржы лизингі бағытында несиелері мен келісім-шарттары бойынша пайыздық бағамын субсидиялау;
- банкілердің, даму банкінің жаңа сауда нысандарын салу мақсатындағы несиелеріне 50 % дейін жартылай кепілдік беру;
- бөлшек сауда желілерінің франшизасын сатып алуға және пайдалануға бағытталған бір мәртелік және ұдайы төлемдерінің 50 % субсидиялау;
- сауда нысандарының инженерлік және логистикалық инфрақұрылымын дамытуға арналған шығындардың 50 % субсидиялау;
- ақысыз пайдалануға немесе ұзақ мерзімге жалға беру мақсатында мемлекеттік резервтен жер телімдерін бөлу;

- сауданың желілік форматтарын басқару үшін тартылған білігі жоғары шетелдік мамандарға жалақы төлеуге арналған шығынның 50 % субсидиялау;
- маркетинг зерттеулерін өткізуге, ТЭН, бизнес жоспарларын т.т. әзірлеуге байланысты шығындардың 50 % субсидиялау;
- салық заңнамасын жетілдіру шегінде жаппай ауқаттану кәсіпорындарын автоматтандыру бағдарламасын әзірлеу немесе бейімдеу және оны салық есебін беру құжаты ретінде пайдалану;
- қоғамдық ауқаттану саласында қызмет көрсетудің бірегей ұлттық стандарттарды әзірлеп енгізу. Осы жұмысты жүргізуді үйлестіруге Қазақстан Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, Қазақстан Республикасы Рестораторлар қауымдастығы, салалық қауымдастықтар, сондай-ақ кәсіпкерлердің қауымдастықтары тартылуы тиіс;
- жаппай ауқаттану кәсіпорындарында ISO стандарттарын енгізу.

Әдебиеттер тізімі

- 1 International Trade Statistic. — 2015 // World Trade Organization. — Special focus: World Trade and The WTO: 1995–2014. — P. 16, 17.
- 2 World Development Indicators. — 2015 // World Bank Group. — P. 83, 84.
- 3 Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы // ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің жинағы. — 2015 жылғы қаңтар-қыркүйек.
- 4 World Development Indicators. — 2015 // World Bank Group.
- 5 Локтев К. Центральная Азия и Кавказ // Nielsen Kazakhstan FMCG Report. — 2015. — 13 авг.
- 6 [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://forbes.kz/finances/markets/uspey_prodat_1/2015. — 11 тамыз.

К.Т.Арыстанбеков, А.А.Рахимбаева

Состояние и современные тенденции внутренней торговли Казахстана

В данной статье рассмотрены актуальные проблемы внутренней торговли Республики Казахстан. Особое внимание обращено на ряд макроэкономических показателей внутренней торговли, на инфраструктуру, состояние бизнеса в сфере торговли, сформулирован рейтинг регионов республики с точки зрения розничной торговли. По результатам изучения данного вопроса авторами предложен ряд мер и мероприятий на уровне государства в сфере торговли: внедрение финансовых мер государственной поддержки розничной торговли на 2015–2019 гг., частичное гарантирование (до 50%) по кредитам Банков/Банка Развития на строительство новых торговых объектов, субсидирование 50% расходов, направленных на развитие инженерной и логистической инфраструктуры торговых объектов, выделение земельных участков из государственного резерва в безвозмездное пользование либо в долгосрочную аренду и др.

K.T.Arystanbekov, A.A.Rahimbaeva

The status and current trends of domestic trade of Kazakhstan

This article describes the current problems of internal trade of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is drawn to a number of macroeconomic indicators of domestic trade, infrastructure, state of business in the field of trade, formulated rating regions of the country in terms of retail. According results of study, the authors suggest a number of measures and activities at the state level in the area of trade. These are the introduction of financial measures of state support for the retail trade in the 2015–2019 years, a partial guarantee of up to 50% on loans Banks / Development Bank for the construction of new shopping facilities, subsidizing 50% of the costs, aimed at the development of engineering and logistics infrastructure of shopping facilities, the allocation of land from the state reserve for use free of any long-term lease and others.

References

- 1 *World Trade Organization*, Special focus: World Trade and The WTO: 1995–2014, p. 16, 17.
- 2 *World Bank Group*, p. 83, 84.
- 3 *Collection of socio economic development of the Republic of Kazakhstan*: National statistics Committee of the Ministry of Economics of Republic of Kazakhstan, January-September, 2015.
- 4 World Development Indicators, *World Bank Group*, 2015.
- 5 Loktev K. *Kazakhstan Report Nielsen FMCG*, August, 13, 2015.
- 6 [ER]. Access mode: http://forbes.kz/finances/markets/uspey_prodat_1/ 11 2015.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

UDC 330.3

G.K.Lukhmanova¹, N.B.Syzdykbaeva¹, K.O.Nurgalieva²

¹*Zhetysu State University named after I.Zhansugurov;*

²*University of International Business
(E-mail: lu.gg@mail.ru)*

The features of financial support of the innovative development in Almaty region

The article considers the role of the State program of industrial and innovative development of Kazakhstan in modern conditions. The main types of the systems of financial support of innovative development are determined: the market; state and corporate; cluster; meso-corporative. The composition of expenditures on technological innovation and the level of innovation activity in the regions of Kazakhstan are analyzed. The main tasks of business and industrial-innovative development of Almaty region are determined. Recommendations related to the formation and development of innovation infrastructure in Almaty region are offered.

Key words: innovation, financial support, financial system, innovative activity, innovative infrastructure

The level of development of the country and its competitiveness on the world market depends on the innovation activity of the national economy. The current stage of development of world economy is characterized by an accelerated pace of technological progress and the growing intellectualization of the basic factors of production.

Under these conditions, the development of productive forces takes place in close cooperation of science and new technologies, creation and innovation implementation and is a major factor in the success of the state in modern conditions.

Currently, Kazakhstan has a state program of industrial-innovative development of Kazakhstan for 2015–2019 years, developed in accordance with the long-term priorities of the Strategy «Kazakhstan-2050» [1].

The program is a logical continuation of the State program for accelerated industrial-innovative development of Kazakhstan for 2010–2014 years (SPAIID) and takes into account the experience of its implementation. The program is part of the industrial policy of Kazakhstan and is focused on the development of the manufacturing industry with a concentration of efforts and resources on a limited number of sectors, regional specialization using the cluster approach, and effective regulation of the industry.

In the course of SPAIID funding covered a wide range of industries, which led to a shortage of funds in the financing of measures to support the sector and of the projects. However, lack of funding was largely due to the underdeveloped domestic financial market infrastructure, which would have formed foundations of «long» money and attract long-term investments.

In the absence of adequate financing from commercial financial institutions this niche on the Kazakhstan market was taken by the state through a system of national holdings and development institutions. Development institutions system was expanded and adjusted to meet the needs of industrial and innovative develop-

ment. Various instruments of support of industrial development have been tested: interest rate subsidies, reimbursement of expenses and the provision of grants for innovation and implementation of technology, reimbursement of expenses of subjects of industrial and innovative activities, loan guarantees, and so on.

The key barriers include high loan burden of existing manufacturing enterprises and the lack of the latest available liquid assets for debt financing:

- lack of access to financial resources for the formation of the share capital;
- lack of access to long-term loans;
- the cost of credit resources.

Currently the stock market in Kazakhstan is assessed as not fully developed institution, since it has not yet become part of one of the financial industry, serving as a source of replenishment of the share capital. In addition, the lack of development of this mechanism is largely constrains the use of the financial resources of the Single accumulative pension fund for the needs of industrialization.

In world practice the scientists determine four main types of systems of financial support of innovative development:

- market;
- state-corporate;
- cluster;
- meso-corporate [2–4].

The differences between them are determined by the peculiarities of national economies, the mode of economic development, and depend on the achieved level of scientific and technological development of the country, the development of market institutions and human capital intensity of economic growth, the scale of the economy and the type of the financial sector.

The market system of financing innovation is used in the USA, UK, Canada, Ireland, Australia and Israel. This system contributes to the pioneering and innovative development strategy is focused on non-linear process of innovation, as a system of innovative achievements with feedbacks between all its components. The market system of financing innovation allows quickly create a radical and improving innovation through the active use of the effect of the diffusion of innovation, and gives the opportunity for the national economy rapidly respond to new technological challenges. The main actors of the innovation process within the market model of financing innovation are venture capital firms, venture capital funds, business angels, and big innovative corporation.

The state-corporate system of financial support of innovative development is common for the most countries of continental Europe (France, Germany, Italy). This system ensures the implementation of strategies for sustainable (balanced) development of innovation in terms of moderate-intensity technological challenges and allows to keep the leading position in key areas of fundamental and strategic applied research, as well as to maintain the competitiveness of many sectors of the national economy. In addition, the state-corporate system of financing innovation creates the possibility of using innovative development in order to solve social and environmental problems, as well as the tasks of regional development and international integration.

Cluster system of innovation financing is presented in Nordic countries (Sweden, Finland, Denmark). This system is appropriate for the implementation of innovative strategies of local advantages and effective for a relatively small, but enough diversified economies, with a set of industries that have a high enough in comparison with the world market, the level of technological competitiveness. The main actors of the innovation process in the model are varied and independent market agents: small innovative companies, large companies, research institutes, universities, united around the respective sectoral and regional clusters.

Meso-corporate system of financing innovation is a characteristic of East Asian countries (South Korea, Singapore, Japan, China, and others.). That model is favorable for the implementation of the accelerated (simulation) strategy of innovative development. This system originated in countries with underdeveloped market institutions, which are characterized, on the one hand, the gap from the leading countries on the level of scientific and technical development of a significant number of industries, and on the other hand, the desire to ensure high economic growth and improve the welfare of the population.

The introduction of new technologies that increase productivity growth and ensuring the country's long-term economic development is associated with high uncertainty and requires significant financial investments, including from external sources. Therefore, along with other factors, the presence and intensity of technological progress is determined by the level of financial development of the country.

Implementation of innovative projects usually involves the use of significant financial resources. More developed financial systems, simplifying the process of bringing these resources are preferred. In conditions of undeveloped financial system, its subjects, having incomplete information, can not adequately assess the risk, so the amount of the premium for it is increased, which leads to an increase in the cost of external financing. In this company, representing high-tech industries typically face more severe financial constraints, compared to other market participants, as a consequence, receive more benefits from financial development, and as a result, demonstrate higher growth rates in countries with developed financial systems. In a developed financial system is more efficient allocation of capital. In particular, it increases the likelihood that the most promising innovative projects will be provided with financial resources.

Some researchers have demonstrated that the increase in the level of financial development simplifies the process of redistribution of financial resources in the direction of fast-growing sectors of the economy, many of which are innovative companies [5].

Competition among the subjects of the developed financial systems leads to an increase in their efficiency, but also reduces the cost of attracting financial resources for the organization. In addition, competition stimulates financial intermediaries to seek new customers, including among companies engaged in innovative activity, which is characterized by a high level of risk.

Another feature of developed financial system, which promotes the growth of funding for innovative projects is the availability of opportunities for redistribution of risks. Financial intermediaries with a high level of financial development reduce their risks by diversifying investments, allowing to finance the innovative projects characterized by high uncertainty.

Developed financial system helps to reduce liquidity risk, thus stimulating investors to participate in innovative projects, which are characterized, as a rule, long payback period. The availability of external financing allows companies engaged in innovative activity, use the optimal amount of own funds, while maintaining the supply of liquid resources.

In addition, a well-developed national financial system reduces the company's dependence on foreign capital. The possibility of obtaining the necessary financial resources in the national currency reduces the risks associated with currency fluctuations.

Another channel of influence of the financial system in the innovative activity of economic agents can be identified based on the analysis of moral hazard characteristic of innovation. This risk is reflected in the fact that in the absence of proper control over the results of people employed in the manufacture of innovative products, as well as the financing system, based on indicators of the effectiveness of innovation, there are conditions in order to reduce the impact of investment in innovation. The implementation of this risk occurs when scientists and entrepreneurs decreased motivation to achieve success due to lack of financing of innovative activity based on its performance, or measuring the impact of using biased indicators.

As we can see, the channels of the financial system influence on the innovation activity of enterprises are varied. In general, the optimal structure and well-functioning financial system promotes the technological innovation and, consequently, the country's economic development, providing increased competition, reducing the cost of resources and distributing them the most effectively.

In this work financial resources are considered as one of the component of innovative development, necessary for the production of new products, services, processes, technologies and systems.

Major indices characterizing the dynamics of expenditures on technological innovation in the industry of Kazakhstan for the period 2010–2014 are presented in Table 1.

Table 1

The structure of expenditures on technological innovation in the Republic of Kazakhstan

Indicators	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.
Total costs, mln.	235 501.7	194 990.9	325 639.3	431 993.8	434 602.6
including:					
state ownership	7 839.6	8 091.4	9 194.5	39 420.8	25 368.8
private property	218 666.4	137 451.5	282 167.7	345 562.8	353 918.4
property of other states, their legal entities and citizens	8 995.7	49 448.0	34 276.9	47 010.2	55 315.2

Note. Compiled by authors on the basis of [6].

Table 1 shows that in 2010–2014 the total costs have increased by 1.8 times, i.e. from 235.5 billion tenge in 2010 to 434.6 billion tenge in 2014. During the period it is observed, that the cost of technological innovation carried out mainly at the expense of private property. That is, on the one hand, a positive trend, but on the other hand, domestic enterprises mostly do not have sufficient financial resources to carry out large-scale development and introduction of technological innovations in industrial production.

Despite the fact that the industrial-innovative development is defined as one of the main priorities for competitiveness and sustainable development of the national economy there are still a lot of problems hampering the innovative activity of entrepreneurs. The presence of individually implemented innovative projects does not provide the critical mass of innovations required for the formation of the national innovation system. In addition, the regional subsystems of the national innovation system are not formed yet which required the improvement of the existing innovation infrastructure in the regions.

Table 2

The level of innovation activity by region (%)

Regions	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.
The Republic of Kazakhstan	4.3	5.7	7.6	8.0	8.1
<i>Kostanay region</i>	2.6	4.8	14.1	11.8	13.6
<i>Zhambyl region</i>	7.8	10.2	9.7	10.2	12.2
<i>North Kazakhstan region</i>	2.4	2.4	11.0	10.9	11.6
<i>Astana</i>	2.6	4.1	7.5	11.1	10.7
<i>Kyzylorda region</i>	6.1	8.0	12.8	12.0	10.1
<i>Almaty region</i>	0.9	4.6	8.8	9.5	9.4
<i>Karaganda region</i>	7.0	7.2	8.5	7.6	8.4
<i>Atyrau region</i>	3.7	6.6	4.8	5.1	8.1
<i>Aktobere region</i>	6.1	8.5	5.9	6.5	7.6
<i>East Kazakhstan region</i>	6.4	8.1	6.8	5.6	7.6
<i>Akmola region</i>	0.7	1.0	5.8	7.1	7.3
<i>South Kazakhstan region</i>	3.4	7.0	5.4	6.4	7.0
<i>Pavlodar region</i>	5.1	5.4	5.5	8.5	6.9
<i>West Kazakhstan region</i>	4.6	12.7	9.5	5.3	6.6
<i>Almaty city</i>	5.4	5.7	7.3	8.0	5.0
<i>Mangistau region</i>	1.1	1.1	1.6	2.4	3.4

Note. Compiled by authors on the basis of [6].

Table 2 shows that the level of innovation activity of the 7 regions of 16 (Kostanay, Zhambyl, North Kazakhstan, Astana, Kyzylorda, Almaty and Karaganda) is above average for the country.

Almaty region ranked the 6th on the level of innovative activity in the Republic of Kazakhstan. Public institution «Department of entrepreneurship and industrial-innovative development of Almaty region» plays important role in the implementation of state policy in the field of innovation. This institution is a public authority of the Republic of Kazakhstan, carrying out management in business, trade, industrial and innovative development and subsurface resources management.

The main tasks of the Department of entrepreneurship and industrial-innovative development of Almaty region are:

- Development of mechanisms for strengthening and further development of scientific and innovative potential of the region;
- Creation and support the development of innovative business environment in the region;
- Formation and development of multilevel innovation infrastructure, including in addition to traditional innovation institutions (research institutes, universities, technology parks, venture capital funds) such elements as «business angels», «endowment», etc.;
- Formation and development of the financial infrastructure elements and mechanisms of innovation, in terms of expansion of types of grants and the creation of regional venture capital funds;
- Ensuring effective interaction between the elements of the regional innovation system;
- Creation of conditions for the realization of innovative projects of regional companies to create global technology alliances with leading companies in high technology industries.

We consider the number of innovative enterprises in Almaty region in 2010–2014.

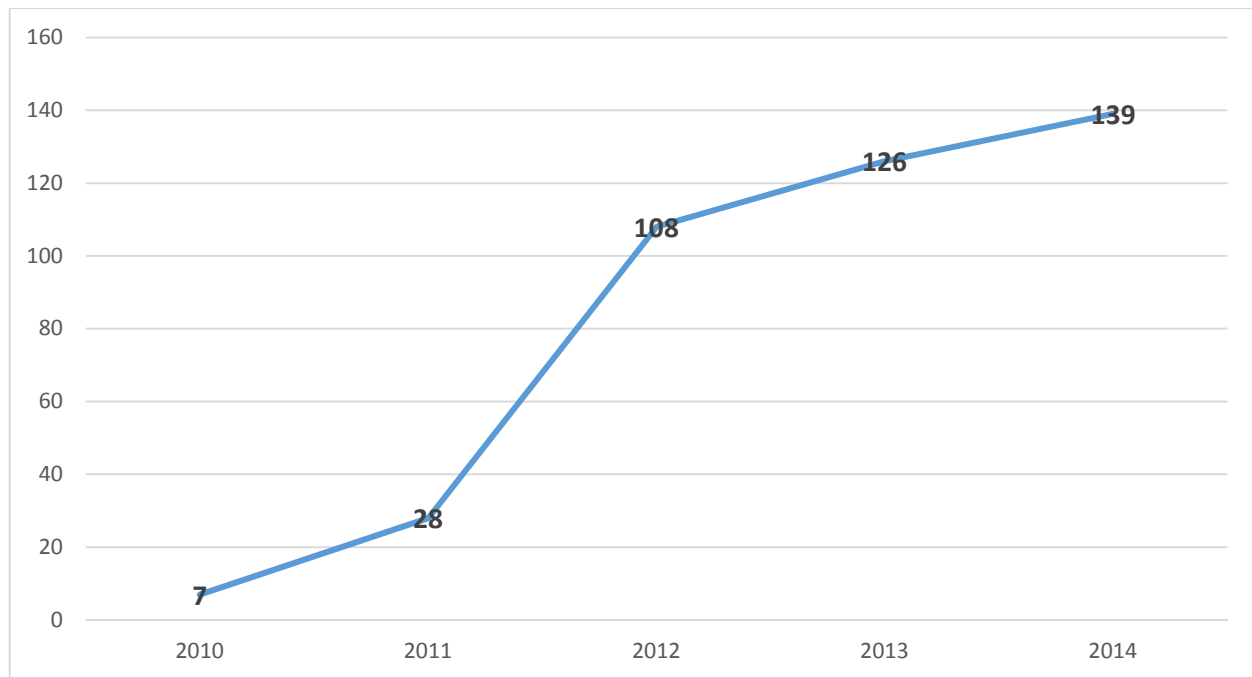

Figure. Number of innovative enterprises in Almaty region (compiled by authors on the basis of [6])

According to the data in Figure, the number of innovative enterprises is increasing annually in the Almaty region. At the end of 2014 the statistical monitoring of innovation activity of 1473 enterprises in Almaty region was carried out. It revealed that during the reporting period, 139 economic entities have the innovation, while in 2013 only 126 enterprises were innovative.

Innovation activity of enterprises by product, process, marketing and organizational innovations was 9.4 %, and product and process innovations of 6.6 %. The highest activity in the field of innovation for all types of innovation was observed among large enterprises and was 40.7 % (33 out of 81 large enterprises will report to be innovate).

The volume of innovative products and services amounted to 16608,9 mln. tenge in 2014, from which products were sold in the amount of 14948,4 mln. tenge. The volume of innovative products delivered for export is amounted to 19.0 mln. tenge.

During the analyzed period, the cost of product and process innovations was 8783.1 mln. tenge (in 2013 — 7423.6 mln. tenge). At the same time, the cost of own funds of enterprises is amounted to 6720.3 mln. tenge, which is 76.5 % of the total cost for the implementation of innovation.

Under the state program of forced industrial-innovative development for 2010–2014 of the Republic of Kazakhstan in Almaty region the industrialization map includes 53 projects totally 304.7 bln. tenge with the creation of 8256 work places. Over the five years through the Map there were implemented 48 projects worth 282.6 bln. tenge with the creation of 7177 work places. 1 project is realized as a part of the Republican Industrialization Map (Balkhash TPP) in the amount of 535.9 bln. tenge with creation of 710 work places.

At present, taking into account the actualization of the regional Industrialization Map of Almaty region it listed 18 projects (43,8 bln. tenge and 2377 work places). In 2015, 5 projects entered in the amount of 7484.8 bln. tenge, 459 new work places. In 2016, it plans to introduce six projects amounting to 30 925.9 mln. tenge, in 2017 it is planned introduction of 7 projects worth 5381.3 bln. tenge [7].

In Almaty region there are working on infrastructure development of 5 industrial zones (IZ «Arna» in Kapshagay, IZ «Boroldai» in Ili region, IZ «Taldykorgan» in Taldykorgan, IZ «Kairat» in Talgar region, IZ «Kazbek bey» on the station of Kazbek bek in Zhambyl region) and two industrial sites «Shamalgan» in Karasai district and «Dostyk» in Tekeli.

In order to address issues related to the formation and development of innovation infrastructure in Almaty region the measures are envisaged to bring it to multilevel, which should include:

- Educational innovative complexes and areas, representing the interaction network of universities, research institutes, research centers, consulting and training company focused on the training of skilled labor and the generation of new ideas and developments;

- Business process systems that include technology parks and business incubators focused on commercialization and materialization of scientific ideas and developments into the goods;
- Support systems, aiming at promoting innovation and include structures such as finance, marketing, advertising and exhibition activities, patent and licensing work and the protection of intellectual property.

A mandatory condition for the formation and development of innovation infrastructure is the presence of all the aforementioned systems and their close interaction with each other, which together form the regional innovation system. Educational innovation, technological and business support systems should be aimed at addressing the problem of infrastructure deployment of the new economy in the regions where a policy of development and attraction of qualified human resources as well as ensuring technology transfer.

References

- 1 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы // Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874. — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 2 Есенгельдин Б.С., Ситенко Д.А. Инновационное развитие стран Северо-Восточной Азии: Китай и Япония // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 4 (80). — С. 65–70.
- 3 Mensch G. Stalemate in Technological Innovation: Organization, Strategies for Implementing Advanced Manufacturing Technologies. — 1986.
- 4 Ayyagary M., Demircuc-Kunt A., Maksimovic V. Firm Innovation In Emerging Markets: The Roles Of Governance And Finance // Policy Research Working Paper. — 2007. — 4157. — Washington: World Bank, 2007. — P. 56.
- 5 Fisman R., Love I. Financial Development and Growth in the Short — and Long-Run // NBER Working Paper. — 2004. — 10236.
- 6 Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан. — [ЭП]. Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>
- 7 О региональной Карте индустриализации: Постановление Акимата Алматинской области № 582от 30 декабря 2015 г. — [ЭП]. Режим доступа: <http://zhetysu.gov.kz/ru/content/2015-zhyldy-orytyndysy30.html?MOBILE=RU>.

Г.К.Лухманова, Н.Б.Сыздыкбаева, К.О.Нурғалиева

Алматы облысындағы инновациялық дамуды қаржылық қамтудың ерекшеліктері

Мақалада Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық мемлекеттік даму бағдарламасының қазіргі замандағы рөлі қарастырылған. Инновациялық дамуды қаржылық қамту жүйесінің негізгі түрлері анықталған: нарықтық, мемлекеттік-корпоративтік, кластерлік, мезокорпоративтік. Қазақстан аймақтары бойынша технологиялық инновация шығындарының құрамы мен индустриялық-инновациялық белсенділік деңгейі талданған. Алматы облысының кәсіпкерлік пен инновациялық даму басқармасының негізгі қызметтері анықталып, инновациялық инфрақұрылымын құру мен дамытуға байланысты ұсыныстар берілген.

Г.К.Лухманова, Н.Б.Сыздыкбаева, К.О.Нурғалиева

Особенности финансового обеспечения инновационного развития в Алматинской области

В статье рассмотрена роль Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан в современных условиях. Выделены основные типы систем финансового обеспечения инновационного развития: рыночная; государственно-корпоративная; кластерная; мезокорпоративная. Проанализированы состав затрат на Технологические инновации и уровень инновационной активности по регионам Казахстана. Определены основные задачи Управления предпринимательства и индустриально-инновационного развития, предложены рекомендации, связанные с формированием и развитием инновационной инфраструктуры в Алматинской области.

References

- 1 State program of industrial-innovative development of Kazakhstan for 2015–2019: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from August 1, 2014, № 874, [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz>.
- 2 Yessengeldin B.S., Sitenko D.A. *Bull. of Karaganda University. Ser. Economy*, 2015, 4 (80), p. 65–70.
- 3 Mensch G. *Stalemate in Technological Innovation: Organization, Strategies for Implementing Advanced Manufacturing Technologies*, 1986.
- 4 Ayyagary M., Demirguc-Kunt A., Maksimovic V. *Policy Research Working Paper*, 2007, 4157, Washington: World Bank, 2007, p. 56.
- 5 Fisman R., Love I. *NBER Working Paper*, 2004, 10236.
- 6 *Innovative activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: <http://www.stat.gov.kz>.
- 7 *On the regional industrialization map: Resolution of the Akimat of Almaty region № 582 from December 30, 2015*, [ER]. Access mode: <http://zhetysu.gov.kz/ru/content/2015-zhyldy-orytyndysy30.html?MOBILE=RU>.

Б.А.Ахметжанов, К.Б.Тажобекова, Ж.Т.Хишаева

Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)

Қазақстан аймақтарының инновациялық әлеуетін бағалау

Мақалада экономика үшін инновацияның алатын орны мен аймақтың дамуына әсері анықталған. «Әлеует» ұғымының теориялық мәні ашылған. Қазақстан экономикасында әр аймақ өзіндік ерекшеліктер тән, сондықтан инновациялық әлеуетті бағалау үшін негізгі көрсеткіштер жиынтығы қарастырылған. Аймақтар ғылыми және техникалық әлеуеті бойынша талданған. Елдегі негізгі қорлардың тозуы болғанымен, жаңаруы қарқынды түрде өсіп келе жатқаның байқауымызға болады. Қазақстан аймақтары әлеуетінің жағдайына қарай төрт топқа бөлінген. Аймақтардың инновациялық әлеуеті бағаланып, елдің басты мәселелері мен алда тұрған міндеттері анықталған.

Кілт сөздер: аймақ, инновация, әлеует, ғылым, техника, талдау.

Әлемде және Қазақстан Республикасының дамуында бүгінгі таңда инновацияға көп көңіл аударылуда, себебі қазіргі кезде инновациясыз өркениетті және бәсекеге төзімді мемлекет құру мүмкін емес, сондықтан қай салада болмасын инновациялардың болуы шарт. Инновация дегеніміз — жаңа, ең алғаш ойлап табылған және өндірісті дамытуға, тиімділігін арттыруға тікелей әсер ететін қозғаушы күш деуге болады. Осыған орай біздің мемлекетіміз әрқашан инновацияға ұмтылушы ретінде болады, елдегі 2016 жылдан бастап іске қосылған жаңа заңдар оған куә ретінде бола алады. Қай салада болмасын осы жаңалықты енгізуге байланысты жаңа заңдар қолданысқа берілді [1, 2].

Дамудың инновациялық жолына мемлекетіміз өз егемендігін алғаннан бері түсті десек, артық айтпаймыз, себебі қабылданып жатқан жаңа бағдарламалар, ұлт жоспары, заңдылықтар, үкіметті электрондылау барлығы жаңалықты енгізуге күштарлығымызды көрсетеді, үкімет қоржынына жылына миллиард теңге ғылым мен инновацияға жұмсалуда. Жылда Елбасының Жолдаулары да елде инновациялық дамуды насихаттайды. Осы ретте елдің ең ірі құжаты Индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, ол бірнеше кезеңдерден тұрады, бірінші бастапқы кезеңі аяқталды, елде жаңа зауыттар мен фабрикалар бой көтерді, жаңа өнім түрлері шығарыла бастады. Ендігі кезекте екінші кезеңі аяқ басты, оның басты мақсаты өнеркәсіп саласын жаңғырту болып табылады. Осы бағытта жұмыс жасамайынша, біз дамыған отыз елдің қатарына кіре алмайтынымыз айдан анық. Ал әрбір елде инновацияны жоспарламас бұрын оны жүзеге асыруға қажет әлеуетіміз бар, әлде біз қол жете алмайтын мақсаттарды алға қойып жүрміз бе? деген сұрақтарға жауап беру үшін ең алдымен инновациялық әлеуетті талдауымыз қажет.

Аймақтардың инновациялық әлеуетін талдамас бұрын «инновациялық әлеует» ұғымына тоқталайық.

«Әлеует» сөзі, ең алдымен, «күш» немесе «қолда бар мүмкіндік» ретінде қарастырылады, біздің жағдайымызда инновациялық дамуға қол жеткізу үшін қажет ғылыми, техникалық, материалдық ресурстарымыздың болуы. Оған келесілер жатады:

1. Зияткерлік ресурсы (технологиялық құжаттама, жаңалық игеру патенттері, лицензиялары мен бизнес-жоспары, кәсіпорынның инновациялық бағдарламасы).

2. Материалдық ресурстары (тәжірибе аспаптық база, заманауи технологиялық және ақпараттық құрал-жабдық, алаңдар ресурсы).

3. Қаржылық (меншікті, несиелік, инвестициялық, аймақтық, гранттар).

4. Кадрлық (жаңашыл-көшбасшы, инновацияға ынталы персонал, қызметкерлердің ғылыми-зерттеу институттарымен және жоғары оқу орындарымен әріптестік және жеке байланыстары; ғылыми-зерттеу жұмыстары мен тәжірибе конструкторлық жұмыстар жүргізу тәжірибесі, жобаларға жетекшілік ету тәжірибесі).

5. Инфрақұрылымдық ресурстар (меншікті ҒЗТҚЖ бөлімшелері, жаңа өнім маркетингі бөлімшесі, патент-құқық бөлімшесі, ақпарат бөлімшесі) және т.б.

Аталған ресурстар аймақтың жалпы ресурстық әлеуетінің бір бөлігі және оны ғылыми-технологиялық әлеуеті, өндіріс технологиялық әлеуеті, қаржы-экономикалық әлеуеті және кадрлық әлеуеті түрінде құрылымдауға болады.

Сонымен бірге инновациялық әлеует ұғымы ресурстардың тек материалдық ресурстар жиынтығын қарастырып қоймайды, ең алдымен, адамдардың өнертапқыштығы, ғылыми зерттеулер жүргізуге ынтасының болуы және де осы қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануға ұмтылуды білдіреді.

Сонымен, аймақтың инновациялық дамуы көп ретте инновация жасау мүмкіндігін сипаттайтын инновациялық әлеует пен инновациялық ахуалымен, сондай-ақ аймақтың қолда бар инновациялық әлеуетін пайдалану жөніндегі инновациялық деңгейімен анықталады.

Ел экономикасын инновациялық тұрғыда дамыту үшін, ең алдымен, осы бағытқа жету үшін қолымызда бар әлеуетімізді бағалап алуымыз керек.

Қазақстан экономикасында әр аймақ өзіндік ерекшеліктер тән, сондықтан инновациялық әлеуетті бағалау үшін негізгі көрсеткіштер жиынтығын қарастырайық.

Қазақстан Республикасының алға қойған мақсаттарына жетуге, ең алдымен, әр аймақтың қосар үлесі зор. Аймақтың экономиканың сәтті дамуы мен бәсекеге төзімділігі инновациялық әлеуетті қолдануды жақсарту мен инновациялық белсенділікті жоғарлатуға тәуелді болып отыр. Қазіргі кезде жаңа техника мен технологияны қолданбай жаңа өнім шығармай аймақ ілгері дами алмайды.

Осы кезде «инновациялық әлеует» ұғымы аймақта инновациялық іс-әрекетті жүзеге асыру мүмкіндігін сипаттаса, «инновациялық белсенділік» осы мүмкіндікті пайдалану деңгейін көрсетеді, яғни өндіріске шынайы инновация енгізіп, одан нақты экономикалық пайда алуды сипаттайды.

Инновациялық әлеует пен инновациялық белсенділік бағалаумен көптеген ғалымдар айналысып жүр. Бұл қазіргі кезде қай елде болмасын өзекті мәселе. Әр ғалымның бұл көрсеткіштерді бағалауда әдістемелері әр түрлі. Біз сол әдістемелердің ішінен инновациялық әлеуетті бағалаудың әмбебап әдісін қолданамыз.

Ең алдымен, инновациялық әлеует көрсеткіштеріне тоқталайық. Әлеует болғандықтан, жан-жақты қарастырылуы тиіс, біз ең басты деген көрсеткіштерді 3 әлеуеттік топқа бөліп көрсетеміз (1-кесте) [3]:

1 - кесте

Аймақтың инновациялық әлеуетін бағалау көрсеткіштерінің жүйесі

Топ	Көрсеткіштері
I-топ — ғылыми әлеует көрсеткіштері	- экономикада еңбекпен қамтылғандар ішінде ғылыми зерттеулер мен өңдеулермен айналысатын персонал санының үлесі - ғылым докторлары, кандидаттары, магистрлары, докторанттар мен магистранттардың санының экономикада еңбекпен қамтылғандар санына қатынасы
II-топ — техникалық әлеует көрсеткіштері	- негізгі қорлар жарамдылық коэффициенті; - негізгі қорлар жаңару коэффициенті; - қор қарулану

Осы көрсеткіштерді 2010–2014 жж. бойынша әр аймаққа жеке есептеп алып, көрсеткіштер топтарының ортақ мәнін шығару үшін әр көрсеткіштер тобының орташа мәні табылады, яғни әр аймақта әр жылы үш көрсеткіш тобы бойынша мәні шығарылады. Әр аймақ бойынша көрсеткіштер есептеледі.

Ендігі кезекте осы инновациялық әлеует көрсеткіштерін жеке-жеке талдап көрейік. Алғашқы көрсеткішіміз облыстар бойынша зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер саны (2-кесте).

2 - кесте

Облыстар бойынша зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер саны

Аймақтар	Жылдар					Ауытқу, %	
	2010	2011	2012	2013	2014	2013/ 2010	2014/ 2012
1	2	3	4	5	6	7	8
Қазақстан Республикасы	17 021	18003	20404	23712	25793	139,31	126,41
Ақмола	615	798	936	992	1054	161,30	112,60
Ақтөбе	195	184	172	282	356	144,61	206,97
Алматы	759	823	415	826	901	108,82	217,10

1	2	3	4	5	6	7	8
Атырау	582	609	605	400	398	68,72	65,78
Батыс-Қазақстан	875	794	1189	1387	1631	158,51	137,17
Жамбыл	344	155	350	278	368	80,81	105,14
Қарағанды	459	500	516	600	425	130,71	82,364
Қостанай	324	263	268	518	565	159,87	210,82
Қызылорда	98	147	192	205	253	209,18	131,77
Маңғыстау	474	548	569	590	583	124,47	102,46
Оңтүстік Қазақстан	442	576	994	1466	1359	331,67	136,72
Павлодар	187	280	292	774	809	413,90	277,05
Солтүстік Қазақстан	106	77	325	312	229	294,33	70,461
Шығыс Қазақстан	1 852	1857	1913	2269	2377	122,51	124,25
Астана қаласы	1 531	1703	3024	3159	3391	206,33	112,13
Алматы қаласы	8 178	8689	8644	9654	11094	118,04	128,34

Кестеден аймақтар бойынша зерттеулер мен әзірлемелермен айналысатын қызметкерлер саны жылдан жылға өсіп келе жатқаның байқаймыз, тек Атырау облысында, керісінше, қызметкерлер саны азайған. Енді осы көрсеткіштерді аймақтар бойынша экономикада еңбекпен қамтылғандар санымен салыстырып, үлесін анықтайық.

Сондықтан да аймақтардың инновациялық әлеуетін талдау үшін Қазақстанда шаруашылық жүргізудің объективті шарттарымен, ресурстық-өндірістік әлеуетімен, мамандануымен және шешілетін мәселелер сипатымен ерекшеленетін аймақтарды төрт топқа бөлінуі негізінде, ҚР Экономикалық зерттеулер институтымен ұсынылған үлгіні алуға болады [4].

I-топ — аймақтар арасында ғылыми институттар шоғырландырылған, жаңашылдыққа тез бейім болатын, оларды өндіріске енгізу жағдайы жоғары облыстар. Олардың ғылыми және техникалық әлеуеті жоғары, инновацияға бейім келетін, өнеркәсіп салаласы дамыған аймақтар. Бұл аймақтар белгілі өнеркәсіп саласына бейімделген, бірнеше жылдар бойы осы салада еңбек еткен және нақты нәтижелерге қол жеткізген, инновациялық дамыған аймақтарға Шығыс Қазақстан, Павлодар, Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облыстары жатады.

II-топ — инновациялық дамуға потенциалы жеткілікті, бірақ оны толық көлемде қолдана алмаған, табиғи минералды ресурс қорлары бар және ғылыми-өндірістік әлеуеттің дамуында жоғарғы деңгейдегі облыстар. Бұл аймақтар тобында салалардың белгілі шектеулі көлемі ғана қолданылған, сонымен қатар шикізат өндірумен ғана айналысатын тау-кен саласына бейім аймақтарға Атырау, Ақтөбе, Маңғыстау, Батыс Қазақстан, Қызылорда, Жамбыл облыстары жатады.

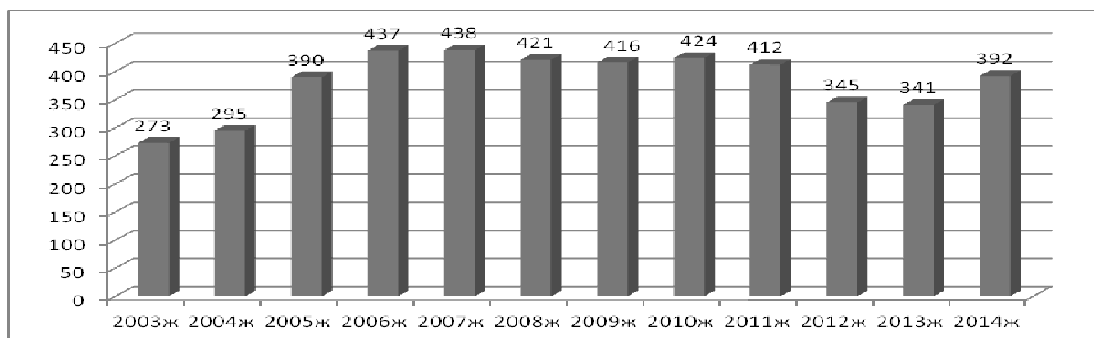
III-топ — аймақтар көбінесе өндіріске емес, сауда саласына бейімделген, өнеркәсіп үлесі аз, яғни инновациялық әлеуеті төмен аймақтарға Солтүстік Қазақстан, Ақмола, Қостанай, Жамбыл, Көкшетау, Оңтүстік Қазақстан, Талдықорған, Батыс Қазақстан, Алматы облыстары жатады.

IV-топ — бұл әр облыстың құрамында дамуға кері әсерін тигізетін, ешқандай қоры жоқ, тиімсіз аймақтар, яғни инновациялық әлеуеті жоқ аймақтар, оған кіші қалалар — елдегі Моноқалалар бағдарламасына кірген қалалар, сонымен қатар жеке аудандар мен ауылдар, көбінесе ауыл шаруашылығына бейімделген аймақтар жатады.

Сонымен қатар, аймақтардың инновациялық дауына әсер әрқалай, өнеркәсіп саласының, ғылымның дамуына тәуелді болады, осы аймақтардың қаншалықты инновациялық дамуға ұмтылысына байланысты, мысалға, елде осы инновациялық дамуды күшейту үшін әр аймаққа Индустриаландыру картасын жасады, осыған сәйкес, өндіріс пен өнеркәсіпті дамыту көзделіп отыр.

Жоғарғы инновациялық әлеуеті бар аймақтарға — Солтүстік және Орталық Қазақстан, орташа — Батыс және Шығыс Қазақстан және ең төмен — Оңтүстік Қазақстан аймақтары жатады.

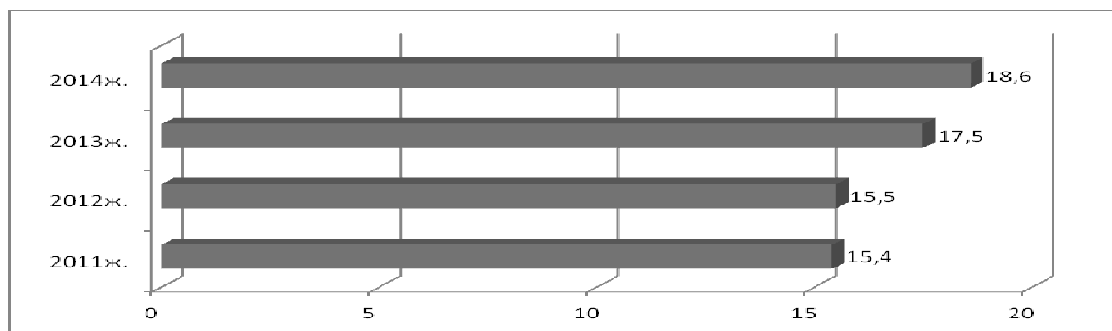
Ендігі кезекте Қазақстан аймақтарының инновациялық әлеуетін статистикалық көрсеткіштер көмегімен талдайық. Инновациялық әлеует негізін ғылым құрайтындықтан, ең алдымен зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған ұйымдар санына талдау жасайық (1-сур.) [5].

1-сурет. Зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған ұйымдар санының динамикасы

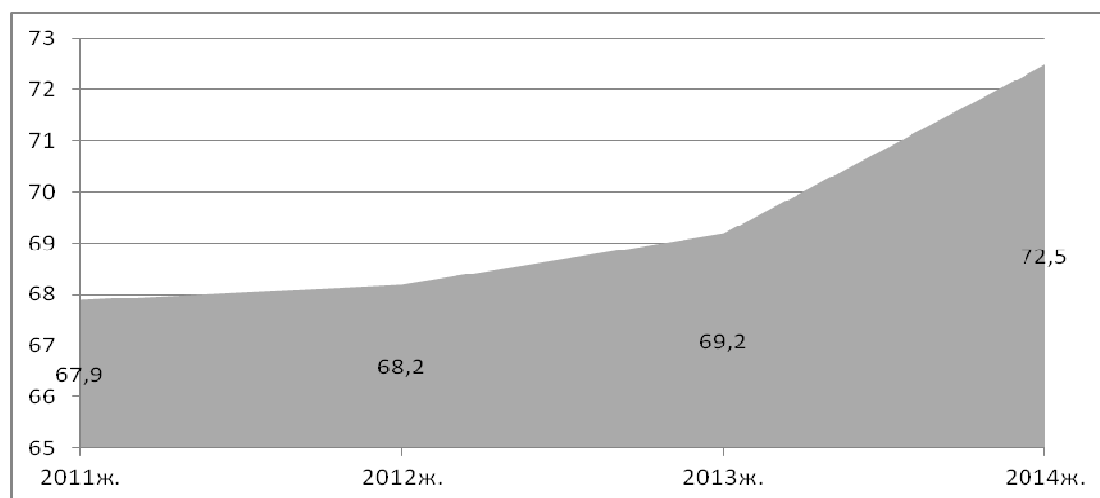
Суреттен зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған ұйымдар санының динамикасы бірқалыпсыз екенін байқауға болады, олардың санының ең көп болған кезеңі 2007 ж. 438, ал 2012 ж. олардың саны күрт төмендеп, бірте-бірте көбейіп келе жатқанын байқаймыз, бұл, ең алдымен, ҚР Білім және ғылым министрлігімен жүргізген саясат негізінде болып отыр.

Ендігі кезекте екінші топ көрсеткіштерін, яғни техникалық потенциал көрсеткіштерін, жалпы ел мәліметтері бойынша 2-суретте қарастырамыз.

2-сурет. Қазақстан Республикасындағы негізгі қорлардың жаңару коэффициентінің динамикасы

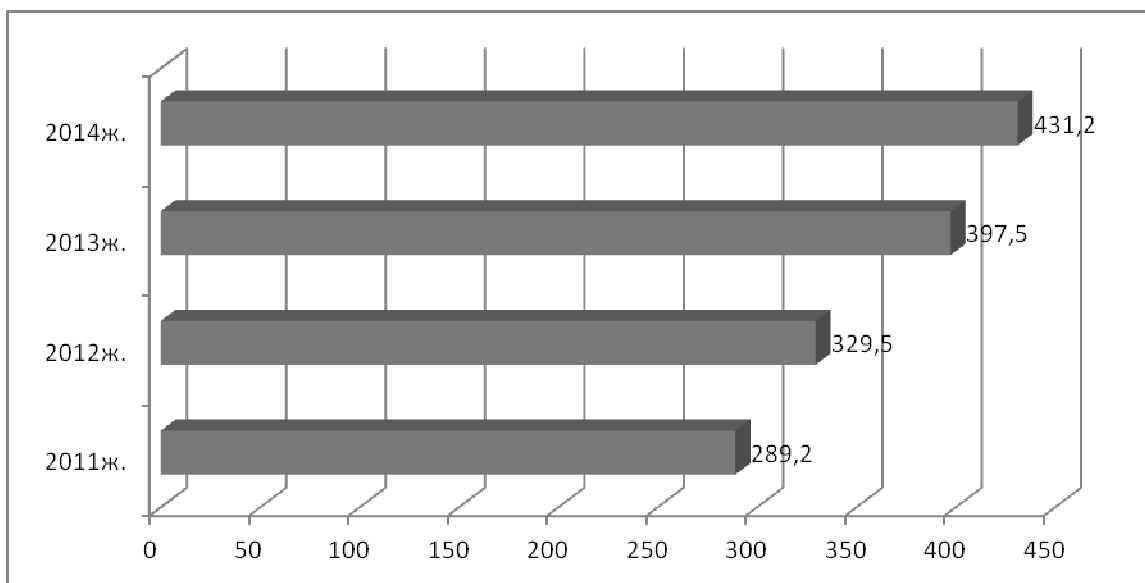
Суреттен көрсеткіштің оң динамикасын байқауға болады, жылдан жылға жаңару коэффициенті өсіп, елдегі негізгі қорлардың көбейгенін көрсетеді. Осы топқа жаңару коэффициентімен қатар, жарамдылық коэффициенті де кіреді, ендігі кезекте негізгі қорлардың жарамдылығына баға берейік (3-сур.).

3-сурет. Қазақстан Республикасындағы негізгі қорлардың жарамдылық коэффициентінің динамикасы

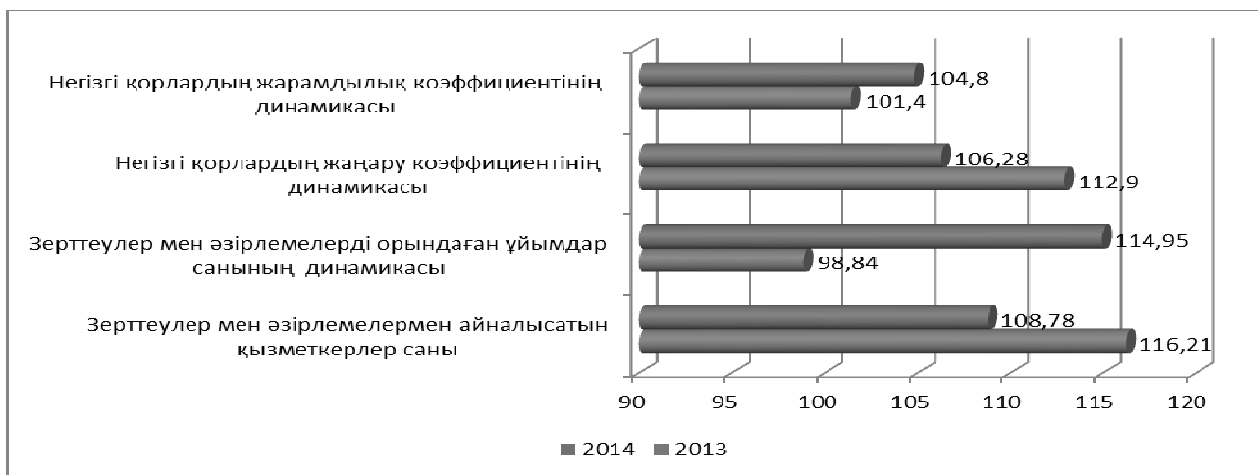
Суреттен көретініміздей, бұл көрсеткіш динамикасы да жылдан жылға өсуде, елде жүргізіліп жатқан Үдемелі инновациялық бағдарлама әсерінен қарқынды түрде негізгі қорлар жаңаруда.

Енді қор қарулану жағдайын сипаттайық, бұл көрсеткіш әрбір жұмысшыға сәйкес келетін негізгі қорлар үлесін көрсетеді, яғни әрбір жұмыс орнының негізгі қорлармен жарактануын бейнелейді.

4-сурет. Қазақстан Республикасындағы негізгі қорлардың қарулану коэффициентінің динамикасы

4-суреттен жылдан жылға негізгі қорлардың еңбектің қор қарулануы қарқынды түрде жүзеге асып отырғанын көреміз, бұл елдегі инновациялық әлеуметтік-техникалық деңгейінің жеткілікті екеніне куә болып отыр. Ендігі кезекте қаржылық-инновациялық әлеует көрсеткіштерін бір сызбаға келтіріп қарастырайық. Жоғарыда есептелген көрсеткіштерді бір сарынға әкеліп, елдің ғылыми және техникалық әлеуетін өткен жылмен салыстырғанда өсу қарқыны негізінде бағалап көрейік.

5-сурет. Инновациялық әлеует көрсеткіштерінің индексі

5-суреттегі көрсеткіштер өткен жылдарға қарағанда негізгі өсімді сипаттайды, 2014 ж. өткен жылмен салыстырғанда Қазақстан Республикасындағы негізгі қорлардың жаңару коэффициентінің динамикасы 6,6 % төмендеген, сонымен қатар зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған ұйымдар санының динамикасы қарқынды өскенімен 15,98 % өскен, ал осы ұйымдарда қызмет ететін ғылыми қызметкерлер санының динамикасы 7,43 % төмендеп отыр, яғни сәйкестік байқалмайды.

Сонымен, талдаулар нәтижесінде Қазақстан аймақтарының инновациялық әлеуеті елдегі инновациялық белсенділікті бағдарламаларда берілген өлшемдерге көтеруге мүмкіндік береді, оған куә ретінде Индустрияландыру картасын келтіруге болады, мемлекеттік қолдау арқасында елдегі инновациялық белсендікті және ел экономикасының бәсекеге төзімділігін елдегі және әлемдегі дағдарысқа қарамастан, көтеруге мүмкіндігіміз бар.

Елдің инновациялық әлеуетінің бар болуына қарамастан, қазіргі таңдағы экономикасының инновациялық дамуында кейбір мәселелер бар:

- әлі күнге дейін экономиканың шикізат өндіруге тәуелді болуы, яғни өндеуші өнеркәсіп саласының аздығы;
- әлемдік экономикаға әсер ету және барлық халықаралық ұйымдардың ел экономикасына жағымды әсер етпеуі;
- мемлекет ішіндегі салааралық және аймақаралық байланыстардың толық жүзеге аспауы, түсініспеушіліктердің болуы;
- елдегі тауарлар мен қызметтерге сұраныстың тұрақсыздығы, нарықтың бірқалыпсыздығы, доллар курсының өзгеруіне байланысты, мәселе шиеленісіп кетті;
- өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткілікті дәрежеде дамымауы;
- өнеркәсіп саласында болмасын, шағын кәсіпкерлікте болмасын кәсіпорындардың кластерлерге бірігуі, шоғырлануы мен мамандандудың аздығы;
- қай салада болмасын негізгі қорлардың тозуының жоғары деңгейде болуы, бұл, ең алдымен, рухани тозуға да қатысты;
- кәсіпорындардың жаңа техника мен технологияларды енгізуде артта қалуы;
- ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға (ҒЗТКЖ) қаржының аз бөлінуі;
- ғылым мен өндіріс арасында ұтымды байланыстың болмауы;
- мамандарды және жұмысшы кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың қазіргі заманғы тиімді жүйесінің болмауы;
- экономиканың өндеуші секторларына инвестициялар салуға отандық қаржы институттары үшін ынталандыру көздерінің болмауы.

ЖІӨ-нің 1 долл. электр энергиясының жұмсалудың деңгейі бойынша, сондай-ақ экономика салаларындағы еңбек өнімділігі бойынша кейбір индустриялық дамыған елдерден 7–10 еседен астам артта қалып отырмыз.

Ел экономикасын инновациялық бағытта дамыту үшін жоғарыда атап кеткендей, Индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы, сонымен қатар «Қазақстан — 2050» Стратегиясы жасалған болатын. Ендігі кезекте осы стратегиялық жоспарларда алға қойған мақсаттарға тоқталайық:

- елде өндеуші өнеркәсіпті дамыту және әр жыл сайын өткен жылға қарағанда өсу қарқынының 8–8,4 % жеткізу, он жыл ішінде 2019 ж. еңбек өнімділігін кемінде 3 есе арттыру және жалпы ішкі өнімде энергия сыйымдылығын 2 есе төмендету;
- өнеркәсіп саласында негізгі қорлардың тиімділігін арттыру;
- шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, ел экономикасының дамуына әсер ететін кеңестік қызмет көрсету мекемелерді құру, кәсіпорындардың дамуының қарқындылығын арттыру, қосылған құнның ұтымды көлемін қалыптастыру;
- экспортқа негізделген өнім шығаратын кәсіпорындар үлесін арттыру;
- барлық салада өнім сапасының бәсекеге төзімді әлемдік стандартына қол жеткізу;
- дүниежүзілік ғылыми-техникалық және инновациялық процестерге қосыла отырып, елдің инновациялық дамуын жетілдіру.

Қорытындылай келе, инновациялық даму аймақтық деңгейде әр түрлі болып келеді, оған әр аймақтың өнеркәсіптік бағытталуы мен ғылыми әлеуеті тікелей өз әсерін тигізеді. Жалпы алғанда, елде аймақтардың көбісі инновациялық дамуға дайын болып келеді және жақсы жүргізілген саясат пен қаржылық қолдау арқасында жоғары жетістіктерге жетеміз деуге негіз бар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.А. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.
- 2 Қазақстан Республикасының Индустриялық-инновациялық дамуының 2015–2020 жылдарға арналған ұзақ мерзімді стратегиясы. — Алматы, 2013. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>.
- 3 Сапарбаев Ә. Инновация — негізгі қозғаушы күш // Егемен Қазақстан. — 2008. — 24 наур.
- 4 Бораш Қ. Инновация, оның еліміз экономикасы үшін маңызы қандай // Егемен Қазақстан. — 2013. — 23 ақп.
- 5 Купешова С.Т. Ғылыми-технологиялық және инновациялық саладағы мемлекеттің орны // Саясат. — 2014. — № 2.

Б.А.Ахметжанов, К.Б.Тажобекова, Ж.Т.Хишаева

Оценка инновационного потенциала регионов Казахстана

В статье определены место инновации в экономике и ее влияние на развитие региона. Раскрыта сущность понятия «потенциал». Исходя из реальностей экономики Казахстана рассмотрена система показателей оценки инновационного потенциала каждого региона. Проведен анализ регионов по научному и техническому потенциалу, который показал, что несмотря на значительный износ основных фондов, уровень их обновления с каждым годом растет. Отмечено, что регионы Казахстана по уровню инновационного потенциала разделены на четыре группы. Проведена оценка инновационного потенциала регионов, выявлены основные проблемы и задачи, которые необходимо решить.

B.A.Akhmetzhanov, K.B.Tazhibekova, Zh.T.Khishaueva

Estimation of innovative potential of regions Kazakhstan

In article the estimation of innovative potential of the regions of Kazakhstan. The place of innovation in the economy and its impact on the development of the region. Expanded the essence of the concept «Potential». Each region in the economy of Kazakhstan has its own characteristics, so we consider the system of indicators of an estimation of innovative potential of the region. The analysis of regions on scientific and technical potential. It can be noted that despite the depreciation of fixed assets, the level pack is growing every year. Regions of Kazakhstan by the level of innovative capacity is divided into four groups. The evaluation of innovative potential of the regions, identified the main problems and challenges that need to be addressed was conducted.

References

- 1 Nazarbayev N.A. «Kazakhstan – 2050» to the people of Kazakhstan, [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz>.
- 2 *The strategy of Kazakhstan Industrial-innovative development for 2015–2020 «long term strategy»*, Almaty, 2013, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz>.
- 3 Saparbayev A. *Egemen Kazakhstan*, 2008, March, 24.
- 4 Boras K. *Egemen Kazakhstan*, 2013, February, 23.
- 5 Kupeshova S.T. *Politics*, 2014, 2.

S.Sh.Mambetova, G.S.Akybayeva

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: sagynysh@mal.ru)*

Innovation activity of the company: essence, assessment and increase problems

It is noted that the innovative capacity of the enterprise is characterized by its ability to develop and introduce innovations in various fields of activity. It is emphasized that the assessment of innovative potential is necessary for determination of Innovation activity of the enterprises. The essence of the category «Innovation activity» reveals. The role and the maintenance of an indicator of Innovation activity are considered. Need of use of system of indicators for an assessment of Innovation activity of the enterprises locates. The special attention to innovative behavior and distribution of employees of the company on types of Innovation activity is paid.

Key words: innovation theory, innovative potential, Innovation activity, appointment, evaluation, innovative behavior, distribution.

Estimation of innovative potential as the basis for determining the innovation activity of enterprises

Innovation theory, as any other theory, has its conceptual apparatus, including both its own system of concepts, and basic concepts of innovation for the fundamental disciplines:

- Theory of science and technology, organization of production functions;
- Strategic management (mission and values, goals and medium capacity, basic and preferred strategies);
- Project management (mono-, multi-mega-projects and programs, matrix structures);
- Financial management (investment, financial flows, risks, discounting);
- Marketing (competitive environment, competitive advantage, competitive forces) and others.

The system of categories of innovation primarily involves the following categories [1–3]:

1. Innovation activities (IA) are the conversion of innovative ideas into commercially viable result to achieve this goal. This is done in the course of the innovation process, i.e., serial conversion of ideas into commodities through the relevant stages of the innovation mind. The innovation process is most successful when carried out in the course of development of complex innovations. Every innovation process requires the creation of factors and conditions necessary for its implementation, i.e., innovation capacity.

2. The innovative potential of the company is characterized by its ability to develop and innovate in various fields of activity — production, management, marketing, finance, etc. Innovation potential provides the flexibility of production and economic system, its ability to respond to external stimuli, reconstructed in accordance with the requirements of the market, changes in legislation.

3. The basis of the innovation potential of innovative infrastructure companies, together with innovative features that are created by other components of the building. Hence the urgent need to measure the initial parameters of innovation potential, to determine its potential for the company in general because of its capabilities and the level of use is largely dependent on the final result of the production.

Estimation of innovative potential is needed to determine the innovation activity of enterprises, and as a condition for effective management of the innovation process.

The essence of the category «Innovation activity»

Innovation activity is a complex characteristic of innovation, including the degree of intensity of actions and for their timeliness and the ability to mobilize the potential of the organization [4; 64].

Innovation activity (IA) — is an independent category. Its importance lies in the fact that with the agency to evaluate the nature of innovation. Innovation activities (IA), just like any other activity (marketing, creation and implementation of the strategy, and others.), is primarily characterized by the content of a particular action committed by a specific technology, procedure. On this basis one type of activity is different. For example, the actions for the implementation of marketing and production functions will be different.

All activities, including innovation, should be focused on any result that is characterized by certain effectiveness and efficiency, as they require overhead and lead to some results.

The activity of the firm (company) is a characteristic that should show the link between the content of the planned activities and their results.

At the same plans, strategies, objectives, potential leaders of different companies reach different results, due to their unequal activity. It is the differences in innovation activity explain the different innovative results with the same initial assumptions.

At the same time a sign of «innovation activity» has the following features innovation firms (enterprises, companies).

Firstly, IA must be strategic and to be controlled in real-time (as the sharply increased volatility of the external environment).

Secondly, IA should be efficient both in sequence and in their timing, which will provide the dynamism required by the situation IAs defined the pace of the necessary actions and changes. Otherwise, the IA is simply unnecessary and gives negative effects (inefficient depleted reserves of time and resources). Figure 1 and 2 shows a diagram of such an approach.

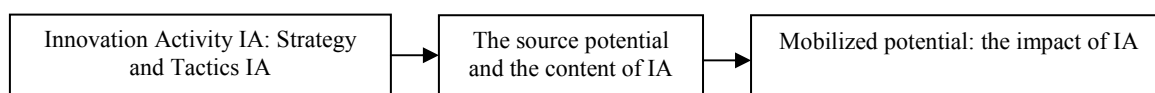

Figure 1. Purpose of the category «Innovation activity» (Note - the data [5; 246])

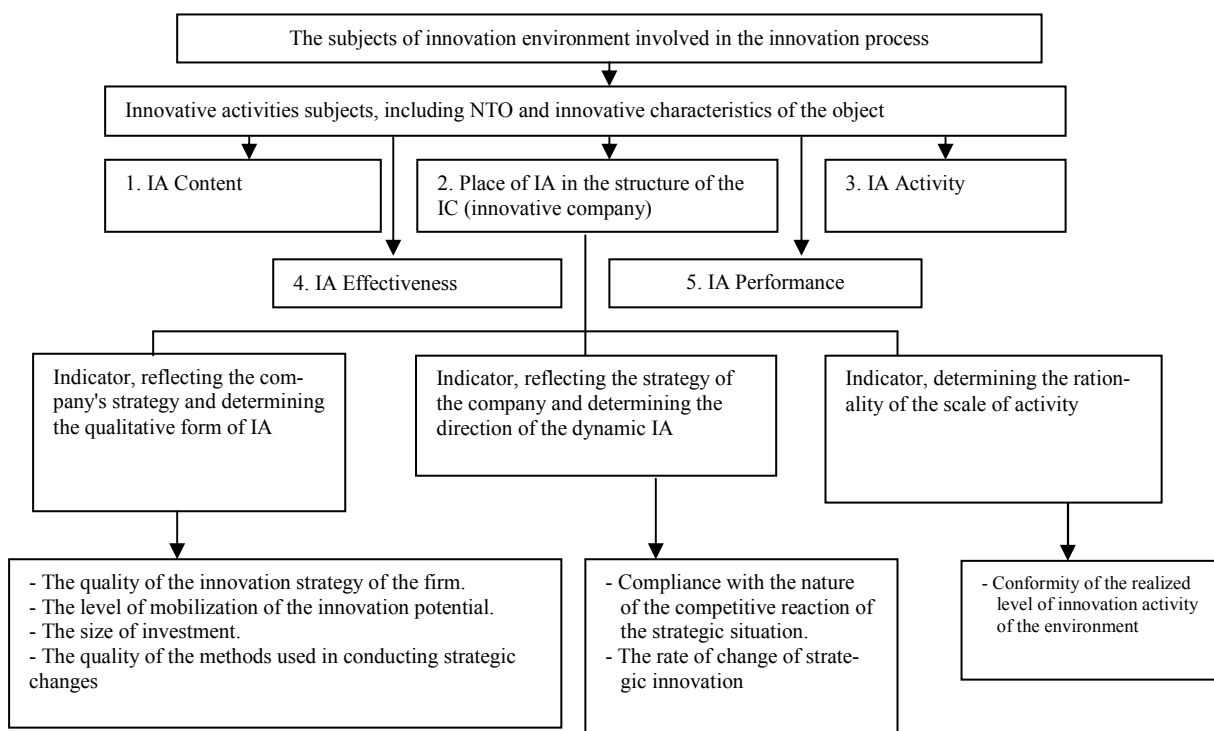

Figure 2. The role and the content of the «Innovation activity» indicator (the data [6; 247])

Innovation activity of the economy and individual economic entities is determined by several factors:

- Presence of scientific and technical potential;
- The degree of its use;
- Demand for the results of scientific activities.

The formalization of these factors in the economy is carried out by the groups of economic indicators. For the most complete evaluation of Innovation activity of the company, as stated in [7; 200, 201], you can use the following indicators:

1. The proportion of employees (P_E) engaged in research and development (RDW) and development work (DW).

These are employees of the company directly linked to the development of new products and technologies. Determined by the formula:

$$P_E = (N_E / N_A) * 100\%,$$

where N_E — number of employees engaged in RDW; N_A — average number of employees.

Naturally, the higher the score, the more the company corresponds to the position of market leader in innovation.

2. The level of development of the new technology (P_{NT}):

$$P_{NT} = (FA_N / FA_{AV}) * 100\%,$$

where FA_N — the cost of new (ie, as a rule, introduced in the current year) of fixed assets, thous. Tenge; FA_{AV} — the average annual value of fixed assets of the company, thous. Tenge.

This indicator characterizes the company's ability to acquire and develop new techniques and technology.

3. The degree of development of new products P_N :

$$P_N = (SP_N / T) * 100\%,$$

where SP_N — the proceeds from the sale of new products or products made with the use of new technology, thous. Tenge; T — total revenues from the sale of all products, thous. Tenge.

4. The share of the material resources of the company, used for RDW (M):

$$M = (M_N / \sum M) * 100\%,$$

where M_N — the cost of material resources (mainly equipment, tools, etc.) used for R & D , thous. Tenge; M — the total cost of material resources, thous. Tenge.

5. The degree to which the intellectual property of the corporation (P_C).

This indicator shows the availability of the company's patents, inventions, copyright certificates, computer software, trademarks, etc. Flip the share of such property in the total amount of intangible assets (A_{IA}), you can use the formula

$$P_C = (P_I / A_{IA}) * 100\%$$

where P_I — the intellectual property of the company, thous. Tenge.

6. The innovative potential of the company (PI).

This indicator reflects the share of the value of investment projects of innovative character (IP_1) in the total value of investment projects (IP):

$$PI = (IP_1 / IP) * 100\%$$

In the calculation of the following indicators should focus on their dynamics, that is, whether to increase innovation activity of the corporation or not.

Innovative behavior and distribution of the company's employees by the types of innovation activity

The important role played by implementing innovations innovative behavior. Therefore, the quality of the behavior of the employees of the company of a group must be assessed in terms of the performance of the functions assigned to it. If workers are passive, avoiding innovations, the innovation are not implemented at all or give a little feedback. It is therefore important to identify the prevalence of different strategies (types) of innovative behavior.

There are several possible strategies for innovative behavior, each of which is characterized by its results and consequences. This behavior is a choice of an employee of a strategy in accordance with the state of his consciousness of innovation (value system and attitude of people to the renewal of the pro-production) and the implementation of the chosen strategy in a particular work situation [5; 290–292]:

1. Self-development of innovations and their active implementation are the highest form of innovative behavior and involve, as a rule, at great expense of time, effort and energy. According to sociological research of the Institute of Economics and Industrial Engineering (Novosibirsk, Russian Academy of Sciences), the strategy, as shown in Figure 3 implements a very small number of employees — less than 1 % of the participants in the introduction.

Their share among top executives and professionals was 6.3 %.

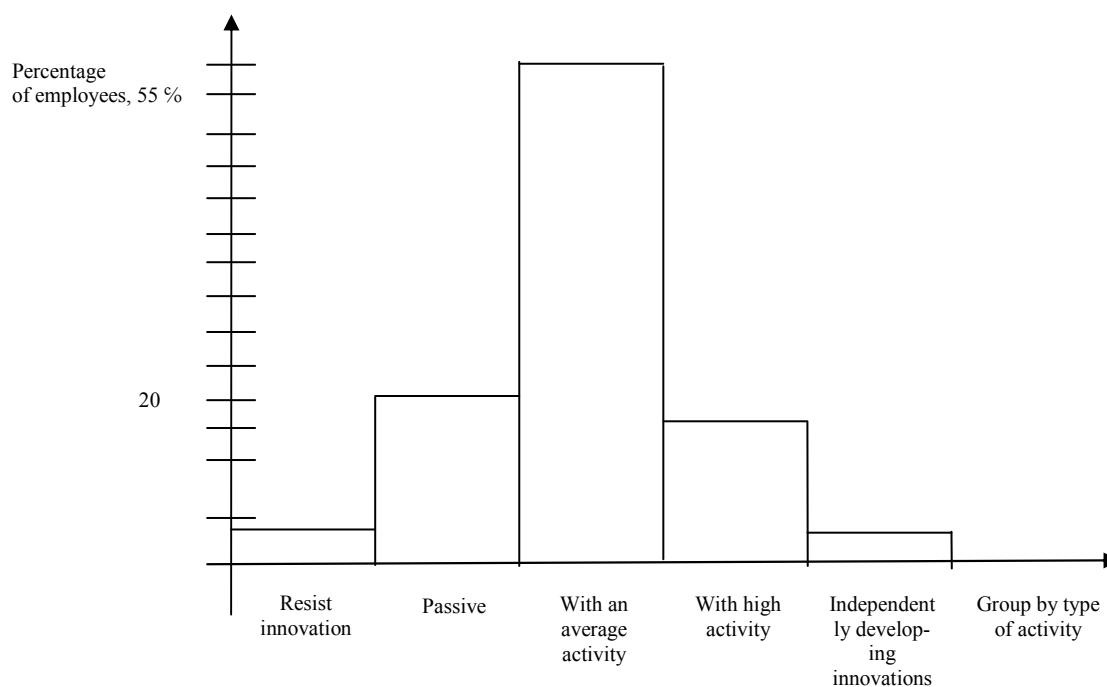

Figure 3. Distribution of employees by type of innovation activity (the data [5; 291])

2. Self-activity in the implementation of innovations — the strategy of behavior, suggesting some elements of creativity. It contributes to the high quality of innovation. The result of its implementation is an implementation of innovation until the end, according to the technology and the introduction of relatively high socio-economic impact. Employees exhibit independent activity, do not spare neither the time nor the energy to overcome the difficulties of implementation, tend to do everything possible to use any chance for success in the implementation of innovations. According to the same study of the line of conduct followed by 20 % of employees are involved in innovation. Among managers and senior staff of about half among middle managers — 25 %, among the rank and file workers to 10 %.

3. Participation in the implementation of innovations without causing self-activity is to implement the executive function at a moderate level of activity, which may well disappear as soon encounter any difficulties. Under normal circumstances, the strategy of innovative behavior leads to innovation, giving a certain socio-economic results. This strategy is not like the previous one, since in the presence of difficulties could lead to the introduction of innovations in progress. Termination of innovation and introduction of innovations in progress may be due to lack of material resources and invigorating on the implementation of the individual participants. This strategy implements innovative behavior of the largest group of workers related to the implementation of — 55 %.

4. The passivity of the implementation of innovation means that behavior when workers shun act and take decisions, disclaim responsibility, involving a novelty, although not discourage.

The share of employees in the passive aggregate sample study mentioned above is 21 %. They are dominated by ordinary workers and middle managers.

5. Resistance innovation can manifest itself in a variety of forms: criticism of useful innovations for the company as an unwanted, ineffective and even harmful; innovators in charge of adventurism and selfish considerations; in praise of the usual order as having an advantage over innovation; in decisions that hamper implementation and prohibiting it (directly or indirectly). According to the same study, resistance for innovation have 4 % of workers, among them there are representatives of all professional groups of officials, but is dominated by ordinary workers and middle managers.

Paradoxically, the latter two strategies of innovative behavior are not only negative but also positive effects. First, resistance and passivity of workers may be an indication of the real unwillingness to introduce the company and rawness of innovation. Secondly, to the criticism of the proposed innovation can serve as an impetus to improve it, to adapt to the peculiarities of the company, i.e. a factor in a successful development and utilization to obtain additional social and economic benefits. Third, resistance and passivity in rela-

tion to innovation on the part of individuals and groups can serve as an indicator of the negative social impacts of innovation, and justice demands resisting and passive workers. In this case, for the success, innovation needs to consider the interests, the search for some form of social compensation (increase of wages, benefits, housing, and so on).

References

- 1 Инновационный менеджмент: учеб. пособие / Под ред. Л.Н.Оголевой. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 238 с.
- 2 Коноплев С.П. Инновационный менеджмент: учеб. пособие. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 128 с.
- 3 Медынский В.Г. Инновационный менеджмент: учебник. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 295 с.
- 4 Акмаева Р.И. Инновационный менеджмент: учеб. пособие. — Ростов н/Д.: Феникс, 2009. — 347 с.
- 5 Гугелев А.В. Инновационный менеджмент: учебник. — М.: Дашков и К°, 2007. — 336 с.
- 6 Балдин К.В., Барышева А.В., Макриденко Е.Л., Передеряев И.И. Инновационный менеджмент: учеб. пособие. — М.: Дашков и К°, 2015. — 384 с.
- 7 Иванов И.Н. Менеджмент корпорации: учебник. — М.: ИНФРА – М, 2004. — 368 с.

С.Ш.Мамбетова, Г.С.Ақыбаева

Кәсіпорынның инновациялық белсенділігі: мәні, бағалануы, арттыру мәселелері

Мақалада кәсіпорынның инновациялық қызметі оның әр алуан салаларға арналып жасалып енгізуге болатын қабілетімен сипатталатындығы айтылған. Инновациялық әлеуетті бағалау кәсіпорынның инновациялық белсенділігін анықтау үшін қажет болатындығы көрсетілген. «Инновациялық белсенділік» қағидасының мәні ашылған. Инновациялық белсенділіктің рөлі және мазмұны баяндалған. Кәсіпорынның инновациялық белсенділігін бағалау үшін қажет көрсеткіштер жүйесін пайдалану қажеттігі негізделген. Компания қызметкерлерін инновациялық құлшыныстары және инновациялық белсенділік типтері бойынша бөлу қажеттілігіне айрықша көңіл бөлінген.

С.Ш.Мамбетова, Г.С.Ақыбаева

Инновационная активность компании: сущность, оценка, проблемы повышения

В статье отмечено, что инновационный потенциал предприятия характеризуется его способностью разрабатывать и внедрять инновации в различных сферах деятельности. Подчеркнуто, что оценка инновационного потенциала нужна для определения инновационной активности предприятий. Раскрыта сущность категории «инновационная активность». Рассмотрены роль и содержание показателя инновационной активности. Обоснована необходимость использования системы показателей для оценки инновационной активности предприятий. Уделено особое внимание инновационному поведению и распределению работников компании по типам инновационной активности.

References

- 1 *Innovative management: manual*, under edit. L.N.Ogoleva, Moscow: INFRA-M, 2002, 238 p.
- 2 Konoplev S.P. *Innovative management: manual*, Moscow: Shopping Mall Velbi, Publ. house Prospectus, 2008, 128 p.
- 3 Medynsky V.G. *Innovative management: textbook*, Moscow: INFRA-M, 2004, 295 p.
- 4 Akmayeva R.I. *Innovative management: manual*, Rostov-on-Don: Phoenix, 2009, 347 p.
- 5 Gugelev A.V. *Innovative management: textbook*, Moscow: Dashkov and Co, 2007, 336 p.
- 6 Baldin K.V., Barysheva A.V., Makridenko E.L., Perederyaev I.I. *Innovative management: manual*, Moscow: Dashkov and Co, 2015, 384 p.
- 7 Ivanov I.N. *Management of corporation: textbook*, Moscow: INFRA M, 2004, 368 p.

A.S.Yessengeldina¹, D.A.Sitenko²¹The Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana;²Ye.A.Buketov Karaganda State University

(E-mail: yanar77@inbox.ru)

The role of research universities in the implementation of the country's innovation policy

The article deals with the various aspects of the development of research universities in the innovative development of the state. The main tasks are identified that are carried out in the Republic of Kazakhstan for the industrial-innovative development of the economy. Key indicators of innovation development of the country are analyzed. The role of the Republic of Kazakhstan in the Global Competitiveness Index of world countries is identified. The features of the creation of a research university, is equally effective to carry out educational and research activities based on the principles of integration of science and education, is fully consistent with global trends in the field of education and science are revealed. The recommendations for universities to integrate into the world community in terms of innovation-oriented economy are offered.

Key words: innovation, university, education, research, competitiveness.

During the years of independence Kazakhstan has become a recognizable by the world community with a vibrant economy and a highly intelligent nation. Our success is weighty, and the proposed initiatives are understanding and support in the international arena.

The Republic of Kazakhstan was one of the first countries that have expressed the need for industrial-innovative development of the economy, given the importance of new technologies. The development and launch of the State program on industrial-innovative development for 2010–2014 (SPAIID) became a respond of the country to the challenges generated by the economic crisis. This program has laid the basis for further industrial growth and is considered one of the examples of public system approaches to develop its own industrial base. The aim of SPAIID is to ensure sustainable and balanced economic growth through diversification and enhancing its competitiveness. SPAIID became one of anti-crisis tools of support of industry in terms of the global financial crisis.

The concept of industrial development of Kazakhstan for 2015–2019 years was developed in accordance with the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan on December 14, 2012 «Strategy Kazakhstan — 2050»: new political course of the established state».

The purpose of industrial development of Kazakhstan till 2020 is to create incentives and conditions for the diversification and increase of competitiveness of the industry.

To achieve this goal it is necessary to fulfill five key objectives:

- 1) The rapid development of the manufacturing industry due to the demand of resource sector and new export opportunities in the macro-region;
- 2) improvement of the quality of the business environment for industrial development, including the creation of favorable conditions for the development of fair competition;
- 3) establish a framework for the future development of the sectors through the creation of innovation clusters and the development of innovation infrastructure;
- 4) promotion of entrepreneurship and development of small and medium-sized businesses in the manufacturing industry;
- 5) creation of productive work places [1].

The starting point in understanding the features of the process in terms of the national economy is that innovative development must be seen not just in terms of the use and creation of technological innovations, because under the conditions of weak development of innovative sector of our economy is inaccessible due to the high cost of launching of this process. But the world's scientific and technological advances and their use in the economy of our country are fully applicable. It also provided a modern national system of economic management: the introduction of innovative approaches in management.

There is no doubt that there are a great amount of effort on innovation and innovation activities in the Republic of Kazakhstan. Understanding the need for innovation as a tool to stimulate economic activity, it contributes to the diverse focus of their implementation. Initially the work with the innovations must be sup-

ported at the legislative level, with a view to their fast distribution, and according to the strategic objectives set by the state. Introduction of innovations should be purposeful and the most effective tool for regulation of economic activities, creating additional opportunities for overcoming the economic and financial crisis.

We consider the amount of innovative products produced by Kazakhstani enterprises from 2003 to 2013 according to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan (Fig.).

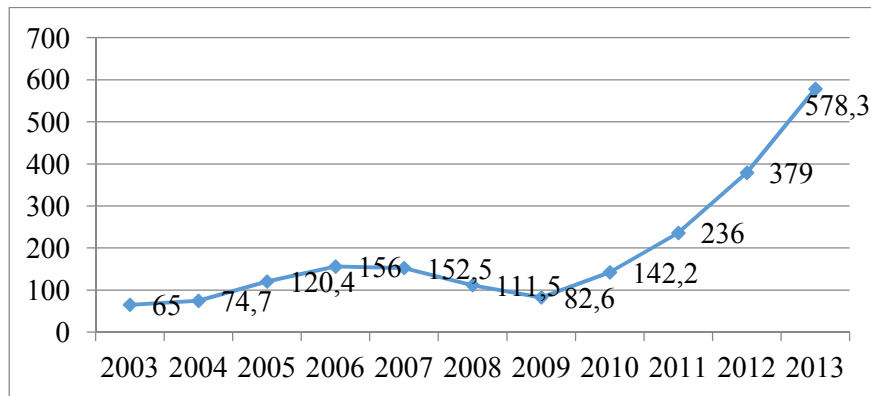

Figure. The volume of innovative products in Kazakhstan from 2003 till 2013, bln. tenge (made by author based on the data of resource [2])

It is obvious that with the adoption of SPAIID Program for 2010–2014 there is a significant increase in the volume of innovative products, starting from 2010.

The system of indicators characterizing innovation is not yet fully developed and does not allow assessing the current state and the trends of the economy development. The structure of statistical indicators does not correspond to today tasks. The statistics reflect the key parameters of the innovative development come after a long delay and in a timely manner can not be taken into account when making decisions on innovation policy. The most commonly used indicators characterize the volume and cost structure on innovation, the share of innovative products in the total output, the amount of introduction of new technologies.

The indicators characterizing the development of the company quite well reflected in the statistics and cover various aspects and results of operations. Indicators of the innovation development, in most cases, do not have a sufficient degree of specificity and is not always possible to clearly associate them with indicators of the industrial development. More than half of them characterize the proportion of enterprises engaged in certain types of innovative activities as a percentage of the total number of enterprises. To conduct any economic calculations on the basis of such indicators is not possible. To some extent they can be used in the administration.

If the indicators of innovation expenses are clearly quantifiable and recorded in reports of organizations, the indicator of the production of innovative products is calculated primarily on the basis of expert assessments, which reduces the possibility of their comparison with other indicators and final counting.

Economic development in recent years is characterized by the growth of most indicators. However, making this trend sustainable is required a transfer to a new development model, which is based on the application of high technologies, intellectual capital growth and widespread innovation. Achievement of high-quality economic growth required to solve the task of forming a modern innovative educational, scientific and technological infrastructure, providing the expanded reproduction of the intellectual capital of the country, the generation of new knowledge and innovation, their capitalization, conversion to new products, services and technology, distribution, and consumer markets.

Increasing the country's innovative potential also decide such important issue as increasing the competitiveness of the country. One of the main priorities of development in recent years is to ensure competitive advantages of national economies in world markets. Foreign countries do that, creating favorable conditions for business, development of a competitive market environment, supporting those areas where competitive advantages for one reason or another can not be realized only by means of the mechanism of the free market. Achievement of the goals should based on the use of a range of measures, which include fiscal, monetary, antitrust, science and technology, innovation and other mechanisms.

But in the former Soviet Union, which includes Kazakhstan, innovative sphere is underdeveloped, which is confirmed by low technological level of the country, and the small number of innovative enterprises, small share of the introduced new technologies at the macro, meso and micro levels, and many other factors.

An important indicator of economic growth in the country is its competitiveness, which ensures the survival of the companies in the long run, output produced goods and services to the world markets, thereby increasing the level of development of the national economy. For example, Table presents data on the Global Competitiveness Index, calculated by the Global Economic Forum.

Table

Global Competitiveness Index in different countries in 2015–2016

Countries	Index	Institutions	Infrastructure	Macroeconomic environment	Health and primary education	Higher education and training	Goods market efficiency	Labor market efficiency	Financial market development	Technological readiness	Market size	Business sophistication	Innovation
Switzerland	1	7	6	6	11	4	9	1	10	2	39	1	1
Singapore	2	2	2	12	2	1	1	2	2	5	35	18	9
USA	3	28	11	96	46	6	16	4	5	17	2	4	4
Germany	4	20	7	20	13	17	23	28	18	12	5	3	6
Netherlands	5	10	3	26	6	3	10	17	31	10	23	5	8
Hong Kong	7	8	1	16	29	13	2	3	3	8	32	16	27
South Korea	26	69	13	5	23	23	26	83	87	27	13	26	19
China	28	51	39	8	44	68	58	37	54	74	1	38	31
Kazakhstan	42	50	58	25	93	60	49	18	91	61	46	79	72
Russia	45	100	35	40	56	38	92	50	95	60	6	80	68
Armenia	82	76	82	72	95	72	50	58	94	75	116	97	107
Kyrgyzstan	102	115	114	80	98	80	81	88	102	95	118	118	125

Note. Comprised by authors based on the Global Competitiveness report [3].

Table shows the index of global competitiveness in various countries and the indices of parameters that contribute to the first indicator. Index takes into account three groups of sub-indices:

1. Basic requirements, which include institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education. Kazakhstan takes 46 place on this sub-index.

2. Efficiency factors, which include higher education and training, goods and labor market efficiency, financial market development, technological readiness and market size. Our country is on the 45 place this sub-index.

3. Innovation factors and sophistication, including the results of business sophistication and innovation. Kazakhstan is located at 78 place by this subindex.

The presented figures show the problems that Kazakhstan should pay attention in order to improve the conditions of business activities and thereby raise the level of competitiveness of the country. So, there are identified the most serious problems: corruption, access to financing, inefficient bureaucracy of government agencies, tax regulations, underdeveloped infrastructure, inflation, inadequate educated workforce, lack of innovation, tax rates, currency regulations, crime and looting, restrictive labor market regulations, low level of ethics in the national labor, the possibility of political upheaval, political instability, poor public health. According to foreign experts, these factors are constraining the development and formation of domestic business.

The model of Kazakhstan's way of development of economy confirmed its vitality and provides effective resistance to global crisis and allowed to go to invest and innovative modernization.

In this regard, a large bet is placed on the development of the education system, a breakthrough in the development of science and innovation renovation of industries. These basic ideas laid down in the State Program of Education Development of Kazakhstan for 2010–2020 [4], which sets out a framework for fundamentally new model of education, taking into account the best international practices. It is very important

that for the first time in the history of independent Kazakhstan at the highest state level the question of prestige of the teacher as the main participant in the process of training and education was raised. It was a great incentive to work for everyone involved in the Kazakhstan education, strengthened their confidence in the future.

The network of smart schools to develop the capacity of talented children was already created. The Ministry of Education and Science creates the research universities, designed to become centers for the integration of education, science and business structures.

Now the country actively search for a new university idea taking into account the world experience and development prospects. And here a special place is occupied by the idea of a research university. Positions of research universities throughout of the world are strengthened. On the basis of the activities of the leading research universities in the world by Shanghai rating and «Times» rating we have analyzed the models of creating of research universities.

The analysis showed that there are two basic models of research universities in the world. Along with all the common features such as the ability to generate knowledge and ensure the commercialization of innovative technologies in the economy, there are some differences between them. The first model is focused mainly on fundamental and applied research (Harvard, Cambridge and Sorbonne).

The second model includes dynamic big university complex with corporate structure and successful entrepreneurship activity — educational zone in the United Arab Emirates (Dubai), Korean, New York polytechnic universities, research centers of number universities of UK and Japan.

In accordance with the Law «On science» «research university is a higher education institution that implements approved by the Government of the Republic of Kazakhstan program of university development and participating in organizing and conducting fundamental and applied scientific research and other scientific and technical development works» [5]. The main objective of the research university is the integration of scientific research and educational process at all levels of higher and postgraduate education.

The main activity of research universities, related to education and research, should be complemented by an innovative component [6], which will allow the university to orientate in the present conditions, and to be an independent participant of market economic relations.

The achievement of this objective will be implemented by executing interrelated on the periods, resources and sources of financial support measures provided by the Program of research university development.

The strategy of innovative development of Kazakhstan requires the development of innovative research universities of international level. Currently the prerequisites for the emergence of a network of universities implementing innovative educational programs are created. In this regard, the most urgent is the problem of development of success achieved in the implementation of the program of forced industrial-innovative development, including the creation in Kazakhstan of national research universities as centers of accumulation and efficient use of educational, scientific and innovative potential, ready to contribute to a breakthrough development of base sectors of the economy. One of these centers could become the National Research Technological University.

2015 in the history of the education system was very special — on the basis of the decision of the Government and the Decree of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev № 75 on 08.26.2015, the Kazakh National Technical University named after K.I.Satpayev granted the status of a research university.

Creation of a research university, is equally effective to carry out educational and research activities based on the principles of integration of science and education, is fully consistent with global trends in the field of education and science.

As it is known, earlier in Kazakhstan only two innovative clusters have been established and operate: LLC «Nazarbayev University» in Astana and LLC «Park of innovation technologies» in Almaty. In the country there is a need for a third cluster of innovation in the field of resource saving on the base of first Kazakh National research university — the Kazakh National Technical University named after K.I.Satpayev (KAZNTU). At the end of December 2015 on the instructions of the head of state, Nursultan Nazarbayev, Kazakh-British Technical University and Satpaev KAZNTU were united.

The uniting of two universities will allow to concentrate the available public resources and private investment in the solution of key problems in the sphere of innovation, to strike a balance and sequence of tasks at hand and run the mechanisms of self-development of innovative processes in the economy.

The development program of these universities focused on staffing not only sectors of the economy and the social sphere, but also the priority areas of science, technology, engineering, development and introduction of high technologies, as well as the active participation of scientists of the University in the formation of an innovative economy through continuous technology upgrades, accelerated the development of innovation, rapid adaptation to current market requirements.

Optimization of financial and administrative resources will contribute to the development of high-tech industries of the country, solving the problems in the social sphere, creation of a platform for effective dialogue of employers and educational institutions, as well as the innovative development of the region. The creation of university, deeply integrated with leading research centers and high-tech enterprises and other regional research centers and companies will have a significant impact on the development of high-tech industries, increase competitiveness in the global market knowledge and high technology, as well as increase the level of skills and professionalism of teachers.

On the basis of a common methodological support and uniform requirements for learning outcomes there will be developed and introduced modern methods of training and cooperation with regional educational institutions, including students' mobility and coordination of distance learning.

The program provides a stable and effective interaction with scientists and professors who work in other regions and abroad on a permanent and temporary basis, the use of their experience, skills and knowledge for the development of science, education and high technologies, to ensure their training, including scientific and research and teaching, the development of training courses on the newest areas of science and technology, the preparation of materials on the scientific directions.

Implementation of the country's innovation development scenario leads to intense structural shifts in favor of the high-tech industries. This increases the demands on graduates who have to be receptive to innovation, have a modern training, qualified in the fields of information technology, economics and management. Such graduates of the university will contribute to a significant increase in the efficiency of high-tech industries and create the resource potential, which is required for urgent structural reforms in the economy. At the same time it requires advanced training and retraining of personnel for the new breed of innovative industries in the region, which is especially important for the implementation of socio-economic development of the regional programs. Complete solution of these problems corresponds to the long-term interests of the country in the creation of an innovative economy.

In recent years, interest in science falls around the world, this is confirmed by many international experts. Our President in considering with this trend suggested a new area of scientific management model, which is designed not only to compensate for this phenomenon in Kazakhstan, but also take proactive measures to integrate science in national development system.

It should be possible to use effective market implementation of their achievements through the process of innovation and create commercial structures. It is necessary to find new mechanisms for the commercialization of ideas and technology transfer.

Thus, in the conditions of innovation-oriented economy of the country and integration into the world community universities should solve the following tasks:

- Improvement of multi-level system of training of specialists on the basis of integration of education, science and industry;
- Introduction of the achievements of foreign scientific schools and advanced scientific and methodological experience to nurture of the intellectual elite and the formation of individuals who are patriots of their country;
- Ensuring the participation of the scientific and pedagogical university staff in the creation of high technologies, new innovative projects and productions;
- Creating the conditions for total innovation orientation training;
- Modernization of the control system of the innovative activity of university aimed at ensuring its dynamic development and financial stability.

References

- 1 «Об утверждении Концепции индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы» Постановление Правительства Республики Казахстан. — 2013. — 31 дек. — № 1497. — [ЭР]. Режим доступа: <http://egov.kz/cms/ru/law/list/P1300001497>.

2 Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.

3 The Global Competitiveness Report 2015–2016: Full Data Edition // World Economic Forum. — 2015. — 385 p. — [ER]. Access mode: weforum.org.

4 «Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы» Указ Президента Республики Казахстан. — 2010. — 7 дек. — № 1118.

5 Закон Республики Казахстан «О науке». — 2011. — 18 февр. — № 407-IV ЗРК (с изменениями по состоянию на 13.01.2014 г.). — [ЭР]. Режим доступа: www.zakon.kz.

6 Есенгельдин Б.С., Ситенко Д.А. Инновационное развитие стран Северо-Восточной Азии: Китай и Япония // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 4. — С. 65–70.

А.С.Есенгельдина, Д.А.Ситенко

Елдің инновациялық саясатын іске асырудағы зерттеу университеттерінің ролі

Мақалада мемлекеттің инновациялық дамуындағы зерттеу университеттері дамуының әр түрлі негіздері қарастырылған. Экономиканың индустриялық-инновациялық дамуы үшін Қазақстан Республикасында жүзеге асырылып жатқан негізгі міндеттер анықталған. Елдің инновациялық дамуының негізгі көрсеткіштері талданған. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі бойынша Қазақстан Республикасының әлемдік елдер арасындағы ролі айқындалған. Білім және ғылым байланысы қағидаттарына негізделген білім беру және ғылыми-зерттеу қызметін жүзеге асыру үшін тең дәрежеде тиімді болып табылатын, білім беру және ғылым саласындағы әлемдік үрдістерге толық сәйкес келетін зерттеу университетін құру ерекшеліктері ашылған. Инновациялық-бағдарлы экономика тұрғыдан әлемдік қоғамдастыққа байланысқа шығу үшін университеттерге ұсыныстар берілген.

А.С.Есенгельдина, Д.А.Ситенко

Роль исследовательских университетов в реализации инновационной политики страны

В статье рассмотрены различные аспекты развития исследовательских университетов в инновационном развитии государства. Определены основные задачи, которые выполняются в Республике Казахстан для индустриально-инновационного развития экономики. Проанализированы основные показатели инновационного развития страны. Выявлена роль Казахстана в индексе глобальной конкурентоспособности стран мира. Раскрыты особенности создания исследовательского университета, одинаково эффективно осуществляющего образовательную и научную деятельность на основе принципов интеграции науки и образования, полностью соответствующего мировым тенденциям в области образования и науки. Предложены рекомендации университетам для интеграции в мировое сообщество в условиях инновационно-ориентированной экономики.

References

1 *On approval of the Concept of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019 years*, Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan, 2013, December, 31, 1497, [ER]. Access mode: <http://egov.kz/cms/ru/law/list/P1300001497>.

2 On the innovation activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: <http://www.stat.gov.kz>

3 The Global Competitiveness Report 2015–2016: Full Data Edition // World Economic Forum, 2015, 385 p., [ER]. Access mode: weforum.org.

4 *On approval of the State Program of Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020 year*, Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, 2010, December, 7, 1118.

5 The Law of the Republic of Kazakhstan «On Science», February, 2011, 18, 407-IV LRK (with amendments on 01/13/2014), [ER]. Access mode: www.zakon.kz.

6 Yessengeldin B.S., Sitenko D.A. *Bull. of the Karaganda State University*, Ser. Economics, 2015, 4, p. 65–70.

ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДУҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT

UDC 330.88

A.A.Kocherbayeva¹, M.K.Abildina², D.I.Syzdykova³

¹*Kyrgyz-Russian Slavic University, Bishkek;*

²*K.Karasayev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan;*

³*Ye.A.Buketov Karaganda State University*

(E-mail: ainura_koch@mail.ru)

Current problems of knowledge economy formation in modern conditions

The article examines theoretical aspects of the knowledge economy study. Characterized are the basic economic trends related to the production and dissemination of knowledge. The features and the internal regularities of calculation of the index of knowledge economy and the index of knowledge are determined. The basic directions of development and forms of knowledge economy display based on a comparative analysis of the index of knowledge economy in different countries are observed. The article analyzes the current state of knowledge economy index in Kyrgyzstan and Kazakhstan, the ways of further development of the knowledge economy in these countries.

Key words: knowledge economy, knowledge economy index, innovation, science, human capital.

Moving the global economy into a new qualitative state is directly related to the increase of the theoretical knowledge role, the development of high-tech industries, the process of increasing the share of sphere, the influence of information network technologies. All these trends require particular study in light of the emergence of new modern economics theories (the theory of post-industrial, «new», global network, information economy), including for the purpose of determining the place of the theory of knowledge economy in their series. We need a theoretical analysis of system changes in the economy at the micro and macro levels. At the same time the accelerated emergence of the knowledge economy in Kyrgyzstan and Kazakhstan is one of the main conditions for the sustainable development of these countries as a full-fledged subject of the world economy. Consequently, the issue of the formation of the knowledge economy and the features of this process seems to be very relevant from both scientific and practical points of view.

Most authors while analyzing the modern economy consider it from the standpoint of study of individual features and manifestations of the emerging economic system, focusing on one or more of its features. This fact predetermines the scope of this study and the directions of research in each of the theories. Thus, in the framework of the information economy mainly studied are new methods of doing business in the digital environment and changes in the economic sphere, associated with the advent of modern technologies (for example, the activities of companies engaged in software development, virtual services, high-tech equipment, as well as research of space or area of genetic engineering). As for the issues related to the role of education and science, with a new quality of economic growth in the long term, they are the core of a new society in the theory of knowledge economy.

Basing on the analysis of a number of controversial concepts of modern economics by M.V.Chentsova, the conclusion has been made that the knowledge economy must be considered systematically and comprehensively in a broad sense. In this case, it appears as [1]:

- A post-industrial economy, because there is an increase of the share of service sector that begins to dominate as a percentage over the production area.
- An information economy, since information (knowledge, science) begins to play a crucial role in it as a factor of production.
- An innovative economy, because an economy can be considered as innovative, when a knowledge within allows to generate a continuous stream of innovation that meets the dynamically changing needs and often forming these needs.
- A global network economy, as in the knowledge economy, the interaction between knowledge carriers mediated broad network communications on a global scale (the emergence of the Internet as a new infrastructure of the economy).

Given the diversity of the problems of formation and development of the knowledge economy, their relationship with the various aspects of functioning of the economic system on the micro, meso, macro and international levels, some questions on this topic have been studied by many scientists of the most diverse schools of thought. Among them we can distinguish the works of scientists L.Mindeli, L.Pipia [2], J.Dozy N. [3], N.Rosenberg, L.Birdtsell [4], M.Porter [5], K.Freeman [6], B.A.Lundvall [7], R.Nelson [8], B.S.Yessengeldin, G.K.Murzatayeva [9].

Opinions of economists in determining the content of the concept differ. In general, they are reduced to the following central points:

- Knowledge becomes a key factor in the growth, along with capital and labor –the concept of knowledge as a resource;
- The production of knowledge is the most important and determining the «face» of the modern economy — the concept of knowledge as a product;
- Codified knowledge becomes an essential component of economic relations — the concept of a codified knowledge;
- Knowledge based on the development and change of information and communication technologies (ICT) — the concept of the knowledge economy as the most important consequence of the information society development.

This means that the knowledge economy ceases to be just an economic phenomenon that goes beyond the study of economic categories and becomes the object of attention of social scientists. Not only to economists, but also sociologists, political scientists, philosophers and other scientists working in interdisciplinary areas: at the crossroads of public and humanities sciences, as well as natural and social ones.

Therefore, scientific knowledge, technology and innovation, despite its importance at all times, in modern conditions become critical factors in the economic growth and well-being. Economic policy in the era of the knowledge economy should be based on the following fundamental principles:

- Creating a favorable investment climate and promotion of investments, especially in high-tech industries;
- Development of science and technology as an important resource feeding economic growth;
- Creation and maintenance of competitive conditions for all economic agents in order to promote innovation and growth in labor productivity;
- Formation of human resources able to adapt to rapidly changing conditions and possessing skills to manage emerging risks;
- Promoting flexible institutional environment, especially in the field of public administration.

New state institutions must be able to effectively invest in the areas of «market failure», especially where the creation of new knowledge and the process of their distribution begins, i.e., in the field of science and education. Understanding the new quality of economic growth, the critical role of science and technology to ensure the welfare and development of society leads to a significant change in economic consciousness not only in many European countries, where the government's role is traditionally strong, but also in the United States. An inviolable principle of economic liberalism, according to which the government failures in the economic sector always lead to worse consequences than market failures, becomes far from clear and certain. Moreover, it is believed that the role of government in areas such as science, education and infrastructure, is not only to be active, but with all conditions being equal, the state's investment in these areas is more effective than private investment.

That is why in recent years there is an increasing number of publications devoted to the problems of construction and development of knowledge-based societies, where knowledge economy serves as the foundation and prerequisite for such companies.

One of the most comprehensive and constructive approaches to the measurement of the knowledge-based economy has been proposed by the World Bank in the framework of the program «Knowledge for Development». The methodology also assesses the readiness of a country to move to a model of development based on knowledge.

The basis of the Index calculation is the «Methodology of assessment» (The Knowledge Assessment Methodology — KAM) proposed by the World Bank, which includes a set of 109 structural and qualitative indicators, combined into four main groups [10]:

1. Index of economic and institutional regime (The Economic Incentive and Institutional Regime). The conditions in which economy and society develop as a whole, economic and legal environment, control quality, business and private initiative development, the ability of society and its institutions to make effective use of the existing and the creation of new knowledge.

2. Education Index (Education and Human Resources). The population's education level and its steady skills of creation, dissemination and use of knowledge. The adult literacy, the ratio of registered students (elementary and high schools) to the number of individuals of corresponding ages, as well as a number of other indicators.

3. Innovation Index (The Innovation System). The level of national innovation system development, including companies, research centers, universities, professional associations and other organizations that accept and adapt global knowledge to local needs, and create new knowledge, and new technologies based on it. The number of scientific workers in the field of R & D; the number of patents registered, the number of copies of scientific journals, etc.

4. Index of information and communication technologies — ICT (Information and Communication Technology — ICT). The level of information and communication infrastructure development that contributes to the effective dissemination and processing of information.

For each group of indicators of the country there's a grade on a scale from 1 to 10. The higher the grade, the more highly country is rated on this criterion. The calculation takes into account general economic and social indicators, including indicators of the annual gross of domestic product growth and value indices of human development potential.

Knowledge Assessment Methodology also provides two composite indexes: the Knowledge Economy Index (KEI) and the Knowledge Index (KI):

1. Knowledge Economy Index is a comprehensive indicator to assess the effectiveness of the use of knowledge in the country for its economic and social development. It characterizes the level of development of a country or region in relation to the knowledge economy.

2. Knowledge Index is a comprehensive economic indicator for assessing a country's ability to create, receive and impart knowledge. It characterizes the potential of any country or region in relation to the knowledge economy.

Knowledge Economy Index is the average of the four indices: index of economic and institutional regime, education index, innovation index and the index of information and communication technologies. Knowledge Index is the average value of three of them: education index, index of innovation and an index of information technology and communications. These indices are calculated for each country, groups of countries and the world as a whole. The methodology allows us to compare the individual performance of various countries, as well as average values characterizing the group of countries. Comparisons can be conducted on individual indicators, and in the summary indicators.

Table 1 provides a comparison of Knowledge Economy Index (KEI) and its components for different countries calculated for the year 2012 compared to 2000.

Table 1

Index of knowledge economy in countries of the world

Rates for 2000	Rates for 2012	Change	Country	KEI	KI
1	2	3	4	5	6
1	1	0	Sweden	9.43	9.38
8	2	6	Finland	9.33	9.22

1	2	3	4	5	6
3	3	0	Denmark	9.16	9.00
2	4	-2	The Netherlands	9.11	9.22
7	5	2	Norway	9.11	8.99
15	8	7	Germany	8.90	8.83
4	12	-8	USA	8.77	8.89
12	14	-2	Great Britain	8.76	8.61
17	22	-5	Japan	8.28	8.53
64	55	9	Russia	5.78	6.96
78	73	5	Kazakhstan	5.04	5.40
82	95	-13	Kyrgyzstan	3.82	4.57

Note. Source — adapted from [11].

Table 1 shows that there is a significant gap between developed and developing countries both in generalizing index, and on its component factors. If in 2012, Kazakhstan has improved its position by 5 points, Kyrgyzstan has worsened by 13 points and now occupies 95 place among 146 countries in the world.

This «digital divide» in some way should affect the impact of the economy. Indeed, such a relationship exists. Thus, according to World Bank data, the use of knowledge and information as a determining productive forces in favor of mostly developed countries and major multinational companies leads to the fact that throughout the world, both within individual countries and between them, profits inequality increases.

Therefore, we consider the composition of the indicators that affect the index of knowledge economy of Kazakhstan and Kyrgyzstan (Table 2).

Table 2

KEI indicators rating of Kazakhstan and Kyrgyzstan

Year	KEI	EIR	Education	Innovation	ICT
Kazakhstan					
2000	68	106	36	94	91
2012	73	91	40	91	68
Change	+5	+15	-4	+3	+23
Kyrgyzstan					
2000	82	70	114	90	93
2012	95	72	115	96	90
Change	-13	-2	-1	-6	+3

Note. Source — adapted from [11].

As seen from Table 2, almost all Kyrgyzstan KEI indicators show negative trend, the worst indicator being «Education» (114th place among 146 countries of the world). Indicators such as «Innovation» and «ICT» also need to be improved. On the contrary, the best KEI indicators for Kazakhstan are «Education» (40th place), and the «ICT» (68th place).

Science and education take a special place in the society of knowledge and information. New possibilities brought by the information revolution, pose a challenge to traditional systems of generation, distribution and transmission of knowledge, i.e. the systems of science and education. Powerful data and knowledge bases play the role of a giant «warehouses» for endless facts and basic data in all areas of human activity, while global computer networks become powerful tools for high-speed access to this information from anywhere in the world.

In connection with this, substantially increases the role of methodological, systems, interdisciplinary knowledge of man needed for rational and intelligent operating in various knowledge and data in order to address new, non-standard problems. In this new paradigm, the most important place is given to the analytical abilities of the scientist or teacher, that is, his ability to search and find the information needed, to exactly formulate problems and hypotheses, to see in the data collections certain regularities, to find solutions to complex multidisciplinary problems.

These circumstances create new opportunities, but also bring new challenges to the methodology and organizational principles of modern science and education. Science becomes an investment in the global

public interest. Through research and education, scientists as participants in the global information process, contribute to the creation and dissemination of knowledge. This largely affects both the well-being of individual people and the world economy as a whole.

Scientific progress relies on full and open access to data, reflecting the general facts of nature or social development. This principle has led to breakthroughs in scientific knowledge, as well as to economic and social rewards. But in the last time free access to scientific common natural and public data is becoming increasingly limited, causing heated debate in the international scientific community. The following arguments are in favor of open access to data:

Firstly, the data obtained as a result of state financial studies is a property of all people. They should be as open and accessible as possible. Availability can reasonably be limited only by interests of national security, protection of privacy, intellectual property rights and exclusive rights of major developers operating for a limited time.

Secondly, scientists are both users and producers of databases in specific sections of knowledge. But scientific databases are seldom static. During their research, scientists often turn to different databases with the aim of creating a new database, designed for the needs of specific studies. Synthesis of data from different sources allows a new look and progress in the understanding of nature and is an essential component of the scientific process. The history of science is rich with examples of when data collection has played a crucial role in the scientific revolution, which has, in turn, a great impact on society. It may be noted that data is indeed the nourishment for science.

Third, market data access model is not acceptable for research and education. In science, principles of cooperativeness are more important, as opposed to the principles of competition. Not one person, organization or country can independently collect all the data necessary for a holistic consideration of complex scientific problems. Thus, approaches to facilitate the sharing of data necessary for the progress of science and to achieve the resulting social benefits. If the data is formally available for research purposes, but for access to charge excessively high, the negative impact on science is the same as in the closed access to data. This is especially true for scientists in developing countries.

Publication of data means a lot to research and dissemination of knowledge. The reliability of research results depends on the open publication of data that are a base for these studies and allow the playback of the results obtained by different scientists. Limitation on the publication of data and demand for colleagues to recollect the data from the original sources undermine the scientists to spread knowledge.

Society of knowledge and information makes a significant qualitative change in the methodology of modern education. In connection with the elimination of barriers caused by physical distance, the most advanced universities in the world are actively included in the geographical areas in other countries, where they successfully compete with local educational institutions with access to students anywhere in the world via the Internet and satellite channels.

This distance learning is often regarded not as an alternative to the traditional, but as supplementing it with new features that are not inherent in man. First of all, it delivers unrivaled speed of updating knowledge, selected from the world's information resources. It allows a teacher to reach a wider audience without limiting while ignoring geographical borders. This form allows getting closer to the special needs of persons with disabilities in their education. Countries possessing more advanced remote technologies and methodologies of training, attract students regardless of their place of residence, and get a huge financial resources, but most importantly — they are «tied» to their high-quality human capital.

Innovations in the field of information and telecommunication technologies pose new challenging tasks. They relate to pedagogy, methodology, administration and finance, quality assurance, training, intellectual property rights, etc.

At the conclusion of the World Bank, the best result is achieved by applying such methods as peer learning, self-organization, experiential learning, in conditions close to real training with the use of resources and problem based learning, reflection, critical self-analysis, and the combination of these methods any variants.

Thus, the society of knowledge and information brings mankind new challenges and huge opportunities to solve its main problems, as well as ensuring further development. In this regard, many studies prove conclusively that most technologies, companies, and even venture capital today move to places with greater concentration of creative people. A priority between business and government is to create the best conditions for their effective connection between them, that is, in our opinion, a decisive factor for the fullest involvement in market turnover an enormous potential of intellectual capital.

References

- 1 Ченцова М.В. Концепция экономики знаний как новое направление формирования современной экономической парадигмы // Вестн. финансовой академии. — 2008. — № 2. — С. 118–125.
- 2 Миндели Л., Пипия Л. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний // Проблемы прогнозирования. — 2007. — № 3. — С. 116–123.
- 3 Dosi G. *Innovation, organization and economic dynamics: sel. essays.* — Cheltenham; Northampton(Mass.): Elgar, cop. 2000.
- 4 Розенберг Н., Бирдселл Л.мл. Как Запад стал богатым. Экономическое преобразование индустриального мира. — Новосибирск: Экор, 1995.
- 5 Портер М. Международная конкуренция. — М.: Междунар. отношения, 1993.
- 6 Freeman C. *The National System of Innovation in Historical Perspective* // Cambridge Journal of Economics. — 1995.
- 7 Lundvall B.-A. *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning.* — London: Pinter Publishers, 1992.
- 8 Nelson R. *National Innovation Systems. A Comperative Analysis.* — Oxford: Oxford University Press, 1993.
- 9 Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S. The development of social infrastructure in the innovation economy // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — № 4. — С. 48–54.
- 10 Knowledge Assessment Methodology. — 2012. [ER]. Access mode: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL>.
- 11 The Knowledge Economy Index. — [ER]. Access mode: <http://www.worldbank.org/kam>.

А.А.Кочербаева, М.К.Абильдина, Д.И.Сыздыкова

Қазіргі жағдайдағы білім экономикасын қалыптастырудың өзекті мәселелері

Мақалада білім экономикасын зерттеудің теориялық негіздері қарастырылған. Білімді өндіруге және таратуға байланысты негізгі экономикалық үрдістері сипатталған. Білім экономикасының негізгі дамыту бағыттары мен нысандары әр түрлі елдердің білім экономикасын индексінің салыстырмалы талдау негізінде зерттелген. Мақалада Қырғызстан мен Қазақстанның білім экономикасы индексі ағымдағы жағдайы талданған, осы елдерде білім экономикасын одан әрі дамыту жолдары ұсынылған.

А.А.Кочербаева, М.К.Абильдина, Д.И.Сыздыкова

Актуальные проблемы формирования экономики знаний в современных условиях

В статье рассмотрены теоретические аспекты к исследованию экономики знаний. Охарактеризованы основные экономические тенденции, связанные с производством и распространением знаний. Определены особенности и внутренние закономерности расчета индекса экономики знаний и индекса знаний. Исследованы основные направления развития и формы проявления экономики знаний на основе сравнительного анализа индекса экономики знаний разных стран. Авторами проанализировано текущее состояние индекса экономики знаний Кыргызстана и Казахстана, предложены пути дальнейшего развития экономики знаний в этих странах.

References

- 1 Chentsova M.V. *Bull. of Financial Academy*, Moscow: 2008, 2, p. 118–125.
- 2 Mindeli L., Pipia L. *Problems of Forecasting*, 2007, 3, p. 116–123.
- 3 Dosi G. *Innovation, organization and economic dynamics: sel. essays*, Cheltenham; Northampton (Mass.): Elgar, cop., 2000.
- 4 Rosenberg N., Birdtsell L.Jr. *How the West has become rich. The economic transformation of the industrial world*, Novosibirsk: Ekor, 1995.
- 5 Porter M. *International competition*, Moscow: International Relations, 1993.
- 6 Freeman C. *Cambridge Journal of Economics*, 1995.
- 7 Lundvall B.A. *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London: Pinter Publ., 1992.
- 8 Nelson R. *National Innovation Systems. A Comparative Analysis*, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- 9 Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S. *Bull. of the Karaganda University*. Ser. Economy, 2013, 4, p. 48–54.
- 10 Knowledge Assessment Methodology, 2012, [ER]. Access mode: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL>.
- 11 The Knowledge Economy Index, [ER]. Access mode: <http://www.worldbank.org/kam>.

D.G.Mamrayeva, L.V.Tashenova

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail:dina2307@mail.ru)*

The features of the commercialization of innovations in some countries

In the article the features of the commercialization of innovation systems in countries with successful experiences of measures by the promoting and supporting the industrial innovation system were investigated. In particular, the experience of Finland, Germany, Japan, China, the United States and other countries was shown. On the basis of world experience highlighted a wide range of innovation support in these countries, including government programs of financial and technical support to innovative companies that perform research and development work on the subject of government agencies; direct funding, which reaches about 50 % in the creation of new products and technology costs; granting of loans, including without payment of interest; grants to cover 50 % of the costs for the implementation of innovations; targeted subsidies for research and development; the creation of innovation are assets in view of possible commercial risk; reduction in government fees for individual inventors and the presentation of their tax benefits, as well as the creation of special infrastructure to support them, and economic security; free services of patent attorneys at the request of individual inventors, exemption from payment of fees; tax relief for companies operating in the sphere of innovation; legislative support for intellectual property rights and copyright; government programs to reduce risks and risk compensation of losses; creation of a network of science parks, business incubators and technological development zones; information retrieval specialized sites on advanced technologies and innovative developments, allowing interested companies to quickly find the needed technical solutions and potential partners.

Key words: innovation activity, global experience in the commercialization of innovations, innovative enterprise, innovative development, the venture capital industry.

In the key developed countries in order to stimulate innovative development there are specialized ministries, in addition to the ministries in charge of the development of science. For the solving the tasks by the innovation development of each of the ministries countries have their own state operator (Finland — Tekes, Japan — Nedo, Sweden — Vinnova, etc.). In this statement, there are two categories of innovation development tools: reactionary and proactive. The reactionary tools include various forms of business incubation, supporting for start-ups, commercialization grants, loans and other equipment, while the proactive represent a powerful mechanism for pitting state innovation policy aimed at technological, economic and hence the positioning of the country in the world.

The form of the realization of this proactive policy is a technological program. The essence of proactive measures is to identify the strategic research needed by local businesses in order to create new technological products, processes and thereby increase their competitiveness on the global scale. The main executor of developer technologies is science. In implementing this policy, the state, together with the business chooses the priority technological sectors and medium-term strategic objectives for which must be held by both domestic and foreign (provisionally) research institutes and universities.

Thus, the combined efforts of the three sides create an innovative cluster for this type of program. For example, in Israel as one of the main tools of innovation policy working international funds to support innovation. A powerful tool for growing your own profitable projects, as successfully used by Israel, is a system of grants for research and development, in which the state co-financing of technology commercialization projects in different proportions depending on the stage of project development. You can highlight the following important features of this system: the availability of grants, the speed of decision-making on funding [1; 82, 2; 25, 3; 59].

In Finland, until 2007, the main instrument for the implementation of state policy breakthrough technology, implemented by science, together with the business, was the Tekes programs. This medium-term program implemented by a consortium which has been a major participant in the business, and implementer was a science. In 2007, reviewing the policy, Tekes program initiates the strategic centers of technological development SHOK. 6 such centers were created, which are legal entities in the priority sectors of the economy, which in 2012 implemented 26 programs by 164 mln. A US dollars with a share of co-financing of the business is about 40 %. SHOK program is a part of economic policy, which aims are promoting innovation in sectors that are crucial for the development of the national economy, society and the welfare of citizens. The program is financed by Tekes and the Academy of Finland [4].

Countries that use the successful experience of measures to develop the commercialization of the system are listed below.

The features of the commercialization system in Finland:

- the establishment of centers of commercialization with industrial parks;
- the direct funding of the commercializing projects through grants and loans;
- commercialization centers, as an instrument of export-oriented economy;
- a close cooperation between the centers of commercialization with foreign partners (networks, communities, investors, companies, etc.);
- the presence of regional and sectoral clusters.

The features of the commercialization system in Germany [5]:

- commercialization centers work with universities, but independent of them;
- association of institutions under one strong brand institution performing the functions of commercialization;
- availability of private centers of commercialization, i.e. the market of commercialization has grown to the limits of self-sufficiency (profitability);
- a large part of the profits of commercialization centers comes from contract research;
- the presence of industrial clusters.

The features of the commercialization system in Japan [6; 67]:

- favorable financing terms to encourage the start-up companies contribute to the development of commercialization;
- association of the commercialization centre's employees with private companies;
- regional concentration of centers of commercialization of innovation-active regions.

The features of the system of commercialization of Finland undoubtedly arouse interest. Finland is the leader among European countries in the number of small enterprises per one incubator. These structures have played an important role for the country out of the economic crisis in 90 years. In Finland, it formed the most advanced model of business incubators functioning. Consider one of the leading specialized incubators working in the field of biotechnology — Biotechnology Incubator Science Park Helsinki. The owners of the Science Park are the Finnish Government, Technical University of Helsinki city, various industry associations. The main objective of biotechnology incubator is to bring university research under the commercial framework and facilitate technology transfer. Guide incubator gives enterprises the following services: expert advice in relation to the administrative requirements, the provision of space for offices and laboratories, as well as the necessary infrastructure for industrial production, provision of equipment for research, training in entrepreneurship, marketing and business management.

The features of the commercialization system in Italy. In Italy, the incubators are seen as a means support small enterprises, the development of an innovative environment, create new jobs and, in general, as an economic development tool. Now one of the main objectives of public policy 9 Italy was the development of small and medium-sized enterprises. Traditionally, a small business in the economy of Italy was presented very well, so the state has paid attention to the development of large companies. As a result, business incubators were established in Italy later than in other EU countries. Now there are about 45, and many of them exist at the expense of the financing of the European Center for Innovation and Business. Large companies are also interested in the development of business incubators for two reasons. On the one hand, it allows them to get rid of its workforce, as the formation of new companies goes back a part of the staff. On the other hand, companies gain access to new technologies, the development of which is conducted within the business incubators. In Italy, special attention is paid to those enterprises, which operate in the interior of the country and are at a disadvantage.

Regional innovation development in France. Despite of the relative centralization of scientific and technical activity is clearly visible and a regional approach to innovation. At the same time, depending on the characteristics of the regions (provinces, departments) a variety of regional innovation strategies are implemented: for example, in the economically developed Lyon region, where the function industrial zones and science parks, uses consolidation strategy in the industrialized region (province) of San Dizier — the Strategy of diversification. The Strategy of formation of science parks, the development of innovation infrastructure (e.g. high-technology park «Sophia Antipolis») is used industrially underdeveloped area of the Cote d'Azur in the Alpes-Maritimes department. At the regional level, the specialized structures innovation activity (technology parks, business incubators, agencies and technology transfer centers) were created.

Innovation development of regions in the UK. In accordance with the state document «Strategy of Science and Innovations» in the UK in the regions stimulated proliferation of cooperation between universities and business, supported by the commercialization of advanced technologies, improving scientific and technological base. In organizational terms, in the UK, as in many European countries, in the region science and technology parks with a wide range of functions and variety of structures are established and operated. For example, the Cambridge technology park is a group of research institutions and high-tech manufacturing firms, which are located close to the famous university and take advantage of the interaction with the University [7].

Innovation development of regions in Japan. The role of local government in Japan is quite high, which is the ability to provide additional benefits to project participants, including the exemption from local taxes, the allocation of earmarked grants and loans from local budgets. Technological parks became centers of collaboration between universities and research institutions with industry, with the active support of government at various levels of government. The regional business support centers are located in each of the 47 prefectures and 10 major cities in the country, which, in collaboration with trade associations and local chambers of commerce have a wide range of services for startup and existing entrepreneurs. Japan is an interesting example of well-functioning clusters, which are simultaneously not only promoting interchange between related industries, but also fierce competition in each industry. It is possible to organize 19 major industrial clusters, whose activities contributed significantly to the economic recovery of regions.

An important role in accelerating investment in developed countries plays a government order, which allows you to influence the fluctuations in general economic conditions in the stage of decline and recovery of the investment cycle. With this in mind, it is actively used instrument of conjuncture policy of the leading countries of the world.

Public procurement in Russia. State deliberately take risks, and a certain part of necessary goods and services purchases in the innovative design. In this way, the state itself creates a demand for innovation. For Russia, this is the most effective tool, since 70 % of all goods and services in the country are acquired by the state and state-owned companies. Since 2014 all companies with state participation obliged to purchase innovative products. Acquisition of innovative products is also stimulated by the changes in the law on public procurement. In the new Act on Public Contracts, shall enter into force on 1 January 2014, in the value of the contract includes not only the price of the goods, but also the cost of its maintenance and disposal. These changes stimulate the purchase of equipment with low energy consumption, for example, lamps with LEDs. To reduce the risks of state organizes test innovations that have not yet been tested by the market.

Design offices in Russia and Ukraine are widely developed. In the international practice of engineering in the broadest sense includes process of engineering segment (Manufacturing Engineering), consisting in the provision of customer technological information necessary for the creation and introduction of industrial production or construction of an industrial facility and its operation (transfer of manufacturing experience and knowledge of technology, patent).

In the past twenty years, China elaborates the strategy of «attracting the minds» in the country as an alternative to the diversion. In view of its successes and failures, as well as the rapidly changing situation in the country and the world, China has outlined rather realistic prospects of this policy in the government's plans until 2020. The ongoing China policy «hunt for minds» was a success. If in 1980 only 468 foreign experts working in China, then in 2009 their number reached 300,000 people. In his speech in early 2010, Premier Wen Jiabao has called this figure insufficient and said that the PRC's strategic course for a long time is «raising capital» and «attracting minds». Work is underway to improve the detection system, the use and promotion of talents, including overseas compatriots, from the already available to them preferences and ending with improving the system granting them permanent residence rights. Chinese authorities have already declared for the five-year and multi-entry visas to scientists working at Chinese universities and high-tech centers.

Experience of Malaysia by the attracting talents. Recognizing the critical role of talent to achieve its goal is to become a developed country, Malaysia has created a state agency talent. It operates in three areas. Firstly, it is the optimization of movement of talent in the country. To do this, conducted job fairs where young people receive advice on career decisions and a smoother transition from school to work. Secondly, it is to bring the best global talent, especially Malaysians living abroad. Thirdly, the construction of a global network of talent within the country and abroad (it comes as an expat and a Malaysian business diasporas).

Currently, the state Start-Up Chile program was implemented in Chile, which was designed to attract the entrepreneurs from around the world to create their own startups in Chile and use this country as a platform to enter the global market. The main goal of the program is the transformation of Chile into the innovation and entrepreneurship hub of Latin America. When creating a program, the experience of Silicon Valley was taken into account. The program is designed for 5 years and its cost to the state was about \$40 million (the amount of funding for 1,000 companies). The pilot program was launched in 2010 and has attracted start-ups from more than 20 countries, currently already funded more than 700 companies.

In recent years, significant development venture capital industry has received in the countries of East and South-East Asia, especially in China, the Republic of Korea and Singapore as well as in Germany, Israel and Finland. There is a growing volume of venture capital investment in European countries with economies in transition.

Venture investment market expansion largely contributes to the appropriate government support of this sphere of activity, actively carried out by Western countries over the past few decades. Particularly noticeable this trend has manifested itself in the Western developed countries in the transition to an innovative development model, in which «the main source of competitive advantages of individual market participants is the ability to implement innovations, and at the level of the whole economy — the incentives to invest in innovative development». It is believed that the benefits that accrue to society from government programs to support business venture, much more than providing reception profits by venture capitalists. Programme contributes to the development of small and medium-sized high-tech companies that have strategic importance for the long-term growth of the national economy and solves the employment problem by promoting the creation of new jobs.

Currently the worlds there are many network transfer technologies, each of which solves generally similar, but differ in the details of the task. The clients of such networks are usually small companies, medium and large businesses, academic and industrial research institutions, universities, individuals engaged in the promotion of technological information and search technology partners.

State support of industry and innovations implemented by all developed countries. In general, the basic principles and structure of government support measures for most countries is the same. They differ only by their content and emphasis. This is due to the state of the national industry, the existing system of international relations formulated by the development objectives.

Canada has allocated a loan of ten years does not exceed 250 thousand dollars by 2–3 per cent per annum. In other cases, partially offsetting any losses on loans, the federal government makes it easier for small businesses to obtain loans. In Korea, the government funds to support small and medium enterprises (SMEs) are spent in three areas: the provision of soft loans (up to 8 years and the interest rate to 2.5–3 % below the bank), the development and introduction of new technologies and working capital. In Japan, the loans can be obtained by 2–4 % — to stimulate SME co-operative activities that encouraged the union of small enterprises into cooperatives (especially the Japanese approach, meaning that you can get the land, soft loans under the development of new technologies for transport, general parking for cars and etc.). In Singapore, when obtaining a loan for up to 4 years, the current rate of 5 % per annum, and in the preparation of long-term loan — 6.5 %. Special preferential loans provided to micro, the number of employees not exceeding 10 persons [8; 688].

Finland has an extensive network (branches in the regions), the development of institutions: a group of 7 development institutions whose activities are directly related to small and medium enterprises have a wide range of public services. In Korea, the regulation of small businesses engaged in 15 companies, most of them government. Established two banks and two funds aimed at small businesses. It should be noted that the stimulation of exports of small enterprises engaged in major foreign trade structure. They explore the market, provide information to entrepreneurs, helping to enter the global market, have been working on the reduction of taxes, tariffs and rates of preferential loans.

In Japan, an extensive system of specialized institutions operating at both the national and regional levels was established: State Corporation Small Business Financing (59 branches), the National Finance Corporation (102), the central bank, commercial and industrial co-operation (117).

In the world there is a wide range of innovation support, including [9; 142, 10; 84]:

- state program of financial and technical support to innovative SMEs performing research and development on the subject of governmental organizations (USA, Japan, Great Britain, India, China and other countries);

- direct funding (grants, loans), which reach 50 % in the creation of new products and technology costs (France, USA and others);
- the provision of loans, including without payment of interest (Sweden); grants to cover 50 % of the costs for the implementation of innovations (Germany);
- target subsidies for research and development (in almost all developed countries);
- creation of innovations with possible commercial risk fund (England, Germany, France, Switzerland, the Netherlands);
- reduction of state fees for individual inventors and the presentation of their tax benefits (Austria, Germany, USA, Japan, etc.), As well as the creation of special infrastructure for their support and economic security (Japan);
- free services of patent attorneys at the request of individual inventors, exemption from duties (the Netherlands, Germany, Japan, India);
- tax relief for companies operating in the sphere of innovations, including exclusion from taxation of R & D costs, tax rebates universities and research institutions (US, UK, India, China, Japan);
- the legislative enforcement of intellectual property rights and copyright (all developed countries);
- state program to reduce the risks and risk of losses recoverable (USA, Japan);
- the establishment of a wide network of venture capital funds used for the implementation of innovation projects of SMEs forces (in all developed and developing countries);
- creation of a network of science parks, business incubators and technological development zones (in all developed and developing countries);
- creation of powerful state institutions (corporations, agencies) provide comprehensive scientific, technical, financial and production support for innovative SMEs (the US, Japan, India, China and other countries.);
- information retrieval specialized sites on the advanced technologies and innovative developments, allowing interested companies to quickly find the needed technical solutions and potential partners.

The features of the supporting the industrial innovation system in the European Union (EU). The main difference between the support of industrial and innovation program in the EU is challenging the government policy in respect of all sectors in determining the optimal criteria for the selection of supported projects, including support for the export of products with high degree of processing, the creation of import-substituting production, optimization of logistics issues, regional priorities, to promote the development of industrial infrastructure (construction of railway, pipeline, highway transportation systems, communication networks and so forth.).

Active industrial policy includes public sector involvement in R&D, improving access to patents, tax and financial support for new production activities, dissemination of information, adequate policies for attracting foreign direct investment.

The European experience shows that the policy of support for the industry and innovation should be of an integral nature, i.e. intertwined with other areas of economic and social policies, including regional, acquiring scientific and technical, technological and environmental components.

Innovative model of industrial policy in Europe takes into account the growing importance of investment in intangible assets: design, brands and R&D development, intellectual capital, contributing to the creation of modern jobs in the country, the maintenance of its scientific and technical capacity to ensure the economy highly educated and qualified personnel, the increase in domestic demand.

Financial support includes: budget support methods; tax support — set the value of the state and taxation procedure; monetary — regulation by the state sphere of monetary circulation; general financial regulation — regulation and supervision of financial markets, the operational management of public funds.

Basic measures: institutional support measures (market processes appropriate legal base); foreign trade (exporters incentives, the introduction of intelligent import and export restrictions); investment and innovation policy of the state (direct public funding, legislative support of the investment process, the development of the necessary market institutions as the stock market, venture capital funds, investment banks, etc.).

Since the end of 2005 as part of EU industrial policy is implemented five categories of initiatives to address common industry groups of tasks: protection of intellectual property initiatives and the fight against counterfeit products; reform in the framework of the established high-level Group on Competitiveness of state systems and initiatives, energy efficiency and environmental protection; an updated strategy for external competitiveness and access to a single EU internal market; initiatives to support structural changes; ini-

tiatives in support of innovation. At the same time, in the EU there is no explicit prohibition on state economic development. There are many types of state aid approvals, certain restrictions apply to the part of the state support measures. In addition, a special commission could force the Member States to return in the national treasury of prohibited subsidies or grants issued illegally.

References

- 1 *Dosmanbetova A., Dosmanbetova M., Dosmanbetova K.* The Technique for Assessment of Intellectual Capital of Kazakhstan Organizations // 7th European Conference on Intellectual Capital (EICIC); Tech Univ C.: Proceedings of the European Conference on Intellectual Capital. — Tech Univ Cartagena, Spain, 2015. — P. 80–88.
- 2 *Draghici A., Baban C.F., Gogan M.L., Ivascu L.V.* A Knowledge Management Approach for The University-Industry Collaboration in Open Innovation // 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism / Edit. Iacob A.I. — 2015. — P. 23–32.
- 3 *Шаекина Ж.М., Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В.* Индикаторы развития инноваций в Казахстане в мировом сравнении // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 2 (78). — С. 58–64.
- 4 Финляндия. Отчет по результатам изучения мирового опыта в области развития инновационной деятельности. — [ЭР]. Режим доступа: www.natd.gov.kz. (дата обращения: 13.02.2016).
- 5 Информационно-аналитический отчет за 2013 год «О тенденциях развития инноваций в Республике Казахстан и в мире. — [ЭР]. Режим доступа: www.natd.gov.kz. (дата обращения: 24.02.2016).
- 6 *Есенгельдин Б.С., Ситенко Д.А.* Инновационное развитие стран Северо-Восточной Азии: Китай и Япония // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 4 (80). — С. 65–70.
- 7 Отчет по анализу эффективности индустриально-инновационной системы в области технологического развития. — [ЭР]. Режим доступа: www.natd.gov.kz. (дата обращения: 19.01.2016).
- 8 *Fritsch U., Goerg H.* Outsourcing, Importing and Innovation: Evidence from Firm-level Data for Emerging Economies // Review of International Economics. — 2015. — Vol. 23. — No. 4. — P. 687–714.
- 9 *Gans J.S., Persson L.* Entrepreneurial commercialization choices and the interaction between IPR and competition policy // Industrial and Corporate Change. — 2013. — Vol. 22. — No. 1. — P. 131–151.
- 10 *Miyagiwa K., Ohno Y.* International harmonization of the patent-issuing rules // International Journal of Industrial Organization. — 2015. — Vol. 39. — P. 81–89.

Д.Г.Мамраева, Л.В.Ташенова

Әлемнің кейбір мемлекеттеріндегі инновацияларды коммерцияландыру жүйелерінің ерекшеліктері

Мақалада индустриалды-инновациялық жүйені дамыту мен қолдау бойынша табысты шаралары бар мемлекеттердегі инновацияларды коммерцияландыру жүйесінің ерекшеліктері қарастырылған. Жекелей алғанда, Финляндия, Германия, Жапония, Қытай, АҚШ және басқа мемлекеттердің тәжірибесі көрсетілген. Әлемдік тәжірибені қарастыру негізінде осы мемлекеттердегі инновациялық қызметті қолдаудың кең спектрі анықталды, оның ішінде мемлекеттік ұйымдардың тақырыптары бойынша ғылыми-зерттеушілік және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды орындаушы инновациялы кәсіпорындарды қаржылық және техникалық қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары; жаңа өнім мен технологияларды қалыптастыруға кететін шығындардың 50 % құрайтын тікелей қаржыландыру; қарыз беру, оның ішінде пайыздық төлемсіз; жаңашылдықты ендіруге кететін шығындардың 50 % жабуға төлемсіз қарыз беру; ғылыми-зерттеушілік жұмыстарға мақсатты дотациялар; мүмкін болатын коммерциялық тәуекелдерді ескере инновацияларды ендіру қорларын құру; жеке кәсіпкерлер үшін мемлекеттік баж салығының мөлшерін төмендету және салықтық жеңілдіктер ұсыну, сонымен бірге экономикалық сақтандыру және қолдау мақсатында арнайы инфрақұрылымды қалыптастыру; жеке өнертапқыштардың тапсырыстары бойынша патентті сенімділіктің қызметтері; баж салығын төлеуден босату; инновациялық салада қызметін жүзеге асырушы кәсіпорындар үшін салық салуды жеңілдету; зияткерлік меншік пен авторлық құқықты сақтандыруды заңнамалық қамтамасыз ету; тәуекелдерді төмендету және тәуекелділі шығындардың орнын толтыру бойынша мемлекеттік бағдарламалар; ғылыми парктер, бизнес-инкубаторлар және технологиялық дамыту зоналарының желісін құру; кәсіпорындарға қажетті техникалық шешімдер мен мүмкін болатын серіктестерді тез табуға мүмкіндік беретін инновациялық әзірлемелер мен прогрессивті технологиялар бойынша ақпаратты-ізвестірушілік маманданған сайттар.

Д.Г.Мамраева, Л.В.Ташенова

Особенности систем коммерциализации инноваций в некоторых странах мира

В статье исследованы особенности систем коммерциализации инноваций в странах с успешным опытом мер по развитию и поддержке индустриально-инновационной системы. В частности, показан опыт Финляндии, Германии, Японии, Китая, США и других стран. На основе изучения мирового опыта выделен широкий спектр поддержки инновационной деятельности в этих странах, в том числе: государственные программы финансовой и технической поддержки инновационных предприятий, выполняющих научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по тематике правительственных организаций; прямое финансирование, которое достигает 50 % расходов на создание новой продукции и технологий; предоставление ссуд, в том числе без выплаты процентов; безвозмездные ссуды на покрытие 50 % затрат на внедрение новшеств; целевые дотации на научно-исследовательские разработки; создание фондов внедрения инноваций с учетом возможного коммерческого риска; снижение государственных пошлин для индивидуальных изобретателей и предоставление им налоговых льгот, а также создание специальной инфраструктуры для их поддержки и экономического страхования; бесплатные услуги патентных поверенных по заявкам индивидуальных изобретателей, освобождение от уплаты пошлин; облегчение налогообложения для предприятий действующих в инновационной сфере; законодательное обеспечение защиты интеллектуальной собственности и авторских прав; государственные программы по снижению рисков и возмещению рисков убытков; создание сети научных парков, бизнес-инкубаторов и зон технологического развития; информационно-поисковые специализированные сайты по прогрессивным технологиям и инновационным разработкам, позволяющие заинтересованным предприятиям быстро найти необходимые технические решения и возможных партнеров.

References

- 1 Dosmanbetova A., Dosmanbetova M., Dosmanbetova K. *The 7th European Conference on Intellectual Capital (ECIC); Tech Univ C.: Proceedings of the European Conference on Intellectual Capital*, Tech Univ Cartagena, Spain, 2015, p. 80–88.
- 2 Draghici A., Baban C.F., Gogan M.L., Ivascu L.V. *A 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism*, edit. Iacob A.I., 2015, p. 23–32.
- 3 Shayekina Zh.M., Mamrayeva D.G., Tashenova L.V. *Bull. of the Karaganda University*, Ser. Economy, 2015, 2 (78), p. 58–64.
- 4 Finland. The report by results of the research of international experience in the field of innovation developmen, [ER]. Access mode: www.natd.gov.kz, (date of accessed: 13.02.2016).
- 5 Information-Analytical Report by the 2013 year «About the trends of the development of innovation in the Republic of Kazakhstan and in the world», [ER]. Access mode: www.natd.gov.kz, (date of accessed: 24.02.2016).
- 6 Yessengeldin B.S., Sitenko D.A. *Bull. of the Karaganda University*, Ser. Economy, 2015, 4 (80), p. 65–70.
- 7 The report about the analysis of the effectiveness of the technological development of industrial and innovation systems, [ER]. Access mode: www.natd.gov.kz, (date of accessed: 19.01.2016).
- 8 Fritsch U., Goerg H. *Review of International Economics*, 2015, 23, 4, p. 687–714.
- 9 Gans J.S., Persson L. *Industrial and Corporate Change*, 2013, 22, 1, p. 131–151.
- 10 Miyagiwa K., Ohno Y. *International Journal of Industrial Organization*, 2015, 39, p. 81–89.

G.A.Shakirova

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: gulia72.kargu@mail.ru)*

Background of creation and development of audit activities in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan

The article gives a general description of Russian and Kazakh auditing market. Audit as an integral part of socio-economic change is an essential feature of the market economy. The quality of audit services largely affects the successful financial and economic activity, the effectiveness of economic reforms in Russia and Kazakhstan. A comparative analysis of the stages of formation of audit activity in Russia and the Republic of Kazakhstan legal framework has been done. These were conventionally allocated into four stages.

Key words: audit, auditing activity, legal regulation, self-regulatory audit organizations, international standards on auditing, the law on auditing.

Auditing is historically one of the most important elements in the infrastructure of the market economy, promoting the development of business and economy as a whole. At the present stage in the Russian Federation, a public regulation system as part of self-regulatory audit organizations has received a significant development. At the same time, a number of problems associated with the legal regulation of auditing activities, has not received solution. For example, they include enough full study of the theoretical foundations of auditing, namely, the definition of its legal nature, as well as what needs to be scientific justification and clarification of the conceptual apparatus as audit activities.

The UK is considered the founder of the audit. Already in 1884, in England, a law on companies would establish the necessity of auditor's invitation to verify the accounting for shareholders [1].

The Institute of Chartered Accountants of Scotland (ICAS) was established later and today rightfully is the first in the list of authorized auditing bodies, with the dignity of preserving its more than 150-year history. Department of Russian Ministry of Finance audit activity supports the long-term and, safe to say, a constructive relationship with the Scottish Institute. It is very important that the draft federal law «On Auditing» passed the examination in Scotland, where it received a high appraisal of our Scottish colleagues [2].

An auditor's rank in Russia was introduced by Peter I. One of the first mentions of the audit is contained in the Charter of the 1698 by general Adam Weide presented to Peter I by his order of studying military affairs in several countries [3].

By the nominal decree of Peter I, in 1719, for record keeping of the military ship affairs within the Office of the Military Collegium of Auditors, was established an Audit office. In 1763, it was converted into the Audit (General audit) Expedition of the Military Collegium Office. Audit office led military clerical board on military-judicial part, to record all court cases that arose in the army regarding officers, and had the right to audit conducted litigation. Institute of auditors was inducted into the army, while the auditors were engaged in matters related to the investigation of property disputes.

The end of the XIX century through the beginning of XX century was marked by the emergence in many large and medium cities of public accountancy bodies conducive to the spread of knowledge, employment of accountants, but the auditing as a profession at this time has not been formed. Assuming that the emergence of modern Western audit is primarily due to the emergence of joint stock companies, in Russia in 1836 there were only 10 joint stock companies, and at the beginning of the XX century around 2500 [4].

After the October Revolution of 1917 in the period of state regulation of economy in the USSR, the audit did not exist. In its economic essence, the audit, as an independent financial check is in contradiction with the fundamental principles of the national economy construction based on central planning, public financing and supply, total price regulation. In the Soviet Union, the state control has been developing, there were no prerequisites for the audit development [5].

In 1889, 1907–1912 and 1929–1930, some unsuccessful attempts to organize the education and certification of auditors have been taken. In Russia, the auditors have been referred to as Chartered Accountants, but they did not get the recognition, although auditors have always existed.

The concept of auditing activity and auditor profession in the Russian Federation appeared and started to develop only recently, with the transition to a market economy. The audit came to Russia in the era of restructuring, i.e. after 1985, but nevertheless in this relatively short period of time there were big changes in the approach to the audit activity, in the designation of the role of audit, in shaping the company's image and thereby increasing their investment and financial attractiveness in modern conditions.

The need for the appearance of the audit, both in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan was due to the following factors:

- the emergence of joint ventures, financial and economic activities of which, in accordance with international standards, should be monitored by audit organizations;
- the active development of entrepreneurship and private ownership, which led to the urgent need for an independent evaluation of the property and financial situation of the organizations;
- permission to attract foreign investment in the economy, and therefore the investors' demand in the independent opinion;
- the formation of a modern financial market, which, in accordance with the adoption of new specific legislation, set their requirements for conducting audits;
- the emergence of joint stock companies, which led to the separation of administration and owners' interests, and this in turn also determined the need for financial control of their activities;
- the adoption of new rules of accounting and financial (accounting) statements in accordance with international accounting standards.

The above-mentioned reasons contributed to the fact that the need for the appearance of audit has become an objective reality.

The history of development of audit in Russia and Kazakhstan has shown that for the establishment and further development of such an institution as the auditing a government intervention is required. According to the established requirements of civil law only if there is a resolution of the state, which is represented by the relevant state authorities, a certain kind of activity in our case, the audit activity is entitled to a legal existence. If there is no government approval, it leads to the fact that even if the audit activity is objectively necessary, it cannot get the so-called «residence permit» in the legislation.

Accordingly, in the periodization of the stages of development of audit activities it would be appropriate to consider in terms of rights (approval of relevant normative legal acts) and its functions. Formation of the law is the result of economic development of society. The most important social relations are always governed by the established rules of law that are necessarily contained in the regulations. Table 1 presents an analysis of the formation of audit activities in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, the main stages which we noted above — is a «residence» in the legislation.

The first phase (1987–1993) was held in the complete absence of regulatory and legal framework of the audit activity. This period of development of audit in Russia and Kazakhstan had the following differences: on the one hand, the audit organizations have been created with the legislative nature, and on the other, a spontaneous nucleation of audit activity (training auditing staff, unordered delivery of the first of certificates and licenses).

Table 1

Analysis of the formation of audit activities in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan

Russian Federation		Republic of Kazakhstan	
1	2	3	4
08.09.1987	«Inaudit» company	15.02.1990	«Self-supporting audit center» auditing company
22.12.1993	Provisional rules of auditing activity «Audit activity in the Russian Federation» dated December 22, 1993 № 2263	18.10.1993	Law of the Republic of Kazakhstan dated 10.18.1993, N 2446-XII «On audit activity in the Republic of Kazakhstan»
07.08.2001	RF Law № 119-FZ dated August 7, 2001 «On Auditing»	20.11.1998	Law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing Activities» dated 20.11.1998 № 304-I
October 2000	An official translation of ISA into Russian language has released	16.03.2000	International Standards on Auditing have been recommended

1	2	3	4
01.12.2014	RF Law № 403-FZ dated 01.12.2014 «On Auditing» ISA adoption to 01.08.2015	05.05.2006	Law of the Republic of Kazakhstan «On audit activity» dated 20.11.1998 № 304-I adoption on a legislative basis of the ISA.
30.12.2008	The current RF Law № 307-FZ of 30.12.2008 «On Auditing»	20.11.1998	Current Law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing Activities» dated 20.11.1998 № 304-I
01.12.2014	Recent changes in the RF Law № 403-FZ of 01.12.2014 «On Auditing» (rev. and ext. 01.08.2015)	12.11.2015	Recent changes in the law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing Activities» dated 20.11.1998 № 304-I

Note. Arranged by the author.

According to the USSR Council of Ministers Decree dated 08.09.87 № 1033–245 «About the creation of the Soviet auditing organization» on the basis of the Main Administration of Foreign Exchange Control of the USSR Ministry of Finance a joint stock company «Inaudit» was established. The authorized capital of «Inaudit» was defined at 800 000 rubles, and the main shareholders were: the USSR Ministry of Finance — 55 %, the Ministry of Foreign Trade — 10 %, the State Bank of the USSR — 5 %, all-union association «Autoexport», «Stankoimport», «Sovfraht», «Sovrybflot» and others — 5 %. 10 departments have been formed within «Inaudit», which, having a large staff of qualified personnel, provided a comprehensive range of services to joint ventures, which operated in the USSR and abroad. But maintaining «Inaudit» as the above-mentioned structure turned out impossible. In a short time, all the major shareholders sold their share capital to the only receiver of «Inaudit» joint-stock company, which in 1992 was transformed into several independent organizations.

In the Republic of Kazakhstan, the history of formation and development of the audit began in 1989, when at KRU (Audit Office) of the Ministry of Finance audit self-supporting group was organized. Then, in accordance with the Decree of the Kazakh SSR Council of Ministers of 15 February 1990 number 60, a self-supporting audit center «Kazakhstan audit» was created with territorial offices of the Ministry of Finance. Since 1992, a self-supporting audit center «Kazakhstan audit» has become a major independent joint-stock company, which nowadays provides audit services to organizations of all forms of ownership.

In Russia, the first draft of the law on auditing was developed in 1992, but at this moment in Russia prevailed the political crisis, and it wasn't adopted. Provisional rules of auditing activity in the Russian Federation were adopted by presidential decree of 22.12.1993 № 2263. Thus, it was the first legal document that regulated the auditing activities in Russia. It worked as a full statute, even though the title of «Temporary Regulations» was clear that this document was for the transition period, the assumption meant that the document was to be temporary and wasn't supposed to be for long. However, time has shown that in fact these rules were a guide for almost eight years and have not been amended and changed.

In Russia, the further development of the audit activity was due to the need for its unification and standardization through the development and approval of audit standards.

In the Republic of Kazakhstan for the first time among the countries of the former Soviet Union, was developed and adopted the Law «On audit activity in the Republic of Kazakhstan.» However, after the adoption of the first law «On Auditing Activities in the Republic of Kazakhstan» dated October 18, 1993 there have been significant changes in the economic and socio-political life of the country.

The second stage (December 1993 — August 2001) was a period of active development of Russian audit, the process of which influenced the formation of Provisional rules of auditing approved by Presidential Decree of 22.12.93 number 2263 «On Auditing Activities in the Russian Federation» as well as other regulatory documents.

Provisional rules of auditing activity entrench the concept of auditing, set the rights, duties and responsibilities of auditors (audit firms) and economic actors, to define the basis of state regulation of audit activities, including licensing and certification of auditors [6].

State regulation of audit activities in Russia was carried out by the Audit Commission under the President of the Russian Federation, which was established and carried out its activities in a given period. Since 1996 until 2000 the Commission has developed and approved 37 rules (standards) of audit activity, as well as the general methodology of audit activities, which constituted the methodological basis of Russian audit.

The active work on certification and licensing of auditors auditing activities started during this period, the audit associations and accounting firms have been established, work began in the conduct of the statutory

audit and the provision of related services in the audit field. Analyzing the period from 1994 to 2001, it should be noted that the organization TSALAK of the Russian Ministry of Finance has issued 23,600 licenses to licensees, including audit organizations — 14 700 licenses and 8900 licenses for individual auditors. The license number for that period was about 8900, including on general audit — 7700. During this same time TSALAK of the Russian Ministry of Finance has approved the issuance of approximately 36 500 auditor qualification certificates. During this period, it was formed by acting on the present stage of the working structure of auditors and audit firms.

In the Republic of Kazakhstan, taking into account the changes taking place, led to the development of the new Law «On audit activity», adopted November 20, 1998. Compared to the «old» law dated 18.10.1993 it has consistently been more fully disclosed the fundamental concepts, principles types, entities, competence of the authorized bodies, the rules of certification of candidates in auditors, licensing and implementation of audit activity.

Timely adoption of the second current Law on Audit promoted the consolidation of de facto independence of auditors and audit firms in the country.

In accordance with the requirements of the Law «On audit activity» have been carried out activities to create regional chambers and the Republican Chamber of auditors, the election of the audit commission and the formation of the qualification commission of auditors for certification.

The third phase (August 2001 — December 2008) continued its formation of audit after coming into force of the Federal Law of 07.08.2001 number 119-FZ «On Auditing». The Act finally confirmed the establishment of audit in Russia, and this legislation has created a basis for the development of a number of new regulations on the management of audit activity in Russia, and thus a step on the path of integration of the Russian audit in international audit system has been made. Audit firmly took its place among the other types of financial control.

Audit as an integral part of socio-economic change is an essential feature of the market economy. The quality of audit services largely affects the successful financial and economic activities, the effectiveness of the economic reforms in Russia.

After the 1998 crisis, the development of audit activity was held in a sufficiently stable conditions of economic development: a stable and steady GDP growth (an average of about 7 % per year) and industrial production, the transition from deficit to the proficient budget. For members of the audit market in Russia and Kazakhstan, this means the expansion of extensive growth opportunities, stable development of Russian companies at the same time maintaining the leading position of the «Big Four» companies.

Since 2000, the Russian audit activity shows a steady growth of the share of consulting (services on tax, financial, insurance, etc. Audit).

This period was also characterized by the appearance on the market self-regulating organization of auditors (ASO auditors) the functions of which were related to the control of the activities of its members.

At the same stage, the audit companies have begun to actively develop their networks of branches and set up regional offices. Established network of branches mainly focused its operations on providing audit services, as companies that were in the field, on the basis of which to establish branches, specialized in this field. At the same time, audit companies began to exert greater related services (consulting) in the central regions of Russia than the audit. Thus, until 2008 the Russian and Kazakh accounting firms operating in stable conditions favorable development of the audit market. This has contributed in the first place to:

- Formation of structured regulatory framework (development and adoption of the Federal Law «On audit activity»);
- Expansion of the list of services provided in relation to the provision of advice on reporting, IFRS, training seminars, with the result that the proportion of audit services began to decline;
- Improving the skills of audit firms by enhancing the minimum requirements for candidates for the position of auditor;
- Expansion of the geography of the market, which resulted in the development of regional companies, subject to statutory audit, as a consequence of which the audit firms began to open their own branches and representative for the statutory audit [7].

The fifth conference of the Republican RK auditors was held on March 16, 2000 in Almaty, where have been reviewed and accepted «International Standards on Auditing in Kazakhstan.» The International Auditing Practices Committee (IAPC) issued regulations, consisting of the International Standards of Auditing (ISA) and related services standards (RSS).

Thus, an audit in the Republic of Kazakhstan has initially been carried out on the basis of Kazakh standards for audit, developed on the basis of international standards. At the fifth conference of the Republican Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan, in March 2000, a decision was made on transition to international standards of auditing and accepting as national. This position then obtained legal support by the Law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing». According to this regulation, the audit in the country is carried out in accordance with international auditing standards, which do not contradict the legislation of the Republic of Kazakhstan, published in Kazakh and Russian languages, the organization has a written authorization of their official publication by the Committee on International Auditing Practices of the International Federation of Accountants. That right has the Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan, which in 2007 published a collection of International Standards on Auditing, assurance and ethics.

Law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing Activities» dated 5 May 2006 has ascertained that the audit of Kazakhstan is carried out in accordance with International Standards on Auditing that do not contradict the legislation of the country, published in Kazakh and Russian languages, the organization has a written authorization of their official publication the Republic of Kazakhstan from the Committee on International Auditing Practices of the International Federation of Accountants. This right is fully owned by a professional auditing organization — the Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan, which is a full member of the International Federation of Accountants.

In late 2008, a new federal law was passed in Russia dated 30.12.2008 № 307-FZ «On Auditing». The basic idea of this regulation is the gradual liberalization of the audit activity regulation [8].

Coming into force of the new law on auditing announced the beginning of a new stage of development of audit in Russia. The new law has made great reforms in the audit control system, revised the status of the audit activity of subjects, gave a new interpretation of the types of audit services, amended in respect of the statutory audit, changed the procedure for the adoption of certain regulations, has made changes in the financial and regulatory audits.

So, starting here we can speak of the fourth stage of development of auditor activity in the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan.

Starting January of 2009 is the fourth stage in the development of audit activity that is associated with the adoption of the Federal Law of 30.12.2008 № 307-FZ «On Auditing», the characteristic features of which are connected with a complex of measures aimed at the gradual transition from the state regulation of auditing activities to self-regulation.

At this stage, in 2010–2011 by Ministry of Finance of Russia, new federal standards of auditor activity (FSAD) as a basis were approved, which have been based on international auditing standards.

A little later, the Russian Finance Ministry prepared Explained practice of application of legislation of the Russian Federation and other normative legal acts, which regulate the auditing activities (approved by the Board of the Audit March 26, 2013, protocol № 8) «Determining the type of service, requirements to order of provision of which are determined by the federal auditing standards FSAD and FSAD 8/2011 9/2011» [9].

Based on these explanations, the audit organization (the individual auditor) provides services for the audit reports prepared in accordance with special rules, as well as a separate part of the accounts in accordance with federal auditing standards FSAD and FSAD 8/2011 9/2011.

With regard to the concept of professional competence and ethics in the work of auditors, auditors' liability, namely, civil, financial, to third parties, criminal, professional still there are many disputes and problems. For the unification and standardization of these terms March 22, 2012 the Board of the Audit adopted the Code of professional ethics of auditors [10].

The Code is a set of basic rules of conduct that must be observed by all audit firms and auditors in the course of their audit activities.

The underlying principle of audit activity is the principle of independence, and it is reflected in the detailed regulation «Rules of the independence of auditors and audit organizations» (approved by the Board of the Audit September 20, 2012, protocol number 6) [11].

According to the Federal Law of 30.12.08 № 307-FZ «On Auditing», the function of state regulation of audit activities is assigned to the authorized federal agency — the Ministry of Finance.

At the same time audit of the professional control functions are assigned to the self-regulating organizations of auditors (ASO). These are non-profit organizations that are created on the conditions of membership in order to ensure the conditions for the exercise of the audit activity. The Act provides that the audit firm and individual auditors must necessarily consist in one of SROA (compulsory from 1 January 2010).

Council on Auditing Activities March 26, 2013 has approved «The main principles of the Russian translation of the international standards applied in the audit activity on the territory of the Russian Federation.» This document outlines the basic principles of the Russian translation of the international standards applied in the audit activity. According to the Federal Law № 403-FZ of 01.12.2014 «On Auditing» starting August 1, 2015 on international auditing standards came into force [12].

Currently, in Kazakhstan market of audit services there are 165 Kazakhstan organizations and 513 individual auditors, as well as foreign companies, including intercontinental audit and consulting corporations: «Deloitte», «Ernst & Young», «KPMG», «PricewaterhouseCoopers». Of particular note is that according to the Ministry of Finance of RK, in the whole country the share of services in auditing accounts for only about 44 % of all volume of audit services, and the rest of the share of the so-called other services defined by the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 20, 1998 № 304-I on auditing (revised and extended 11/12/2015) [13].

Only those entities who have been granted a license to perform audit activities have the right to carry out audit activity. Ministry of Finance of RK as the licensing authority in the respective state register takes into account issued licenses to perform audit activity. The number shows how many audit firms of auditors had the right to audit activities.

Table 2

Statistics of audit organizations formation

	Years															Total
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Audit organizations	8	31	16	9	4	16	7	9	3	5	15	18	5	9	10	165

Note. Compiled by the author according to www.audit.kz site [14].

According to the Law of RK «On Auditing», a prerequisite of the audit activity for firms is to become a member of professional association of audit organizations (PA) (Table 3).

Table 3

The register of registered professional audit associations for 2015

№	Name of professional auditing association	Legal address, number and date of state registration certificate	Certificate of Accreditation			Full name of the head
			series	number	date of issue	
1	PAA « Collegium of Auditors «	Almaty, str. Auezov, 114/14 corner str. Ozturk	МФАА № 0004	№ 1	13.04.2007	Nurseitov Ereul Orazymbetovich
2	PAA « The Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan»	Almaty, the 6th micro district, building 56	МФАА № 0005	№ 2	03.01.2008	Koshkimbaev Sapar Haysahanovich
3	PAA « Union of Auditors of Kazakhstan»	Astana, Yesil district, a business center «Capital», office 379	МФАА № 0012	№ 3	25.06.2013	Raimzhanov Serik

Note. Compiled by the author according to www.audit.kz site [14].

In 2009 in Kazakhstan, there were two such associations: PA «The Chamber of Auditors of Kazakhstan» (uniting 82 organizations and 402 auditors) and PA «RK College of Auditors» (50 and 111 respectively). In 2013, another professional organization PAA «Union of Auditors of Kazakhstan» received the accreditation certificate.

Distribution of audit firms by region in 2014 was characterized by the data reflected in Table 4. Analyzing the distribution by region of audit organizations should be noted that the main share of 64 % is in Almaty, this is explained by the fact that at the time of formation of audit activity, in 90s Almaty was not only the capital of Kazakhstan, but also an intellectual center where the intellectual potential of the country was concentrated.

Table 4

**Distribution of audit organizations PAA
«The Chamber of Auditors of the Republic of Kazakhstan» in the regions of Kazakhstan**

№	Regions	Number of audit organizations	
		Total	Consisting PAA «The Chamber of Auditors of Kazakhstan»
1	Astana, Akmola region	15	11
2	Almaty	106	48
3	Aktobe region	2	2
4	Atyrau region	2	-
5	East Kazakhstan region	5	5
6	Jambyl Region	2	1
7	West-Kazakhstan region	1	1
8	Karaganda region	6	3
9	Kostanay region	5	3
10	Kyzylorda Region	1	1
11	Mangistau region	2	2
12	Pavlodar region	2	1
13	North-Kazakhstan region	2	2
14	South-Kazakhstan region	14	2
	Total	165	82

Note. Compiled by the author according to www.audit.kz site [14].

Development and adoption of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan relevant to market relations contributes to the proper definition of the development prospects of the audit of the case and the active involvement of our country in major international audit companies.

When creating audit organizations it is appropriate to use different forms of audit companies in the form of:

- Representative offices of foreign audit firms;
- Joint audit companies;
- Joint-stock companies and companies;
- Small, private and individual enterprises;
- Auditing and counseling alone.

The first type of audit organizations are representative offices of foreign companies in the so-called «Big Four»: «KPMG»; «Deloitte & Touche»; «Ernst and Young»; «Price Waterhouse Coopers». The members of the «Big Four» have years of experience and high image.

The second type is the creation of joint ventures with foreign firms (except for the «Big Four») and audit firms of the CIS countries. This type of audit organizations in our country is worthy represented by «BDO Kazakhstan audit», which in 2000 was made a full member of the world's largest independent international auditing firms association — «BDO international».

The third type are a cross-sector auditing companies serving the oil and gas sector companies, metallurgy and other industrial and commercial complexes. They work on specific topics, are action-oriented, provide a wide range of professional audit services to domestic enterprises.

The fourth type of organizational form are small independent auditing firms, which include some auditors. In Kazakhstan, the following organizations belong to this group: NAC «Centeraudit-Kazakhstan», LLP «Erzhanov and Co.» LLP «Ai-Audit» and others.

The fifth type of organizational form is auditing and counseling alone.

The development of professional standards at the international level are engaged in several organizations, including the International Federation of Accountants (IFAC), which includes representatives of 158 organizations from 115 countries [15].

As part of IFAC's auditing standards are a direct work of the International Auditing Practices Committee (IAPC), acting on the right of permanent autonomous organization.

It is important to emphasize that the Court of Auditors of the Republic of Kazakhstan, which for the past 20 years has been closely involved in the development of audit activities in the country and has played a significant role in enhancing the prestige of Kazakhstan in the world in the context of the implementation of the results of international reporting and validation of foreign experience.

Thus, we have been given a general description of the Russian and Kazakh market auditing. Given the above information by a brief description of the activities of Russian and Kazakh audit firms, may be noted that the audit activity is steadily growing and is characterized by a number of successes in its development.

References

- 1 *Абленов Д.О.* Аудит: теория и практика: учебник. — Алматы: Экономика, 2005. — 419 с.
- 2 *Ажибаева З.Н.* Аудит: учебник. — Алматы: Экономика, 2004. — 527 с.
- 3 *Остащенко Е.Г.* Аудит. — Ч.3. — Омск: Изд-во Омского гос. ун-та, 2009. — 207 с.
- 4 *Пятенко С.В.* Организация работы аудитора и консультанта: учеб.-практ. пособие. — М.: ФБК-Пресс, 2001. — С. 30.
- 5 *Скобара В.В.* Аудит: методология и организация. — М.: Дело и Сервис, 1998. — 389 с.
- 6 Временные правила аудиторской деятельности «Об аудиторской деятельности в Российской Федерации. — 22 декаб. — 1993 г. — № 2263. — [ЭР]. Режим доступа: http://pravo.gov.ru/ipsdata/?doc_itself=&backlink=1&nd=102027783&page=1&rdk=2#10.
- 7 *Суйц В.П.* Аудит. — М.: КноРус, 2012. — 168 с.
- 8 Об аудиторской деятельности // Закон РФ № 307-ФЗ от 30.12.2008 г. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_83311.
- 9 Разъяснения Минфина России от 26.03.13 № ППЗ 2–2012/8 «Разъяснение практики применения законодательства Российской Федерации и иных нормативных правовых актов, которые регулируют аудиторскую деятельность (одобрено Советом по аудиторской деятельности 26 марта 2013 г., протокол № 8). — [ЭР]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144800.
- 10 Кодекс профессиональной этики аудиторов Одобрен Советом по аудиторской деятельности РФ 22.03.2012, протокол N 4. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_130160.
- 11 «Правилах независимости аудиторов и аудиторских организаций» (одобрены Советом по аудиторской деятельности 20 сентября 2012 г., протокол № 6). — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31278599.
- 12 Закон РФ № 403-ФЗ от 01.12.2014 «Об аудиторской деятельности» (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.08.2015). — [ЭР]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_83311.
- 13 Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» от 20.11.1998 г. № 304-І (с изменениями и дополнениями от 12.11.2015 г.). — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011692.
- 14 [ЭР]. Режим доступа: www.audit.kz.
- 15 *Мусаитканова Ж.Д.* Эффективность аудиторской деятельности и пути ее совершенствования в Республике Казахстан // Банки Казахстана. — 2012. — № 12. — С. 21–23.

Г.А.Шакирова

Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасында аудиторлық қызметінің қалыптасуы мен даму себептері

Мақалада ресейлік және қазақстандық аудиторлық қызметінің жалпы сипаттамасы қарастырылған. Аудит әлеуметтік-экономикалық трансформацияның ажырамас бөлігі ретінде нарықтық экономиканың маңызды ерекшелігі болып табылады. Ұсынылатын аудиторлық қызмет сапасы Ресейдегі және Қазақстандағы экономикалық реформаларды тиімді жүргізілуіне, қаржылық-шаруашылық қызметіне тәуелді болып табылады. Ресей мен Қазақстан Республикасында аудиторлық қызметінің нормативтік-құқықтық базасының қалыптастыру кезеңдерінің салыстырмалы талдауы шартты түрде төрт кезеңге бөлініп жасалған.

Г.А.Шакирова

Предпосылки создания и развития аудиторской деятельности в Российской Федерации и Республике Казахстан

В статье дана общая характеристика российского и казахстанского рынка аудиторской деятельности. Аудит как неотъемлемый элемент социально-экономических преобразований является неизменным атрибутом рыночной экономики. От качества предоставляемых аудиторских услуг во многом зависят успешная финансово-экономическая деятельность, эффективность проведения экономических реформ в Российской Федерации и Республике Казахстан. Проведен сравнительный анализ этапов формирования нормативно-правовой базы аудиторской деятельности в России и Казахстане, которые условно были разделены на четыре этапа.

References

- 1 Ablenov D.O. *Audit: theory and practice*: textbook, Almaty: Economy, 2005, 419 p.
- 2 Azhibaeva Z.N. *Audit*: textbook, Almaty: Economy, 2004, 527 p.
- 3 Ostashenko Y.G. *Audit*, Omsk: Publ. of Omsk State University, 2009, 207 p.
- 4 Pyatenko S.V. *Organization of the work of auditors and consultants: Educational and practical guide*, Moscow: FBK-Press, 2001, p. 30.
- 5 Scobara V.V. *Audit: Methodology and organization*, Moscow: Business and Service, 1998, 389 p.
- 6 Temporary rules of auditing activity «Audit Activity in the Russian Federation», dated December 22, 1993 № 2263, [ER]. Access mode: http://pravo.gov.ru/ipsdata/?doc_itself=&backlink=1&nd=102027783&page=1&rdk=2#10.
- 7 Suyts V.P. *Audit*, Moscpw: KnoRus, 2012, 168 p.
- 8 *On Auditing* // Federal Law № 307-Federal Law of 30.12.2008, [ER]. Access mode: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_83311.
- 9 Clarification of the Ministry of Finance of Russia from 26.03.13 № PPZ 2–2012 / 8 «Explaining the practice of law of the Russian Federation and other normative legal acts that regulate the audit activities (approved by the Council on Auditing Activity 26 March 2013, Minutes № 8), [ER]. Access mode: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144800.
- 10 Code of Professional Ethics approved by the Council Auditors on the audit activities of the Russian Federation 22.03.2012, Minutes № 4, [ER]. Access mode: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_130160.
- 11 «Rules of the independence of auditors and audit organizations» (approved by the Council on Auditing Activity September 20, 2012, Minutes № 6), [ER]. Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31278599.
- 12 Federal Law № 403-Federal Law of 01.12.2014 «On audit activity» (as amended, entered into force on 01.08.2015), [ER]. Access mode: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_83311.
- 13 Law of the Republic of Kazakhstan «On Auditing Activities» of 20.11.1998 of № 304-I (as amended and supplemented on 11.12.2015), [ER]. Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011692.
- 14 [ER]. Access mode: www.audit.kz.
- 15 Mусаипканова J.D. *Banks in Kazakhstan*, 2012, 12, p. 21–23.

И.Т.Нурумова

Бишкекский гуманитарный университет им. К.Карасаева, Кыргызстан

Актуальные проблемы рынка труда Кыргызской Республики

В статье исследованы современные основы развития рынка труда Кыргызской Республики. Выявлена роль государства в области социально-трудовых отношений на рынке труда. Проанализированы основные демографические показатели страны. Определены важнейшие показатели, которые характеризуют жизненный уровень населения. Охарактеризовано отношение среднемесячной заработной платы к прожиточному минимуму трудоспособного населения Кыргызстана. Отмечается, что предложение незанятой рабочей силы значительно превышает спрос работодателей.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, трудовые ресурсы, безработица, миграция.

В современных условиях реформирование трудового законодательства проводится с целью повышения мобильности населения, сокращения скрытых процессов на рынке труда, обеспечения устойчивого баланса интересов работников, работодателей и государства.

Экономическая безопасность на рынке труда является составной частью экономической безопасности страны, причем их взаимодействие как целого и частного является динамичным и не всегда достоверно прогнозируемым, так как довольно сложно учитывать действие множества внутренних и внешних шоков, носящих политический, общеэкономический и социальный характер [1].

В соответствии с действующим законодательством о занятости населения государство проводит политику содействия реализации прав граждан на полную, продуктивную и свободно избранную занятость. Законом Кыргызской Республики «О содействии занятости населения», принятого в 2015 г., гражданам гарантируются [2]:

- 1) свобода выбора рода деятельности, профессии (специальности), вида и характера труда;
- 2) содействие в подборе подходящей работы и трудоустройстве при посредничестве органов государственной службы занятости;
- 3) получение бесплатных услуг по профессиональной ориентации, профессиональной подготовке, переподготовке и повышению квалификации по направлению уполномоченных государственных органов;
- 4) получение стипендии в период профессиональной подготовки, повышения квалификации, переподготовки по направлению уполномоченных государственных органов, в том числе в период временной нетрудоспособности, за исключением обучения по чеку на обучение;
- 5) предоставление финансовой поддержки официальным безработным, желающим заниматься предпринимательской деятельностью, с возвратом основной суммы в республиканский бюджет;
- 6) участие в программах оплачиваемых общественных работ;
- 7) выплата пособия по безработице официальным безработным, в том числе в период их временной нетрудоспособности.

В трансформационный период в Кыргызской Республике произошли коренные изменения в области социально-трудовых отношений. В частности, изменилась структура занятости, произошла диверсификация форм занятости, появилась безработица, сформировался рынок труда, приобрела устойчивый характер трудовая миграция.

Следует сказать, что особенностью Кыргызстана является высокий естественный прирост населения, который ежегодно увеличивается за 2010–2014 гг., что обусловило рост численности населения с 5,5 млн чел. до 5,9 млн чел. (табл. 1). Соответственно растет доля граждан трудоспособного возраста, которая в 2014 г. составила 61,1 % всего населения. Таким образом, имеется достаточно высокий трудовой потенциал.

В то же время в преимущественно аграрной стране, какой является Кыргызстан, рост трудовых ресурсов в условиях нестабильного экономического роста, прерываемого политическими и социально-экономическими кризисами, приводит к трудоизбыточности. Поэтому, как подчеркивают исследователи, для национального рынка труда характерным является долговременный дисбаланс спроса и предложения рабочей силы.

Основные демографические показатели Кыргызстана

Показатели	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Население (на конец года), тыс.чел.	5477,6	5551,9	5663,1	5776,6	5895,1
Естественный прирост, тыс.чел.	109,9	113,7	118,7	120,6	126,2

Примечания. Составлено автором на основании [3].

Занятость и безработица — это основные показатели рынка труда, которые учитываются и при определении уровня социальной стабильности. Так, исходя из рисунка 1, на котором приведены данные трех переписей населения Кыргызской Республики в 1989, 1999 и 2009 гг., можно сказать, что современная структура занятости в республике является типичной для стран с относительно низким доходом на душу населения.

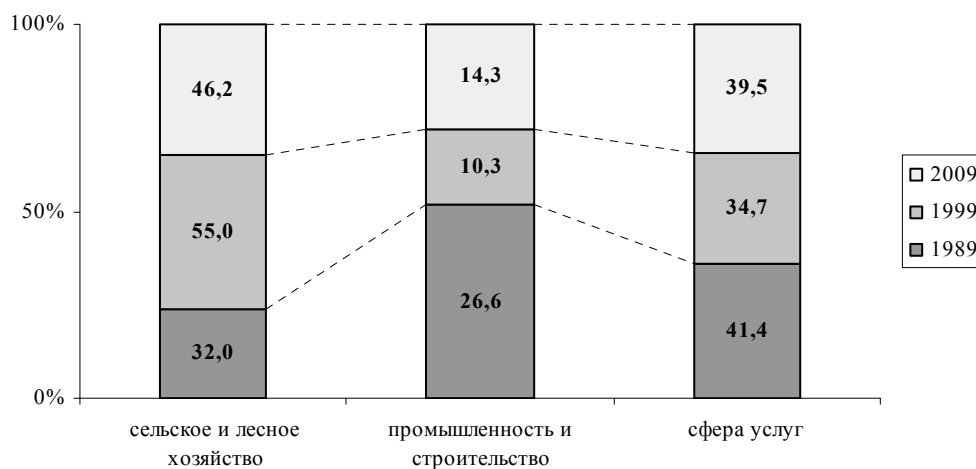

Рисунок 1. Распределение занятого населения в Кыргызской Республике по секторам экономики (в %, по данным переписей 1989, 1999 и 2009 гг.)

Для нее характерны резкое снижение за 10 лет в 2,5 раза удельного веса работающих в производственном секторе (с 26,6 % в 1989 г. до 10,3 % в 1999 г.) с последующим небольшим его ростом до 14,3 %, а также рост занятости в аграрном секторе (с 32 % в 1989 г. до 46,2 % в 2009 г.) и сфере услуг, которая обеспечивает в городах почти 72 % всех имеющихся рабочих мест и 26,2 % мест в сельской местности.[4]

В Кыргызстане за последние годы численность занятого населения увеличилась (в основном за счет развития крестьянских, фермерских хозяйств) с 2243,7 тыс. человек в 2010 г. до 2302,7 тыс. человек в 2014 г. Однако уровень занятости изменился незначительно: с 58,66 % в 2010 г. до 57,3 % в 2014 г. (табл.2). На наш взгляд, этот уровень является достаточно высоким, учитывая многодетность семей в среднем по республике и связанную с ней незанятость женщин. Большая часть населения трудится в сельском хозяйстве (31,2 %), на торговлю, гостиничный и ресторанный бизнес приходится 18,7 %, в строительстве и промышленности заняты соответственно 10,7 % и 8,6 %, на транспорте и связи задействованы 6,6 % граждан.

Незанятое население распределяется на две неравных группы. Большая часть относится к экономически неактивному населению, которое в 2014 г. составило 61,2 % от общего числа занятых, или 1372,2 тыс. человек. В эту группу включают учащихся дневных форм обучения и граждан, не работающих по различным причинам.

Значительно меньшую группу составляют граждане, признаваемые безработными по стандартам Международной организации труда. Согласно экономическим взглядам, безработица выполняет определенные полезные функции, и в частности, стимулирует реструктуризацию занятости,

способствует стремлению человека к повышению личной конкурентоспособности и др. В то же время безработица может привести к социальной нестабильности, если резко возрастает число лиц, которые длительное время не могут найти работу. Кроме того, долгосрочная безработица ведет к профессиональной и моральной деградации части рабочей силы. Все это предопределяет повышенное внимание государства к данному показателю. В 2014 г. в стране насчитывалось 201,5 тыс. безработных, что меньше по сравнению с 2010 г. (табл. 2), поэтому уровень безработицы снизился на 0,6 п.п. (с 8,6 % до 8,0 %), однако он не является критическим.

Т а б л и ц а 2

Основные показатели рынка труда Кыргызстана за 2010–2014 гг.

Показатели	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Занятое население, тыс.чел.	2243,7	2277,7	2286,4	2263,0	2302,7
Уровень занятости, %	58,6	59,3	58,8	57,2	57,3
Безработные, тыс.чел.	212,3	212,4	210,4	205,7	201,5
Уровень безработицы, %	8,6	8,5	8,4	8,3	8,0

Примечание. Составлено автором на основании [3].

Существует достаточно большой разброс уровней безработицы в зависимости от региона республики, который связан с различиями в уровнях жизни населения, и диверсификации видов деятельности, а также типом местности. В региональном разрезе наибольшие уровни безработицы (выше среднереспубликанского) отмечались в Баткенской, Нарынской, Чуйской областях и г.Бишкеке. Уровень безработицы в сельской местности ниже, чем в городской, в 2014 г. он составил 7,3 % против 10,4 %. Такая ситуация объясняется, с одной стороны, наличием в собственности семьи земельного надела, что позволяет отнести ее членов к занятым гражданам, а с другой — высокой трудовой миграцией в Россию и Казахстан, которая характерна именно для сельской местности в силу ее трудоизбыточности.

Из общего числа безработных граждан в службе занятости республики регистрируется в среднем треть, поэтому отмечается невысокий уровень регистрируемой безработицы. Так, в 2014 г. он составил 2,6 %, снизившись на 0,5 пункта по сравнению с 2010 г. (3,1 %). К основным причинам создавшегося положения, на наш взгляд, можно отнести следующие:

1) проблема сбора вакансий в службе занятости: неудовлетворительное качество заявленных вакансий (в первую очередь с низкой оплатой труда), несоответствие их структуры профессионально-квалификационной структуре безработных; недостаточное число вакансий; неоперативное обновление банка вакансий;

2) маленький размер пособия по безработице (от 250 до 625 сомов) и зависимость права на его получение от стажа страховых взносов (не менее 1 года), что снижает его привлекательность в глазах потенциальных клиентов;

3) расширение потоков трудовой миграции;

4) трудоустройство через посредников (родственников, друзей и др.) в теневой экономике;

5) сложности институционального характера.

Несмотря на указанные проблемы, можно отметить хорошую результативность работы государственной службы занятости. Предпочтение в повседневной деятельности отдается проведению мероприятий активной политики на рынке труда: трудоустройство на заявленные вакансии, организация временной занятости, направление на профессиональное обучение и переобучение, содействие самозанятости безработных посредством микрокредитования.

Как видно из рисунка 2, по многим показателям наблюдается положительная динамика: в 2010 г. было трудоустроено 44,2 тыс. человек (100,7 % к 2009 г.), на общественных работах трудились 26,1 тыс. человек (111,6 % к 2009 г.), переучились на новую профессию или повысили свою квалификацию 8,6 тыс. человек (102,6 % к 2009 г.). В то же время на 4,1 % снизилось число участников программы по микрокредитованию (с 2120 человек в 2009 г. до 2034 человек в 2010 г.), что связано с проблемой пополнения кредитного портфеля микрокредитных агентств.

Анализ показателей профобучения за 2000–2010 гг. позволяет сделать вывод, что данная услуга очень востребована молодежью (ее доля в общем числе обучающихся превышает 73 %), которая из-за

бедности не в состоянии самостоятельно оплатить учебу на курсах профподготовки. Кроме того, доказанным фактом является рост личной конкурентоспособности, так как около 80 % из числа прошедших обучение впоследствии находят себе работу. Это свидетельствует о высокой отдаче используемых бюджетных средств.

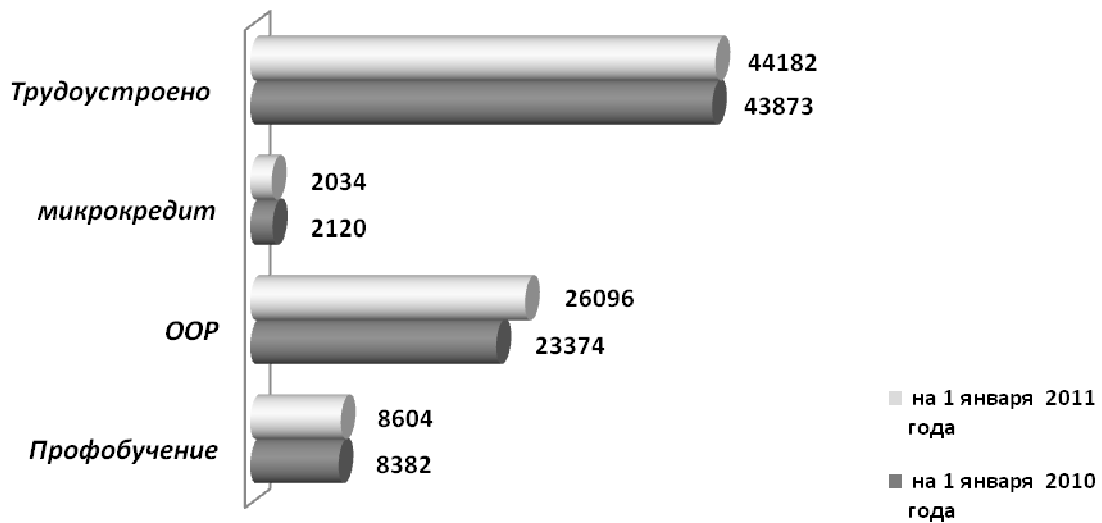

Рисунок 2. Активные меры на рынке труда Кыргызской Республики в 2009–2010 гг., чел.
(составлено автором на основании [3])

Видное место в решении проблем безработицы занимают оплачиваемые общественные работы, которые предназначены для обеспечения временной занятостью безработных граждан, а также на улучшение социальной инфраструктуры регионов республики.

Микрокредитная программа началась в Джалал-Абадской области в 1998 г. и затем была распространена на другие регионы республики. С момента образования и по 2010 г. включительно системой микрокредитования были охвачены 25 тыс. безработных граждан. Однако желающих получить микрокредиты значительно больше, так как их привлекают льготные условия кредитования (срок до 1 года, процентная ставка от 10 до 15 процентов годовых), но недостаточная сумма кредитного портфеля микрокредитных агентств не дает возможности расширить круг участников микрокредитных программ.

Подводя итог анализу состояния рынка труда и занятости в Кыргызстане, можно сделать вывод, что для устойчивого экономического развития в республике имеется в наличии достаточный трудовой потенциал, максимальное использование которого возможно за счет ввода в действие новых рабочих мест. Это обуславливает необходимость проведения государственной политики по созданию благоприятных условий для деятельности малого и среднего бизнеса, а также привлечения иностранных инвестиций и финансовых средств населения в экономику. Однако современная экономическая ситуация в стране не позволяет обеспечить занятость всех трудоспособных граждан на постоянных рабочих местах, несмотря на возникновение новых производств, расширение действующих предприятий и т.д. Поэтому в ближайшей перспективе сохранятся существующие масштабы внешней трудовой миграции. В целом увеличение занятости на эффективных рабочих местах ведет к росту легальных доходов населения и соответственно к сокращению уровня бедности в стране.

Следует заметить, что вопросы благосостояния и человеческого развития являются одними из ключевых экономических проблем. Обращаясь к этой теме, еще древние мыслители утверждали, что человек должен рассматриваться не только как средство увеличения производства, но и как важнейшая цель развития. основоположник «кембриджской школы» А.Маршалл подчеркивал, что «производство богатства — это лишь средство для поддержания жизни человека, удовлетворения его потребностей и развития его сил — физических, умственных и нравственных. Но сам человек — главное средство производства этого богатства, и он же служит конечной целью богатства...» [5].

Заработная плата является основным показателем, характеризующим уровень жизни граждан. Поэтому рассмотрим среднемесячную заработную плату в Кыргызской Республике с 2000 по 2014 гг. (табл.3).

Среднемесячная заработная плата в Кыргызской Республике

Годы	Среднемесячная номинальная заработная плата		Отношение среднемесячной заработной платы к прожиточному минимуму трудоспособного населения, %
	Сомы	Доллары США	
2000	1227,0	25,7	85,6
2001	1455,1	30,0	93,3
2002	1684,4	35,9	102,3
2003	1916,0	43,8	105,9
2004	2240,3	52,5	111,5
2005	2612,5	63,7	122,8
2006	3270	81,4	124,8
2007	3970	106,4	128,8
2008	5378	147,1	136,8
2009	6161	143,6	170,0
2010	7307	159,0	187,1
2011	9304	197,9	211,9
2012	10726	233,2	247,1
2013	11341	241,3	246,6
2014	12285	261,4	246,6

Примечание. Составлено автором на основании [3].

Как свидетельствуют данные таблицы 3, с 2000 г. наблюдается повышение среднемесячной номинальной заработной платы. Если в 2010 г. среднемесячная зарплата составила 1227 сомов, то в 2014 г. она увеличилась в 10 раз и составляет 12285 сомов.

Несмотря на ежегодный рост среднемесячной номинальной заработной платы, ее размер не достигал прожиточного минимума трудоспособного населения вплоть до 2002 г., когда уровень заработной платы впервые превысил размер прожиточного минимума на 2,3 %, а в последующие годы эта разница увеличилась ещё больше, и в 2014 г. превышение составило уже 246,6 %. Здесь следует сказать, что несмотря на указанную положительную динамику, на наш взгляд, существуют манипуляции при расчете минимального прожиточного уровня на методологическом уровне, связанном с выбором норм. Кроме того, можно привести и такой факт: в 2013 г. для трудоспособного населения прожиточный уровень составлял 4599,21 сома, а в 2014 г. — 4981,51 сома. Никакого снижения цен в 2014 г. не наблюдалось, инфляция составила 106,8 %, тогда чем же можно объяснить уменьшение данного расчетного показателя?

Различные положения отдельных профессиональных и отраслевых групп влияют на рынок труда, и это приводит к межотраслевой дифференциации уровня заработной платы. В 2014 г. работники финансовой сферы, транспорта и связи, обрабатывающей промышленности, строительства, государственного управления, гостиничного и ресторанного бизнеса получали наиболее высокие среднемесячные заработные платы по сравнению с работниками сельского и лесного хозяйства, а также образования, здравоохранения и социального обслуживания.

В последние годы наблюдается влияние региональных аспектов на дифференциацию заработной платы. По нашему мнению, данный фактор связан со следующими причинами: различный экономический потенциал регионов, неэффективное государственное управление, увеличение числа нерентабельных предприятий и т.д. В результате центр тяжести социальных проблем приходится на региональный уровень.

Неравномерность и несбалансированность экономического развития по территориям обусловлены как их географическим расположением и отдаленностью, так и существующими различиями в размещении производственной и социальной инфраструктуры, доступности к ресурсам и основным видам услуг.

Все это вместе взятое приводит к несоответствию предложения рабочей силы реальному спросу на рынке труда и уровня расходов на достижение поставленных целей для реализации политики на рынке труда, а также к появлению «черного» рынка труда. Черный рынок труда нелегально использует дешевую рабочую силу с целью максимизации доходов.

Черный рынок в Кыргызстане характеризуется следующими особенностями:

- в отличие от России и Казахстана, где в основном работают гастарбайтеры из других стран, на нашем рынке в основном работают местные жители;
- в последние годы на полевые работы южных регионов нашей республики привлекаются граждане Узбекистана и Таджикистана;
- наемные работники привлекаются для черного рынка, без официального оформления, медицинской страховки, отпусков и прочих социальных благ, у них сильно затруднен доступ к различным социальным программам.

Сегодня в городах республики и крупных районных центрах возникли и существуют своеобразные теневые биржи труда. В эти структуры стекаются заявки от работодателей преимущественно из неформального сектора экономики. Существуют также стихийные рынки труда, расположенные около крупных базаров, на перекрестках оживленных дорог и т.д. Например, в городе Ош стихийная биржа труда функционирует на пересечении улиц Навои и Привокзальной. В Бишкеке черная биржа труда долгое время находилась на бул. Молодой Гвардии, а в настоящее время вытеснена на ул. Л.Толстого (в районе бульвара). Постоянные клиенты этих бирж относятся к так называемым неформальным безработным, которые заинтересованы в разовых видах работ.

Отмеченные на протяжении ряда лет положительные тенденции на национальном рынке труда не могут заслонить главного — наличия долговременного дисбаланса спроса и предложения на рынке труда. Во всех сельских регионах страны при сохранении высокой рождаемости и среднего уровня смертности наблюдается переизбыток предложения рабочей силы на местных рынках труда. В то же время политические и социально-экономические факторы развития Кыргызстана препятствуют росту такого спроса работодателей, который выражается в увеличении числа создаваемых рабочих мест с достойной оплатой труда.

Таким образом, проведенный анализ состояния рынка труда позволяет сделать вывод, что за годы трансформации республике так и не удалось стабилизировать положение на рынке труда. Он, по-прежнему, остается разбалансированным: предложение незанятой рабочей силы значительно превышает спрос работодателей. И даже высокий уровень внешней миграции не в состоянии снять эту проблему, решить вопросы обеспечения эффективной занятости, снижения безработицы до естественного уровня и сокращения бедности населения. Сложившееся положение на рынке труда является детонатором протестных отношений, создает взрывоопасную обстановку, что во многом мешает и сдерживает переход на путь модернизации экономики.

Список литературы

- 1 Савина С.Е., Мурзатаева Г.К., Нурумова И.Т. Региональные аспекты развития рынка труда // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2014. — № 3. — С. 114–120.
- 2 Закон Кыргызской Республики «О содействии занятости населения» от 3 августа 2015 года № 214. — [ЭР]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111258>.
- 3 Кыргызстан в цифрах. Статистический сборник Национального статистического комитета КР. — Бишкек: Национальный статистический комитет КР, 2015. — 380 с.
- 4 Савина С.Е. Модернизация системы подготовки и использования рабочей силы. — Бишкек: Изд-во БГУ, 2010. — С. 115–116.
- 5 Маршалл А. Принципы политической экономии. — Т. 1. — М.: Прогресс, 1983.

И.Т.Нурумова

Кыргыз Республикасы еңбек нарыгының өзекті мәселелері

Макалада Кыргыз Республикасының еңбек нарыгының қазіргі заманғы негіздері зерттелген. Еңбек нарығындағы әлеуметтік және еңбек қатынастары саласындағы мемлекеттің рөлі табылған. Кыргыз Республикасының негізгі демографиялық көрсеткіштері талданған. Халықтың өмір сүру деңгейін сипаттайтын маңызды көрсеткіштер анықталған. Кыргызстандағы жұмысқа жарамды халықтың ең төменгі күнкөріс деңгейінің орташа жалақы қатынасы сипатталған. Жұмыссыздар еңбек күшінің сұранысы жұмыс берушілердің ұсынысынан асып отырғаны атап өтілген.

I.T.Nurumova

Actual labor market problems of the Kyrgyz Republic

This article was researched modern foundations of the labor market of the Kyrgyz Republic. The article has been revealed the role of the state in the field of social and labor relations in the labor market. The author analyzed the basic demographics of the Kyrgyz Republic. The article identifies the most important indicators that characterize the living standards of the population. The author described the attitude of the average monthly wage to the subsistence minimum working age population in Kyrgyzstan. The article notes that the proposal unemployed labor force is much exceeds the demand of employers.

References

- 1 Savina S.E., Murzatayeva G.K., Nurumova I.T. *Bull. of the Karaganda University. Ser. Economy*, 2014, 3, p. 114–120.
- 2 The Kyrgyz Republic Law on «Promotion of Employment» on August 3, 2015 № 214, [ER]. Access mode: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111258>.
- 3 *Kyrgyzstan in figures*. Statistical compilation of the National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, Bishkek: National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic, 2015, 380 p.
- 4 Savina S.E. *Modernization of the system of training and the use of labor*, Bishkek: BSU publ., 2010, p. 115–116.
- 5 Marshall A. *Principles of Political Economy*, Moscow: Progress, 1, 1983.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

ӘОЖ 35.08:331.108.4

Қ.Қ.Садықова

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана
(E-mail: kuralaisadik@mail.ru)*

Кәсібилік мемлекеттік қызметшілердің бәсекеге қабілеттілігінің маңызды заманауи факторы ретінде

Мақалада мемлекеттік басқарудың жаңа сипаты қалыптасқан заманауи үрдістер жағдайында мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру сұрақтары қарастырылды. Мемлекеттік қызмет жүйесін тиісті нәтижелі, ашық және тиімді ұйымдастырудағы мемлекеттік қызметшілер корпусының ұтымды жабдықталуының рөлі анықталды. Мемлекеттік қызметті білікті, құзыретті және кәсіби мамандармен қамтамасыз етудің кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастырудағы сипаты зерттеліп, мемлекеттік қызметшілердің бәсекеге қабілеттілігінің маңызды факторы ретінде кәсібилік мәселесі ерекшеленді. Қоғамдық құбылыстардың өзгеруіне байланысты мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне қойылатын талаптардың да өзгеру тұлпараты мен қазіргі кездегі қалыптасқан ағымдардың ерекшеліктері сипатталды. Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі мен құзыреттілігіне қатысты институттық реформалардың негізіндегі тың өзгерістер мен жаңалықтарға зерттемелік талдау жасалды.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, мемлекеттік қызметтің қағидаттары, институттық реформа, кәсіби мемлекеттік аппарат, жаңа мемлекеттік менеджмент, кәсібилік, құзыреттілік, меритократия, кадрлық жұмыс.

Мемлекеттік басқарудың заманауи теориясында мемлекеттік басқарудың тиімділігі сұрақтарына зор көңіл бөлінеді. Қазақстан тәуелсіздік алған сәтінен бастап елдің ұзақ мерзімді дамуының басты элементі ретіндегі мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру негізгі мәселелердің бірі болып келеді. Сол уақыттан бастап мемлекеттік басқаруды тиімді ұйымдастыру бойынша жүргізілген әкімшілік реформалар заманына сай сын-қатерлерге төтеп беру мен мемлекеттік қызметті тың нысандар мен әдістерге негізделе отырып, ұтымды ұйымдастыруға бағытталған.

Тиімді әрі білікті мемлекеттік аппаратты қалыптастыру бағыты мемлекеттің негізгі бағдарламалық құжаттары мен стратегиялық жоспарларында алдыңғы қатарға қойылып келеді. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан — 2050» Стратегиясында мемлекеттің жаңа саяси бағытын айқындай отырып, негізгі басымдықтардың қатарына «кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру, ...басқарушылардың заманауи әрі тиімді корпусын құру» міндетін қойып, «барлық азаматтар тең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие болатын кадрларды іріктеу мен жоғарылатудың жүйесі мемлекеттік аппарат қызметінің кәсібилігі мен ашықтығының барынша жоғары деңгейін қамтамасыз ететіндігін» анықтады [1].

2015 жылдың наурыз айындағы Елбасы Н.Ә.Назарбаевпен ұсынылған бес институттық реформаның ең негізгі бағыттарының бірі ретінде қазіргі уақыттағы сын-қатерлерге төтеп бере алатын кәсіби автономды мемлекеттік аппараттың жаңа үлгісін құру айқындалды [2]. Реформаны жүзеге асыру жөніндегі «100 нақты қадам» Ұлт жоспары кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру жолындағы жасалуы тиіс негізгі ұстанымдарды ұсынды [3].

Институттық реформалардың жүзеге асырылуының алғашқы көріністерінің бірі, 2015 жылғы 25 қарашада қабылданып, 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» жаңа Заңы мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі қағидасын жүзеге асыруға тың негіздемелерді бекітті [4].

Жоғарғы білікті, кәсіби шындалған әрі тиімді ұйымдастырылған мемлекеттік қызмет пен ұтымды басқару құрылымын қалыптастыруда ерекше орын оған жұмылдырылған адами капитал мен мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне беріледі.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев мемлекеттік қызметшіге тән болуы тиіс, елді ұтымды басқаруда қажет болатын негізгі қасиеттерді анықтап берді. Олар — жоғарғы моральдық жауапкершілік, кәсіби білім, оларды тәжірибеде оңтайлы қолдана білу, адалдық, белсенді өмір ұстанымы. Мемлекеттік қызметтегі кез келген адам өз қызметінің ерекшелігін жете түсініп, өз еліне адал қызмет етуге дайын болуы шарт.

Құбылмалы қоғамдық қатынастар мемлекеттік қызметшілерге қойылатын талаптардың да өзгеріп отыруына негіз болады. Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне де қойылатын талаптар қоғамда болып жатқан өзгерістермен тікелей байланысты екендігі белгілі. Мемлекеттік қызметшілердің кәсіби қызметін жетілдіру сұрақтары осы уақытқа дейін де аса өзекті сұрақтардың бірі болып келгендігі сөзсіз. Кеңестік дәуірдегі қалыптасып қалған әкімшіл-әміршіл жүйенің басқару дәстүрлерінен түбегейлі бастартып, басқарушылардың заманауи әрі тиімді корпусын қалыптастыруға бет бұрған кезде осы корпусты құрайтын мемлекеттік қызметшілерді даярлау мен кәсіби мамандандыру сұрақтары алдыңғы қатарға қойылады.

Ресми статистикалық мәліметтерге сүйенсек (соңғы рет бұрынғы Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігімен жүргізілген мемлекеттік қызмет кадрларының мониторингына сәйкес), Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметшілердің сандық және сапалық көрсеткіштері келесідей: 2015 ж. 1 қаңтардағы жағдайға сай мемлекеттік қызметшілердің штаттық саны 99 318 бірлікті құрайды: саяси мемлекеттік қызметшілер саны — 406 бірлік (мемлекеттік қызметшілердің жалпы штаттық санының 0,4 % құрайды); әкімшілік мемлекеттік қызметшілер саны — 98 912 бірлік (мемлекеттік қызметшілердің жалпы штаттық санының 99,6 % құрайды), олардың 513-і — «А» корпусын, 98 399 бірлігі «Б» корпусын құрайды.

Экономикалық белсенді тұрғындарға қатысты мемлекеттік қызметшілердің үлестік санына жасалған талдау Қазақстанда мұндай көрсеткіш 1,1 % көлемінде екендігін көрсетті. Бір мемлекеттік қызметшіге 171,6 азамат шақ келеді.

Мемлекеттік қызметшілердің білімдік және интеллектуалдық деңгейінің жоғарылағанын байқауға болады. Мәселен, соңғы жылдары жоғарғы білім бар мемлекеттік қызметшілердің үлесі 2010 ж. 80 %, 2013 ж. 89,3 %-дан 2015 ж. 89,7 %-ға көтерілген. Бұл көрсеткіш өте жоғары көрсеткіш болып табылады. Жұмыс өтілі 5 жылдан асқан мемлекеттік қызметшілердің үлестік саны 70 %-ды құрап (соның ішінде 5 жылдан 10 жылға дейін — 24 %, 10 жылдан жоғары — 46 %), 2013 ж. 43 %-дан 2015 ж. 57 %-ға дейінгі көрсеткіштен жоғарылағанын көрсетеді [5]. Мұның барлығы — мемлекеттік қызметке меритократия және сапалы іріктеу негізінде білікті мамандардың келетіндігінің айғағы.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі мен құзыреттілігінің қалыптасқан түрлі үлгілері соңғы уақытта мемлекеттік қызметке қатысты жаңа концептуалдық ағымдардың пайда болғандығын сипаттайды. Оның негізгі мәні басқарудың дәстүрлі бюрократиялық әдістерінен алшақ *new public management* — «жаңа мемлекеттік менеджмент» — мемлекеттік қызметшілердің кәсіби дамуына зор көңіл бөлетін кәсіби мемлекетке ауысудың қазіргі кездегі ағымының басым бағыт алуында. «Жаңа мемлекеттік басқару» тұжырымдамасының мемлекеттік менеджмент, мемлекеттік әкімшілік ету (*public administration*), мемлекеттік әкімшілік басқаруда азаматқа тұтынушы ретінде қарау сияқты қағидаларын енгізу, бірінші кезекте, сапалы мемлекеттік қызмет көрсету мен тиімді басқару үшін мемлекеттік қызметке білікті де кәсіби менеджерлердің келуіне үлкен мүмкіндіктер береді.

Қазіргі кезең — бизнес-үрдістердің ұтымды әдістерін мемлекеттік қызметке қолдану мен жеке немесе квазимемлекеттік секторларда білікті мамандарды тартуға қолданылатын кадрлық технологияларды мемлекеттік қызметке дарынды да жоғарғы білікті мамандарды жұмылдыру үшін кеңінен қолдануға бет бұрған кезең. Барлық дамыған өркениетті елдерде мемлекеттік қызметшілер корпусының 3–6 %-ның жаңартылып отыруы заңды құбылыс. Зейнетке шыққандардың, отставкаға кеткендер мен өзге де себептермен мемлекеттік қызметтен шыққандардың орнын жаңа кәсіби машықталған мамандармен толықтырып отыру кадрлық жұмыстың негізгі технологияларының бірі болып табылады.

Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі сұрақтары осы уақытқа дейін әлеуметтанушылармен, психологтармен, педагогика саласының мамандарымен зерттелгенімен, заңгерлер, саясаттанушылар мен басқару саласының, кадрлық жұмыс саласының мамандарымен тиісті деңгейде қарастырылмаған. Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне берілетін түсіндірмелер мен анықтамалар, әдетте, бір жақты түрде, бір ғылым саласының көзқарасы тұрғысын ғана (әлеуметтік-психологиялық, өнегелік, әдептік және өзге де көзқарастар) зерттеледі.

Мемлекеттің әлеуметтік, құқықтық құрылым ретіндегі сипаты мен міндеттерінің өзгеруіне байланысты мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігін кешенді түрде зерттеу қажеттіліктері туындайды. Тұжырымды негізделген, біркелкі көзқарасты қалыптастырып алмайынша, концептуалды олқылықтарды жоймайынша, ескі жүйеден қалған таптаурын сипаттамаларды жоққа шығармағанша мемлекеттік қызметшінің кәсібилігі (құрылымы, негізгі белгілері, бағалау өлшемдері) туралы дұрыс ой қалыптастыру мүмкін емес.

Кадрлық жұмысты кәсіби қамтамасыз етуде, мемлекеттік қызметшілерді іріктеу мен олардың қызметінің тиімділігін бағалауда «қызметшінің үлгісін» қалыптастыру қазіргі кезде ғалымдардың көпшілігінің назарын аударуда. Осы орайда отандық зерттеушілермен (Б.С.Абдрасилов, А.Г.Мұхамеджанова, А.Б.Майдырова және тағы басқалар [6–8]) мемлекеттік қызметтің өзекті мәселелерін зерттеу пен мемлекеттік қызметшілерді даярлау мен олардың кәсібилігін жетілдіру сұрақтары бойынша көптеген тың зерттеулер жасалып, қомақты ұсыныстар келтірілгендігін атап өтуіміз абзал.

Персоналдың кәсібилігін бағалау барысында оның тек жеке тұлғалық қасиеттерін (арнайы білімі, тәжірибесі, жеке-іскерлік, өнегелік) ғана емес, олардың мемлекеттік қызметтің қандай да бір деңгейі мен түріне сай біліктілік талаптарға сай келуі жағдайын да ескерген маңызды. Өкінішке орай, арнайы ғылыми зерттеулер мемлекеттік қызметшінің кәсіби-психологиялық үлгісін жасауға басым назар аударып, олардың тиісті біліктілік талаптарына сай келуін анықтауға тиісті көңіл бөлмейді.

Әрине, мемлекеттік қызметшінің мінсіз үлгісін қалыптастыру мүмкін емес. Осы уақытқа дейін мемлекеттік қызметшінің заманауи жағдайларға бейімделген жаңа типтік тұрпаты мен үлгісіне ғылыми жан-жақты негізделген анықтама берілген жоқ.

Жаһандану үрдістері аясында тек ұлттық жүйеде ғана емес, жалпы әлемде болып жатқан ғаламдық үрдістер әр мемлекеттің ішкі құрылымдарына зор ықпалын тигізе отырып, оларды әлемдік үлгілерге сәйкестендіру қажеттіліктерін туындатады. Демократия мәдениеті мен жаңа мемлекеттік менеджмент басқарушылық еңбек мәдениетіне деген талапты өзгертеді, оған жаңа кейіпін беріп, кәсібилік деңгейін жоғарылатады. Мұндай сипаттаманы Г.В.Атаманчук пен Н.М.Кейзеров айтқандай, «қоғамдық институттарға бет бұру, бір жағынан, нақты басқарушылық міндеттерді атқару барысында пайдалану, екінші жағынан — басқару арқылы оларды қалыптастыру, сақтау және нығайту» екендігін көреміз [9].

Мемлекеттік қызметті кәсібилендіруге одан әрі ерекше ден қойылуда. Кәсібилендіруді еңбек құрамының басқарушылық сипатының артуы, кәсіби білімдерді, дағдылар мен әдеттерді игеруге ұмтылыс, мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне деген сұраныс, олардың салыстырмалы түрдегі дербестігі, жаңа кәсіби мәдениеттің қалыптасуы ретінде анықтауға болады. Дегенмен мемлекеттік басқару органдарының алдына қойылған қызметін жетілдіру бойынша міндеттер қоғамдық үрдістердің қарқынына ілесе алмай жатады. «Басқару органдарының құрылымы мен функционалдық міндеттері елдің стратегиялық бағыттарымен анықталады. Егер мемлекеттік қызметшілер стратегия жайлы білмесе, олардың қызметінің басты мақсаты жеке қауіпсіздігі үшін сыбайластыққа көшу болып кетеді», — деп анықтаған В.И.Жуков [10].

Қазіргі қазақстандық жағдайда мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі мәселесі қызметшілер тарапынан тұрғындарға қатысты біліксіз шешімдер қабылдауы мен заңсыз әрекеттерге орын беруі салдарынан зиян көру деректерінің орын алуымен негізделеді. Сондықтан кез келген қызмет саласы болсын қызметшілердің кәсібилігін арттыру қоғамның кадрлық пәрменін дамытудың алдыңғы қатардағы мақсаты болып отыр.

М.Вебер өз кезегінде кәсіби мамандар оңтайланған әлемнің негізгі қайраткерлеріне айналады деп атап өткен болатын. Веберлік білікті маманға қазіргі заманғы адамның белгілері тән. Бір жағынан алғанда, «кәсіби маман — ұтымды әрекет етеді, себебі әлеуметтік өмірдің тиісті саласында қалай әрекет ету керектігін тек сол ғана нақты біледі» [11]. Екінші жағынан, кәсіби маман белгілі бір өмір саласында білімдер мен дағдылардың жиынтығы ретіндегі мамандықты игеріп ғана қоймай, кәсіби этика нормаларын сақтайды, қоғам алдындағы тиісті борышын өтейді.

Т.Парсонс: «Кәсіби мамандардың топтары қазіргі кездегі қоғам құрылымының жалғыз ғана ең маңызды құрамдас бөлігі болып отыр. Ол ең бірінші «мемлекетті» бұрынғы қолданған мағынасынан ығыстырып, соңғы кезде экономиканың «капиталистік» құрылымын жоққа шығара алды. Еңбек бөлінісінің капиталистік немесе социалистік жүйелерінің орнына кәсіби мамандар топтарының көптеп пайда болуы — жиырмасыншы ғасырлық қоғамның даму көрінісі», — деп жазды [12].

Сонымен қатар ол кәсіби маманды сипаттайтын нақты шарттарды анықтайды. Бірінші шарт — формалды техникалық даярлықтың болуы. Білім беру жүйесі мен білім алған тұлғалардың арасындағы байланысты қалыптастыратын институционалдық үлгі қалыптасады. Оқыту үрдісі кәсіби маман үшін интеллектуалдық қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Екінші шарт — алған кәсіби білімдерін жүзеге асыру үшін дағдылардың болуы. Үшінші шарт — кәсіби маманның құзыреттері қоғам үшін қызмет етуге мүмкіндік беретіндігіне сенімділігінің болуы [13].

Кәсіби мамандар қандай да бір биліктік ресурсқа қол жеткізген кезде әлеуметтік маңызды топқа айналады. Кәсіби билік ерекше әлеуметтік құрылымға ие. Бұл, ең алдымен, «техникалық құзыретке» негізделген. Бірақ көп жағдайда әлеуметтік мәртебесіндегі, интеллектуалдық жетістіктері мен моральдық сипаттағы артықшылықтарды белгілейді. Кез келген кәсіби маман өз қызметінің аясында басымдыққа жетуді көздейді.

Бұған қатысты бірқатар ғалымдар кәсібилікті қандай да бір қызмет аясында жоғарғы деңгейдегі кемеліне жету, шеберліктің шыңы, өз қызметін жоғарғы деңгейде атқару деп көрсетеді. Кәсібилік — тұлғаның қызметтік міндеттемелерді ұзақ уақыт бойы орындау үрдісінде туындайтын, ерекше жағдайларда күрделі кәсіби міндеттерді шешуді сапасы жағынан жаңа, тиімді деңгейде қамтамасыз ететін кәсіби, психофизикалық, психикалық және тұлғалық өзгерістердің ең жоғарғы деңгейі деп анықтауға болады. Кәсіби маманның тұлға ретінде қалыптасуы үш бағытта жүреді: 1) барлық қызмет ету жүйесі өзгереді, соның негізінде кәсіби шеберлік қалыптасады; 2) субъектінің тұлғасы өзгереді, ол кәсіби сананың тиісті элементтерінен көрініс табады; 3) субъектінің қызмет ету объектісіне ұстанымына тиесілі құрамдар өзгереді, бұл объект жайлы мәліметтерді иелену деңгейімен анықталады [14].

Ерекше әлеуметтік құрылымның өкілдері ретіндегі кәсіби мамандарға келесі белгілер тән: теоретикалық білімге негізделген дағдыларды қолдану аясында жұмыспен қамтылуы; арнайы білімі мен дағдыларының болуы; қызмет атқаруы үшін қажетті құзыреттілік деңгейінің болуы; қызметшінің мінез-құлық ережелеріне сай болуы; бекітілген қызметтік міндеттемелерін қоғам игілігіне сай атқару; кәсіби ұйымдарға мүше болу. Әдетте, кәсіби мамандардың әлеуметтік мәртебесі, дербестігі мен тәуелсіздігі, еңбек ақысы жоғары болады. Бұл ерекше мәртебе маманның қоғамға көрсететін қызметінің ерекшелігімен сипатталады.

Мемлекеттік қызметшілерді қоғамдық бағалау, кез келген санаттағы мемлекеттік қызметшінің кәсіби-өнегелік деңгейін сипаттау барысында мұндай бағалауды ескеру мемлекеттік қызметтің беделіне тікелей әсер ететін фактор болып табылады.

Т.И.Заславская мемлекеттік-басқарушылық қызметтегі төрт негізгі бағытты ерекшелеп көрсетеді:

1) саяси, бұл, ең алдымен, билік басындағы таптың (партияның) мәртебесін нығайту мен заңдастырумен тығыз байланысты. Бұған электоралды кампанияны ұйымдастыруды, билік партияларын құруды, парламенттік фракциялардың бақылауын, саяси көшбасшылардың имиджін қалыптастыруды және т.б. жатқызуға болады;

2) инфрақұрылымдық, атқару билігін қалыптастыру; басқару кадрларын іріктеу мен орналастыру; қабылданған шешімдердің орындалуын бақылау; экономикалық және өзге де қылмыстылықпен күресу және т.б.;

3) экономикалық, экономиканың мемлекеттік секторын басқару; жеке кәсіпорындар мен кәсіпкерлік субъектілерінің қызмет ету жағдайларын реттеу; бюджеттік құралдарды бөлу; негізгі материалдық-қаржылық қорларды бақылау; мемлекеттік тапсырыстарды, лицензиялар мен жеңілдіктерді анықтау және т.б.;

4) әлеуметтік, бұл — билік пен қоғам арасындағы байланысты жүзеге асыру бағыты болып жатқан ішкі жағдайды қадағалау мен талдау; қоғамдық қақтығыстар мен мәселелерді бағалау; оларды шешу бойынша іс-шараларды атқару; қоғамның әлеуметтік әлсіз топтарының мүдделерін қорғау және т.б. [15].

Аталған функцияларды жүзеге асыру үшін мемлекеттік қызметші елдің әлеуметтік жағдайын білуі; заңға бағынуы; қызметтік мүдделерін жеке мүдделерінен айыра білуі; жоғарғы біліктілікке, сыбайлас жемқорлыққа төтеп бере алатын тұрақтылық қасиетіне ие болуы тиіс. Аталған қасиеттер батыстық рационалды бюрократия талаптарына тән белгілер. Қазіргі қоғам жоғарғы білікті, тұғырлы моральдық қасиеттерге ие, қызметтік борышын сапалы орындауға жауапты мемлекеттік қызметшілерді талап етеді.

Бүгінгі күні заманауи жаһандану мен жаңғырту үрдістерінің талаптары басқарушы кадрларға, олардың кәсіби және іскерлік деңгейлеріне, жұмыс істеу мәнері мен әдісіне зор ықпалын тигізеді. Осыған байланысты басшылар мен мамандардың кәсіби деңгейі мен біліктілік талаптарын бағалаудың да рөлі артуда. Бұған қатысты қазіргі кезде көзқарастар өзгеріп, көптеген жаңа отандық және шетелдік ағымдар орын ала бастады. Солардың ішінде ең негізгі төрт ағымды ерекшелеуге болады: эмпирикалық, функционалдық, мінездемелік, кешендік.

Эмпирикалық ағымның негізін кәсіби міндеттемелерді атқару үшін басқарушы адамға қажет мінездемелердің тізімін анықтау құрайды.

Ағымдағы ғасырдың басында Ф.Тейлор мінсіз басшыға тән қасиеттерді анықтауға ұмтылыс жасап, жұмысшыларды жұмыс істеуге тек физиологиялық деңгейдегі қажеттіліктерді ынталандыруға деген түйсік қана итермелейді деген теорияны қалыптастырып берген. Оның ойынша, мұндай қасиеттерге ақыл, білім, арнайы техникалық таным, физикалық ептілік пен күш жатқызылады. «Кез келген еңбек талданып, жүйелендіріліп, оқыту барысында кез келген адамға ұсынылуы мүмкін», — деп жазды ол [16].

Басқару саласын классикалық зерттеуші А.Файоль басшыны тиісті ұйымға қажет техникалық білімі бар жақсы әкімшілік етуші ретінде сипаттайды. Оның ойынша, басшыға бұдан басқа денсаулық, физикалық күш, интеллектуалдық және ақылды парасат, өнегелілік қасиеттер, жалпы мәдениетінің жоғарғы деңгейі, басқарудың негізгі мақсаттары жайлы қажетті мағлұматты білуі сияқты қасиеттер қажет [1]. Уақыт өте келе бұл қасиеттердің тізімі ұлғая берді. Эмпирикалық ағым көп жағдайда қарама-қайшылықтарға соқтығысып отырады. Мәселен, орта буындағы басшының міндеттемелерін тиімді орындайтын жұмысшы жоғарғы деңгейдегі басшының міндеттерін атқара алмайды және т.б.

Функционалдық ағымның ерекшелігі — басшының тікелей міндеттемелерін орындауға қатысты оның еңбегінің бағаланатындығында. Мұнда басшының тиімді қызмет етуіне қажетті қасиеттер жеке мүмкіндіктер есепке алынбай анықталады. Бұл ағым біржақтылықпен сипатталады, себебі басшының жеке тұлғасын қалыптастыратын жеке-психологиялық қасиеттері ескерілмейді.

Жоғарыда аталған екі ағымнан бөлек *мінездемелік ағым* басшы немесе маманның жеке тұлғасына сай психофизиологиялық қасиеттерін психологиялық диагностика арқылы зерттеу мен анықтауға негізделеді. Нәтижесінде басшының ұйымдастырушылық қасиеттерінен бастап, білімі, зейіні, құзыреттілігі мен әдетіне дейінгі мінездемелік сипаттамалар тізімі жасалады. Бұл ағымның үлкен кемшілігі — ағымның негізін салушылар білікті басшыны сипаттайтын жалпылама, нақты емес, тиісті қызмет ету санатына қатысты ерекшеленбеген мінездемелер берген.

Бұдан басқа, басшының жеке тұлғасы оның қызметінен алшақтатылып зерттеледі. Сондықтан басқару психологиясы сияқты ғылым саласының пайда болуы тұлғаның жеке бас ерекшеліктері мен оның қызметі арқылы зерттеуге мүмкіндіктер туғызды. Басқару аппаратында лауазымға ие болатын тұлғаларға қатысты талаптарды қалыптастыру барысында олардың қызметінің нақты шарттары; басқару объектінің ерекшеліктері; өңделетін ақпараттың сипаты мен көлемі; қабылданатын шешімдердің бағыты мен сипаты; қызмет ету нысаны және т.б. толықтай ескерілуі тиіс.

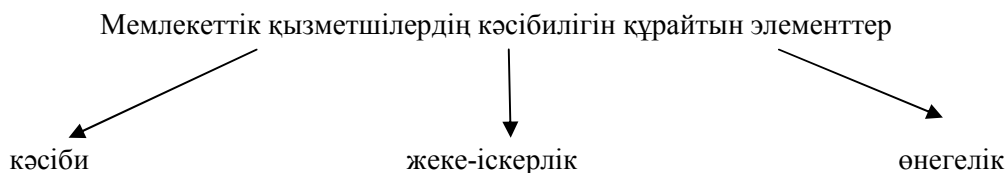
Тиісті басқарушылық буындардың негізгі міндеттері мен функцияларын зерттеумен толықтырылған мұндай ағым түрлі санаттағы мемлекеттік қызметшілерге қойылатын кәсіби құзыреттілік, жеке-психологиялық, әлеуметтік талаптардың кешенін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, басқару кадрларының кәсіби деңгейін анықтаудың негізін жоғарыда аталған ағымдардың барлық жағымды жақтарын біріктірген *кешендік ағым* құруы керек.

Бүгінгі күнгі қазақстандық мемлекеттік қызметшіге қатысты оның қызметінің барлық ерекшеліктерін (мемлекеттік органның функциясына, орталық немесе жергілікті органда жұмыс істеуіне қарай) ескере отырып, кәсібінің үлгісін қалыптастыру мен осы үлгіге сәйкес мемлекеттік қызметшіге қойылатын қасиеттерді сипаттау өте күрделі мәселе. Әсіресе үш элементтің:

- мемлекеттік қызметшінің кәсіби маман ретінде қалыптасуының;
- кәсіби-тұлғалық қасиеттерінің дамуының;
- мемлекеттік қызметшілердің арнайы әлеуметтік-кәсіби топ ретінде қалыптасуының бірлігін қалыптастыру өте қиын.

Жоғарыда аталғандардың негізінде *мемлекеттік қызметшінің кәсібилігін* қызметшінің мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқаруға қабілеттілігі ретінде анықтауымызға негіз бар.

Мемлекеттік органның қызметінің тиімділігін бағалау барысында мемлекеттік қызметшілердің біріктіру қасиеттерінің құрылымы ескеріледі (1-сур.).

1-сурет. Мемлекеттік қызметші қасиеттерінің құрылымы (автормен құрастырылған)

Мемлекеттік қызметшілердің кәсібилік деңгейіне арналған көптеген еңбектер, өкінішке орай, олардың кәсібилік деңгейіне баға беруде жеке-тұлғалық деңгеймен шектеледі. Тіпті ең дарынды деген тұлғалардың сапалық жиынтығы тұтастай мемлекеттік аппараттың кәсібилік деңгейінің жоғарылауына толықтай қол жеткізбейді. Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін бағалауда оның сандық сипаты емес, нақты органға тиесілі функцияларды жүзеге асыру үшін түрлі адамдардың түрлі қасиеттерін ұтымды жұмылдыра алу деңгейі ескеруі тиіс.

Бұдан басқа басқарудың тиімділігін арттыру, менеджменттің заманауи ағымын қалыптастыру саласында әлем таныған сарапшы И.Адизестің мінез-құлық теориясының орны ерекше екендігін атап өткен жөн. И.Адизес әдістемесі бойынша ұтымды басқару жүйесін қалыптастыруда адами ресурстарды тиімді қолдана білудің әдістері қолданылуы қажет. Оның ойынша, мінсіз басшы болмайды. Басшы жалғыз өзі ұйымды оңтайлы басқаруға қол жеткізе алмайды. Сондықтан тиімді басқару үшін дарынды қызметкерлерді жұмылдырып, бәсекеге қабілетті басымдыққа ие болу арқылы ғана көшбасшылыққа жетеді [17].

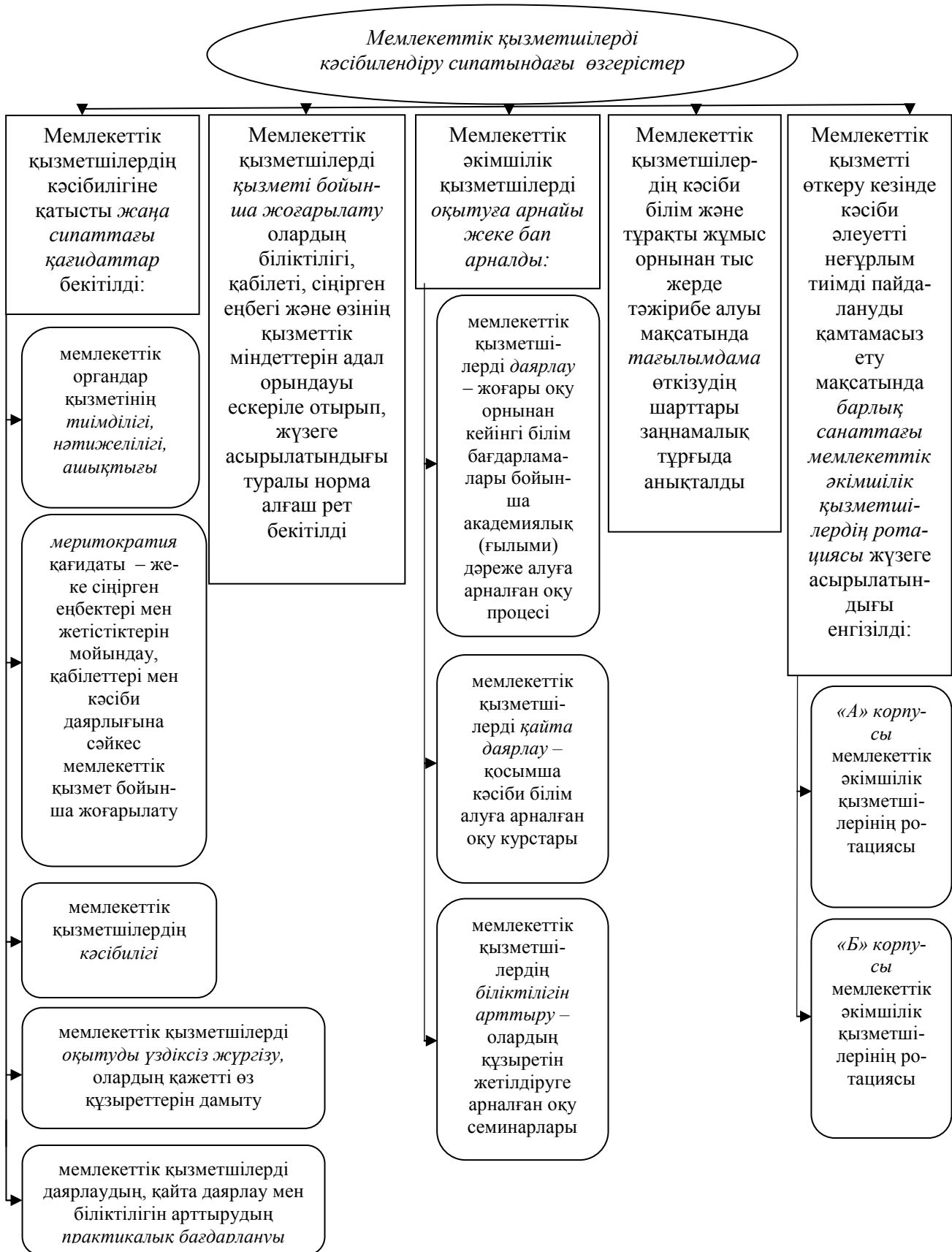
И.Адизеспен ұсынылған әдістемені [18] тек корпоративтік құрылымдарда ғана емес, мемлекеттік органдардың да қызметінде қолдануға мүмкіндік бар екендігін және оны Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының қызметін ұйымдастыруда қолданудың тетіктерін: жаңа тұрпаттағы басқарушыларды дайындауда тек бір басшыны ғана дайындауға емес, топтық басшылықты жетілдіру бағыттарын енгізу. Белгілі бір мемлекеттік орган мен мемлекеттік қызметшілердің қызметіне И.Адизес әдісі бойынша мониторинг жүргізуді бүгінгі күнгі қазақстандық экономист-ғалым А.Б.Майдырова анықтап берді [8].

Қазіргі кезде елде жүргізіліп отырған институттық, тұғырлы реформалар тиімді кадрлық технологияларды қалыптастыруға, мемлекеттік қызметке кірудің ашық және оңтайлы жүйесін ұйымдастыруға, мемлекеттік қызметшілердің кәсіби дамуын үздіксіз жүргізуге, қызмет нәтижелері мен ынталандыру жүйесінің арасындағы тұрақты байланысты жетілдіруге бағытталған.

Осы орайда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» жаңа Заңымен енгізілген тың жаңалықтар тұрғындардың мемлекеттік қызметке кіру мен қызметі бойынша жоғарылауда біліктілігі, қабілеті, сіңірген еңбегі және өзінің қызметтік міндеттерін адал орындауы ескерілетіндігіне сенімін арттыруға бағытталған (2-сур.).

Әрине, қандай да елдің қандай да бір мемлекеттік қызметшісін қаншалықты білікті болғанымен де, абсолютті түрде білікті деу қиын. Тіпті нағыз білікті басшы болса да заман талаптарының өзгеруіне, ақпараттық ағымның толастамауына қарай тәжірибеде қалыптасқан білімдерін үздіксіз жетілдіріп, өз қызметіне жүйелі білімдік қолдау көрсетіп отыруды қажет етеді.

Халықаралық сарапшылардың көзқарастары бойынша, мемлекеттік қызметтің қазақстандық үлгісіне қатысты реформалардың нәтижесінде Қазақстан Республикасы заманауи үрдістерді ескере отырып, үздік халықаралық тәжірибелерге сәйкес келетін мемлекеттік қызмет жүйесін қалыптастыра алады. Қазірдің өзінде мемлекеттік қызметтің қазақстандық үлгісі аймақтағы үздіктердің қатарында. БҰҰ Даму бағдарламасымен бірлесе отырып, Орталық Азия және ТМД елдері үшін мемлекеттік қызмет саласында білім және тәжірибемен айналысу бойынша аймақтық ХАБ-тың Қазақстанда орналасуы — осының көрінісі.

2-сурет. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Заңындағы мемлекеттік қызметшілерді кәсібилендіруге бағытталған жаңалықтар ([4] Заңның негізінде автормен құрастырылған)

Қазақстандық мемлекеттік қызметті реформалаудың қарқыны мемлекетті басқаруға құзыретті де бірегей, қоғам алдындағы жауапкершілігін толық сезінетін адамдардың қажеттілігімен қатар жүруде. Мемлекеттік қызметтің мансаптық үлгісіне көшу білікті мамандардың мемлекеттік қызметте мансаптық көтерілуіне тікелей мүмкіндіктерге жол ашпақ. Бұдан былай мемлекеттік қызметші төменгі лауазымнан бастап қызметі бойынша жоғарылап, кезең кезеңімен билік деңгейлеріне өту арқылы өзінің кәсіби деңгейін жетілдіреді.

Институттық реформалармен анықталған мемлекетті басқарудың тиімді тетіктері елдің жалпы алғандағы бәсекеге қабілеттілігінің артуына, Қазақстанның дамыған 30 мемлекеттің қатарына енуіне ықпал ететіндігі сөзсіз. Сол себептен мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігіне қойылатын талаптар мен барлық мемлекеттік қызмет жүйесіне қойылатын талаптармен барабар. Мемлекеттік басқарудың тиімді, ашық және нәтижелі жүйесіне тек білікті де құзыретті корпусты қалыптастыра отырып қана қол жеткізуге болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 «Қазақстан — 2050» Стратегиясы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14 желтоқсан 2012 ж. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.
- 2 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бес институттық реформасы (11.03.2015 ж. жарияланған). — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.nurotan.kz>.
- 3 Н.Назарбаевтың бес институттық реформасын жүзеге асыру бойынша «100 нақты қадам» Ұлт жоспары (20.05.2015 ж. жарияланған). — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz>.
- 4 2015 жылғы 25 қарашада қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» № 416-V Заңы. — «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz>.
- 5 Мониторинг состояния кадров государственной службы Республики Казахстан. — Официальный сайт Национального бюро по противодействию коррупции Министерства государственной службы Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://anticorruption.gov.kz>.
- 6 Абдралиев Б.С. Новые подходы к профессионализации государственной службы (доклад на Ежегодном собрании сети школ управления ОЭСР, 6 июня 2015 г.) // Государственное управление и государственная служба. — Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2015. — № 3. — С. 9–16.
- 7 Мухамеджанова А.Г. Совершенствование системы подготовки государственных служащих: зарубежный опыт // Государственное управление и государственная служба. — Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2009. — № 1. — С. 118–124.
- 8 Майдырова А.Б. О методологии и методике эффективного менеджмента И. Адизеса // Государственное управление и государственная служба. — Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2015. — № 2. — С. 173–176.
- 9 Атаманчук Г.В., Кейзеров Н.М. Культура решений менеджмента. — М.: Изд-во РАГС, 1995. — 36 с.
- 10 Жуков В.И. Россия в глобальном мире: философия и социология преобразований. — 2-е изд. перераб. и доп.: в 3-х т. — Т. 1. Россия на рубеже тысячелетий: социология экономики и политики (1987–2005). — М.: Изд-во РГСУ, 2007. — 376 с.
- 11 Лукаш О.В. Социология профессиональных групп: определение понятий // Профессиональные группы интеллигенции / Отв. ред. В.А.Мансуров. — М.: Изд-во Ин-та социологии РАН, 2003.
- 12 Parsons T. Professions // International Encyclopedia of the Social Sciences, XII. — New York: Macmillan and the Free Press, 1968. — P. 536.
- 13 Parsons T. The Professions and Social Structure // Essays in Sociological Theory (Revised Edition). — New York: The Free Press, 1966. — P. 36.
- 14 Игнатов В.Г., Белолипецкий В.К. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность: учеб. пособие. — Р. н/Д.: МарТ, 2000. — 256 с.
- 15 Заславская Т.И. Современное российское общество: социальный механизм трансформации. — М.: Дело, 2004. — С. 230–231.
- 16 Тейлор Ф.У. Научная организация труда. — 2-е изд. — М., 1925. — 348 с.
- 17 Fayol H. Administration Industrielle et Generale, 1916. Анри Файоль. Общее и промышленное управление / Пер. на русс. яз. Б. В.Бабина-Кореня. — М., 1923 // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 28.08.2012. — [ЭР]. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>
- 18 Адизес И.К. Идеальный руководитель. Почему им нельзя стать и что из этого следует. — М.: Альпина Паблишер, 2011. — С. 272.

К.К.Садыкова

Профессионализм как важнейший фактор современной конкурентоспособности государственных служащих

В статье рассмотрены актуальные вопросы совершенствования системы государственной службы в условиях современных общественных процессов. Определена роль корпуса государственных служащих в формировании результативной, эффективной и открытой системы государственной службы. Дан анализ особенностям обеспечения профессионального государственного аппарата квалифицированными, компетентными и профессиональными кадрами. Раскрыта сущность профессионализма как важнейшего фактора современной конкурентоспособности государственных служащих, исследованы современные подходы и тенденции в формировании их профессионализма. Выявлены особенности новелл, касающихся профессионализма и компетентности государственных служащих в свете современных институциональных реформ.

К.К.Sadykova

Professionalism as the most important factor of modern competitiveness of public servants

In article topical issues of improvement of system of public service in the conditions of modern public processes are considered. The role of the case of public servants in formation of productive, effective and open system of public service is defined. The analysis is given to features of providing professional government by the qualified, competent and professional shots. Also in article the essence of professionalism as most important factor of modern competitiveness of public servants reveals. The author investigates modern approaches and tendencies in formation of professionalism of public servants. Features of the short stories concerning professionalism and competence of public servants in the light of modern institutional reforms are revealed.

References

- 1 Strategy «Kazakhstan – 2050». *A new political policy of the taken place state. Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev to the people of Kazakhstan*, December, 14, 2012, [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz>
- 2 *5 institutional reforms of the President of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev*, [ER]. Access mode: www.nurotan.kz.
- 3 *The plan of the nation — 100 steps on realization of five institutional reforms of N.Nazarbayev* (it is publ. 20.05.2015), [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz/>
- 4 *The law of the Republic of Kazakhstan «About public service of the Republic of Kazakhstan»*, of November, 25, 2015 // Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan of «Adilet», [ER]. Access mode: adilet.zan.kz.
- 5 *Monitoring of a condition of shots of public service of the Republic of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: anticorruption.gov.kz/
- 6 Abdrasilov B.S. *New approaches to professionalizing of public service (the report at Annual meeting of a network of schools of management of OECD, on June 6, 2015)*, Public administration and public service, Astana: Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2015, 3, p. 9–16.
- 7 Mukhamedzhanova A.G. *Improvement of system of training of public servants: foreign experience, Public administration and public service*, Astana: Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2009, 1, p. 118–124.
- 8 Maydyrova A.B. *Public administration and public service*, Astana: Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2015, 2, p. 173–176.
- 9 Atamanchuk G.V., Keyzerov K.M. *Kultura of solutions of management*, Moscow: RAGS, 1995, p. 36.
- 10 Zhukov V.I. *Russia in the global world: philosophy and sociology of transformations*: in 3 vol., 1. Russia at a turn of the millennia: sociology of economy and policy (1987–2005), Moscow: RGSU publ., 2007, p. 376.
- 11 Luksha O.V. *Professional groups intellectuals*, edit. V.A.Mansurov, Moscow: Publishing house of Institute of sociology of the Russian Academy of Sciences, 2003.
- 12 Parsons T. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, XII, New York: Macmillan and Free Press, 1968, p. 536.
- 13 Parsons T. *Essays in Sociological Theory (Revised Edition)*, New York: Free Press, 1966, p. 36.
- 14 Ignatov V.G., Belolipetsky V.K. *Professional culture and professionalism of public service: context of history and present: manual*, Rostov-on-Don: MarT, 2000, p. 256.
- 15 Zaslavskaya T.I. *Modern Russian society: social mechanism of transformation*, Moscow: Business, 2004, p. 230, 231.
- 16 Taylor F.U. *Scientific organization of work*, 2 edition, Moscow: Delo, 1925. p. 348.
- 17 Fayol H. *Administration Industrielle et Gūnūrale*, 1916. Henri Faillol. General and industrial department. Translation in to Russian: B.V.Babin-Koren, Moscow, 1923, Electronic publication: Center of humanitarian technologies, 28.08.2012, [ER]. Access mode: gtmarket.ru/laboratory/basis/5783.
- 18 Adizes I.K. *Ideal chief. Why they can't become and that from this follows*, Moscow: Alpina Publisher, 2011, p. 272.

Ә.Ә.Кенжебаева, М.Б.Қадырова

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана
(E-mail: Aliya.Kenzhebaeva@apa.kz)

Мемлекеттік басқарудағы тиімділікті басқару механизмін жүзеге асырудың шетелдік тәжірибесі

Авторлар дамыған мемлекеттердегі мемлекеттік басқару ерекшеліктерін қарастырған. Мемлекеттік органдардағы басқару тиімділігінің негізгі түрлері көрсетілген. Мемлекеттік шығындардың тиімділігін басқарудың құралы ретінде бюджеттеудің тәжірибесіне жетілдіру бойынша көп көңіл бөлінген. Мемлекеттік басшылықтың жұмысын жетілдіру әдістері ұсынылған: бенчмаркинг, реинжиниринг, жобаларды басқару, стратегиялық басқару, ұйымдастырушылық даму.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, тиімділікті басқару, бюджеттеу, мемлекеттік қызмет, жаңа мемлекеттік менеджмент.

Мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру бұл тек мемлекеттік мекемелердің құрылымы мен штатын өзгерту ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік органдардың өкілеттігін қайта қарау, осы өкілеттіктері мен қызметтерін іске асыру тетіктерін жетілдіру болып табылады. Алайда, мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру мәселелері қоғамға маңызды және қажетті мемлекеттік қызметтерді ескере отырып шешілуі тиіс. Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігі оның бақылауындағы салалардың көптігіне емес, елдегі қоғамдық мүдделердің сақталуына, саяси және құқықтық механизмдердің нәтижелілігіне байланысты.

Мемлекеттік басқару тиімділігінің мәселелері көптеген отандық және шетелдік зерттеушілердің үнемі назарында. Бұл жаһандану жағдайында мемлекеттің шешетін міндеттері көбейіп, күрделіленуіне байланысты.

Шет мемлекеттері тиімділік мәселелерін шешудің теориясы мен практикасын зерттеуде мол тәжірибе жинақтаған және бұл Қазақстан үшін де үлкен қызығушылық тудыруда.

Тиімділікті басқару тәжірибесі (сондай-ақ нәтиже бойынша басқару деп те атайды) Жаңа мемлекеттік менеджмент (ЖММ) атауымен белгілі болған мемлекеттік басқарудағы жаңа тәсілдемелердің дамуынан бастау алады. Бұл тәжірибе ең алғаш рет 1980 ж. экономикасы жоғары дамыған бірқатар елдердің (Жаңа Зеландия, Австралия, Ұлыбритания) мемлекеттік секторын реформалауда қолданылды. АҚШ-та тиімділікті басқару тәсілдемесі Д.Осборн мен Т.Гэблердің кітабы (Osborne, Gaebler, 1992) шыққан соң кең танымал болып, басқа елдерде де белсенді енгізіле бастады. Жаңа қоғамдық басқарудың пайда болуы мемлекеттік сектордың рөлі мен оның тиімділігіне, сондай-ақ мемлекеттік мекемелердің жұмысы және олардың қызмет көрсету сапасына қойылатын талаптарына көзқарастардың өзгеруіне байланысты болды. ЖММ негізінде мемлекеттік және жеке ұйымдардағы басқару тетіктерінің ұқсастығы және нарық қағидаттарын енгізу арқылы мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру мүмкіндігі туралы тұжырымдама жатыр.

ЖММ қағидаттарына сәйкес мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру факторларына мыналар жатады: мемлекеттік аппаратты бюрократиядан арылту, болжау, стратегиялық талдау, қажеттіліктерді бағалау, нәтижелерді жоспарлау және осы нәтижелерге қол жеткізу үшін іс-шаралар мониторингі қызметтерін жүзеге асыру; талдау, нәтижелерді бағалау және іс-әрекеттерді үйлестіру функцияларын нығайту және оқшауландыру, оларды жоғары басқару деңгейіне шоғырландыру; бөлімшелерді жинақтау қағидаттарын формалды (командалар, комитеттер және жұмысшы топтары) емес, біліктілік критерийі негізінде өзгерту; жұмысты бағалау, ынталандыру және персоналды бақылау жүйесін өзгерту; сыйақы беру жүйесін өзгерту, сыйақының жұмыс нәтижесіне тәуелділігін орнату; соңғы нәтижеге бағытталмаған жұмыстар мен операциялар түрлерін қайта қарастыру немесе қысқарту және тағы сол сияқтылар.

Осылайша, нәтиже бойынша басқару тұжырымдамасы 1980–1990 жж. экономикасы жоғары дамыған елдерде белсенді енгізілген Жаңа мемлекеттік менеджмент теориясы мен практикасынан туындады [1–3].

Қазіргі заманғы мемлекеттік басқару тиімділігін бағалаудың шетелдік тәжірибесін талдай отырып, мемлекеттік басқару саласындағы реформалардың мониторингі үшін халықаралық ұйымдар қолданатын шартты түрде екі негізгі тәсілдемені бөліп қарастыруға болады.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) СИГМА бағдарламасы [4] шеңберінде қалыптастырылған тәсілдемесінің мәні келесі салалардағы реформалардың бастапқы деңгейімен салыстырғандағы дамуын бағалауда жатыр:

- мемлекеттік қызмет;
- саясатты қалыптастыру мен оны жүзеге асыруды басқару;
- мемлекеттік шығыстарды басқару;
- халықаралық қаржы операцияларын бақылау;
- сыртқы аудит;
- мемлекеттік сатып алулар.

Шет елдерде тиімділікті кең және тар мағынада қарастырады. Кең мағынада тиімділікті белгілі бір мемлекеттің әлемдік масштабтағы орны мен рөлі ретінде қарастырады. Мемлекеттің даму деңгейі неғұрлым жоғары және экономикалық қуаттылығы неғұрлым мықты болса, сол елдегі мемлекеттік басқару жүйесінің соғұрлым тиімді деп айтуға болады. Кей жағдайда тиімділіктің көрсеткіші ретінде әлеуметтік-экономикалық реформалау мен экономикалық даму қарқынын қарастырады. Дүние жүзінде көп уақыт бойы жас «Азия жолбарыстары» феномені туралы айтылды. Оңтүстік Корея тәжірибесі әлеуметтік-экономикалық саладағы реформалау тиімділігінің және дамымаған елден әлемнің он бес жетекші экономикасының біріне айналуының ең жарқын мысалдарының бірі болып табылады [5, 6]. Сондай-ақ қазіргі таңда Үндістан, Бразилия, Қытай сияқты елдер де осындай бағытты ұстанып отыр. Тарихи қысқа мерзімде жедел экономикалық дамуға қол жеткізу мемлекеттік басқарудың сапа белгісі болып табылады. Егер мемлекет белгілі бір көрсеткіштер бойынша әлемнің жетекші он немесе жиырма елінің қатарына енсе, онда оның мемлекеттік саясаты мен мемлекеттік басқару тиімділігі туралы айтуға болады. Басқару тиімділігінің жалпы көрсеткіштеріне мемлекеттің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі, демографиялық көрсеткіштердің динамикасы [7], халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасы [8] және тағы басқалар жатады. Сонымен қатар әр басқару саласында айрықша көсеткіштер де қарастырылады: саяси, әлеуметтік, экономикалық және т.б.

Шетелдік тәжірибені зерттеу барысында экономиканың мемлекеттік сектор субъектілерінің тиімділікті басқару модельдерін қолдану ерекшеліктері айқындалды. Практикалық тұрғыда АҚШ тәжірибесі қызығушылық тудырады. Мұнда мемлекеттік реттеу арқылы бизнес ұйымдарына табысты қызмет ету үшін қолайлы жағдай жасалған. АҚШ мысалында мемлекеттік сектор қызметінің халықаралық ынтымақтастыққа бағдарлануы мен оған қажетті факторларды қалыптастырудағы мемлекеттің ролін зерттеуге болады. АҚШ пен көптеген Батыс Еуропа елдерінің негізгі айырмашылығы — мемлекеттің тауарлар мен қызмет көрсетулерді өндірісіндегі шектеулі орын алатынында [9]. АҚШ-тың мемлекеттік секторының қызмет етуінің маңызды қағидаты — жеке меншік бизнеске бәсекелестік тудырмау үшін мемлекеттік ұйымдар өндірістік қызметпен айналыспайды. Екінші жағынан, мемлекет жеке сектордың көзқарасы бойынша аз тиімді, бірақ жалпы экономиканың қызметіне қажетті салаларда болады. Меншік субъектілеріне байланысты федералды меншік, штаттар үкіметінің меншігі, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының меншігі болып бөлінеді. Құрама Штаттарда жергілікті билікке білім мен мемлекеттік білім беру мекемелерінің (бастауыш және орта мектептер, колледждер) қызметіне жауапкершілік жүктеледі. Электр энергиясын жеке фирмалар да, мемлекеттік компаниялар да өндіреді. АҚШ-та мемлекеттік және жеке кәсіпорындардың арасында онша нақты айырмашылықтары жоқ. Мемлекет фирманың 50 %-дан артық капиталын иемденсе де, оған жеке компания ретінде қызмет етуге мүмкіндік береді [10].

Әрбір өнеркәсібі дамыған елде мемлекеттік экономика секторын және мемлекеттік кәсіпкерлікті қалыптастырудың өзіндік ерекшелігі бар. Батыс Еуропа елдерінде мемлекеттік кәсіпорындарды анықтайтын бірыңғай критерий жоқ. Бір елде бұл капиталдағы үлес болып табылса, басқа елде ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан, шешуші дауыс құқығы болып табылады.

Германияда мемлекеттік корпорациялардың үш түрі бар [11, 12]:

- өз қызметін еркін нарықтық сұраныс-ұсыныс механизмі негізінде жүзеге асыратын жеке құқық кәсіпорындары (акционерлік қоғамдар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер);
- қоғамдық-құқықтық қызмет атқаратын, экономикалық тұрғыда дербес кәсіпорындар, бірақ олар қадағалаушы министрліктің бақылауында болады;
- «меншікті» кәсіпорындар, олар бюджет балансында тұрады немесе министрліктің құрамына кіреді (федералды үкіметтің меншігі).

Мемлекеттік шығындарды басқару бюджеттік саясаттың маңызды бөлігі болып табылады және ол көбінесе бюджеттік процестің жағдайына, бюджет шығыстарын жоспарлау, бекіту және орындау тәртібіне байланысты болады. Сонымен, бюджеттеу практикасын жетілдіруді мемлекеттік шығындардың тиімділігін арттырудың құралы ретінде қарастырған жөн. Дегенмен, қолданыстағы бюджеттік басқару жүйесін түбегейлі қайта құрылымдамай, бюджет шығыстарының құрылымын өзгерту және оны стратегиялық даму басымдылықтарына сәйкес оңтайландыру мүмкін еместігі анық. Себебі қалыптасқан бюджеттік жоспарлаудың шығыстар жүйесі елдің мемлекеттік шығыстарды басқару саласындағы қажеттіліктеріне жауап бермейді. Нәтижеге бағдарланған бюджеттеу (НББ), немесе бағдарламалы-мақсатты бюджеттеуді, енгізу тек бюджеттік процестің барлық кезеңдерінің мазмұнын өзгертіп қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттік шығыстарды басқару концепциясын өзгертеді. Оның мәні — нақты бір нәтижеге қол жеткізу мақсатында бюджет ресурстарын бюджет қаражаттарының әкімшісі мен бюджеттік бағдарламалар арасында бөлу.

Әлемдік тәжірибеде НББ табысты қолданылып келеді. НББ саласында ең алғаш қадам басқан АҚШ, Жаңа Зеландия, Австралия, Нидерланд, Ұлыбритания және Швеция. Кейін нәтижеге бағдарланған бюджеттік жоспарлауға Франция мен Германия да ауысты.

АҚШ-тың нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді енгізу тәжірибесі келесідей Қазақстанға да бағалы болуы мүмкін қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

1. Бағдарламалы-мақсатты бюджеттеу — мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттырудың мықты құралы. Тәжірибе көрсеткендей, бюджеттік процесті қозғамай, тек басқару жүйесін ғана жетілдіру мемлекеттік шығыстардың тиімділігін арттыру мүмкін емес.

2. АҚШ тәжірибесі мемлекеттік бюджет дефициті қауіпті ауқымда болған қаржылық қиындықтар кезінде бағдарламалы-мақсатты бюджеттеуді қолдануға мәжбүрлейтінін көрсетті. Бұл тұжырымдама қазіргі таңда Қазақстан үшін өзекті болып отыр.

3. Бағдарламалы-мақсатты бюджеттеудің барлық негізгі әдістері жеке бизнестің басқарушылық қағидаттарына негізделген (миссия мен стратегия қалыптастыру, әлеуметтік және экономикалық тиімділіктің индикаторларын қолдану, тәуекелдерді ескеру және т.б.). Сонымен, бағдарламалы-мақсатты бюджеттеуге көшу үшін әкімшілік басқару әдістерін қолданудан шаруашылық қызметті басқару қағидаттарын қолдануға ауысу керек.

4. Жеке бизнестің құралдарын мемлекеттің қызметіне енгізу көптеген қиындықтарға тап болады. Себебі мемлекеттік министрліктер мен жеке фирмалардың ауқымы әр түрлі болады және мемлекеттік қызметкерлер мен жеке компаниялардың менеджерлерінің қызығушылықтары сәйкес келмейді.

5. Көрсетілген қиындықтар Қазақстан үшін де бағдарламалы-мақсатты бюджеттеуді бір уақытта барлық министрліктерге енгізуге кедергі болуы мүмкін. Өйткені мемлекеттік аппарат тым үлкен, шығыстар уәкілеттігі билік деңгейлері арасында нақты бөлінбеген. Мұндай жағдайда бағдарламалы-мақсатты бюджеттеуді біртіндеп енгізіп, жаңа технологияларды қалыптасқан бюджет практикасына бейімдеген жөн.

Канадада неғұрлым басымды және тиімді бағдарламаларға міндетті қаржы бөлу механизмі қолданылуда. Ол келесі механизммен жұмыс істейді. Барлық федералды министрліктер, агенттіктер мен корпорациялар бюджет туралы заңды орындау барысында жыл сайын тікелей бағдарламалық шығыстар бойынша стратегиялық баяндама (*strategic reviews*) жасауға міндетті.

Ұлыбританияда департаменттердің қызметі нәтижесі үшін бағдарламалық бюджеттің орындалуын бағалайтын көрсеткіштер жүйесі кеңінен қолданады. Алғашында, 1990 ж. аяғында, мақсатты көрсеткіштерді (600 жуық) енгізді және олардың көбісі түпкілікті нәтижеге арналған болатын. Қазіргі уақытта көрсеткіштердің жалпылама үш түрі қолданылады: шығыстар (*inputs*), өндіру (*outputs*), нәтижелер (*outcomes*). Шығындар көрсеткіштері бағдарламалық шараларға жұмсалатын ресурстар жайында, өндіру көрсеткіштері шығарылған өнім мен көрсетілген қызметтер бойынша, нәтиже көрсеткіштері қоғамға арналған бағдарламалық шаралардың ұзақ әсері жайында ақпарат береді.

Сонымен, шет мемлекеттердің тәжірибесін зерттей отырып, мемлекеттік басқарудағы тиімділікті басқару механизмінің сипаттамасын анықтау мүмкін болды (сур. қара).

Сурет. Мемлекеттік басқаруды тиімді жүргізу механизмінің сипаттамасы

Маңызды әлеуметтік және экономикалық өзгерістерді өткізу мемлекеттік басқару сапасын арттырусыз мүмкін емес. Бұл жағдайдың басты міндеттеріне мемлекеттік мекемелердің басшыларына иелігіндегі бюджет қаражатын қолдануда, тактикалық және жедел мақсаттарды анықтауда, кадр саясатын жүргізуде және тағы басқаларда еркіндік беруді жатқызуға болады.

Мемлекеттік басқару аппаратын жандандыру кез келген үкіметтің тұрақты қызметтерінің қатарына жатады. Бұл жерде мемлекеттік аппараттың жүйелі қызметтерін зерттеу; мемлекеттік аппараттың тиімділігін жоғарлату; әкімшілік іс-шараларды жетілдіру; мемлекеттік басқару органдары мен азаматтардың арасындағы қатынастардың дамуы жатқызылады. Нәтижесінде әкімшілік саясатты қалыптастыру, дайындау және ұйымдастыру жүйелерінің құрылуы көзделеді. Олардың құрамына стратегияны дайындайтын саяси институттар, инфрақұрылыммен қамтамасыз ететін жергілікті атқарушы органдар (ғылыми-ақпараттық орталықтар, оқыту мекемелері, кәсіби ассоциациялар және т.б.) жатады.

Сонымен, дамыған мемлекеттерде мемлекеттік басқарудың тиімділігінің жүзеге асырылуы механизмі келесі салаларда жүзеге асырылады:

- жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік институттармен және жоғарғы атқарушы билік органдарымен байланысы горизонтальді және вертикальді түрде жүргізіледі;
- аймақты және жергілікті атқарушы биліктер қатарында, олардың жұмысын бақылау және ұйымдастыру жүйесінде;
- басқару жүйесі және әдісі, әкімшілік іс-шаралар және үрдістер;
- мемлекеттік қызмет және кадрлар дайындау саясаты;
- мемлекеттік қаржыны басқару және бюджеттің орындалуы.

Мемлекеттік аппаратты басқару бағыттары бойынша шетелдік іс-тәжірибенің ағымдары Қазақстанда қолданылу үшін, ең алдымен, алдын ала сараптама жұмыстарының жүргізілуі арқасында ғана тексерілуі мүмкін, сонымен қатар келесі белгілерге байланысты болады: қазақстандық ортаға және мәдениетке бекіну жұмыстары, кең таралымда қолдану қызметтері, тиімділігі және нәтижелігі, инновациялық әлует, қоғамның және әлеуметтік ортаға бейімделуі.

Бұл зерттеу Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің ғылыми-зерттеу жұмыстары бойынша мемлекеттік тапсырма негізінде «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік органдардың қызметі тиімділігін бағалау жүйесін институционалдау» тақырыбында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Гусарова М.В., Овчинникова М.А. Управление по результатам в системе государственного управления в России: подходы и результаты реформирования за последние 10 лет // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2014. — № 1. — С. 98–126.
- 2 Андрианов В. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления. История и современность. — 2-е изд. — М.: Волтерс Клувер, 2011. — 278 с.
- 3 Озорнина Ю.П. Взаимосвязь экономической и социальной эффективности государственного управления // Государство, политика, социум: вызовы и стратегические приоритеты развития: Сб. ст. междунар. конф. (Екатеринбург, 26–27 ноября 2009 г.). — Ч. 2 / Сост. И.Д.Тургель. — Екатеринбург: УрАГС, 2009. — С. 258–260.
- 4 Программа работы центра по сотрудничеству со странами, не являющимися членами ОЭСР для России, в 2000 г. — [ЭР]. Режим доступа: www.oecdmoscow.org/.../tusfeder/5/9/sigma.htm. (дата обращения: 02.09.2009).
- 5 Гладков И.С. Опыт антикризисного управления в Республике Корея // Менеджмент в России и за рубежом. — 2006. № 5. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.mevriz.ru/annotations/2006/5/>.
- 6 Савичев Д. Экономический рост Республики Корея: новый подход // Власть. — 2012. — № 4. — С. 150, 151.
- 7 Костина Н.Б., Озорнина Ю.П. Эффективность деятельности органов государственной власти как фактор обеспечения безопасности и воспроизводства населения // Соц.-психол. вопр. формирования ценностей самосохранительного поведения и преемственность поколений: сб. науч. ст. / Под ред. Б.Ю.Берзина. — Екатеринбург, 2011. — С. 74–82.
- 8 Озорнина Ю.П. Эффективность государственного управления социальной сферой: опыт социологического исследования // Науч. вестн. Урал. акад. гос. службы. — 2011. — № 4 (17). — С. 20–30.
- 9 Аткинсон Эн.Б. Лекции по экономической теории государственного сектора: учеб. пособие / Э.Б.Аткинсон, Д.Э.Стиглиц / Пер. с англ. Л.И.Западниковой (рук.) и др. / Под ред. Л.Л.Любимова; Обновление гуманитарного образования в России (Программа): учеб. изд. — М.: Аспект Пресс, 1995. — С. 32.
- 10 Балацкий Е.В. Российская модель государственного сектора экономики / Е.В.Балацкий, В.А.Коньшев. — М.: Экономика, 2005. — С. 33–35.
- 11 Масленников М.И. Изменение приоритетов в развитии государственного сектора экономики в развитых странах: монография. — Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2009. — С. 63.
- 12 Bogumil J., Grohs S., Kuhlmann S. Ergebnisse und Wirkungen kommunaler Verwaltungsmo- dernisierung in Deutschland — Eine Evaluation nach zehn Jahren Praxiserfahrung // Verwaltung und Management. — Sonderheft 37. — 2006.

А.А.Кенжебаева, М.Б.Қадырова

Зарубежный опыт реализации механизма управления эффективностью в государственном управлении

Авторами рассмотрены особенности государственного управления в развитых государствах. Выделены основные подходы эффективного управления в государственных органах. Особое внимание уделено изучению совершенствования практики бюджетирования как важного инструмента повышения эффективности государственных расходов. Предложены методы совершенствования работы государственного аппарата: управление тотальным качеством, бенчмаркинг, реинжиниринг, управление проектами, стратегическое управление, организационное развитие и другие.

A.A.Kenzhebayeva, M.B.Kadyrova

Foreign experience of realization of efficiency management mechanism in public administration

The authors of the article describes the features of public administration in developed countries. The authors identified the main approaches to the effective management of government agencies. Authors of the article special attention to the study of improving the budgeting practices as an important tool to improve the efficiency of public spending. The authors have proposed methods for improving the work of the state apparatus: total quality management, benchmarking, re-engineering, project management, strategic management, organizational development, and others.

References

- 1 Gusarova M.V., Ovchinnikova M.A. *Issues of state and municipal government*, 2014, 1, p. 98–126.
- 2 Andrianov V. *Bureaucracy, corruption and government effectiveness. History and modernity*, 2, Moscow: Wolters Kluwer, 2011, 278 p.
- 3 Ozornina Yu.P. *The state, politics, society: challenges and strategic priorities for development*: Proc. Art. Intern. Conf., Ekaterinburg, November, 26–27, 2009, 2 / Comp. I.D.Turgel, p. 258–260.
- 4 *Cooperation program of the Centre to countries which are not members of the OECD for the Russian in 2000*, [ER]. Access mode: www.oecdmoscow.org/.../rusfeder/5/9/sigma.htm. (The date of the Treatment: 02.09.2009).
- 5 Gladkov I.S. *Management in Russia and abroad*, 2006, 5, [ER]. Access mode: www.mevriz.ru/annotations/2006/5.
- 6 Savitchev D. *Power*, 2012, 4, p. 150–151.
- 7 Kostina N.B., Ozornina Yu.P. *Socio-psychological issues of formation of the values of self-preservation behavior and continuity of generations: ~ Sat. scientific. Art / Edit. B.Berzin*, Ekaterinburg, 2011, p. 74–82.
- 8 Ozornina Yu.P. *Science. Bull. of Urals. Acad. State Service*, 2011, 4 (17), p. 20–30.
- 9 Atkinson En.B. *Lectures on the economic theory of the public sector: a tutorial / E.B. Atkinson, D.E. Stiglitz*; per. from English. L.I. Zapadninskoy (MS), et al., edit. L.L. Lyubimov; Update humanitarian education in Russia (PGM), Proc. ed., Moscow: Aspekt Press, 1995, p. 32.
- 10 Balatsky E.V. *The Russian model of public sector*, Moscow: Economics, 2005, p. 33–35.
- 11 Maslennikov M.I. *Changing priorities in the development of the public sector in developed countries*: monograph, Ekaterinburg: Institute of Economics, Ural Branch of RAS, 2009, p. 63.
- 12 Bogumil J., Grohs S., Kuhlmann S. *Verwaltung und Management*, 37, 2006.

Р.Ж.Беккужин, Т.И.Ешенкулов, М.С.Ибраева

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана
(E-mail: ibraeva@inbox.ru)*

Зарубежный опыт материального стимулирования и планирования карьерного роста государственных служащих

В работе рассмотрены системы материального стимулирования и планирования карьерного роста государственных служащих Великобритании, США и Германии. Отмечено, что проведенные административные реформы в данных странах положительно повлияли на ключевые элементы системы государственной службы: система материального стимулирования государственных служащих стала более гибкой и результативной, эффективно функционирует система продвижения по заслугам. Кроме того, подчеркнуто авторами, в указанных странах высоко развит менеджмент по осуществлению карьерного роста: гибкая система карьерного продвижения, высокая карьерная мобильность, карьерное продвижение на основе профессиональных достижений. По результатам исследования определено, что ряд современных инструментов в системе материального стимулирования и карьерного развития может быть успешно применен в системе государственной службы Казахстана.

Ключевые слова: государственная служба, карьерное продвижение, карьерное планирование, материальное стимулирование, оплата труда.

*Всякая перемена прокладывает
путь другим переменам
Н.Макиавелли*

Введение

Последние проведенные реформы в Республике Казахстан модернизировали государственную службу, включая системы материального стимулирования и планирования карьерного роста государственных служащих.

Модернизация государственной службы предполагает улучшение системы внутреннего менеджмента и внедрение гибких методов управления человеческими ресурсами, так как любое государство стремится достичь наилучших результатов социально-экономического развития за счет снижения государственных расходов, повышения качества оказания государственных услуг и привлечения квалифицированных специалистов.

В этих целях правительства различных стран создают и развивают системы материального стимулирования и карьерного планирования государственных служащих. Конечной целью проводимых реформ является создание профессиональной эффективной государственной службы.

К примеру, в Казахстане на современном этапе реализуется План нации «100 конкретных шагов», 15 шагов из которых связаны с модернизацией казахстанской государственной службы: совершенствование процедуры поступления на государственную службу с применением компетентностного подхода и трехступенчатой системы отбора, переход к новой системе оплаты труда по результатам, обязательное предоставление служебного жилья на период исполнения служебных обязанностей, законодательное закрепление системы регулярного обучения государственных служащих, переход на конкурсный отбор для карьерного продвижения государственных служащих, допуск к работе на государственной службе зарубежных менеджеров и специалистов частного сектора, внедрение новых этических правил, усиление борьбы с коррупцией, принятие нового закона о государственной службе, а также проведение комплексной аттестации действующих государственных служащих [1].

В современных условиях государственные служащие должны быть эффективными менеджерами. Это требует профессионального развития уже существующих кадров путем их стимулирования через элементы материальной мотивации и построения эффективного карьерного плана для них.

В системе государственной службы управление человеческими ресурсами — HRM — включает в себя деятельность по улучшению профессиональных знаний, умений и навыков по следующим направлениям:

- рекрутинг и отбор;
- обучение и повышение квалификации;

- карьерный рост и профессиональное развитие;
- мотивация;
- аттестация и оценка результатов работы.

Результаты исследования. Опыт зарубежных стран показывает, что кадровый менеджмент является неотъемлемой частью стратегического подхода к реформе государственной службы. Основная задача — улучшить качество работы путем эффективного управления кадрами (человеческим капиталом). Важно, чтобы отдельные элементы кадрового менеджмента были взаимосвязаны между собой, например, методы аттестации и оценки должны соотноситься с системой поощрения.

Традиционное государственное управление было направлено на четкое соблюдение правил и установленных процедур. Система четко прописанных процедур в государственной службе была нацелена прежде всего на контроль и предотвращение патронажа и коррупции, а не на продуктивность/эффективность работы.

В настоящее время переход от государственного администрирования к государственному менеджменту требует привнесения в систему государственной службы методов работы частного сектора, нацеленных на результаты работы.

Система государственной службы в каждой стране обладает своей спецификой. Тем не менее кадровый менеджмент включает общие принципы, признанные эффективными для государственной службы:

- принцип меритократии (учитываются достижения и заслуги сотрудника);
- отбор лучших кадров — сотрудников, наиболее подходящих для той или иной позиции;
- честный и прозрачный процесс рекрутинга;
- поощрение дальнейшего обучения и профессионального развития.

Настоящий анализ кадрового менеджмента в системе государственной службы разных стран (Великобритания, США, Германия) направлен на изучение существующих в этих странах систем материального стимулирования и карьерного планирования государственных служащих.

Ключевые аспекты систем материального стимулирования и карьерного планирования (продвижения по службе) рассмотрены на примере стран, которые опираются на «карьерную» и «позиционную» системы в государственной службе.

Опыт Великобритании

В Великобритании реформа государственной службы связана в первую очередь с созданием рамочной системы управления на основе результатов деятельности, обеспечиваемой введенными в 1997–1998 гг. соглашениями о государственных услугах (СГУ), которые заключаются между министерствами и Казначейством.

Каждое соглашение основывается на трехгодичном ассигновании средств и определяет политические результаты и цели, которых стремится достичь ведомство (число целей было постепенно сокращено с 630 до 160 для упрощения оценки результатов деятельности), и критерии, по которым будет оцениваться его работа. Все СГУ публикуются, и они образуют базу для планирования и определения целей внутри ведомств, и поэтому находят свое отражение в персональном плане отдельных государственных служащих, включая руководителей ведомств, по которому оценивается их работа и определяется размер вознаграждения.

В 2001 г. Казначейством и Секретариатом Кабинета министров была разработана новая рамочная система информации о результатах деятельности [2].

Сегодня государственная служба Великобритании выступает в роли исполнителя (администратора) работы Правительства. По данным Комиссии по делам государственной службы Великобритании количество государственных служащих составляет около 6 % от общего количества всех занятых [3]. При этом более половины всех гражданских служащих заняты предоставлением прямых государственных услуг [4].

По мнению Роберта Пайпера и Джуны Бернхэм, государственная служба Великобритании в течение своей долгой истории постепенно модернизировалась и стала более подотчетной обществу, более плюралистической, более чутко реагирующей на потребности граждан. При этом, несмотря на скептическое отношение граждан Великобритании на ряд реформ в сфере государственной службы, тем не менее эти реформы идут в ногу со временем [5; 189].

Карьерное продвижение и профессиональное развитие в Великобритании строятся на основе карьерной системы, при этом намечается тенденция к переходу к позиционной. Переход к позиционной системе продвижения по государственной службе позволяет применять более гибкие инструменты продвижения на принципах частного сектора. Необходимо отметить, что отделы министерств отвечают за продвижение по службе, но при этом продвижение на самых высоких должностях принимается решением премьер-министра.

В рамках системы карьерного развития в Великобритании используются краткосрочные трудовые контракты, а также возможность трансферов между государственным и частным секторами. Это позволяет создавать конкурентную среду на рынке труда, что, в свою очередь, подстегивает правительство создавать эффективные системы мотивации и карьерного развития. В этой части можно отметить, что при отсутствии необходимости наработать стаж для карьерного роста государственная служба Великобритании становится привлекательной для молодых талантливых кадров.

В системе карьерного и профессионального развития Великобритании используется программа *executive development* для молодых перспективных государственных служащих: это обучение на работе, работа по разным направлениям и различным формам заданий (*in-service training, job rotation and reassignment*).

Необходимо отметить, что Правительство Великобритании в вопросе карьерного развития государственных служащих стремится к достижению равных возможностей, т.е. проводится политика по предоставлению возможностей в сфере карьерного развития женщинам, этническим меньшинствам и инвалидам.

В результате проведенных реформ в Великобритании были отменены должностные классы и образованы три основные группы чиновников.

1) Группа старших политических и административных руководителей, которая состоит из чиновников административного класса в ранге помощника заместителя, заместителя постоянного секретаря, постоянного секретаря. Это вершина руководящего состава гражданской службы. Данные чиновники несут персональную ответственность перед первым руководителем ведомства за руководство в своей области административно-государственного управления.

2) Административная группа, которая включает две ступени: ученик администратора и старший исполнитель. Они компетентны рассматривать вопросы от координации деятельности государственного аппарата управления и руководства работой министерств до исполнения обычных канцелярских обязанностей.

3) Объединенная группа профессиональных научных работников и технических специалистов. В неё входят ученые, инженеры, архитекторы, занятые проблемами образования и профессиональной подготовки чиновников, а также технические работники, выполняющие простую исполнительскую работу (чертежники, делопроизводители и т.д.).

Кадровым управлением в Великобритании занимается Комиссия по делам гражданской службы, которая и производит набор специалистов.

В Великобритании существует 4 основных этапа отбора государственных служащих (анализ позиции и ее описание, рекрутинг, отбор и прием на работу).

Описание позиции ориентировано на результат работы, т.е. устанавливаются стандарты и квалификационные требования.

Отбор на государственную службу производится на основе личных заслуг и достижений (*merit-based selection*) и преследует три важные цели:

- 1) антикоррупционная мера;
- 2) отбор лучших кадров;
- 3) обеспечение прозрачности и подотчетности отборочных процедур.

Размеры должностных окладов государственных служащих Великобритании определяются самими ведомствами на основе коллективных договоров, исходя из выделенных государственным органам бюджетных средств. Коллективные договоры заключаются при участии профсоюзов, как представителей государственных служащих, с представителями соответствующего государственного органа. В настоящее время государственная служба перешла к системе оплаты по труду и заслугам. Таким образом, были установлены дифференцированные уровни зарплаты благодаря методам оценки и поощрения персонала, что, конечно, является эффективным способом материального стимулирования самих служащих.

В настоящее время в Великобритании внедрены практика согласования целей в начале года, система профилей по требованиям и профессиональной компетенции и их оценка в ежегодной ротации, обязательные интервью с сотрудниками, обязательная оценка всего штата в конце года и отмена рейтингов по итогам оценивания [2].

Таким образом, государственная служба Великобритании представляет собой смешение элементов двух систем — карьерной и позиционной.

Опыт США

В 1993 г. президент США Клинтон и вице-президент Гор начали самую длительную в истории федерального правительства управленческую реформу — инициативу «Перестройка системы государственного управления», которая была призвана обеспечить более эффективную работу правительства. В 1993 г., в самом начале реформы, был принят и подписан Закон об эффективности и результатах работы правительства (ЗЭРРП). В нем, по сути, была закреплена связь оценки результатов деятельности по методике MbO, что, конечно, отразилось и на методах оценки деятельности госслужащих. Закон требует от ведомств ориентироваться при оценке эффективности и результатов деятельности на выполнение программ и стратегических планов. С эффективностью этого выполнения закон связывает и финансирование ведомств, т.е. устанавливается тесная и четкая связь между ресурсами и результатами. Согласно закону ведомства не только прилагают усилия по разработке и использованию показателей результативности в управлении программами, но и стараются включать эту информацию в бюджетные и ресурсные ассигнования, чтобы точнее определить затраты на достижение поставленных целей [2].

ЗЭРРП требует от каждого ведомства и агентства разработки стратегического плана на период не менее пяти лет. Стратегический план ведомства должен включать в себя формулировку его миссии; определять долгосрочные общие цели и задачи, в том числе связанные с результатами деятельности; указывать, как ведомство намерено достичь этих целей и с помощью каких людских, капитальных, информационных и иных ресурсов. В соответствии с этим законом стратегические планы ведомств служат отправной точкой для определения целей ежегодных программ и оценки результатов ежегодных программ при достижении намеченных целей [2].

В американской модели выделяют два вида государственных служащих: «карьерные», которые продвигаются по службе в соответствии с «системой заслуг», и «некарьерные», которые занимают в основном «патронажные» должности [6; 45].

Согласно американскому законодательству люди, претендующие на определенную должность, должны отвечать некоторым требованиям. При этом из всех кандидатов отбирается только до пяти человек, которые наиболее подходят к этой вакантной должности, затем их данные передаются на рассмотрение специального чиновника, который и выносит решение, не допуская фаворитизма и дискриминации [7; 65].

В рамках системы планирования карьерного роста государственных служащих в США действует программа CareerEntryProgram (CER), рассчитанная на 2 года. Карьерное развитие предполагает наличие высокого коэффициента в работе плюс к этому различные формы обучения (*on-job training*).

Каждый государственный орган в США имеет свой план карьерного продвижения по государственной службе. И если государственный орган не может заполнить вакантную должность из своего резерва, то подается объявление и проводится открытый конкурс. В отличие от Казахстана в США каждое ведомство разрабатывает свои квалифицированные стандарты для продвижения, и в этих правилах указывается минимум необходимых требований для эффективного выполнения соответствующей работы [8; 215].

В зависимости от ранга государственного служащего осуществляется продвижение по карьере. Так, административные и политические руководители назначаются министерством по делам гражданской службы. При этом в данном органе работает специальный отборочный комитет, который занимается отбором и назначением руководящего состава гражданской службы США. Данный орган имеет в наличии свой конфиденциальный компьютеризированный список, который включает данные всего штата по высшим администраторам (это информация об образовании, профессии, стаже и т.п.). Другие чиновники должны ежегодно делать отчеты, которые составляются на уровне отдельных министерств. Каждый чиновник составляет отчет о тех чиновниках, которые находятся на одну–две ступени ниже. Отчеты стекаются в Совет по продвижению министерства. Члены Совета по продвижению министерства назначаются министром, который также окончательно решает вопрос о назначении на должность выдвигаемых чиновников [9; 47].

Американская модель продвижения по службе уделяет большое внимание мобильности персонала путем поощрения. Мобильность персонала позволяет сотрудникам приобретать новые знания и навыки, устанавливать отношения с сотрудниками других органов, а также появляются возможности карьерного роста и развития личности.

А.В.Оболонский в своей работе «Государственная служба: комплексный подход» выделяет пять принципов, на которых основывается кадровая политика США.

Так, согласно Закону о реформировании государственной службы, введенном в действие в 1978 г., систему принципов США составляют:

- принцип отбора и продвижения кадров государственной службы на основе способностей, знаний и умений кандидатов в результате честной и открытой конкуренции, предоставляющей всем равные возможности;
- принцип эффективного использования федеральных трудовых ресурсов (служащие должны поддерживать высокое качество своей работы, снижение качества должно исправляться, а те, кто не может или не хочет улучшить свою работу, должны быть от нее отстранены);
- принцип обеспечения эффективного обучения и стажировок для государственных служащих, если это приведет к улучшению общей организации дела и качества их работы;
- принцип высокой требовательности к государственным служащим с точки зрения их интереса к общественным делам и чувства солидарности;
- принцип равной платы за равный труд, обеспечивающий в сопоставлении с оплатой в частном секторе стимулы для хорошей работы на государственной службе [10; 361, 362].

Во всех представленных принципах важным условием отбора кадров является то, что кандидаты на заявленную должность должны быть ориентированы на эффективность в своей работе.

В целом опыт США в области формирования кадров государственного аппарата демонстрирует продуктивность конкурсного замещения должностей, карьерного продвижения с учетом результатов экзаменов и ежегодной аттестации персонала. Он также обращает внимание на то, что «можно использовать и такую специфическую черту американской системы, как двухгодичная (для выпускников вузов) интернатура в органах государственной власти.

Говоря о системе материального стимулирования американских государственных служащих, нужно отметить, что заработная плата чиновников является конкурентоспособной по сравнению с частным сектором.

Сумма заработной платы представляет сумму оклада государственного служащего и дополнительной оплаты по географическим регионам. Элементы материального стимулирования включают в себя медицинскую страховку, что немаловажно для граждан США, и хорошую систему бонусов на охрану здоровья.

Кроме того, государственные служащие США могут себе позволить гибкие рабочие графики.

Опыт Германии

В Германии действует карьерная модель продвижения по государственной службе, т.е. используется система карьерного роста на базе достигнутых результатов. Однако перед повышением могут проводиться экзамены (экзамены необходимы при назначении на вышестоящие должности), практикуются пробные назначения и переводы. Таким образом, повышение государственных служащих Германии зависит от результата их труда, а не от стажа работы.

В Германии реформа института государственной службы была проведена в 1999 г. В качестве ожидаемых результатов от проведенной реформы «Современное государство — современная администрация» было искоренение бюрократии в государственном аппарате, а также нерационального расходования бюджетных средств и неэффективной деятельности.

Н.П.Пищулин, Е.И.Хаванов в совместной работе «Германия: кто есть кто в государственной службе» отмечают, что «характер работы чиновников в государственных учреждениях Германии определяется принципами, отражающими вековые традиции. Прежде всего, это — долг верности». Между тем стабильное, но не «застывшее» законодательство Германии, как утверждают они, периодически устанавливает новые нормы по таким вопросам правового регулирования, как порядок проведения конкурсов, оценка служащих, их социальное обеспечение и др. [11; 21].

В Германии законодательно регламентируется вся система карьерного роста по государственной службе. Указанная система опирается на два основных принципа: это принцип повышения квалификации и принцип постепенного продвижения. При этом Федеральная комиссия по кадрам может допустить исключения из этих правил, на что выдается специальное разрешение.

Немецкое законодательство предусматривает необходимость объявления о вакансии.

В настоящее время предусмотрены обязательность испытательного срока при назначении на топ-овые должности и при переводе в другие структурные подразделения государственного аппарата.

Немецкая система продвижения предусматривает рост по службе через шесть лет при получении оценки «хорошо» для служащих низших должностных групп, восемь лет — для государственных служащих, получивших оценку «вполне удовлетворительно». Необходимо также отметить возрастной фактор, влияющий на карьерное продвижение в Германии. Так, если кандидату на высшую должность в указанной группе нет еще и 40 лет, то ему необходимо получить специальное разрешение министра. В других группах (средних и высших) карьерный рост регулируется для каждой должности отдельно. При этом исключение из этих правил возможно при наличии у претендента оценки «очень хорошо» [6; 45].

По данным Федеральной комиссии по кадрам в системе государственной службы Германии повышение до топ-позиций происходит следующим образом (в процентах):

- по карьерной системе — 77 % государственных служащих;
- извне — 22 % государственных служащих;
- из частного сектора — 10 % государственных служащих [12].

Таким образом, можно отметить, что система карьерного роста государственных служащих Германии очень эффективна и способствует профессиональному развитию служащих.

Система государственной службы Германии имеет гибкую систему оплаты труда. Уровень заработной платы государственных служащих зависит от стажа, а также предусматриваются бонусы по результатам работы. При этом бонусы за стаж имеют регрессивный принцип (т.е. каждые 2 года, каждые 3 года и т.д.)

Существенным фактором при определении уровня заработной платы является уровень образования и квалификация государственного служащего.

Необходимо отметить, что территориальное устройство Германии влияет и на систему материального стимулирования. Так, федерации и штаты могут выделять единичные бонусы за особые результаты. При этом дополнительные затраты компенсируются за счет сокращения штата. Так, при сокращении числа государственных служащих бонусы могут достигать до 10 % от оклада.

В Германии система материального стимулирования взаимосвязана с системой карьерного развития. Так, уровень оклада государственного служащего не должен превышать 7 % от заработной платы государственного служащего вышестоящего уровня. Это обстоятельство стимулирует сотрудников эффективно выстраивать свою карьеру на государственной службе.

Структура заработной платы государственного служащего Германии включает:

- оклад, который состоит из 85 % совокупного дохода;
- надбавку, установленную для каждого ранга (зависит от семейного положения, количества детей в семье);
- министерскую надбавку;
- новогодние премии в размере месячной заработной платы;
- отпускные в размере, зависящем от семейного положения государственных служащих;
- государственные служащие, которые работают регулярно более чем 5 дней в неделю (в праздники, выходные, ночью), к отпуску могут добавлять еще до 8 дней отдыха с выплатой заработной платы;
- выплата до 50 % медицинских расходов. При этом оставшиеся 50 % медицинских расходов государственные служащие оплачивает сами либо за счет страховой суммы.

В Германии руководители могут устанавливать персональные надбавки или индивидуальные премии, что является нетрадиционным элементом системы материального стимулирования.

На сегодня в Германии в целях повышения эффективности работы государственных служащих введены различные гибкие инструменты материального стимулирования, к примеру, возможность работы неполный рабочий день.

Выводы. Анализируя зарубежный опыт указанных выше стран, следует отметить ряд особенностей, которые представляют практический интерес и могут быть учтены в процессе совершенствования системы государственной службы Казахстана:

- в рассмотренных странах профессионализация государственного аппарата осуществляется на постоянной основе;

- внедрены гибкие методы управления человеческими ресурсами (кадровый менеджмент);
- действуют механизмы по трансферу лучших сотрудников с опытом работы между государственным и частным секторами;
- высоко развит менеджмент по развитию карьеры: гибкая система карьерного продвижения, высокая карьерная мобильность, карьерное продвижение на основе профессиональных достижений, т.е. не только в зависимости от стажа работы. Кроме того, результаты оценки государственных служащих являются основанием для карьерного роста и материального вознаграждения (основой для карьерного планирования, для определения соответствия государственного служащего установленным стандартам работы, для составления плана обучения государственных служащих и для пересмотра стандартов работы);
- наличие различных схем трудоустройства на государственную службу: постоянные государственные служащие и сотрудники на контрактной основе;
- современная организация труда: более гибкие часы работы, внедрение передовых технологий;
- внедрение современных способов материального стимулирования, включая оплату труда (с учетом индивидуальных и коллективных результатов труда).

Следует отметить, что, по мнению международных экспертов, в Казахстане сформирована и действует модель государственной службы, соответствующая современным международным стандартам.

Список литературы

- 1 План нации — 100 шагов по реализации институциональных реформ Н.А.Назарбаева. — [ЭР]. Режим доступа: www.inform.kz.
- 2 *Котелевская И.В.* Оценка эффективности деятельности государственных служащих // Материалы проекта «Административная реформа в Российской Федерации». — 2013. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.worldbank.org/ru/ECA/Russia.nsf/>
- 3 Официальный сайт гражданской службы Великобритании. — [ЭР]. Режим доступа: <https://www.gov.uk/government/organisations/civil-service>
- 4 Официальный блог государственной службы Великобритании. — [ЭР]. Режим доступа: <https://civilservice.blog.gov.uk>.
- 5 *Pyper R., Burnham J.* The British Civil Service: Perspectives on «Decline» and «Modernization» // The British Journal of Politics and International Relations (Political Studies Association). — 2011. — Vol. 13. — 189–205 p.
- 6 *Беккужин Р.Ж.* Влияние моделей планирования карьерного роста государственных служащих на качество государственного управления развитых стран // Экономика и статистика. — 2015. — № 3. — 44–48 с.
- 7 *Стрижов С.* Повышение квалификации управленческих кадров: опыт США // Российский экономический журн. — 1992. — № 7. — С. 65–67.
- 8 *Пронкин С.В., Петрунина О.Е.* Государственное управление зарубежных стран. — М.: Аспект Пресс, ИНФРА-М, 2001. — 474 с.
- 9 *Силин А.* Кадровые службы и методы оценки работников (зарубежный опыт) // Человек и труд. — 1992. — № 2. — С. 46–57.
- 10 Государственная служба: комплексный подход / Отв. ред. А.В.Оболонский. — М.: Дело, 2009. — 522 с.
- 11 *Пищулин Н.П., Хаванов Е.И.* Германия: кто есть кто в государственной службе. — М.: Луч, 1993. — 386 с.
- 12 Официальный сайт Федеральной комиссии по кадрам Германии. — [ЭР]. Режим доступа: [//www.admin.ch](http://www.admin.ch)

Р.Ж.Беккужин, Т.И.Ешенкулов, М.С.Ибраева

Мемлекеттік қызметшілердің материалдық ынталандыру және мансаптық өсуін жоспарлаудың шетелдік тәжірибесі

Мақалада Ұлыбритания, АҚШ және Германиядағы мемлекеттік қызметшілердің материалдық ынталандыру және мансаптық өсуін жоспарлаудың жүйелері қаралды. Аталған елдерде жүргізілген әкімшілік реформалар, мемлекеттік қызмет жүйесінің негізгі элементтеріне оң әсер етті: мемлекеттік қызметшілерді материалдық ынталандыру жүйесі неғұрлым икемді және нәтижелі болды, еңбегі үшін жоғарылату жүйесі тиімді жұмыс істейді. Бұдан басқа, көрсетілген елдерде мансабын дамыту менеджменті жоғары дамыған: икемді мансаптық жоғарылату жүйесі, жоғары мансаптық ұтқырлық, кәсіби жетістіктер негізіндегі мансаптықты жоғарылату. Зерттеу нәтижелері бойынша, авторлар материалдық ынталандыру және мансаптық даму жүйесіндегі бірқатар заманауи құралдар, Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет жүйесінде табысты қолданылуы мүмкін деген шешімге келді.

R.Zh.Bekkuzhin, T.I.Eshenkulov, M.S.Ibrayeva

Foreign experience of material incentives and planning the career progress of the government servants

Article discusses and analyzes the system of material incentives and planning career progress of the government servants of Great Britain, the USA and Germany. Administrative reforms in these countries had a positive impact on key elements of the government service system: the system of material incentives for government servants has become more flexible and efficient, effectively functioning system of promotion on merit. In addition, these countries are highly developed management career development: a flexible system of career development, high career mobility, career advancement on the basis of professional achievements. The study authors note that a number of advanced tools in the system of material incentives and career development can be successfully applied in the system of government service in Kazakhstan.

References

- 1 *Plan of the nation — 100 steps to implement institutional reforms* N.A.Nazarbaev, [ER]. Access mode: www.inform.kz.
- 2 Kotelevskaya I.V. *Materials of project Administrative Reform in Russian Federation*, 2013, [ER]. Access mode: <http://www.worldbank.org/ru/ECA/Russia.nsf/>
- 3 The official website for the UK civil service, [ER]. Access mode: <https://www.gov.uk/government/organisations/civil-service>.
- 4 The official blog of the UK civil service, [ER]. Access mode: <https://civilservice.blog.gov.uk>.
- 5 Pyper R., Burnham J. *The British Journal of Politics and International Relations (Political Studies Association)*, 2011, 13, 189–205 p.
- 6 Bekkuzhin R.J. *Economics and Statistics*, 2015, 3, 44–48 p.
- 7 Strizhov C. *Russian Economic Journal*, 1992, 7, 65–67 p.
- 8 Pronkin S.V., Petrunina O.E. *State management of foreign countries*, Moscow: Aspect Press, INFRA-M, 2001, 474 p.
- 9 Silin A. *Man and Work*, 1992, 2, 46–57 p.
- 10 *Public service: a comprehensive approach* // Comp. A.V.Obolonsky, Moscow: Delo, 2009, 522 p.
- 11 Pishchulin N.P., Khavanov E.I. *Germany: who is who in the civil service*, Moscow: Luch, 1993, 386 p.
- 12 The official website of the Federal Commission for Personnel Germany, [ER]. Access mode: www.admin.ch.

Д.М.Нурхалиева, Б.С.Омирбаева

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана
(E-mail: dulpariz@mail.ru)*

Некоторые аспекты методики оценки деятельности государственных органов

В статье рассмотрен опыт пилотного проекта оценки эффективности деятельности государственных органов Республики Казахстан. Оценка проводилась по пяти критериям. Пилотный проект оценки эффективности деятельности государственных органов позволил также апробировать методику оценки, разработанную министерством, увидеть просчеты, имеющиеся в ней, а также необходимость дальнейшей работы в этом направлении.

Ключевые слова: оценка, эффективность деятельности, государственные органы, критерии оценки, государственное планирование, количественные и качественные показатели, стратегические планы, цели и задачи, конечные результаты, межведомственное взаимодействие, бюджетные программы.

Государственное управление в Казахстане сегодня представлено на новом качественном уровне, как реализация системы государственного планирования, ориентированного на результат, что является важным фактором социально-экономического развития страны и повышения качества жизни населения. Многоуровневая система государственного планирования четко прописана в логической последовательности в Указе Президента РК «О системе государственного планирования в Республике Казахстан» (от 18 июня 2009 г., № 827), начиная со стратегического плана развития страны до 2020 г. и завершая отраслевыми программами [1].

Внедрение системы государственного планирования предполагает повышение эффективности и результативности использования ресурсов государственными органами.

Важной функцией государственного управления по обеспечению эффективного функционирования системы государственного планирования является контроль. Одним из инструментов, позволяющих осуществлять контроль работы государственных органов, является оценка эффективности их деятельности. Такую оценку в рамках возложенных на него функций проводит Министерство национальной экономики Республики Казахстан (МНЭ РК). Для проведения оценки эффективности деятельности государственных органов министерством была разработана соответствующая методика. Согласно данной методике механизм проведения оценки основывается на определенной системе показателей, которая позволяет оценивать степень достижения государственным органом стратегических целей, качество предоставляемых бизнесу и населению государственных услуг, а также эффективность использования бюджетных средств.

На начальном этапе для апробации разработанной методики оценка осуществлялась в пилотном режиме. В качестве пилотных проектов были приняты два центральных государственных органа — Агентство по регулированию естественных монополий (АРЕМ) и Министерство труда и социальной защиты населения (МТСЗН), а на местном уровне — акимат Акмолинской области. В настоящее время АРЕМ реорганизован, а МТСЗН переименован в Министерство здравоохранения и социального развития.

Оценка эффективности деятельности государственных органов проводилась на основании данных Стратегического плана государственных органов, Отчета о реализации стратегического плана, Положения о государственном органе, а также Операционного плана за отчетный год. Наряду с указанными основными документами эксперты могли использовать данные официальной статистики, результаты проверок и заключений независимых экспертов, информацию неправительственных организаций и другие документы, позволяющие расширить горизонты объективной оценки.

Согласно Методике, разработанной МНЭ РК, оценка эффективности деятельности государственных органов осуществлялась по пяти критериям [2].

Первый критерий, определенный в методике, — это правильность выбора стратегических целей и задач, целевых индикаторов и показателей результатов достижения целей и задач. По данному критерию анализируются ясность и четкость их изложения, а также то, насколько выбранные цели способствуют решению проблем в курируемой отрасли или сфере деятельности.

Например, Министерство здравоохранения и социального развития РК определило одним из своих стратегических направлений «Укрепление здоровья граждан» и установило к нему цель «Обеспечение санитарно-эпидемиологического благополучия и повышения уровня общественного здоровья». Достижение данной цели, которая реализуется через бюджетные программы, предполагает оказание соответствующих услуг Министерством здравоохранения и социального развития РК. В методических рекомендациях по разработке Стратегических планов государственных органов указано, что к каждой цели или задаче должна быть определена бюджетная программа. Согласно требованиям методических указаний для реализации указанной цели министерством была представлена бюджетная программа. В бюджетной программе Министерством здравоохранения РК указано, что данная программа направлена на предоставление «Услуги по обеспечению санитарно-эпидемиологического благополучия населения на республиканском уровне». К данной бюджетной программе выделены также две подпрограммы: 1) содержание противочумных станций, 2) содержание организаций санитарно-эпидемиологической службы [3].

Надо отметить, что в указанной бюджетной программе стратегическое направление и цель государственного органа увязаны с оказываемой услугой населению. Однако недостатком приведенной бюджетной программы является отсутствие задач, которые направлены на реализацию поставленной цели. Вместе с тем показателями количества данной услуги в стратегическом плане были определены:

- количество выездов в очаги и другие эндемические регионы;
- количество подготовленных специалистов из регионов;
- средняя стоимость дезинфекционного препарата.

Наряду с количественными выделены качественные показатели. Так, качество предоставляемой услуги было отражено такими показателями, как:

- улучшение санитарно-эпидемиологической обстановки в стране за счет снижения инфекционной, паразитарной и профессиональной заболеваемости населения;
- улучшение санитарно-гигиенического состояния эпидемически значимых объектов на транспорте;
- повышение уровня информированности населения о ВИЧ/СПИД;
- недопущение завоза особо опасных инфекций.

Анализ данного раздела Стратегического плана министерства показывает, что выбранные показатели не совсем точно отражают достижение результата. В этой связи можно рекомендовать, исходя из мировой практики, включить дополнительно такой показатель качества, как «средняя продолжительность временной нетрудоспособности в связи с заболеванием в расчете на одного работающего (в днях)». Данный показатель наряду с другими количественными показателями является индикатором уровня социально-экономического развития региона и благополучия населения, и в большей степени характеризует здоровье населения, условия труда, а также доступность и качество предоставляемой медицинской помощи.

Исходя из критериев качества, в частности такого, как компетентность, также можно рекомендовать еще один показатель — «количество подготовленных специалистов из регионов», представленный в стратегическом плане как показатель количества. Такой показатель может характеризовать и качество предоставленной услуги, так как показывает, что обслуживающий персонал обладает требуемыми навыками и знаниями, необходимыми для оказания квалифицированной медицинской помощи.

Кроме того, в Стратегическом плане Министерством здравоохранения РК в качестве показателей результата были определены следующие:

- увеличение охвата обследованием неблагополучных (энзоотичных) по чуме территорий;
- увеличение охвата вакцинацией детей профилактическими прививками в декретированном возрасте (АКДС, ОПВ, ВГВ, БЦЖ, ККП);
- увеличение обеспеченности населения безопасным питьевым водоснабжением.

Что касается указанных показателей, то они определены в принципе верно, но следует обратить внимание на выбранную единицу измерения. Поэтому для того, чтобы показатель отражал более объективно результаты деятельности, на наш взгляд, целесообразней отредактировать показатель «увеличение охвата» на показатель «доля охвата», который будет показан в процентах и в динамике на среднесрочный период.

Относительно показателя «Увеличение обеспеченности населения безопасным питьевым водоснабжением» надо отметить, что он также неудачно сформулирован, так как предполагает количественное измерение, которое не всегда верно отражает динамику роста. Поэтому данный показатель более уместно отразить в новой редакции как «Доля населенных пунктов, обеспеченных питьевой водой надлежащего качества». В такой редакции показатель отражает уровень безопасности для жизни и здоровья населения в части, касающейся обеспечения питьевой водой.

Наряду с указанными показателями можно рекомендовать включить и такой показатель, как «Удельный вес детей первой и второй групп здоровья в общей численности учащихся государственных общеобразовательных организаций образования». В данном случае этот показатель отражает уровень здоровья учащихся организаций образования региона, а также эффективность проводимых мероприятий по сохранению и укреплению их здоровья.

Таким образом, приведенные примеры показывают, что для оценки эффективности деятельности государственного органа необходимо, прежде всего, привести в соответствие цели, задачи и показатели результата.

По данному критерию необходимо также установить соответствие стратегических целей и задач государственного органа целям главных документов страны на ближайшие десять лет — Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2030 г., Прогнозной схеме территориально-пространственного развития страны.

Посмотрим это на примере АРЕМ, которому для решения проблемы «наличие сверхнормативных потерь» в соответствии с Законом Республики Казахстан «Об электроэнергетике» должен ставиться цель не только по снижению нормативных, но и недопущению сверхнормативных потерь. Для достижения данной цели государственный орган должен был решить задачи по модернизации и реконструкции электрических, водохозяйственных и тепловых сетей, их ремонту для устранения проблем по сверхнормативным потерям [4]. Из стратегического плана АРЕМ видно, что при постановке целей и задач госорган исходил из законодательных актов и Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2030 г. Соответственно надо проанализировать, насколько удалось данному госоргану решить эти задачи. Наряду с этим также установить, не идут ли цели и задачи стратегического плана анализируемого государственного органа вразрез с возложенными на него функциями.

По второму критерию «Достижение прямых результатов», который напрямую связан с деятельностью государственного органа, обращалось внимание на то, каким путем решает государственный орган поставленные перед ним задачи и достиг ли он желаемого результата. Для достижения поставленной цели государственные органы должны работать не изолированно друг от друга, а тесно взаимодействуя. Такая координация действий между ними сказывается на достижении результата. Например, при внесении изменений и дополнений в Закон РК «О естественных монополиях и регулируемых рынках» Агентство по регулированию естественных монополий согласовывает свои предложения с такими компетентными государственными органами, как Министерство энергетики, Министерство по инвестициям и развитию и другими. Кроме того, согласование должно было осуществляться также с аккредитованными независимыми экспертами, чтобы соблюсти баланс интересов субъектов регулируемых услуг и населения.

Для оценки третьего критерия «Достижение стратегических целей и задач по развитию курируемой отрасли/сферы» сравниваются фактически полученные результаты с теми, что были запланированы в стратегическом плане государственного органа. При этом оценивались достижения результатов отдельно по целям и отдельно по задачам стратегического плана государственных органов. Если результат не достигнут или его достижение было неполное, то следует проанализировать их причины.

Например, при проведении оценки было выявлено, что данные официальной статистики показывают повышение уровня безработицы. Согласно же данным Министерства здравоохранения и социального развития наблюдается, наоборот, повышение уровня занятости. Если выявляется такое несоответствие между данными статистики и данными администратора бюджетной программы, то эксперты должны прибегнуть к проведению независимой оценки с помощью дополнительных документов для определения достоверности источников. Следует отметить, что реализация стратегического плана государственного органа осуществлялась вместе с государственной программой «Дорожная карта». С этой целью были изучены дополнительно отчеты по результатам реализации государственной программы «Дорожная карта», которые были сопоставлены с результатами выполнения Стратегического плана государственного органа. Дополнительный источник информации позволил установить, что в данные статистики не были внесены коррективы, учитывающие результаты реализации государственной программы «Дорожная карта».

В развитие критерия «Достижение стратегических целей и задач по развитию курируемой отрасли/сферы» проводилась оценка по четвертому критерию «Доступность обществу (информационная обеспеченность)» по таким показателям, как полнота и качество размещаемой информации. При этом эксперты обращают внимание на своевременность размещения на сайте государственного органа его Стратегического плана, а также частоту обновления информации о реализации стратегического плана на сайте и публикации о ходе его реализации в СМИ.

Для того чтобы провести оценку по этому критерию, надо использовать данные неправительственных организаций. В рамках определения полноты и качества размещаемой информации неправительственные организации повсеместно проводили социологические опросы населения с тем, чтобы выявить достоверность данных о доступности услуг и информации о предоставляемых услугах населению. Социологические опросы давали возможность каждому желающему участвовать в оценке эффективности деятельности того или иного центрального или местного государственного органа.

При оценке пятого критерия «Полнота реализации государственных функций» сопоставлялись цели и задачи стратегических планов с функциями государственных органов, а также цели и задачи региональных программ — с функциями управлений в регионах. В частности, цели и задачи действующих региональных программ сопоставлялись с функциями управлений акимата Акмолинской области, который являлся пилотным проектом на местном уровне. Функции управлений регламентированы соответствующими нормативными правовыми актами. Если мероприятия, предусмотренные в операционном плане или плане мероприятий программы государственного органа, обеспечивали полную реализацию всех функций центрального государственного органа или местного исполнительного органа, финансируемого из областного бюджета, то согласно методике оценки присваивается максимальный балл.

По всем пяти указанным критериям устанавливается балльная оценка, подсчет осуществляется по соответствующим формулам, оговоренным в методике. Максимальная оценка по каждому критерию составляла 2 балла, общая сумма — 10 баллов.

После того, как просчитаются баллы по всем пяти критериям, выводится общий балл и формируют заключение о результатах оценки эффективности деятельности государственного органа по достижению стратегических целей и задач в курируемой отрасли. При этом оценка осуществляется по следующей шкале:

- от 0 до 7 баллов — неэффективная деятельность;
- от 7 до 9 баллов — недостаточно эффективная деятельность;
- от 9 до 10 баллов — эффективная деятельность.

По такой балльной системе осуществлялась оценка результативности работы государственных органов и эффективности использования ими бюджетных средств.

Проведение оценки деятельности государственных органов в пилотном режиме согласно разработанной методике позволило решить следующие задачи:

- уточнить правильность формулирования целей и задач государственными органами, соответственно сориентировать стратегические и программные документы на достижение реалистичных результатов;
- учесть ошибки и недочеты стратегических планов государственных органов при разработке других документов системы государственного планирования;
- исключить из системы оценки те задачи, которые находятся вне компетенции государственного органа и не характеризуют прямой результат его деятельности;
- тщательно подойти к вопросу управления рисками, типизировать их согласно принятой в риск-менеджменте классификации и учитывать в деятельности государственного органа при реализации ими стратегического плана;
- усилить внимание к межсекторальному взаимодействию, которое, как показали результаты оценки, оказывает существенное влияние на достижение результатов государственными органами.

Кроме того, результаты оценки уже на начальном этапе стали эффективным инструментом стимулирования деятельности государственных органов, так как оценка дала реальную картину их деятельности по достижении стратегических целей и задач и принятию решений по улучшению их работы путем внесения корректировок в стратегические планы и бюджетные программы. Пилотный режим оценки эффективности деятельности государственных органов позволил также апробировать методику и увидеть просчеты, имеющиеся в ней, и необходимость ее доработки.

Таким образом, пилотный проект осуществления оценки по разработанной методике показал необходимость дальнейшего продолжения практики проводить оценку эффективности деятельности государственных органов. Такая оценка позволит повысить прозрачность и эффективность процесса распределения и освоения бюджетных средств, ответственность государственных органов за взятые обязательства, усилить контроль общественности за деятельностью государственных органов.

Список литературы

- 1 Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 г. № 827 «О системе государственного планирования в Республике Казахстан». — [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/>
- 2 Методические указания для экспертов, проводящих оценку эффективности государственных, отраслевых (секторальных) программ.
- 3 Стратегический план Министерства здравоохранения РК на 2011–2015 гг. // Казахстанская правда. — 2011. — 7 мая. — № 150–151 (26571–26572).
- 4 Стратегический план Агентства по регулированию естественных монополий РК на 2011–2013 гг. // Казахстанская правда. — 2011. — 8 июня. — № 180 (26601).

Д.М.Нурхалиева, Б.С.Омирбаева

Мемлекеттік органдардың қызметін бағалау әдістемесінің кейбір аспектілері

Мақалада Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының қызмет тиімділігін бағалаудың пилотты жобасының тәжірибесі қарастырылған. Бағалау бес өлшем бойынша жүргізілді. Сонымен қатар мемлекеттік органдардың қызмет тиімділігін бағалаудың пилотты жобасы министрлікпен әзірленген бағалау әдістемесін апробациялауға, оның кемшіліктерін және осы бағытта ары қарай жұмыс жасау қажеттілігін анықтауға мүмкіндік берді.

D.M.Nurkhaliyeva, B.S.Omirbayeva

Some aspects of the assessing methodology of the state authorities' activity

The article describes the experience of the pilot project which evaluates the effectiveness of the activities of state bodies of the Republic of Kazakhstan. The evaluation was conducted on five criteria. The pilot project assessing the effectiveness of government agencies allowed to test the assessment methodology developed by the ministry, see errors present in it, and the need for its revision, as well as the need for further work in this direction.

References:

- 1 Decree of the President of The Republic of Kazakhstan from June 18, 2009 № 827 «About state planning system in the Republic of Kazakhstan», [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/>
- 2 Guidelines for the experts conducting the assessment of the effectiveness of government, industry (sectoral) programs.
- 3 *Kazakhstanskaya pravda*, 2011, May, 7, 150–151 (26571–26572).
- 4 *Kazakhstanskaya pravda*, 2011, June, 8, 180 (26601).

А.М.Бакирбекова, А.А.Дуйсембаев, К.К.Байгабулова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана
(E-mail: aigul_bakirbek@mail.ru)*

Совершенствование управления государственными активами в Республике Казахстан на основе передового опыта зарубежных стран

В статье рассмотрены теоретические основы понятия «государственные активы» и вопросы совершенствования управления государственными активами в Республике Казахстан на примере опыта зарубежных стран. Выявлены страны-члены ОЭСР, в которых основная часть государственных предприятий имеет полную или преобладающую долю собственности. В таких странах, как Австралия, Бельгия, Турция все государственные предприятия полностью принадлежат государству или государство имеет преобладающую долю собственности. Отдельно рассмотрены особенности управления государственными активами европейских стран. Предложен наиболее приемлемый и подходящий для Казахстана опыт европейских стран управления государственными активами (по методам управления государственными активами, критериям эффективности, особенностям прав собственности, полномочиям и ответственности за управлением объектами государственной собственности).

Ключевые слова: государство, государственные активы, управление государственными активами, собственность государства, государственные предприятия, государственные корпорации, страны ОЭСР, международный опыт управления государственными активами.

Условия функционирования и целесообразность выполнения государством своих функций как собственника и регулятора социально-экономических процессов в обществе тесным образом связаны с историческими этапами его становления и развития. В зависимости от этого изменяются пропорции, масштабы, степень охвата государством различных сегментов рынка, роль государственных активов в экономике, перечень объектов, попадающих в сферу активной деятельности или влияния государственных органов управления. Сферы государственных активов в каждой из стран различны и определяются рядом взаимосвязанных факторов: исторически сложившимися условиями в стране, местом в мирохозяйственных связях, конкурентоспособностью национальной экономики, современной стадией ее развития, социальными, экономическими, культурными и другими функциями государства.

Государственные активы имеют существенное значение в экономике любой страны. Несомненно, они являются неотъемлемой частью государства, его опорным звеном в системе хозяйственных отношений. Они обладают уникальными свойствами, с помощью которых практически неограниченно удовлетворяются основные общественные потребности, и экономика функционирует в согласии с национальными экономическими интересами. Именно с их помощью решаются сложные макроэкономические проблемы, осуществляются крупные инвестиционные программы, обеспечиваются условия для непрерывного процесса воспроизводства национального капитала.

Понятие государственных активов является достаточно новым в правовой науке. В Бюджетном кодексе понятие «активы государства» изложено в следующей редакции: «активы государства — имущественные и неимущественные блага и права, имеющие стоимостную оценку, полученные в государственную собственность в результате прошлых операций или событий» [1].

Активы государства представляют собой сложнейшую иерархическую систему отношений, структурируемую по множеству признаков. Поэтому и управление такой системой представляет собой сложный и трудоемкий процесс. Мировой практике известно множество инструментов и методик управления государственными активами и, чтобы определить наиболее эффективные из них, следует внимательно изучить опыт зарубежных стран.

В Послании Главы государства Народу Казахстана «Казахстанский путь — 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» отмечено, что сейчас фундаментальные показатели развитости демонстрируют государства — участники Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). В неё входят 34 страны, производящие более 60-ти процентов мирового ВВП. Кандидатами на вступление в ОЭСР являются еще 6 стран — Бразилия, Китай, Индия, Индонезия, Россия и ЮАР. Все страны-участницы прошли путь глубокой модернизации, имеют высокие показатели инвестиций, научных разработок, производительности труда, развития бизнеса, стандартов жизни населения. Индикаторы стран ОЭСР с учётом их будущей долгосрочной динамики, это и есть базовые ориентиры нашего пути в число 30 развитых государств планеты [2].

Данные направления явились причинами рассмотрения опыта управления государственными активами стран ОЭСР. Важность государственной собственности в странах — членах ОЭСР часто связывают со «стратегической» природой сферы, в которой функционируют государственные учреждения и предприятия.

Страны-члены ОЭСР в прошлом контролировали данные сферы и все еще сохраняют определенный контроль. Однако природа контроля претерпела определенные изменения. Почти все страны-члены ОЭСР все еще сохраняют контроль и государственную собственность в данных секторах. Такие страны, как Чехия, Дания, Финляндия, Италия и Норвегия выступают одним и единственным собственником центральных почтовых услуг, системы железнодорожного транспорта, владеют преобладающей долей собственности в системе воздушного транспорта и энергетических компаниях. Даже после приватизации и либерализации финансового сектора некоторые государства сохраняют в собственности от 30 до 100 % акций некоторых финансовых учреждений, иногда по причине банковских кризисов, как в случае Чехии и скандинавских стран [3].

Участие государства в муниципальных и федеральных предприятиях обуславливается необходимостью выполнения важных функций, которые не могут быть осуществлены частным сектором в одностороннем порядке. Распределение данной собственности между федеральными и муниципальными органами власти происходит по принципу важности социальных задач, выполняемых данными предприятиями, их экономической значимости и масштабы объектов собственности. Участие государства в данных сферах также обуславливается необходимостью обеспечения бесперебойного и эффективного функционирования жизненно важных объектов инфраструктуры.

Жизненно важная инфраструктура (*critical infrastructure*) — это термин, используемый правительствами многих стран в отношении активов, наличие которых необходимо для общества и нормального функционирования экономики. В основном такие активы включают в себя следующее:

- производство, передача и распределение электроэнергии;
- добыча, транспортировка и распределение газа;
- добыча и переработка нефти, ее транспортировка и распределение;
- сектор телекоммуникации;
- водоснабжение (питьевая вода, канализационная система);
- сельское хозяйство, производство и распределение продовольственных товаров;
- система теплоснабжения (подача природного газа, печного топлива, система городского теплоснабжения);
- здравоохранение (стационарные и амбулаторные больницы);
- транспортная система (поставка горючего, железнодорожная система, аэропорты, морские порты, система загрузки и выгрузки на морских портах);
- финансовые услуги (система центрального банка, клиринговая система);
- обеспечение национальной безопасности (вооруженные силы).

В целях более эффективного управления государствами активами такие объекты публичной собственности (государственная и коллективная собственность) в некоторых странах ОЭСР группируются согласно их сферам деятельности. Затем в рамках каждой сферы деятельности они ранжируются согласно важности социальных задач, которые выполняют данные предприятия. Определенная доля владения государством собственности в государственных предприятиях зависит от степени важности принятия решения по таким предприятиям. На рисунке приведена доля собственности государства в государственных предприятиях в виде полной собственности, преобладающей долей собственности и частичной собственности.

В целом больше половины государственных предприятий в странах ОЭСР полностью принадлежат государству, в 20 % государственных предприятий государство имеет преобладающую долю собственности [4]. Особенно это касается таких стран, как Чехия, Корея, Новая Зеландия, и Швеция.

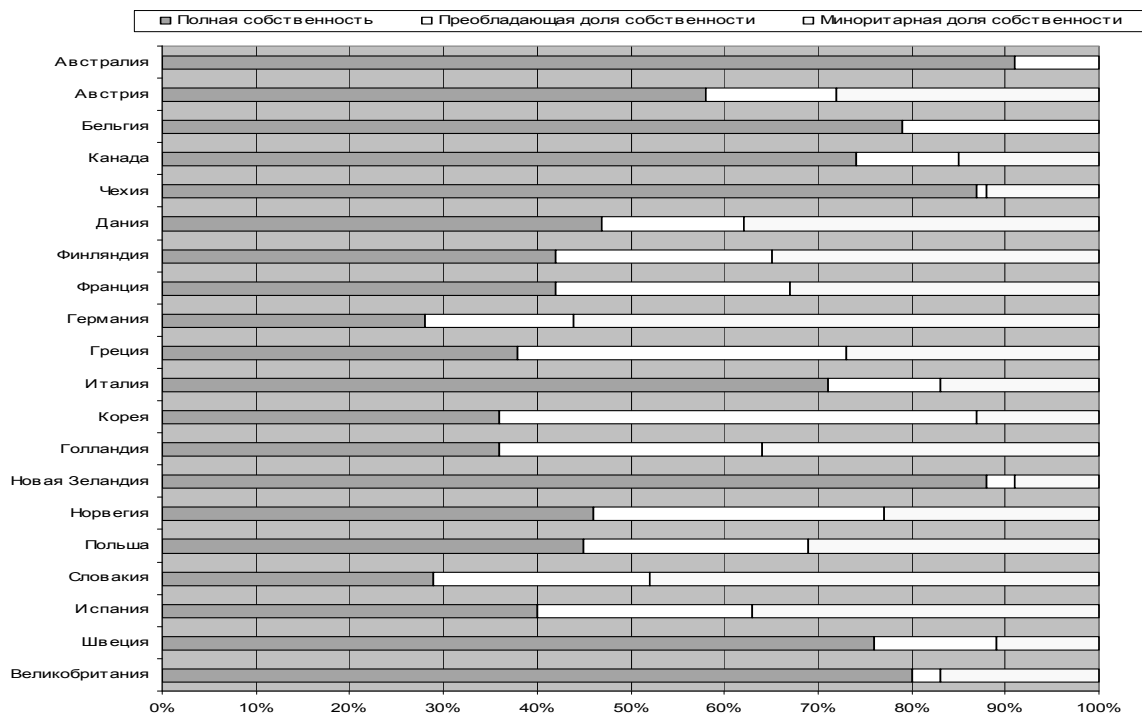

Рисунок. Структура собственности государства в государственных предприятиях (составлено на основе источника [4])

Необходимо отметить то, что различия в структуре собственности государственных предприятий стран — членов ОЭСР не существенны: почти все страны — члены ОЭСР в 60 %-90 % государственных предприятий имеют полную или преобладающую долю собственности. В Австралии, Бельгии, Турции все государственные предприятия полностью принадлежат государству или государство имеет преобладающую долю собственности.

В Германии, к примеру, государство владеет предприятиями полностью или частично согласно решениям Бундестага Германии, Бюджетного Комитета и Комитета по аудиту, а также на основе рекомендаций и предписаний Федерального суда аудиторов. Одновременно существует коллективная собственность на некоторые объекты. Такие предприятия могут принять правовую форму в виде акционерных обществ (Aktiengesellschaften — AG) и товариществ с ограниченной ответственностью (Gesellschaften mit beschränkter Haftung GmbH), а также иные формы коллективной собственности. Законодательство Германии запрещает участие федеральных властей в качестве акционеров в Открытых торговых ассоциациях (OHG) и в Партнерствах с ограниченным владением доли (Kommanditgesellschaft auf Aktien).

В Швеции большинство государственных предприятий зарегистрировано в качестве акционерных обществ и товариществ с ограниченной ответственностью, и они действуют согласно закону «О предприятиях». Одновременно существуют Управление аэропортами и Национальная энергетическая система, функционирующие как государственные предприятия в рамках отдельных законодательных актов. Права собственности сконцентрированы в одном или нескольких госорганах и холдингах. Этот орган коммерчески ориентирован и профессионален, организован в качестве поставщика общественных услуг, подотчетен вышестоящим государственным органам. Интересы государства как собственника реализовываются через механизмы корпоративного управления, в том числе назначение совета директоров, утверждение стратегий развития, планов развития (бизнес-планов), одобрения инвестиций, финансовых инструментов, ключевых фигур управления, через систему найма и оплаты труда работников, дивидендную политику и другое [5].

В Италии основное количество государственных предприятий — это коммерческие хозяйствующие субъекты, зарегистрированные как акционерные общества. Здесь фокусируются на эффективном использовании капитала в целом, на приросте показателя добавленной стоимости. Для этого предусмотрены меры по бухгалтерскому учету, позволяющие правительственным органам отслеживать этот показатель.

В Австралии, Дании, Финляндии и Венгрии государственные предприятия могут быть сформированы в виде обществ с ограниченной ответственностью или акционерных обществ, существуют государственные учреждения, действующие согласно отдельным законодательным актам.

В Канаде государственные корпорации (также называют Королевскими Корпорациями) обычно действуют в рамках отдельных законодательных актов. Одновременно существуют некоторые государственные корпорации, зарегистрированные согласно общему коммерческому праву. Отдельные корпорации имеют акционерный капитал, тогда как некоторые действуют без него.

Во Франции полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, переданы совету директоров объектов государственной собственности. Также предоставляется достаточный срок для работы директорам государственных предприятий и компаний с государственным участием (3–5 лет), при этом налагается на них имущественная и финансовая ответственность за возможный ущерб, вызванный их действиями.

В Японии государственные компании выступают как общественные корпорации и полугосударственные организации. Они оформлены в виде акционерных обществ или функционируют в рамках отдельного законодательного акта, принятого для определенной категории государственных предприятий.

В Южной Корее некоторые государственные предприятия выступают в виде акционерных обществ в соответствии с Законом «О государственных предприятиях». Другие государственные компании (газовая отрасль, аэропорты) функционируют в рамках Закона «Улучшение корпоративного управления и приватизация государственных компаний».

В Великобритании государственные предприятия имеют три вида правовой формы: а) компании с ограниченной ответственностью и акционерные общества, работающие согласно закону «О предприятиях»; б) корпорации, учрежденные на основании особого акта Парламента; в) торговые фонды, которые также являются исполнительными органами различных министерств. Деятельность данных торговых фондов регулируется отдельными законами по категориям государственных предприятий [6].

В международной практике при мониторинге деятельности широко используются элементы сбалансированной системы показателей (Китай, Сингапур, Индонезия, Новая Зеландия, США).

Система контроля объектов государственной собственности за рубежом является всеобъемлющей и охватывает не только контроль использования бюджетных средств, но и деятельность объектов государственной собственности. Данные сравнения эффективности предприятий госсектора и частного сектора являются противоречивыми. С одной стороны, в ряде стран (Швеция, Южная Корея, Франция) стоимость компаний госсектора росла быстрее стоимости частных компаний, в других странах производительность труда превосходила этот же показатель частных компаний (Франция, Италия), во многом за счет превосходства по величине объемов инвестиций, т.е. госкомпании являются в среднем более модернизированными и современными в техническом отношении, чем частные. Так, в Германии отношение основного капитала госкомпаний к стоимости продукции в 70-е годы 20 в. в три раза превышало показатели частного сектора. С другой стороны, исследование, проведенное в 80–90 годы 20 в. в ФРГ Е.Хамером, показало, что затраты на частных предприятиях в среднем ниже на 50 %, чем на государственных, в том числе: уборка — 25 %-ное превышение рыночного уровня, ремонт транспорта — превышение составляет 200 % и т.д. [7].

Таким образом, наличие государственных предприятий в странах ЕС считается приемлемым для Казахстана в случаях, когда:

- в частном секторе не достигнуты условия макроэкономического оптимума (в случаях естественных монополий);
- существует необходимость содержать низкорентабельные или капиталоемкие, но необходимые для общества производства и предприятия, не выгодные для частного сектора (инфраструктура, экологические предприятия, некоторые виды наукоемких производств и тому подобное);
- государство стремится контролировать те отрасли, которые оно считает важными для экономики или обороны страны, особенно в случаях, когда возникает угроза перехода соответствующих компаний под полный контроль ТНК;
- государству необходимо располагать инструментами регулирования хозяйственной, а именно в инвестиционной деятельности или модернизации экономики через соответствующие программы в области НИОКР [8].

В странах Латинской Америки, особенно в Бразилии, в ходе проводимых реформ были сформулированы собственные принципы для определения круга предприятий, которые целесообразно оставить в составе госсектора: использование предприятием невозобновляемых природных ресурсов (или контроль за таким использованием), большой риск инвестирования, высокая социальная значимость предприятия, исторические традиции.

В целом в мире организационно-правовая форма акционерного общества признана более эффективной для компаний, действующих в рыночных условиях, как позволяющая государству быть полноценным участником рыночных отношений, сформировать механизм воспроизводства и использования госсобственности, иметь дополнительный доход от продажи акций, сохраняя при этом контроль над предприятием, увеличивать капитал за счет эмиссий, расширять возможности слияния и концентрации, привлекать долговое финансирование без переноса обязательств на другие активы государства, иметь дополнительные механизмы контроля и оценки эффективности деятельности [9].

Мировой опыт свидетельствует о множестве задач, решаемых с помощью приватизации предприятий. Сюда можно отнести повышение рентабельности предприятий, сокращение правительственных расходов, увеличение поступлений в бюджет, ликвидацию внутренней и внешней задолженности, борьбу с монополизмом, расширение рынка капиталов, увеличение инвестиционного спроса населения, привлечение работников к участию в капитале компании, ослабление профсоюзного движения, создание широкой социальной базы мелких собственников в политических целях. Данные мероприятия направлены на повышение эффективности управления государственными активами. В соответствии с ними будет проведена оптимизация структуры государственной собственности, активизирована работа по приватизации и ограничению участия государства в тех сферах, где сегодня представлен частный сектор.

Таким образом, опыт управления государственными активами стран ОЭСР показал важность государственной собственности, связанной со «стратегической» природой сектора. Основная часть стран-членов ОЭСР все еще сохраняют контроль и государственную собственность в данных секторах.

Международный опыт управления государственными активами в различных странах дает несколько основных выводов для применения их в Казахстане.

1. Необходимо организовать управление сравнительно малым количеством больших по размеру государственных предприятий, производя слияния и объединения схожих предприятий, приватизацию малых предприятий. Так, успешный опыт управления имеется в Швеции.

2. Нужно ежегодно фиксировать цели деятельности и проводить мониторинг и оценку достижения этих целей (виды и масштабы деятельности, доход на капитал, добавленную стоимость, ожидаемые дивиденды, соглашения с поставщиками и работниками, соответствие требованиям регуляторов и другое). При этом стоимость компании необходимо измерять всеми доступными методами, в том числе путем использования листинга на бирже, балансовой стоимости, расчета добавленной стоимости, дисконтированных дивидендов, доходов или денежных потоков. Такой передовой опыт имеется в Италии.

3. Сконцентрировать права собственности необходимо в одном или нескольких госорганах и холдингах. Этот орган должен быть коммерчески ориентированным и профессиональным, организованным в качестве поставщика общественных услуг, быть подотчетным вышестоящим государственным органам, объединенным в некоторый комиссионный орган, ежегодно отчитываться перед парламентом. Сотрудники этого органа должны быть полностью занятыми в его работе, а оплата их труда привязана к конечным результатам деятельности в форме роста стоимости акций государственных компаний. Интересы государства как собственника необходимо реализовывать через механизмы корпоративного управления, в том числе назначение совета директоров, утверждение стратегий развития, планов развития (бизнес-планов), одобрения инвестиций, финансовых инструментов, ключевых фигур управления, через систему найма и оплаты труда работников, дивидендную политику и другое. Такой эффективный опыт имеется в Швеции.

При этом государство как собственник может осуществлять инвестиции в основной капитал, но следует удерживаться от широкого использования методов долгового финансирования, предоставления гарантий и так далее, как показал негативный опыт холдингов IRI в Италии и OIAG в Австрии.

4. Полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, необходимо передавать на уровень советов директоров объектов государственной собственности. Также нужно предоставить достаточный срок для работы директорам государственных предприятий и компаний

с государственной долей участия (3–5 лет), при этом налагая на них имущественную и финансовую ответственность за возможный ущерб, вызванный их действиями. Рекомендуются стимулировать продажу части акций государственных компаний в частный сектор. Такой успешный опыт имеется во Франции.

В таблице отражены наиболее подходящие для Казахстана критерии управления государственными активами зарубежных стран.

Т а б л и ц а

Применение зарубежного опыта управления государственными активами в Казахстане [10]

№	Критерий	Франция	Италия	Швеция	Казахстан
1	Метод управления государственными активами	Управление значительным количеством больших по размеру и малых предприятий	Управление большим количеством малых по размеру предприятий	Управление сравнительно небольшим количеством больших по размеру госпредприятий, слияние и объединение схожих предприятий, приватизация малых предприятий	Управление сравнительно небольшим количеством больших по размеру госпредприятий, слияние и объединение схожих предприятий, приватизация малых предприятий
2	Критерии эффективности	Фокусирование на приросте показателя ликвидности предприятий	Фокусирование на эффективном использовании капитала в целом, на приросте показателя добавленной стоимости	Фокусирование на приросте показателей рентабельности предприятий	Фокусирование на эффективном использовании капитала в целом, на приросте показателя добавленной стоимости
3	Отличительные особенности прав собственности	Права собственности в крупных и малых предприятиях	Права собственности в малых предприятиях	Сконцентрированность прав собственности в одном или нескольких госорганах и холдингах	Сконцентрированность прав собственности в одном или нескольких госорганах и холдингах
4 [10]	Полномочия и ответственность за управление объектов государственной собственности	Полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, передаются на уровень советов директоров объектов государственной собственности	Полномочия и ответственность за управление не передаются в совет директоров объектов государственной собственности, а остаются на уровне управляющего	Полномочия и ответственность за управление не передаются в совет директоров объектов государственной собственности, а остаются на уровне управляющего	Полномочия и ответственность за управление, включая стратегию и операции, передавать на уровень советов директоров объектов государственной собственности

Примечание. Составлено автором.

В заключение необходимо отметить, что в условиях Казахстана наиболее приемлемым является опыт таких стран, как Франция, Италия и Швеция. Особенно это касается методов управления государственными активами, критериев эффективности, особенности прав собственности, полномочия и ответственности за управление объектами государственной собственности.

Список литературы

- 1 Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 г. № 95-IV. — [ЭР]. Режим доступа: online.zakon.kz/
- 2 Послание Главы государства Н.Назарбаева народу Казахстана. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее. — Астана. — 2014. — 17 янв. — [ЭР]. Режим доступа: www.akorda.kz.
- 3 ОЭСР — Прогноз развития мировой экономики // БИКИ. — 2001. — № 129. — С. 176.

- 4 *Тарлекая Л.* Сотрудничество России и ОЭСР // *Мировая экономика и международные экономические отношения.* — 2011. — № 10. — С. 268.
- 5 *Хмыз О.* Регулирование коллективных инвестиций в странах ОЭСР // *Мировая экономика и международные экономические отношения.* — 2003. — № 10. — С. 196.
- 6 Официальный сайт ОЭСР. — [ЭР]. Режим доступа: www.oecd.org
- 7 Национальные компании — фактор конкурентоспособности экономики Республики Казахстан // *Проблемы и перспективы национальной экономики: материалы междунар. науч.-практ. конф. ун-та Международного бизнеса.* — Алматы, 2006. — С. 52.
- 8 Функционирование предприятий государственной и частной формы собственности // *Таймановские чтения: материалы междунар. науч.-практ. конф. ЗКГУ.* — Уральск, 2013. — С. 208.
- 9 Мировые тенденции развития государственной собственности на объекты стратегических отраслей экономики в условиях глобализации // *Экономические проблемы вхождения Казахстана в число наиболее конкурентоспособных стран мира: материалы междунар. науч.-практ. конф. ЗКГУ.* — Уральск, 2013.
- 10 *Эрназаров Т.Я., Амирова А.К.* Зарубежный опыт государственно-частного партнерства и перспективы его применения в Республике Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://mognovse.ru/sth-zarubejniy-opit-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-i-per.html>.

А.М.Бакирбекова, А.А.Дуйсембаев, К.К.Байгабулова

Озық шет мемлекеттер тәжірибесі негізінде Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік активтерді басқаруды жетілдіру

Мақалада «мемлекеттік активтер» ұғымының теориялық негіздері мен шет мемлекеттердің тәжірибесі негізінде Қазақстан Республикасы мемлекеттік активтерін басқаруды жетілдіру сұрақтары қарастырылған. Мемлекеттік кәсіпорындары толық немесе басым меншік құқығына ие болатын ЕЫҚҰ мүше-мемлекеттері анықталған. Австралия, Бельгия, Түркия сияқты елдерде барлық мемлекеттік кәсіпорындары мемлекеттің қарамағында толықтай немесе мемлекеттің құқықтық үлесі басым. Сонымен қатар еуропалық елдердегі мемлекеттік активтерді басқару ерекшеліктері жеке қарастырылған. Мемлекеттік активтерді басқарудың Қазақстанға қолайлы және сай келетін еуропалық мемлекеттердің тәжірибесі (мемлекеттік активтерді басқару әдістері, тиімділік критерийлері, меншік құқығы ерекшеліктері, мемлекеттік меншік объектілерін басқару жөнінде құзыреттілікпен жауапкершілік бойынша) анықталып, ұсынылды.

A.M.Bakirbekova, A.A.Duisembayev, K.K.Baygabulova

Improving the management of assets of Republic of Kazakhstan on the basis of the advanced practices in the foreign countries

The paper reviews the theoretical basics of «state assets» term and issues of improving the management of state assets in the Republic of Kazakhstan based on the experiences of foreign countries. The member countries of OECD, in which the government has total or dominant rights on the state enterprises' management, are identified. Additionally, in the countries, such as Australia, Belgium and Turkey, all the state enterprises are either fully or totally under the control of government. Moreover, the features of state assets' management in the European countries were considered. Finally, the most acceptable and suitable for Kazakhstan European experience of state assets management (in terms of methods of state assets management, performance criteria, features of property rights, powers and responsibilities in relation to the management of state property) are identified and are offered to implement.

References:

- 1 Budget Code of the Republic of Kazakhstan, December, 4, 2008, 95-IV, [ER]. Access mode: online.zakon.kz/
- 2 *The Address of President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan.Kazakhstani way — 2050: common aim, common interests, common future*, January, 17, 2014, [ER]. Access mode: www.akorda.kz.
- 3 *OECD — The forecast of the world economy development // BIKI*, 2001, 129, p. 176.
- 4 *Tarleckaya L. World economy and international economic relations*, 2011, 10, p. 268.
- 5 *Khmyz O. World economy and international economic relations*, 2003, 10, p. 196.
- 6 Official website of OECD, [ER]. Access mode: www.oecd.org.

7 *Problems and perspectives of national economy*: materials of international scientific-practical conference of International Business University, Almaty, 2006, p. 52.

8 *Taimanov lectureships*: materials of international scientific-practical conference of WKSU, Uralsk, 2013, p. 208.

9 *Economic issues of Kazakhstan's becoming one of the competitive counties in the world*: materials of international scientific-practical conference of WKSU, Uralsk, 2013.

10 Yernazarov T.Y., Amirova A.K. *Foreign practice of state-private partnership and perspectives of its implementation in Republic of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: <http://mognovse.ru/sth-zarubejnij-opit-gosudarstvenno-chastnogo-partnerstva-i-per.html>.

Е.Т.Ақбаев¹, А.О.Ағымбай², А.С.Сейталинова³, Е.Д.Орынбасарова¹

¹Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған;

³Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Астана
(E-mail: erbolsyn.2011@mail.ru)

Есеп берудің халықаралық стандарттарына сәйкес кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың ғылыми-әдістемелік негіздері

Авторлар кәсіпорынды басқару ілімі мен тәжірибесінде пайдаланатын экономикалық талдау түрлеріне айрықша көңіл бөлген. Мақалада қаржылық және басқарушылық талдаудың өзара әсерлесу тұстары қарастырылған. Қаржылық талдау тәжірибесінде қолданылатын негізгі тәсілдер суреттелген. «Кәсіпорынның қаржылық жағдайы» ұғымына анықтама берілген және ұйымның қаржылық жағдайын талдау мәні пайымдалған. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың басты мақсаты және негізгі міндеттері ашылып көрсетілген.

Кілт сөздер: экономикалық талдау, түрлері, қаржылық және басқарушылық талдау, мазмұны, мақсаты, міндеттері, қаржылық жағдай, ақпараттық база.

Кәсіпорынды басқару теориясы мен іс-тәжірибесіндегі экономикалық талдаудың түрлері

Кәсіпорынды басқару процесі әр түрлі деңгейдегі менеджерлердің қабылдаған шешімдері бойынша жүзеге асырылады. Кәсіпорында дәлелденген және тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін өндірістік, инвестициялық және қаржылық үрдістерді нақты түсіну және зерттеу қажет, яғни олардың бір-бірімен байланысы белгілі бір объектіні жүйелі тәсілде қарастыруды талап етеді [1–3].

Жүйелі тәсіл, ең алдымен, объектіні әр түрлі бөлімдерге бөлуді қарастырады, сонымен қатар осы бөлімдердің бір-бірімен байланысын зерттейді және қорытындысында жеке талдаудың пайда болуына бағыттайды [4–6].

Кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдаудың мазмұны негізгі қызметтермен анықталады. Олардың қатарына келесі қызметтер жатқызылады [7; 218]:

- экономикалық заңдардың зерттеу сипатын анықтау;
- кәсіпорынның жұмыс жоспарын дәлелдеу және олардың орындалуын бағалау;
- кәсіпорынның әр түрлі деңгейінде экономикалық процестер мен құбылыстар үдерістерінің заңдылықтарын белгілеу;
- жұмыс көрсеткіштеріне әсер ететін факторларды анықтау және олардың іс-әрекетін сандық өлшеу;
- өндірістің тиімділігін жоғарлататын шаруашылық ішіндегі резервтерді анықтау және келешекте қолдану мақсаттарын айқындау;
- басқару шешімдерін анықтау үшін ақпараттар дайындау.

Өндірісті басқару жүйесінде экономикалық талдаудың атқаратын қызметтерінің көп болуы талдаудың мақсатын, міндеттерін, мазмұнын және ұйымдастыру формалары мен әдістерін қарастырады. Сондықтан теория және іс-тәжірибе жүзінде экономикалық талдаудың келесі түрлері бар. Экономикалық талдаудың түрлерінің жіктелуі келесі кестеде беріледі.

К е с т е

Кәсіпорынның шаруашылық қызметіндегі экономикалық талдаудың түрлері

Жіктелу белгілері	Талдау түрлері	Талдаудың мазмұны
1	2	3
Сала	Салалық	Саланың даму ерекшелігін талдау
	Салааралық	Жекеley салалардың байланысы оқытылады және олардың ішкі қарым-қатынастары көрсетіледі
	Алдын ала (келешектегі)	Жоспардағы тапсырмаларды және басқару шешімдерін дәлелдеу мақсатында шаруашылық операцияларды жүргізгенге дейін қарастырылады, сонымен қатар келешектегі жоспарларды болжау және алған нәтижені бағалауда қажет етеді. Тиімсіз нәтижелердің болуына белгі беру мақсатында айқындалады.

1	2	3
Талдауды өткізу уақытына қарай	Келесі (ретроспективті, тарихи)	Кәсіпорында шаруашылық операциялардың аяқталу мерзімінен кейін жоспардың орындалуын бақылау мақсатында, қолданылмаған резервтерді анықтауда, кәсіпорынның қызметін нақты бағалауда жүргізілетін талдаудың түрі. Ретроспективті талдау қолданылмаған мүмкіншіліктерді анықтауда және олардың заңдылықтарын айқындауда қолданылады. Бұл талдаудың оперативті (ахуалдық) және қорытынды (нәтижелі) түрлері бар. Оперативті талдау кемшіліктерді оперативті анықтау және шаруашылық процеске уақтылы әсер ету мақсатында шаруашылық операциялардың аяқталу мерзімінен кейін немесе қысқа мерзімде мән жайлардың өзгеруі кезінде жүзеге асырылады. Қорытынды талдау, есептік кезеңдегі кәсіпорындардың қызметін кешенді және жан-жақты талдау мақсатында есептік кезеңде жүзеге асырылады
	Техника-экономикалық талдау	Экономикалық және техникалық процестердің байланысы зерттеледі және олардың кәсіпорын қызметінің экономикалық нәтижелеріне әсері анықталады
	Қаржылық-экономикалық талдау	Кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін анықтау мақсатында жүзеге асырылады: қаржылық жоспардың орындалуы, меншік және қарыз капиталын қолдану тиімділігі, рентабельділікті өсіру, пайда сомасын көтеру, резервтерді анықтау кәсіпорынның төлемқабілеттілігі мен қаржылық жағдайының жақсаруы
	Аудиторлық (бухгалтерлік) талдау	Кәсіпорынның қаржылық жағдайының диагностикасын анықтау және қаржылық есептердің дұрыстығын бекіту мақсатында жүзеге асырылады
	Әлеуметтік-экономикалық талдау	Әлеуметтік және экономикалық процестердің байланысын және олардың бір-біріне әсер етуін, сонымен қатар шаруашылық қызметтің экономикалық нәтижесін анықтау мақсатында жүргізіледі
Объект	Экономика-экологиялық талдау	Қоршаған ортаны қорғау және сақтау барысында, экономикалық және экологиялық процестердің бір-бірімен байланысын анықтау мақсатында жүргізіледі
Объект	Маркетингтік талдау	Кәсіпорынның сыртқы ортасын анықтау, шикізат және дайын өнімді сату нарығын зерттеу, бәсекелестіктерін айқындау, сұраныс пен ұсынысты талдау, коммерциялық тәуекелді реттеу, баға саясатын қалыптастыру және маркетингтік қызметтің стратегиясы мен тактикасын дайындау мақсатында жүргізіледі
	Салыстырмалы талдау	Озық кәсіпорындардың шаруашылық қызметтінің ағымдағы есептік көрсеткіштері өткен жылдың есептік көрсеткіштерімен салыстырылады
Объектіні зерттеу әдістемесі	Факторлы талдау	Нәтижелі көрсеткіштердің өсу деңгейін анықтауға қажет факторларды айқындауға бағытталады
	Диагностикалық талдау (экспресс-талдау)	Тек осы экономикалық бұзушылыққа тән типтік белгілерінің негізінде экономикалық үдерістердің жағымды жолындағы бұзушылық сипаттарын бекіту әдістерін көрсетеді
	Маржиналистік талдау	Ауыспалы және тұрақты шығындар, өндіріс көлемі, пайда және өзіндік құн арасындағы байланыстар бойынша бизнесте басқару шешімдерін тиімді дәлелдеу және бағалау әдістерін көрсетеді
	Экономика-математикалық талдау	Қолда бар ресурстарды толық қолдана отырып өндірістің тиімділігін жоғарлату мақсатында экономикалық міндеттерді шешуде тиімді тәсілдерді дайындау барысында жүргізіледі
	Стохастикалық талдау	Кәсіпорынның шаруашылық қызметіндегі процестер мен зерттелетін түсініктемелер арасындағы стохастикалық байланыстарды айқындау үшін жүргізіледі
	Функционалды-құндық талдау	Бұйымның конструкциясын ықшамдауда, материалдарды ауыстыру, керексіз бөлшектерді тарату мақсатында резервтерді анықтау және артық шығындардың болмауын реттеу үшін қолданылады
Пайдаланушылар түрлері	Ішкі талдау	Қаржылық, өндірістік және коммерциялық қызметтерді шұғыл, қысқа және ұзақ мерзімде басқаруда кәсіпорынның қажеттілігі үшін жүргізіледі
	Сыртқы талдау	Сыртқы қолданушылардың қаржылық және статистикалық есептеулері бойынша жүргізіледі

Ескерту.[7; 218–221] жұмыс деректерінен алынды.

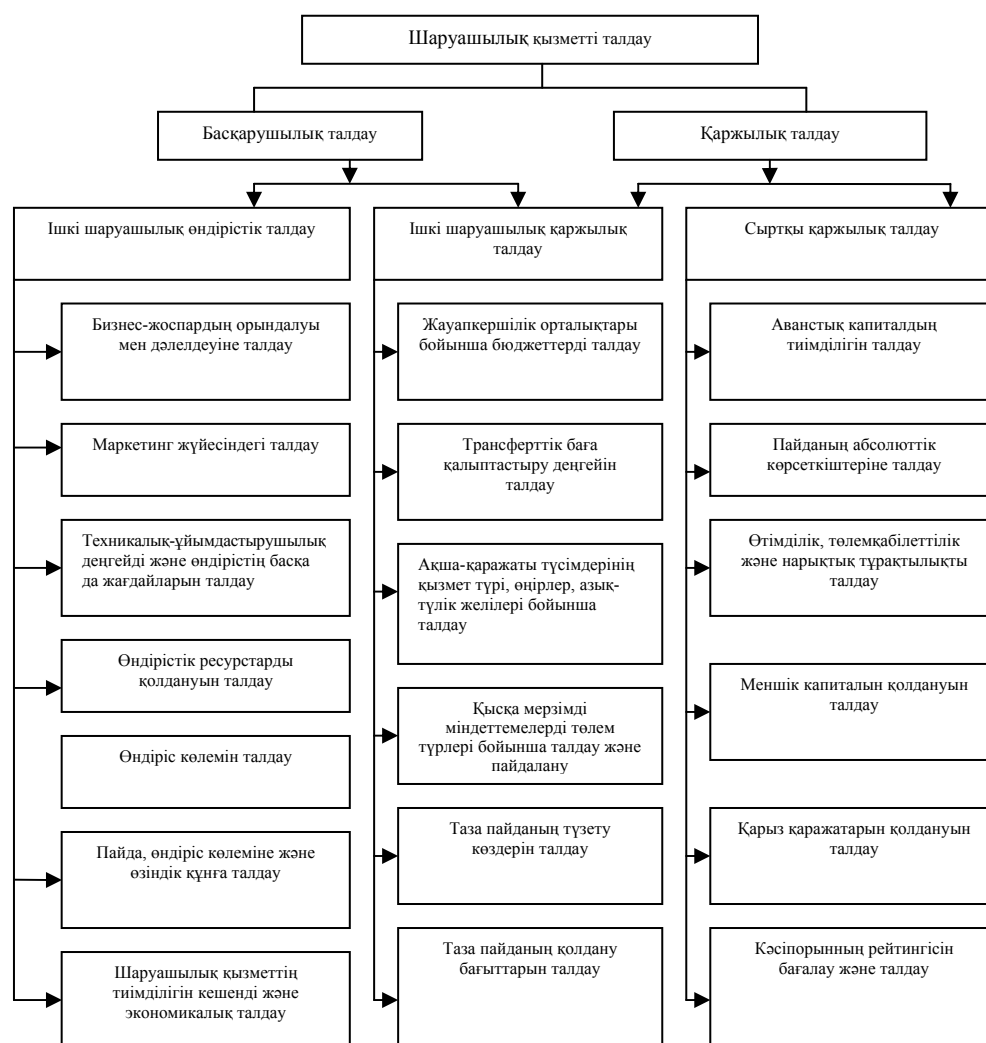
Нарықты экономика жағдайында уақыт өткен сайын төлем тәртібінің бұзылу себептерінің, белгісіз жағдайлар мен тәуекелділіктің деңгейінің жоғары болуына қарай, сонымен қатар кәсіпорынның күнкөрісін ұлғайтуда, кәсіпорында бухгалтерлік есептің негізінде қаржылық-экономикалық талдаудың (қысқартылған негізде қаржылық) қолданылуы ерекше орын алуда.

Қаржылық және басқарушылық талдау: өзара іс-қимылдары

Кәсіпорынның стратегиясын дайындау кезінде менеджерлер тек қана сыртқы ортаны зерттеп қана қоймай, керісінше, кәсіпорынның ішкі ортасын да тексеруге міндетті. Кәсіпорын ішіндегі ауыспалы өзгерістерді сәйкестіндіру қажет, яғни кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарын айқындап, ауыспалы өзгерістердің негізгі басымдылығын бағалау шарттарына тоқталуы керек. Ол үшін кәсіпорынның қызметіне басқарушылық талдау жүргізіледі.

Басқарушылық талдау — стратегиялық мәселелерді анықтаудағы, бизнестің ағымдағы жағдайын бағалауға бағытталған, кәсіпорынның мүмкіншілігі және ішкі ресурстарды кешенді талдаудағы кәсіпорынның күшті және әлсіз жақтарын анықтауда қарастырылатын процесс. Басқарушылық талдаудың қорытынды мақсаты кәсіпорынның болашағымен байланысты болатын оңтайлы стратегиялық шешімдерді қабылдау үшін менеджерлерге және басқа да мүдделі тұлғаларға ақпараттарды ұсыну, стратегияларды таңдау болып табылады. Басқарушылық талдау мәні жағынан кәсіпорын қызметінің әлсіз және күшті жақтарын анықтауда SWOT-талдаудың негізгі бөлімі болып табылады [8; 66].

Басқарушылық талдаудың мазмұны мен сыртқы қаржылық талдаудың арасындағы байланысты жалпы шаруашылық қызмет жүйесін талдау барысында 1-суреттен көруге болады.

Ескерту. [9; 112] жұмыс деректерінен алынды.

1-сурет. Шаруашылық қызметті талдау мазмұнның сызбалық үлгісі

Жоғарыдағы 1-сурет бойынша басқарушылық талдау өз құрамына ішкі шаруашылық өндірістік талдауды, ішкі шаруашылық қаржылық талдауды, сонымен қатар кәсіпорында қаржылық стратегияны жүзеге асыруға ерекше роль атқаратын жеке дара қаржылық талдауды қарастырады.

Ішкі шаруашылық өндірістік талдаудың негізгі мақсаты — алдағы уақыт мерзімге қажет өндірістік бөлімдер мен бөлімшелердің жалпылама жоспарларын қарастырып дәлелдеу болып табылады.

Ішкі шаруашылық қаржылық талдаудың негізгі мақсаты жауапкершілік орталықтары бойынша бюджеттерді талдау, негізгі қаржылық көрсеткіштерді айқындай отырып, кәсіпорындағы ауытқулардың болу себептерін анықтау, сонымен қатар ұйымдардың қаржылық нәтижелеріне экономикалық тұрғыдан қорытынды жасау.

Сыртқы қаржылық талдаудың мақсаты — ағымдағы есептік кезеңде кәсіпорынның жай-күйіне немесе қаржылық жағдайына жалпылама баға беру.

Кәсіпорында қаржылық талдауды жүргізудің негізгі сатылары төмендегідей [10; 10]:

1. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын (жай-күйін) талдау.
2. Табыстылық көрсеткіштерін талдау.
3. Кәсіпорынның кәсіпкерлік қызметінің тиімділігі мен іскер белсенділігін талдау.
4. Ұйымның банкроттылық ықтималдылығын бағалау.

Қаржылық талдау бойынша іс-тәжірибеде қолданылатын негізгі әдістер

Қаржылық талдауда ақпарат көздері болып кәсіпорын қызметіндегі бухгалтерлік есептің және ағымдағы есеп-қисап мәліметтері қолданылады, сонымен қатар шаруашылық қызметті жалпылама талдаудағы кәсіпорынның жылдық есептеулері қарастырылады. Талдау барысында келесі әдістер қолданылады [11; 97, 98]:

1. Көлденең (уақыттық) талдау есеп беру уақытындағы әр жағдайды өткен мерзімдегімен салыстыру.

2. Тік (құрылымдық) талдау — белгілі құрылымдағы қаржылық көрсеткіштердің нәтижеге тұтас әсер ететін әр жағдайды анықтауға мүмкіндік береді. Ол қаржылық нәтижеге тұтас баланс немесе оның бөлімшелері бойынша жеке баптарды әсер ету салмағын анықтайды.

3. Трендтік талдау — бірнеше жылдар бойындағы базистік жылмен салыстырғандағы көрсеткіштердің ауытқулары негізінде құрылады, ол үшін барлық көрсеткіштер 100 % болып алынады. Трендтік талдау бойынша келешектегі қаржылық көрсеткіштердің мәнділігі көрсетіледі, яғни алдын ала болжау талдау түрі айқындалады.

4. Қаржылық коэффициенттерді қолдану оларды есептеу барысында шамалардың біреуін бірлік ретінде қарастырады да, ал басқаларын бірлікке қатынасын көрсететіндігін анықтайды.

5. Салыстырмалы талдау — бұл фирмалардың, бөлімшелердің, цехтардағы жеке көрсеткіштер арқылы ұқсас есептегі шаруашылық ішілік талдау болып табылады және, берілген фирманың шаруашылық аралық талдауы бәсекелестердің көрсеткіштерімен салыстырғанда, орташа, салалық және жалпы экономикалық берілгендермен қоса есептеледі.

6. Факторлы талдау — ол нәтижелі көрсеткішке жеке факторлардың әсер етуін талдау, зерттеудің детерминделген немесе стохастикалық тәсілдерін қолдану арқылы жасалған талдаулар. Факторлы талдау тура түрде болуы мүмкін, яғни алынған нәтижені бөлімділер бойынша талдау, сонымен қатар кері нәтиже беруі тиіс. Жеке элементтердің біріктіріліп тұтас қорытынды бойынша қарастырылуы.

Қаржылық-экономикалық талдаудың сандық әдістері статистикалық, бухгалтерлік және экономика-математикалық болып бөлінеді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайының талдау мәнділігі мен түсініктемесі

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы — бұл экономикалық ортада кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыру деп түсінуге болады. Яғни, қаржылық ресурстармен қызметін қамтамасыз ету, ресурстарды тиімді түрде орналастыру және пайдалану, жеке және заңды тұлғалармен қаржылық қатынастарға байланысқа түсу, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы және төлемқабілеттілігі бойынша басқару жұмыстарын анықтау [12; 409].

Қаржылық жағдай тұрақты, тұрақсыз және дағдарыс жағдайы кезінде болуы мүмкін. Кәсіпорынның уақытымен төлемдерді жүргізуі мүмкіншілігі және өз қызметін кең көлемде қаржыландыру жұмыстарын атқаратын болса, бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайының жай-күйі тұрақты деген қалыпты жағдайды білдіреді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы (жай-күйі) өндірістік, коммерциялық және қаржылық нәтижелерге байланысты болады. Егер өндірістік және қаржылық жоспар нәтижелі орындалатын болса, онда бұл көрсеткіш кәсіпорынның қаржылық жағдайына қалыпты әсер етеді. Ал егер, керісінше, жоспар бойынша өнім көлемі жеткіліксіз болса, өнімнің өзіндік құны өзгереді, пайданың және сатудан түскен төлемнің көлемі азайса, онда кәсіпорынның қаржылық жағдайы және төлемқабілеттілігі құлдырайды.

Нарықты экономика жағдайында кәсіпорынның қызмет етуі, кәсіпорынның банкротқа ұшырамауы үшін ең алдымен қаржыны дұрыс басқара білу қажет. Сонымен қатар капиталдың құрылымы мен құрамын, капиталды қалыптастыру көздерін табу, меншік капиталын анықтау, қарыз капиталының үлесін қарастыру жұмыстарын тиімді жүргізу керек. Кәсіпорын қызметінде нарықты экономика жағдайында өтімділік, төлемқабілеттілік, кәсіпорынның кредиторлық қарызы, қаржылық тұрақтылық қоры, тәуекел деңгейі, қаржылық тұтқа әсері және басқада талдаудың әдістемелік негіздеріне талдау жасалу тиіс.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың мақсаты мен негізгі міндеттері

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың басты мақсаты — қаржылық қызметтегі қателіктер немесе кемшіліктерді уақытымен анықтап, сонымен қатар кәсіпорынның қаржылық жағдайын және төлемқабілеттілік жақсартуда қосымша қаржылық қор көздерін табу.

Бұл жағдайда талдау келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылады (2-сур.).

Ескерту. [13; 103] жұмыс деректерінен алынды.

2-сурет. Кәсіпорынның қаржылық жағдайына талдауды жүргізудің негізгі бағыттары

Экономикалық әдебиеттер бойынша, кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың келесі негізгі міндеттері бар [10, 13]:

1. Кәсіпорынның активтерінің құрамын талдау, қалыптасу көздерін анықтау, сонымен қатар тиімді қолдану мен орналастыру бағыттарын айқындау.

2. Таза айналым капиталының көлемін және өсу (азаю) мөлшерін, меншік капиталға ара қатынасын анықтау.

3. Баланстың өтімділігін анықтау, төлемқабілеттілік пен несие қайтару қабілеттілігін, қаржылық тұрақтылықты, өндірістік мүмкіншілікті бағалау және кәсіпорынның жалпы белсенділігін талдау.

4. Кәсіпорын табыстылығының абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерін бағалау.

5. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартудағы шараларды дайындау.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың міндеттерінің мазмұны осы талдауды жүргізудің кезеңдерін анықтайды.

Кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдауды сыртқы және ішкі түрге бөлу

Қаржылық жағдайды талдаумен тек қана бөлім басшыларымен қатар кәсіпорынның қызмет бөлімшелерінің қызметкерлері айналыспайды, керісінше, кәсіпорынның құрылтайшылары да белсенді түрде айналысады. Олардың қатарына: ресурстарды тиімді қолдану барысындағы инвесторлардың кеңесі, несие берудегі банктердің атқаратын қызметтері мен бағалау жағдайлары, төлемдерді уақытымен жинаудағы жабдықтаушылардың міндеттері, бюджетті толықтырудағы салық қызметкерлерінің атқаратын қызметтері жатқызылады. Нәтижесінде талдаудың сыртқы және ішкі түрлері қарастырылады [12; 411].

Ішкі талдау кәсіпорында қызметкерлердің көмегімен жүргізіледі және оның нәтижелері қаржылық жағдайды жоспарлауда, бақылауда және болжауда қолданылады. Негізгі мақсаты — ақшалай қаражаттардың жоспарлы түсуін қамтамасыз ету, кәсіпорынның қызметін жақсарту үшін, пайданы ең жоғарғы деңгейде табу үшін меншік және қарыз қаражаттарын тиімді орналастыру және қолдану, сонымен қатар банкроттылық процедурасының қауіпін болдырмау.

Сыртқы талдау инвесторлардың бастауымен, қаржылық және материалдық ресурстарды жабдықтаушылармен, сонымен қатар баспадағы есептеулерді жүргізуші бақылаушы органдармен жүргізіледі. Негізгі мақсаты — тәуекел қауіпіне жетпеу мақсатында және пайданы ең жоғарғы деңгейде табуда қаржылық қаражаттарды тиімді орналастыру және пайдалану.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайының ақпараттық базасы болып қаржылық есептеулер саналады. Қаржылық есептеулер құрамына бухгалтерлік баланс, кірістер мен шығыстардың есебі, ақшалай қаражаттардың қозғалысының есебі, меншік капиталының өзгеруінің есебі, есеп саясатының ақпараттық базасы және түсіндірме хат жатқызылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Гончаров В.И.* Менеджмент: учеб. пособие. — Минск: Мисанта, 2003. — 624 с.
- 2 *Румянцева З.П.* Общее управление организацией. Теория и практика: учебник. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 304 с.
- 3 *Кузнецов Ю.В., Подлесных В.И.* Основы менеджмента. — СПб.: Изд-во ОЛБИС, 1997. — 192 с.
- 4 *Баканов М.И., Шеремет А.Д.* Теория экономического анализа: учебник. — М.: Финансы и статистика, 1997. — 416 с.
- 5 *Ковалев В.В., Волкова О.Н.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия. — М.: ПБОЮЛ, 2001. — 424 с.
- 6 *Басовский Л.Е., Басовская Е.Н.* Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 366 с.
- 7 *Берзинь И.Э., Пикунова С.А., Савченко Н.Н., Фалько С.Г.* Экономика предприятия: учебник. — М.: Дрофа, 2004. — 368 с.
- 8 *Бороненкова С.А.* Управленческий анализ: учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 384 с.
- 9 *Пашигорева Г.И., Савченко О.С.* Системы управленческого учета и анализа. — СПб.: Питер, 2002. — 176 с.
- 10 *Зубова Т.* Анализ финансового состояния предприятия: учеб.-метод. пособие. — Астана: Фолиант, 2010. — 152 с.
- 11 *Любушин Н.П., Лещева В.Б., Дьякова В.Г.* Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: учеб. пособие. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. — 471 с.
- 12 *Савицкая Г.В.* Анализ хозяйственной деятельности предприятия. — Минск: Экоперспектива, 1997. — 498 с.
- 13 *Бочаров В.В.* Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 160 с.

Е.Т.Ақбаев, А.О.Ағымбай, А.С.Сейталинова, Е.Д.Орынбасарова

Научно-методические основы анализа финансового положения предприятия в соответствии с международными стандартами отчетности

Авторами особое внимание уделено видам экономического анализа, используемым в теории и практике управления предприятием. В статье рассмотрены аспекты взаимодействия финансового и управленческого анализа. Описаны основные методы, которые применяются в практике финансового анализа. Дано определение понятия «финансовое положение (состояние) предприятия» и излагается значение анализа финансового состояния организации. Определены главная цель и основные задачи анализа финансового положения предприятия. Сделаны соответствующие выводы о внутреннем и внешнем анализе финансового состояния предприятия.

Ye.T.Akbayev, A.O.Agymbay, A.S.Seitalinova, Ye.D.Orynassarova

**Scientific and methodical bases of the analysis
of a financial position of the enterprise according
to the international standards of the reporting**

The special attention is paid to the types of the economic analysis used in the theory and practice of business management. Aspects of interaction of the financial and administrative analysis are considered. The main methods which are applied in practice of the financial analysis are described. Definition of the concept «financial position (state) of the enterprise» is given and value of the analysis of a financial condition of the organization is stated. The main goal and the main objectives of the analysis of a financial position of the enterprise reveal. The corresponding conclusions about the internal and external analysis of a financial condition of the enterprise are drawn.

References

- 1 Goncharev V.I. *Management: manual*, Minsk: Misanta, 2003, 624 p.
- 2 Rumyantseva Z.P. *General management of the organization. Theory and practice: textbook*, Moscow: INFRA-M, 2001, 304 p.
- 3 Kuznetsov Yu.V., Podlesnykh V.I. *Management bases*, Saint Petersburg: OLBIS Publ. house, 1997, 192 p.
- 4 Bakanov M.I., Sheremet A.D. *Theory of the economic analysis: textbook*, Moscow: Finance and statistics, 1997, 416 p.
- 5 Kovalyov V.V., Volkova O.N. *Analysis of economic activity of the enterprise*, Moscow: PBOYUL, 2001, 424 p.
- 6 Basovsky L.E., Basovskaya E.N. *Complex economic analysis of economic activity: manual*, Moscow: INFRA-M, 2004, 366 p.
- 7 Berzin I.E., Pikunov S.A., Savchenko N.N., Falko S.G. *Economy of the enterprise: textbook*, Moscow: Drofa, 2004, 368 p.
- 8 Boronenkova S.A. *Upravlenchesky analysis: manual*, Moscow: Finance and statistics, 2004, 384 p.
- 9 Pashigoreva G.I., Savchenko O.S. *Systems of management accounting and analysis*, Saint Petersburg: Piter, 2002, 176 p.
- 10 Zubova T. *Analysis of a financial condition of the enterprise: manual*, Astana: Foliant, 2010, 152 p.
- 11 Lyubushin N.P., Leshcheva V.B., Dyakova V.G. *Analysis of financial and economic activity of the enterprise: manual*, Moscow: UNITY-DANA, 1999, 471 p.
- 12 Savitskaya G.V. *Analysis of economic activity of the enterprise*, Minsk: Ekoperspektiva, 1997, 498 p.
- 13 Bocharov V.V. *Methods of financing of investment activity of the enterprises*, Moscow: Finance and statistics, 1998, 160 p.

S.S.Shakeyev

Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail:sayan.79@mail.ru)

International Financial Reporting Standards for small and medium enterprises: the transition, the features, the advantages and disadvantages

The article describes the main stages of the transition to international financial reporting standards of domestic enterprises. Also it disclosed in detail the transition to international accounting standards for small and medium-sized businesses. The complete description of the definition of small and medium-sized businesses from the perspective of the Committee on International Financial Reporting Standards and the law on private enterprise is given. The main differences of IFRS for SMEs as compared with full IFRS are analysed. The advantages and disadvantages of international accounting standards for small and medium-sized businesses are showed.

Key words: International Financial Reporting Standards, International Financial Reporting Standards for small and medium enterprises, council of IFRS, small businesses, financial reporting, small and medium enterprises.

Reforming the system of accounting and financial reporting in the Republic of Kazakhstan continues for more than twenty years. The initial stage of the reform has coincided with the adoption of the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan having the force of the Law «On Accounting» in 1995.

The introduction in 1996 of accounting standards of the Republic of Kazakhstan developed on the basis of international accounting standards were the beginning of the transition to international financial reporting standards.

Second and most important step in this process was the addition to this Decree of Article 2–1 «International Financial Reporting Standards in the Republic of Kazakhstan» in 2002. According to this article, IFRS financial statements should be provided by the organizations in the following order: financial institutions make up from January, 1st, 2003, joint-stock companies from January, 1st, 2005, other organizations from January, 1st, 2006 (except public institutions).

The next stage of this reform in the Republic of Kazakhstan is the transition to IFRS of government agencies (public sector's IFRS) from January, 1st, 2013 and the SMB (IFRS for SMB) from January 1st, 2013 (Fig.).

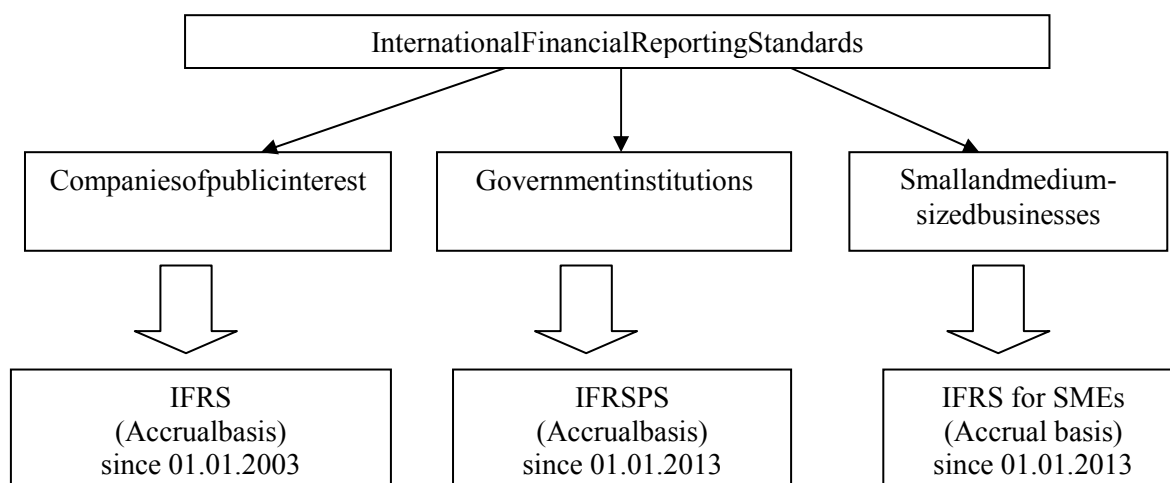

Figure 1. Stages of transition to IFRS (compiled by the author on the basis of source [1])

The IFRS council has begun working on a standard for small and medium-sized businesses in 2005. In July 2009, the International Accounting Standards Board has issued International Financial Reporting Standard for Small and Medium Business. The IFRS for SMB is intended to apply to general purpose financial statements of companies that are not obliged to submit the financial statements to a wide range of users. There are 35 sections (standards), IFRS for small and medium-sized businesses.

Companies that are required to submit the financial statements to a wide range of users, and therefore not included in the scope of the IFRS for SMB, include businesses whose debt or equity instruments are traded in a public market, banks, credit institutions, brokers / dealers in securities transactions, mutual funds and insurance companies. In many countries, companies that are not obliged to submit the financial statements to a wide range of users are referred to by various terms, including the terms «private enterprises» and «enterprises that are not required to submit the financial statements to a wide range of users» [2].

According to the terminology of a standard for SMB, the small and medium enterprises mean companies whose equity and debt securities are not traded on the open market, and are not required to submit the financial statements to a wide range of users.

At the same time banks, insurance companies, mutual funds, brokers and dealers cannot be small and medium-sized businesses.

The term «small and medium business» is widely recognized and used throughout the world, although in many literatures their own definitions of the term for a wide range of purposes were developed, including the establishment of obligations on financial statements. Such national or regional definitions often include quantified criteria based on revenue, assets, serving or other factors. Often the term is used to refer to very small companies or includes such enterprises, regardless of whether they produce general purpose financial statements for external users.

Law of the Republic of Kazakhstan on private enterprise has the following concept of subjects of small business [3].

Article 6. Subjects of private enterprise

5. Small businesses (enterprises) are individual entrepreneurs without a legal entity and legal entities engaged in private business, with the average annual number of employees not more than a hundred people, and the average annual income of not more than 300,000 monthly calculation index (MCI) established by the law on the republican budget and applicable as of January, 1st of the corresponding financial year (MCI for 2016 is 2121 tenge).

8. Medium businesses (enterprises) are individual entrepreneurs without a legal entity and legal entities engaged in private business not related to small and large businesses in accordance with paragraphs 5 and 9 of this article.

9. Large businesses (enterprises) are individual entrepreneurs without a legal entity and legal entities engaged in private business and meeting one or two of the following criteria: the average number of employees more than two hundred and fifty people, and (or) average annual income of over 3 000 000 MCI, established by the law on the national budget and applicable as of January 1st of the corresponding fiscal year.

The IFRS council attached great importance to the development of this standard. The main objective of the development of this standard was to develop a set of high quality accounting standards that:

- would have been collected in a single document;
- would have no direct references to the full set of IFRS, i.e. would be autonomous from it;
- could be used by experts and auditors working in small and medium-sized enterprises with the corresponding qualification level;
- would not require significant investment in the development of a financial statement set.

The objective of general purpose financial statements of small and medium business is to provide information about the financial position, results of operations and cash flows of the enterprise that is useful in making economic decisions for wide range of users who cannot require the submission of financial statements prepared in accordance with their specific information requirements [4].

In establishing standards for the form and content of general purpose financial statements, the needs of users of financial statements get the paramount importance.

The main groups of external users of financial statements of small and medium-sized businesses include:

- financial institutions providing loans to small and medium-sized businesses;
- customers carrying out trade with small and medium-sized businesses who use the financial statements of small and medium-sized businesses to make decisions about loans and pricing;
- credit rating agencies and other institutions that use the financial statements of small and medium-sized businesses for the assessment of small and medium-sized businesses.
- customers of small and medium-sized businesses who use the financial statements of small and medium-sized businesses to decide whether to maintain a business relationship with them or not;
- shareholders of small and medium-sized businesses that are not simultaneously managers of these enterprises.

We believe that users of financial statements of small and medium-sized businesses may be less interested in some information provided in general purpose financial statements prepared in accordance with full version of IFRS than users of financial statements of companies whose securities are registered for treatment in the open securities markets and are required to submit financial statements to a wide range of users for different reasons.

For example, users of financial statements of small and medium-sized businesses may be more interested in short-term cash flows, liquidity, benefits of the balance sheet and interest coverage, as well as historical trends of profit or loss and interest coverage, than information intended to make predictions in long-term cash flows of the enterprise, its profit or loss and cost.

However, users of financial statements of small and medium-sized businesses may need some information, which is usually not in the financial statements of the company whose debt or equity instruments are traded in an open securities market. For example, as an alternative to open capital markets for small and medium-sized businesses they often obtain capital from shareholders, CEOs and suppliers, while shareholders and CEOs often provide personal assets as collateral to small and medium businesses so they can get financing from a bank.

The nature and extent of the differences between full IFRS and the IFRS for SMB are based on user needs and analyzes of the ratio «cost — benefit». In practice, the benefits of accounting standards of reporting in different companies vary mostly depending on the nature, number and information needs of users of their financial statements. Related costs are not significantly different. Therefore, IFRS council came to the conclusion that the optimal ratio of «cost — benefit» should be evaluated with respect to the information needs of users of financial statements. The main differences between IFRS for SMB and full IFRSs are presented in Table.

Table

The main differences between IFRS for SMEs compared with the full set of IFRS

IFRS for SME-s	The full set of IFRS
1	2
Investments in associated and joint organizations	
Chapter 14 Investments in associates are included in the consolidated financial statements: - at initial cost; - or fair value; - or using the equity method.	IAS 28 Investments in associated and joint ventures are included in the consolidated financial statements only by the equity method.
Joint Arrangements	
Chapter 15 Investments in joint ventures are included in the consolidated financial statements: - at initial cost; - or fair value; - or using the equity method.	IFRS 11 Investments joint ventures included in the consolidated financial statements only by the equity method.
Investment property	
Chapter 16 Appraisal after initial recognition: - A model of fair value. Assessment Model is not available at fair value.	IAS 40 Appraisal after initial recognition: It provides two accounting models: - A model of the initial cost; - A model of fair value.
Fixed assets	
Chapter 17 Appraisal after initial recognition: - A model of the initial cost. Assess the revaluation model is not provided.	IAS 16 Appraisal after initial recognition: It provides two accounting models: - A model of the historical cost; - Model of the revaluation.
Intangible assets	
Chapter 18 Appraisal after initial recognition: - A model of the initial cost Assess the revaluation model is not provided. Development costs are not capitalized, they are expenses of the period.	IAS 38 Appraisal after initial recognition: It provides two accounting models: - Valuation model at initial cost; - Model of the revaluation. Development costs are capitalized if they meet the criteria for their recognition.

1	2
Association of enterprises	
Chapter 19 Non-controlling interest is only rated as a proportionate share of the net assets of the subsidiary. Assessment of the proportion of the fair value of non-controlling shareholders is excluded Goodwill is tested for impairment only if there is evidence of impairment.	IFRS 3 Non-controlling interest is estimated as the proportionate share of the net assets of the subsidiary and the fair value of the net assets. Goodwill necessarily tested for impairment.
Government grants	
Chapter 24 All government grants should be recognized through profit / loss, when executed by the corresponding recognition criteria. Government grants related to assets, should not be deducted from the carrying value of such assets.	IAS 20 Grants related to assets should be reflected in the balance sheet: Either by reflecting subsidies as deferred income; Either by deducting grants from acquisition cost of the asset.
Borrowing costs	
Chapter 25 An enterprise should recognize all borrowing costs as an expense in profit or loss in the period in which they are incurred.	IAS 23 Borrowing costs capitalized
Asset impairment	
Chapter 27 Allowed to amortize goodwill and intangible assets that are not ready and do not have a useful life of 10 years; evidence of impairment	IAS 36 Annual comprehensive analysis regardless of whether impairment is required for: goodwill; intangible assets with indefinite useful lives; not ready for the use of intangible assets.

Note. Compiled by the author on the basis of source [4, 5].

Some standards of full IFRSs excluded from consideration. This includes standards such as IFRS (IAS) 33 «Earnings per Share», IFRS (IAS) 34 «Interim Financial Statements», IFRS (IFRS) 4 «Insurance Agreement», IFRS (IFRS) 5 «Long-term assets held for sale» IFRS (IFRS) 8 «Segment reporting», i.e. those standards that are related to the company whose debt or equity instruments are traded in an open securities market.

Also, some of the standards of full IFRS are combined into one standard. For example, IFRS (IAS) 41 «Agriculture» and IFRS (IFRS) 6 «Exploration and Evaluation of Mineral Resources» are combined into Section 34 «Specialized work». IFRS (IAS) 18 «Revenue» and IFRS (IAS) 11 «Construction Treaties» are combined into Section 23 «Revenue».

The standards relating to financial instruments are divided into two standards: Section 11 «Basic Financial Instruments» and Section 12 «Other Financial Instruments». In full IFRS they are regulated by the following standards: IFRS (IAS) 32 «Financial Instruments — Presentation», IFRS (IAS) 39 «Financial Instruments — recognition and Measurement», IFRS (IFRS) 7 «Financial Instruments — disclosures» and IFRS (IFRS) 9 «Financial Instruments».

In addition, IFRS for SMB contains a number of simplifications, which will save money for the preparation of reports. The following advantages of the standard can also be set aside for small and medium-sized enterprises [6]:

1. Access to financing. For those companies that apply international accounting standards for SMB an access to loan resources can be simplified. In particular, it will be easier to obtain financing on the basis of the financial statements of the company, an access to foreign loan resources appears, a procedure of granting loans for the purchase of fixed assets and working capital simplifies.

2. The ability to attract foreign financial institutions as investors.

3. Increase of professional level of employees. The IFRS council believes that adoption of international financial reporting standards for small and medium-sized businesses is the first step to the most common and modern standards. The use of international financial reporting standards for small and medium-sized businesses will help raise the level of education of employees in small companies, including raising the level of financial literacy.

4. Implementation of the international audit. A company while preparing the financial statements in accordance with International Financial Reporting Standards for Small and Medium Enterprises is able to hold an international audit of its financial statements. This increases the internal control in a company, creates added value of financial statements of the firm itself.

5. Ability to abandon the national standards. Companies in some countries during the preparation of financial statements in accordance with IFRS for small and medium-sized businesses cannot apply the requirements of reporting according to national standards. This reduces the costs of transformation of financial reporting to international reporting as in the application of national standards.

6. Stable rules of reporting. Many accountants at large corporations have faced the inconvenience of constantly changing application of old and the introduction of new standards for a full set of IFRS. For the convenience of small and medium businesses IFRS for SMB cannot be part of the frequent evaluation of its assets and liabilities in full IFRS.

However, the IFRS for SMB has a number of disadvantages:

1. The implementation of international financial reporting standards for small and medium-sized businesses is very expensive and can be compared to the cost of implementation of the full set of IFRS;

2. Any small and medium business can become public, i.e. release issued shares, bonds, bills of exchange, then the company will have to prepare financial statements in accordance with the full set of IFRS;

3. It is not clear whether the potential investors trust such statements, which is made in accordance with IFRS for SMB. After all, a large number of disclosures in the financial statements allows investors to make sound economic decisions.

Thus, international financial reporting standards for small and medium business is the most effective in terms of cost and efficient approach to private companies, which plan to prepare financial statements to its shareholders, banks and other interested parties.

The IFRS for SMB will make a significant contribution to the unification of the accounting principles in the world. Given that small and medium can be called more than 90 % of all companies in the world, the standards for small and medium business will be widely disseminated in the near future. In addition, the use of the IFRS for SMB provides an important opportunity for our small and medium-sized businesses to attract foreign investment.

References

- 1 Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». — 2007. — № 324–11. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.grossbuh.kz/information/show/id/75.html>.
- 2 Фонд КМСФО: учебные материалы по МСФО для МСБ. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.ifrs.org>.
- 3 Закон Республики Казахстан «О частном предпринимательстве» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2015 г.). — [ЭР]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 4 Международные стандарты финансовой отчетности для предприятий малого и среднего бизнеса. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.minfin.gov.kz/>
- 5 Международные стандарты финансовой отчетности. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.minfin.gov.kz>.
- 6 *Модеров С.* МСФО для малого и среднего бизнеса // МСФО на практике. — 2011. — № 3.

С.С.Шакеев

Шағын және орта бизнес кәсіпорындары үшін қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары: стандартқа көшу, ерекшеліктері, артықшылықтары мен кемшіліктері

Мақалада отандық кәсіпорындардың қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына (ҚЕХС) өту кезеңі қарастырылған. Сонымен қатар шағын және орта бизнес (ШОБ) кәсіпорындарының қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарына өту толығымен қарастырылған. Шағын және орта бизнес кәсіпорындарының анықтамасы қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарының комитетінің және жеке кәсіпкерлік туралы заңның тұрғысынан берілген. ШОБ кәсіпорындары үшін ҚЕХС толық кешенімен салыстырудың толық ерекшеліктері талданған. Шағын және орта бизнес үшін қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттарының артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген.

С.С.Шакеев

Международные стандарты финансовой отчетности для малого и среднего бизнеса: переход, особенности, преимущества и недостатки

В статье рассмотрены основные этапы перехода на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) отечественных государственных предприятий, а также (детально) предприятий малого и среднего бизнеса (МСБ). Дано определение предприятий малого и среднего бизнеса с точки зрения Комитета по международным стандартам финансовой отчетности и Закона о частном предпринимательстве. Указаны основные отличия МСФО для МСБ по сравнению с полным комплектом МСФО, преимущества и недостатки международных стандартов финансовой отчетности для малого и среднего бизнеса.

References

- 1 *Accounting and financial reporting Act of the Republic of Kazakhstan*, 2007, 324–11, [ER]. Access mode: <http://www.grossbuh.kz/information/show/id/75.html>.
- 2 CIFRS Foundation: Training Material for the IFRS for SMEs, [ER]. Access mode: <http://www.ifrs.org>.
- 3 *Private entrepreneurship Act of the Republic of Kazakhstan « (with alterations and amendments on 06.08.2015)*, [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz>.
- 4 International Financial Reporting Standards for Small and Medium Business, [ER]. Access mode: <http://www.minfin.gov.kz>.
- 5 International Financial Reporting Standards, [ER]. Access mode: <http://www.minfin.gov.kz>.
- 6 Moderov S. *IFRS in practice*, 2011, 3.

Н.А.Аманкелді

*Қаспий қоғамдық университеті, Алматы
(E-mail: namankeldy@mail.ru)*

Қазақстан Республикасы жоғары білім беру жүйесіндегі білім беру қызметінің нарығы: даму мониторингі

Мақалада отандық жоғары мектептің ағымдық дамуының мониторинг нәтижелері келтірілген, оның негізгі элементтерінің кезеңдік трансформациясы қарастырылған. Зерттеу үрдісінде сипаттау және салыстырмалы талдаулары, оның себептері, тарихи, функционалдық және жүйелік келісімділіктері пайдаланылды. Бұл мақала деректерін сараптамалық мақсаттарда пайдалануға болады. Жұмыс негізгі статистикалық деректерді тапсыру Қазақстандағы жоғары білім беруді дамыту мен ағымдағы жағдайын туралы толық талдау болып табылады. Жоғары білім беру жүйесіне енгізілген жаңалықтардың барлығы тек әлемдік білім беру кеңістігіне кіру үшін ғана еместігі сөзсіз. Бұл жаһандандудың әлемдік үрдісінің салдары болып табылады.

Кілт сөздер: қаржыландыру, жоғарғы білім, білім беру қызметтерінің нарығы, реформа, интеграция, үздіксіз білім, бәсекеге қабілеттілік.

Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңінде жоғары білім беру жүйесін жетілдіру ең өткір мәселе болып табылады. Соңғы онжылдық ішінде отандық жоғары білім беру жүйесінде ауыз толтырып айтарлықтай құрылымдық өзгерістер болды: жоғары оқу орындары (жоо) өздерінің басқару қызметтерінде анағұрлым байқалатындай автономиялық дәрежеге ие болды, оқыту траекториясын анықтауда ұйғару институционалдық құрылымдарында, бағдарламалары мен оқыту түрлерінде толық диверсификация болып өтті. Мұнымен бірге білім берудің мемлекеттік секторы қысқартылды, ал мемлекеттік емес білім беру секторы қарқынды дами бастады. Елімізде қалыптасқан білім беру қызметінің нарығын мемлекеттік және мемлекеттік емес жоо ұсынды, бірақ мемлекетпен реттелетін бірдей жағдайда және тең құқылықта. Сонымен бірге жоғары білімге деген қоғамдық талаптардың өсуі, білім беру қызметі ұсыныстары пропорционалдық емес жағдайлардың ұлғаюы және еңбек нарығының сұраныстары, жоғары білімге бағытталған қаржы ресурстарын мақсатсыз пайдалану, оқытудың жаңа технологиясын пайдалану, жоо басқаруда экономикалық механизмдерді өзгерту, білім беру қызметінде бәсекеқабілеттілікті арттыру жоғары білім беруде жаңа тәсілдерді іздеуге мүмкіндік тудырады.

Білім беру нарығы — бұл оқу орындары мен білім беру қызметін сату және сатып алу тұтынушыларының арасындағы әлеуметтік-экономикалық жүйе.

Қазақстан Республикасының дамуында стратегиялық бағыттарының бірі болып білім және ғылым табылады. Экономикалық, технологиялық прогресс, саяси даму, қоғамдағы мәдени және рухани жағдай олардың дамуына байланысты. Бұларсыз мемлекет пен қоғамның дамуының мүмкін еместігі айқын байқалады. Жоғары білім берудің даму стратегиясының мақсаты шикізат ресурстары экономикасынан білім экономикасына өте алатын, әлемдік білім кеңістігінде бәсекеқабілетті, оқытудың жоғары сапасымен қамтамасыз ете алатын ұлттық модельді қалыптастыру болып табылады.

Бұл жағдайды анықтау үшін жоғары білім берудің бүгінгі жағдайы, ол қалай дамуда және болашақта оны не күтетіндігіне жауап беруге тырысамыз.

КСРО ыдырауынан кейін Қазақстанның жоғары оқу орындары дағдарысты басынан кешірді. Жоғары білім берудің реформалануының негізгі бағыттарының бірі болып мемлекеттік емес оқу орындарының қарқынды дамуы болды, бұл тек объективтілікті байқатпады, сонымен бірге бұл білім беру қызметі нарығының қалыптасуына өте қажет екендігін де білдірді. Білім беру қызметі нарығы да басқа кез келген нарықтар сияқты бәсекеқабілеттілікті талап ететіндігі заңды. Осы байланыста білім саласындағы мемлекеттік саясат жан-жақты және барлық бағытта іске асырылды, бұл білім беруді қаржыландыру мен басқару жүйесін, заңды базаларды реформалауға әкелді.

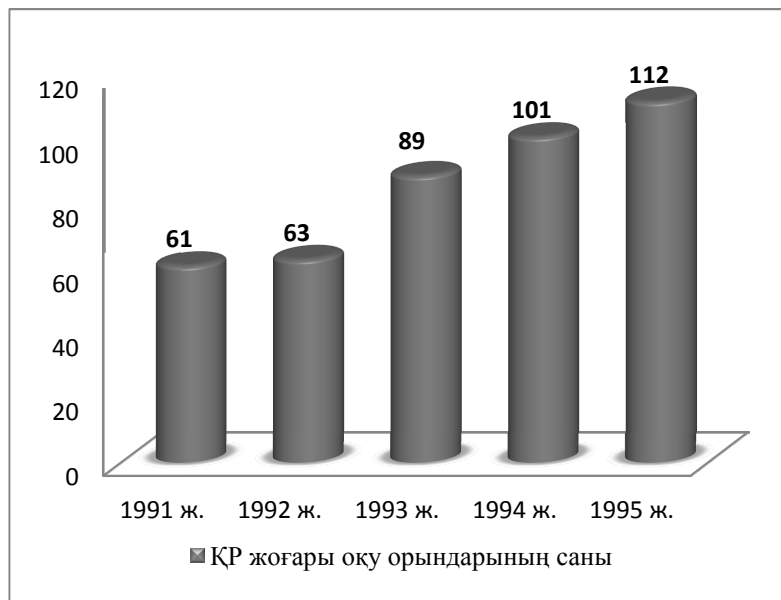
Мемлекеттің білім беру саясатында келелі орынды жоғары оқу орындары жүйесін оңтайландыру және рационалдандыру үдерістері алады. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан бері жоғары білім беру жүйесі өз бағытында көптеген өзгерістерді бастан кешірді.

Бірінші кезең (1991–1995 жж.) алдымен «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заңымен, Қазақстан Республикасының Конституциясымен (1993 ж. — бірінші редакция, 1995 ж. — екінші редакция), мемлекеттік қызметке тән барлық салалар, оның ішінде білім беруге міндетті болып табылатын заңды-нормативтік жағдайлармен сипатталады.

1991 ж. желтоқсанда бұрынғы КСРО құрамында болған 11 республика арасында өткен мәжілісте Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы Хаттамаға қол қойылды. 1992 ж. наурызда Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына қабылданды. Білім беру аумағында әлеуметтік-экономикалық қатынасты реттейтін нормативтік-құқықтық базаны құру басталды [1].

Бұл кезеңде жоғары мектеп жүйесінде жүргізілген реформалар, біздің көзқарасымыз бойынша, асығыс тәртіпте жүргізілді, білім беру саласындағы құқықтық реттеуді талап ететін шынайы жағдай сол уақытта әрекетте болған заңдылықтардан асып түсті.

Бұл кезеңнің негізгі міндеті болып білім беру саласында мемлекеттік монополиядан бастарту, білім беру саласындағы қатал орталықтандырылған жетекшіліктен алшақ болу, жоғары оқу орындарының іс-әрекеттеріне жекешелікті молырақ беру, республикамыздың облыстары мен аймақтарында нарықтық экономика талаптарын қамтамасыз ету үшін мамандарды дайындауда жеткілікті тәуелсіздік мақсатында жоғары білім беруде мамандықтар атауларын жаңалау болып табылды. Жүргізілген шаралар қорытындысы бойынша жоғары білім берудің мемлекеттік емес секторы қарқынды дами бастады. Бұл үдеріс көрсеткіштері төменде берілген 1-суретте (1991–1995 жж. аралығын қамтиды) көрсетілген.

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

1-сурет. Қазақстан Республиканың жоғары оқу орындарының саны (1991–1995 жж.)

Бұл кезеңнің өзіне сай ерекшелігі студенттік контингенттің мемлекеттік жоғары оқу орындарынан мемлекеттік емес оқу орындарына жылыстауы болды.

Аталған кезеңнің атқарған шаралары нормативтік-құқықтық актілерден белгілі мөлшерде заңды бекітулер таба алды. 1993 ж. «Жоғары білім беру туралы» Заң шықты, осылайша, жоғары білім беру саласындағы мемлекеттің саясаты түрлі меншікті жоғары оқу орындарына қолдау көрсетуге бағытталды. Мемлекеттік жоғары оқу орындары жекеменшік оқу орындарымен қатар студенттік контингентті ақылы негізде қабылдауға мүмкіндік алды, осының негізінде жоғары білім беруді қаржыландыру көзі реттеле түсті.

Жоғары білім беру саласында экономикалық дағдарыспен байланысты жағдай былай қалыптасты: ұйымдастырушылық, мамандар, ғылыми-әдістемелік, материалдық-техникалық мәндегі жүйелік шараларды шешуде қатал қажеттілік туындады. Бұлардың ішінде алғашқылардың бірі болып жоғары білім беруде мамандықтарды топтастыруды жаңарту жұмыстары қолға алынды.

1994 ж. алғаш рет ҚР Жоғары білім беру мемлекеттік стандарты бекітіліп, жоғары білім берудің көпдеңгейлі құрылымы, яғни академиялық дәрежелер — бакалавр және магистр анықталды [2].

Алғаш рет республикамызда білім беру стандарттары оқу-әдістемелік бірлестіктерде жасалды, олар жоғары оқу орындары арасына таратылды. Алғашқы стандарттардың өзіндік ерекшеліктері жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігі шектелген оқу үрдісі әдеттен тыс регламенттелді, сол себепті тәжірибеде жоғары оқу орындары стандарт нормаларын бұзуы жиіленген жағдайлар байқалды.

Жинақталған жағдайды мемлекет бірқатар құжаттар қабылдау нәтижесімен реттеуге тырысты, дербес жағдайда, Министрлер Кабинетінің қаулыларымен оқу орындарын лицензиялау тәртібі туралы ереже, Мемлекеттік емес білім мекемелері туралы ереже, Мемлекеттік емес жоғары және орта арнаулы оқу орындарына бақылауды күшейту туралы, Мемлекеттік емес білім мекемелерін лицензиялау, аттестаттау және Аккредитациялау кеңестері жөніндегі ережені бекіту туралы бұйрықтар берілді және басқа да заңды актілер. Бірақ құқықтық реттеу механизмі, оның ішінде білім беру қызметін лицензиялау тиімсіз жұмыс істеді.

Бұл кезең соңында жоғары білім беру жүйесін реформалауда стратегиялық мәндегі мәселелер туындады:

- мамандыққа бөлуде мамандарды дайындау құрылымындағы сәйкессіздік;
- жоғары білім беру сапасының төмендеуі;
- мемлекеттік реттеудің аз тиімділігі;
- білім беру қызметінің ұлттық нарығының құлдырауы.

Жоғарыда аталған кезең қиыншылықтарының күрделілігіне қарамастан, жоғары білім беру жүйесі өзгерістерінің бастапқы кезеңін атап өткеніміз жөн, себебі бұл кезең өзінен кейінгі пайда болған кезеңдерде келешек модернизацияланатын негізгі бағыттарды анықтауға және жоғары білім беруді дамытуға, ұлттық жаңа модельді құруға өз себін тигізді.

Келер кезең жағдайлары жедел өзгерістер енгізуді талап етті. Жоғары білім беру жүйесін модернизациялау үрдістерін айқындайтын және оның мазмұнын жаңартатын бұл өзгерістер екінші реформалауда, яғни 1995–1998 жж. аралығын қамтитын кезеңде, өз көріністерін тапты.

Бұл кезең біздің мемлекетіміздің әлемдік білім беру кеңістігіне енуімен сипатталады, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңестің 1995 ж. 4 тамызда бекітілген Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат концепциясында қамтылды, жоғары оқу орындары қызметтерін қамтитын жаңа құқықтық нормативтік жағдайлар: «Лицензиялау туралы» заңды күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы; Қазақстан Республикасы Жоғары білімді мамандықтарының классификаторының жаңа редакциясы; Еуропа аймағында жоғары білім беруге жататын, біліктіліктерін танытатын Конвенцияны ратификациялау туралы Заңы.

Жүргізілген өзгерістердің негізгі мақсаты болып әрекеттегі жоғары білім беру жүйесінің халықаралық стандартқа еш мүлтіксіз бейімделуі табылады.

Отандық жоғары білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне шоғырлануы — ұзақмерзімді стратегиялық басымдықтың бірі. Біздің еліміздің әлемдік білім беру кеңістігіне енуінің басты шарты — қазақстандық білім беру жүйесінің Лиссабон конвенциясы мен Болон декларациясы жағдайларына икемделуі.

Бұл кезеңге тән болып Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат концепциясы табылады. Бұл Концепцияның басты идеясы білім беру формалары мен сатыларының барлығын жаңарту қажеттігіне тіреледі. Мемлекеттік саясаттың басты қағидалары жасалды. Аталған концепция қағидасы демократиялану, аймақтану, баламалық, ашықтық, мобильділік және т.б. сай келетін иілмелі, білім берудің адаптивті жүйесіне бағытталған [3].

Реформалаудың келесі кезеңі білім беруді қаржыландыру және басқаруды орталықтандырмау (1999–2000 жж.). Бұл кезең студент контингентін қалыптастырудың жаңа моделіне көшуге ыңғайланды, мемлекеттік тапсырыс бойынша студенттерді қабылдау мемлекеттік білім беру гранттары мен кредиттері негізінде жүзеге асуы қажет. Бұл кезеңге тән белгі қазақстандық экономиканы модернизациялау болып табылады, яғни басты рөлде жекешелендіру болды, мемлекеттік меншікті жекешелендіру, көптеген жоғары оқу орындары жекешелендіріліп, мемлекеттік емес жоғары оқу орындарына айналды. Мемлекет жеңіл салық салуды енгізу жолымен мемлекеттік емес білім беруде кредиттеуді дамытуға ынталандырды. Білім беру сапасын мемлекеттік бақылау мәселесі анағұрлым нақтырақ реттелінеді. Мемлекеттік емес білім беру мекемелері мемлекеттік білім беру тапсырыстарын орындауға қатысуға, яғни байқау негізінде мемлекеттік гранттар мен кредиттерді жеңіп алған тұлғаларды оқытуға, мүмкіндік алды.

Бұл кезеңде жоо студенттерінің құрамын құрау қаржыландырудың негізінде мамандарды дайындауға мемлекеттік тапсырысты орналастыру, сондай-ақ жекелеген тұлғалардың өз есебінен және басқа да көздерден оқу ақысын төлеу негізінде іске асырылады. Бұл модельдің мәні барлық талапкерлер кешенді тестілеу әдісімен қабылдау емтихандарын тапсырады және өздерінің таңдаған мамандықтары бойынша байқауға қатысады. Мемлекеттік білім беру гранттары мен кредиттері байқау қорытындысынан өткен жеке тұлғаларға беріледі. Болашақ студент — грант немесе кредит иегері, таңдаған мамандығы дайындалатын жоо өзі таңдайды. Жоғары білімді мамандарды дайындауда қаржыландыру механизмі өзгерді, «білім беру объектісін қаржыландыру» қағидасынан «білім беру субъектісін қаржыландыру» қағидасына ауысты [4]. Бұдан әрі мемлекеттік білім беру кредитінде оқитын студенттер мемлекеттік білім беру гранттарына ауыстырылды. Бірақ гранттар мен кредиттер жүйесі жоғары білім алуға қолжетімділік деңгейін еліміздің ағымдағы әлеуметтік-экономикалық мүдделілігіне әкелді.

Реформалаудың төртінші кезеңі (2001–2007 жж. басы). Жоғары кәсіби білім беру жүйесінің стратегиялық дамуы. Бұл кезеңнің өзіне тән басты ерекшелігі — республикамыздың Болон үрдісіне қосылуы болып табылады. Қазақстан — Еуропа білім беру кеңістігінің толық құқылы мәртебесіне лайық бірінші орталық Азия мемлекеті болды. Қазақстан өзіне жүктелген міндеттемелерді іске асыруына сәйкес 2020 жылға дейін бірқатар шараларды жүзеге асыруы қажет: кең көлемде салыстырылатындықтан, таратылған біртектес топтамалардың есебінен басқа топтамалармен «транспаренттілік» (алмастыруды) қалыптастыру; бірдей сынақ бірліктері жүйесін енгізу (білім беру кредиттері), білім алушылар мен оқытушылардың мобильдігін байыпты дамыту, біліктілік және оның өзара мерейінің тіркелімнің бірдей пішіндерінен алынуы, мамандарды дайындау сапасын жақсартуда дамыған құрылымдармен қамтамасыз ету, студенттерді дайындауда халықаралық ынтымақтастықты молайту, оқытушылардың біліктіліктерін арттыру және қайта дайындау, сондай-ақ бірлескен ғылыми зерттеулерді жүргізу және т.б.

Қазақстандық жоғары білім беру мамандар дайындаудың үш деңгейлі моделіне — «бакалавр — магистр — доктор PhD» — көшті, біртіндеп барлық жоғары оқу орындарына оқытудың кредиттік технологиясы енгізілді.

Жүргізілген реформаларға сәйкес жоғары білім беру саласында — басқарудың демократиялық мәніне; жоғары оқу орындарының өкілеттілігі кеңейтілді; үштілділік қағидасы; жоғары білім берудің мемлекеттік емес секторлары заңдастырылды; білім беру гранттары мен кредит түріндегі кредиттеу жүйесін енгізу үшін заңдылық негіздері құрылды; жоо мен ғылыми-зерттеу институттарының құрылымдар жүйесіне иілімді және ұтқырлықты көтеру үшін қайта құрулар жүргізілді; жоғары білім берудің әлеуметтік тиімділік жағдайларының негізінің бірі ретінде жоо автономиялығын мойындау болып табылды [5, 6].

Қазақстандағы жоғары білім берудің дамуы мен қазіргі жағдайларының талдауын көрсету үшін соңғы жылдардың негізгі статистикалық мәліметтерін келтіреміз.

ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің мәліметінше, 2014/2015 жж. басында республикамызда 126 жоғары оқу орны болды, оның 49 мемлекеттік болып табылады. Жоо студенттерінің саны 2014–2015 оқу жылында 477,4 мың адамды құрады.

Мемлекеттік грант есебінен 129 335 адам, бұл студенттердің жалпы санының 27,1 %, мемлекеттік білім беру тапсырысы есебінен 12 536 адам (2,6 %), ақылы негізде 335 516 адам (70,3 %) білім алады. Мемлекеттік тілде оқитын студенттер 60,4 %, орыс тілінде — 37,0 % және ағылшын тілінде — 2,5 % құрайды. Профессор-оқытушылар құрамының (ПОҚ) саны — 40,3 мың адам. Олардың 888 — PhD докторы, 102 — мамандығы бойынша докторлар, 3870 — ғылым докторлары, 14958 ғылым кандидаттары. ПОҚ дәрежелілігі 49,2 % құрайды [7].

Бүгінде мемлекеттік тапсырысты құрауда еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық басымдықтарын ескерген. Бұл, біріншіден, белсенді индустриялық-инновациялық экономиканың даму фазасына ену, яғни жоғары білім беру мен ғылым саласының қазіргі экономикалық жағдайларға икемделуімен сипатталады, бұл нормативтік-құқықтық базаға сәйкес реттелетін білім беру мен ғылым дамуын ұйымдастыру, мамандар, инфрақұрылымдық және қаржымен қамтамасыз етуде маңызды өзгерістерге әкеледі. Бұдан басқа, мемлекеттік тапсырыс құрылымында мамандарды дайындауға көп орын берілмеген, агроөндірістік кешендердің дамуына көңіл аударылған.

Еліміздің жоғары оқу орындары республикамыздың жер көлемінде тең орналаспаған. Жоғары оқу орындарының көпшілігі, яғни жоо 36,5% дәстүрлі ғылыми және мәдени орталық болып табылатын Алматы қаласында орналасқан (1-кесте).

1 - кесте

**Қазақстанның облыстары мен қалалары бойынша жоғары оқу орындарының саны
(оқу жылының басында, бірлік)**

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Қазақстан Республикасы	149	146	139	128	126
Ақмола облысы	6	6	6	6	6
Ақтөбе облысы	8	8	7	6	6
Алматы облысы	2	2	3	3	3
Атырау облысы	3	3	3	3	3
Батыс Қазақстан облысы	4	4	4	3	3
Жамбыл облысы	5	5	5	5	5
Қарағанды облысы	13	13	10	10	9
Қостанай облысы	7	7	7	7	7
Қызылорда облысы	5	4	4	4	4
Маңғыстау облысы	3	3	3	2	2
Оңтүстік Қазақстан облысы	12	14	12	11	11
Павлодар облысы	4	4	4	4	4
Солтүстік Қазақстан облысы	2	2	2	2	2
Шығыс Қазақстан облысы	10	10	10	7	7
Астана қ.	13	14	14	14	14
Алматы қ.	52	47	45	41	40

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

1994 ж. бастап Қазақстанның мемлекеттік жоғары оқу орындарымен қатар, коммерциялық жоғары оқу орындарында да студенттер санының ұдайы өсуін байқауға болады. Студенттердің анағұрлым басым көпшілігі Алматы қаласы, Оңтүстік Қазақстан, Қарағанды облыстарының жоғары оқу орындарында шоғырланған (2-кесте).

2 - кесте

**Қазақстан Республикасының облыстары мен қалалары бойынша студенттер саны
(оқу жылының басында, адам)**

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Қазақстан Республикасы	620 442	629 507	571 691	527 226	477 387
Ақмола облысы	16 736	16 332	17 086	13 787	10 289
Ақтөбе облысы	25 336	26 969	24 882	23 821	20 825
Алматы облысы	10 057	9 995	11 200	10 701	9 724
Атырау облысы	15 481	15 291	12 979	11 347	10 552
Батыс Қазақстан облысы	28 260	31 023	27 380	25 517	28 369
Жамбыл облысы	29 426	33 138	30 721	26 805	19 580
Қарағанды облысы	61 105	60 366	52 158	46 449	41 123
Қостанай облысы	28 079	27 558	24 980	22 349	19 840
Қызылорда облысы	17 244	15 675	15 849	13 772	11 308
Маңғыстау облысы	8 436	8 683	7 187	5 739	3 815
Оңтүстік Қазақстан облысы	73 425	79 412	77 774	74 564	70 121
Павлодар облысы	21 755	21 195	18 076	15 257	13 750
Солтүстік Қазақстан облысы	9 405	8 351	7 184	5 846	4 851
Шығыс Қазақстан облысы	48 381	45 930	37 162	29 220	26 559
Астана қ.	40 817	46 437	48 606	53 561	52 945
Алматы қ.	186 499	183 152	158 467	148 491	133 736

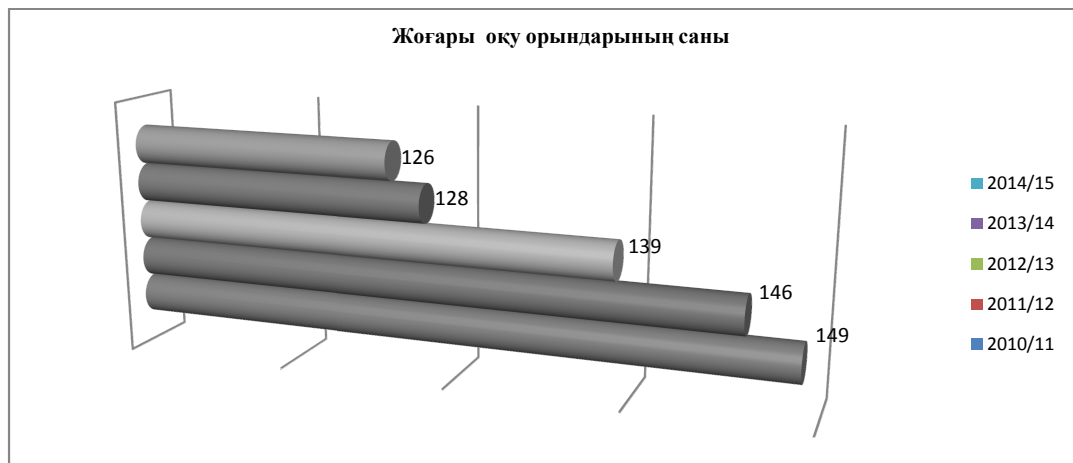
Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

Қарастырылып отырған оқу жылында жоғары оқу орындарына техникалық және кәсіби білімдерімен 125,7 мың студент түсті, ал бұл алдыңғы жылға қарағанда 6,1 мың адамға аз екендігін аңғартады. Бұл ағымдағы оқу жылы техникалық және кәсіби білім беру бітірушілерінің кешенді тестілеу қорытындысынан жоо орнына қажетті деңгейде білім көрсеткіштерінің қорытындысын жинай алмағандықтарының нәтижесімен байланысты.

2014–2015 оқу жылы 177678 кәсіби мамандарды шығару жоспарланса, бұл 2013/14 оқу жылымен (172810) салыстырғанда 2,7 % адам санының көптігін көрсетеді.

Ең көп жоғары оқу орындарының саны 2001 ж., яғни 182 жоо құраса, ал аздық мәнді 1991 ж. — 55 жоо болды.

2014–2015 оқу жылының басында республикада 126 жоғары оқу орны, оның ішінде 49 мемлекеттік және 77 мемлекеттік емес. Еліміздің жоғары оқу орындарының даму көрсеткіші 2-суретте көрсетілген.

Ескерту. Деректер — ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері.

2-сурет. Қазақстан Республиканың жоғары оқу орындарының саны (2010–2014 жж.)

Студенттердің жалпы саны 477,4 мың адамды құрады, олардың 75,5 % күндізгі, 20,1 % — сыртқы және 4,4 % кешкі бөлімдерде оқиды. Мемлекеттік жоғары оқу орындарында студенттердің жалпы санының 48,6 % оқиды.

Осылайша Қазақстанның жаңа даму кезеңі әлемнің 50 бәсекеқабілетті алдыңғы қатарлы елдерінің қатарына қосылуға мемлекет дамуын жеделдетуге бейімделген. Осымен байланысты жоғары білім беру саласының саясаты білім берудің жаңа ұлттық моделін құру, яғни әлемдік білім беру кеңістігіне интеграцияланған және әлемдік еңбек нарығында бәсекеқабілетті мамандарды дайындауды қамтамасыз ету [8].

Сондай-ақ отандық жоғары білім беру жүйесі тиімді еместігін мойындауымыз қажет. Жиырма жылдан астам уақыт аралығында жүргізілген реформалар мен мемлекеттік бағдарламаларды тарату күн тәртібінен стратегиялық қажеттілікті алып тастай алмады. Бұлар мамандарды дайындау құрылымында мамандықтарды бөлуде теңсіздікті танытты; яғни мемлекеттік реттеудің тиімсіздігі, білім беру қызметі нарығына қайырымсыз бәсекенің кіруі, жоғары білім берудің сапасының нашарлауына әкелуі және отандық жоғары оқу орындары дипломдарының құнсыздануы. Жоғары білім беру жүйесінің ағымдағы жағдайы әр түрлі деңгейдегі тұрғындардың білім алуға қолжетімсіздіктерінен артуынан деп сипатталады. Жүргізілген зерттеулерге сәйкес 16 млн тұрғынның тек 15 % білім үрдісіне тартылатын жасқа лайық деп танылған, бірақ шынайы сандық көрсеткіш жоғары білім алуға ниетті тұлғалардың анағұрлым көп екендігін көрсетеді. Біз үшін оның тағы бір белгісі жоғары білімнің қымбаттылығы, ал ол қымбаттылықты екіншісі бірі көтере алмайды. Жоғары білімге деген қолжетімділік бүгінде қазақстандық жоғары білім беру жүйесін анық екі ішкі жүйелерге бөледі: оның бірі — ұсынылған қызметінің жоғары сапалылығымен сипатталатын, элиталық білім, ал екіншісі — орташа сапалы көпшілікке арналған жоғары білім беру.

Елімізде жоғары білім деңгейін қажетті халықаралық деңгейге көтеру үшін бәсекеқабілетті отандық мамандар дайындау мүмкіндігін арттыруда білім беру мен ғылым саласына түпкілікті және тұрақты инвестиция қажет [9].

Жоғары білім беру жүйесіне енгізілген жаңалықтардың барлығы тек әлемдік білім беру кеңістігіне кіру үшін ғана еместігі сөзсіз. Бұл жаһандандудың әлемдік үрдісінің салдары болып табылады. Мұнымен бірге жаһанданумен ұлттық білім беру ерекшеліктерінің ақырындап жойылатындығы белгілі. Кредиттік жүйенің басты қағидасы жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігін білім беру бағдарламалары мазмұнымен анықтау, мамандарды дайындау сапасын жетілдіру жолдарын қарастыру, жаңа білім беру технологиясын енгізуді, оқу үрдістерін ұйымдастырудың рационалды формаларын құру, оқытудың инновациялық құралдарын пайдаланулар жаңа инновациялық үрдістердің дамуына негізгі база болуымен байланысты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Жакенова К.А.* Проблемы формирования нормативно-правовой базы системы высшего образования Казахстана в ходе реформ // Инновации и образование. Сб. материалов конф. Сер. «Symposium». — Вып. 29. — СПб.: СПб философ. общ-во. — 2003. — С. 490–503.
- 2 Қазақстан Республикасының Үздіксіз білім беру жүйесінде мамандар даярлау құрылымын реформалау туралы Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің қаулысы. — 1994. — 1 қырк. — № 982 (күші жойылды).
- 3 Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың тұжырымдамасы. — Алматы: Қазақстан, 1995.
- 4 *Закирова Г.Д., Наренова М.Н. и др.* Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: материалы для практических действий. — [ЭР]. Режим доступа: <http://tempuskaz.kz/files/reform.pdf>.
- 5 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы // Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://strategy2050.kz/ru/page/gosprog2>.
- 6 *Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S.* The development of social infrastructure in the innovation economy // Bull. of Karaganda University. Ser. Economy. — 2014. — No. 3. — P. 48–54.
- 7 [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz
- 8 «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы // Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпандағы № 191 Қаулысы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: zakon.kz.
- 9 Қазақстандағы жоғары білім. — Алматы, 2010. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: tempuskaz.belight.net/files/review_he_ru.pdf

Н.А.Аманкелді

Рынок образовательных услуг системы высшего образования Республики Казахстан: мониторинг развития

В статье проведен мониторинг текущего развития отечественной высшей школы, рассмотрена поэтапная трансформация её основных элементов. В процессе исследования использовались описательный и сравнительный анализ, анализ причин и последствий; исторический, функциональный и системный подходы. Материалы данной статьи могут использоваться в аналитических целях. Автором подробно представлен анализ развития и современного состояния высшего образования в Казахстане с приведением основных статистических данных. Отмечено, что все нововведения в системе высшего образования вызваны не только желанием войти в мировое образовательное пространство, в большей мере они являются следствием мировых процессов глобализации.

N.A.Amankeldi

Higher education system's educational services market of the Republic of Kazakhstan: monitoring of development

In the article the monitoring of the current development of the national high school, consider the gradual transformation of its basic elements. The study used a descriptive and comparative analysis, analysis of the causes and consequences; historical, functional and system approaches. The contents of this article can be used for analytical purposes. In the work there is given a detailed analysis of the Kazakhstan's higher education system's development and current state with main statistical data. No doubt that all innovations in higher education were caused not only by the desire to enter the world's educational space, but more being the result of world's globalization processes.

References

- 1 Zhakenova K.A. *Proceedings of the conference*. Ser. Symposium, 29, Saint Petersburg: Saint Petersburg Philosophical Society, 2003, p. 490–503.
- 2 *On reforming the structure of the training of specialists in continuing education in the Republic of Kazakhstan* // The Cabinet of Ministers of the Republic of Kazakhstan dated September 1, 1994, 982, (inoperative).
- 3 *The concept of public policy in the field of education*, Almaty: Kazakhstan, 1995.
- 4 Zakirova G.D., Narenova M.N. et al. *The reform of higher education in Kazakhstan and the Bologna Process: materials for action*, [ER]. Access mode: <http://tempuskaz.kz/files/reform.pdf>.
- 5 *Approval of the State Program for Education Development of the Republic of Kazakhstan for 2011–2020* // Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December, 7, 2010, [ER]. Access mode: <http://strategy2050.kz/ru/page/gosprog2>.
- 6 Yessengeldin B.S., Murzatayeva G.K., Sitenko D.A., Seitalinova A.S. *Bull. of the Karaganda University*. Ser. Economy, 2014, 3, p. 48–54.
- 7 [ER]. Access mode: www.stat.gov.kz.
- 8 *The concept of the state youth policy in the Republic of Kazakhstan till 2020 «Kazakhstan 2020: The Way of the Future»* (Astana, Akorda, February 27, 2013, [ER]. Access mode: zakon.kz.
- 9 *Higher education in Kazakhstan*, Almaty, 2010, [ER]. Access mode: tempuskaz.belight.net/files/review_he_ru.pdf.

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

УДК 339.747 (574)

Д.Р.Зайналов¹, З.Д.Искакова², А.К.Курманалина³, Г.М.Калкабаева³

¹Самаркандский институт экономики и сервиса, Узбекистан;

²Финансовая академия при Министерстве финансов РК, Астана;

³Карагандинский экономический университет

(E-mail: Anar68@mail.ru)

Критерии устойчивости валютно-финансовой системы Казахстана в условиях мирового финансового кризиса

В статье с позиции теоретического осмысления рассмотрены проблемы валютной системы на фоне мирового финансового кризиса. Обоснованы сложные взаимосвязи в сфере валютно-финансовых отношений. Представлены критерии устойчивости валютно-финансовой системы Казахстана. Авторами сделаны выводы по усилению подходов к качественному управлению в финансовом секторе РК и укреплению валютно-финансовой системы страны.

Ключевые слова: валюта, валютная система, финансовый кризис, финансовый сектор, деньги, финансы, денежно-кредитная политика, банки.

Увеличивающаяся неопределенность дальнейшего развития валютной сферы в результате мирового финансового кризиса нашла отражение в возросшей скорости частоты и амплитуды изменения курсов национальных валют многих стран. При этом интересы всего мирового сообщества, включая частные фирмы и домохозяйства, практически в любой точке мира ставятся в прямую зависимость от надежности основных мировых резервных валют. Эволюция и нарастание валютных рисков, несмотря на наличие инструментов, способствующих их минимизации, предопределяют необходимость постоянного совершенствования денежно-кредитных и валютных систем многих стран и их адекватности современным реалиям. Поэтому рассмотрение проблем современной мировой валютной системы в контексте с проблемами устойчивости национальных валют должно происходить в тесной взаимосвязи с реальной ситуацией в мире в условиях макроэкономической нестабильности, которая аккумулирует многочисленные риски.

Проследивая этапы развития мировой валютной системы, нельзя не отметить усиливающиеся с середины 90-х годов прошлого столетия валютные взрывы, усиление валютных войн между регионами и континентами, частые валютные интервенции с целью регулирования страновых интересов. Поэтому валютный кризис уже с началом XXI в. стал проявлять себя в полной мере, заполнив мировое пространство обесцененными бумажными деньгами, одетыми в различные «мундиры». Теперь мир имеет картину — глобальный финансовый кризис, он же кризис мировой валюты. Отображая наиболее сложные ситуации, в которых концентрируется очень много факторов, финансовый кризис в настоящее время в мире углубляется, несмотря на попытки регулирования со стороны властей, финансовых институтов и всех участников рыночных отношений как внутри страны, так и на международном уровне. Поэтому всеобщее внимание, прикованное к мировому финансово-экономическому кризису в настоящее время, вполне оправданно, а вопросы денежного, валютного и финансово-кредитного механизма во взаимосвязи с инфляционными процессами и процессами ценообразования на потребительском рынке оказались первостепенными в управлении каждым государством и межстрановыми отношениями в целом.

Представший перед странами в новом измерении и оценке, мировой финансовый кризис, по праву, требует уже более глубоких исследований причин, характера проявлений, тяжести и последствий для общества. Отправными точками в понимании и осмыслении нынешних противоречий в сфере валютных отношений, несомненно, выступает изучение кризисов во всей истории мировой валютной системы и их глубинных причин. Нынешний мировой кризис, начало которого относится к 2007–2008 гг., безусловно, войдет в историю как самый масштабный, глобальный кризис, распространившийся с огромной скоростью, а все его проявления насыщены противоречиями в мире денег, финансов и финансового капитала.

На рисунке 1 представлены показатели реального роста ВВП и индекса потребительских цен в Китае, Евросоюзе, России и Казахстане за второй квартал 2014 г. и 2015 г., так как события, происходившие на мировом финансовом и товарных рынках, сыграли значительную роль в формировании экономических условий в Казахстане.

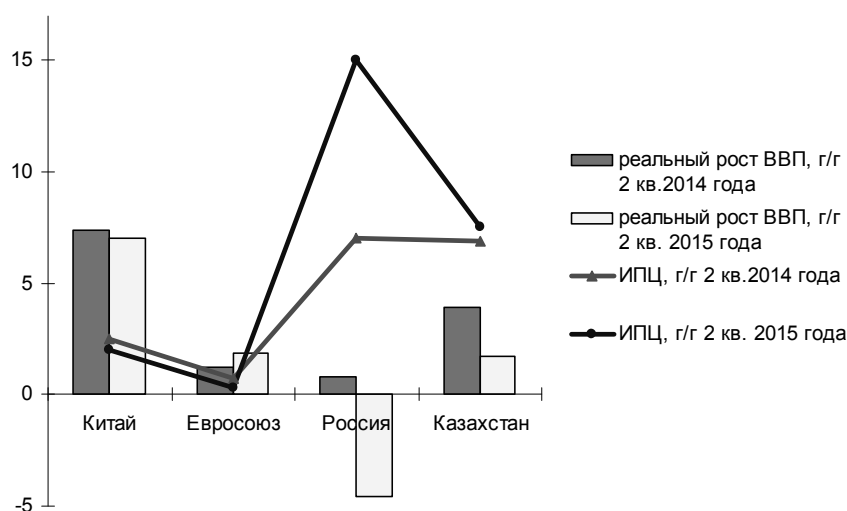

Рисунок 1. Реальный рост ВВП и ИПЦ в Китае, ЕС, России и Казахстане (сост. по данным Нацбанка РК, Евростата, Росстата и Bloomberg)

Можно констатировать негативное влияние кризиса и рисков и в Казахстане. В реальной жизни возросшие риски, связанные с покупательной способностью денег, инвестиционные риски, риски снижения доходности, риски потерь на разнице валютных курсов, риски по процентам, риски по вкладам и кредитам буквально сопровождают социально-экономическое развитие казахстанского общества на фоне углубления кризисов в мировом масштабе. При этом управление рисками на сегодня не достигло должного уровня ни со стороны государственных решений, ни со стороны участников финансового сектора.

Важнейшей задачей современной государственной политики Казахстана становится мобилизация и координация усилий многочисленных госструктур, органов власти, финансово-кредитных институтов по поиску и выработке гарантий против провала существующей мировой финансовой системы, качественному регулированию макроэкономической ситуации и масштабов финансовых операций, при этом не спекулируя на темы кризиса. Казахстан, имея свою национальную валюту, заинтересован в устойчивости валютно-финансовой сферы, без которой невозможно развитие производственного потенциала страны, создание общественного продукта и жизнеспособности общества.

В основе концептуального подхода к валютным проблемам современности должны находиться «реальная цель, решение задач и выбор пути к новой мировой валютной системе. Отрадно, что указанные проблемы на высоком государственном уровне осмысливаются в Казахстане и об этом следует говорить, продолжать исследования в области валютно-финансовых отношений, стабилизации национальной валюты, укрепления финансового сектора и управления финансовыми и экономическими рисками, расценивать как вклад в построение новой архитектуры валютно-финансовой системы мира [1].

Исследуя причины мирового финансового кризиса, ни в коем случае нельзя оставаться в плену отдельных решений, искать сиюминутную поправку в реалии. Основой здесь выступает научная мысль, выработанная грамотно в ходе критического анализа.

Если рассматривать экономику в качестве всеобъемлющего понятия, то финансовый сектор следует выделить как «самый уязвимый и проблемный. Инструментарии очень сложны: стоимость и деньги, механизм выпуска денег, реальная ценность денег, пути формирования фондов. Мир имеет разводнение фиктивного капитала. Появление, кроме производительной экономики, еще виртуальной экономики привело к глобальному кризису и рискам» [2]. Сегодня практически много стран охвачено финансовым кризисом в разной степени, а в условиях интеграции влияние и тяжесть кризиса очевидны для каждой страны-участницы.

В изменившихся реалиях важнейшей задачей для любого государства становится сохранение благосостояния общества, на первый план выдвигается эффективная социальная политика, которая должна сопровождаться наиболее полной информацией, характеризующей проблемы в современном обществе. Можно согласиться с мнением казахстанских ученых-экономистов, что «от решения проблем уровня социальной инфраструктуры во многом зависят направленность и темпы дальнейших преобразований в стране и, в конечном счете, политическая, а следовательно, и экономическая стабильность в обществе. Именно поэтому все преобразования, которые так или иначе могут повлечь изменение уровня социальной инфраструктуры, вызывают большой интерес у самых разнообразных слоев населения» [3].

В условиях усиления процессов интернационализации объемы международного финансового рынка становятся в несколько десятков раз больше мирового рынка товаров и услуг, что приводит к более рискованному уровню развития мировой финансовой системы и национальных рынков. Многие страны оказались практически в ловушке внешнего долга, пользуясь относительно дешевыми денежными ресурсами международного финансового и евровалютного рынка. Следует отметить, что начиная с 2003 г. банки второго уровня Казахстана также стали наращивать свои пассивы, активно привлекая средства международного рынка капитала, подвергая значительному риску свою ликвидность. Данная ситуация отразилась на росте внешнего долга страны.

На рисунке 2 представлены объемы внешнего долга Казахстана за период 2006–2015 гг. с разбивкой на государственный (гарантированный государством) долг и внешний, не гарантированный государством.

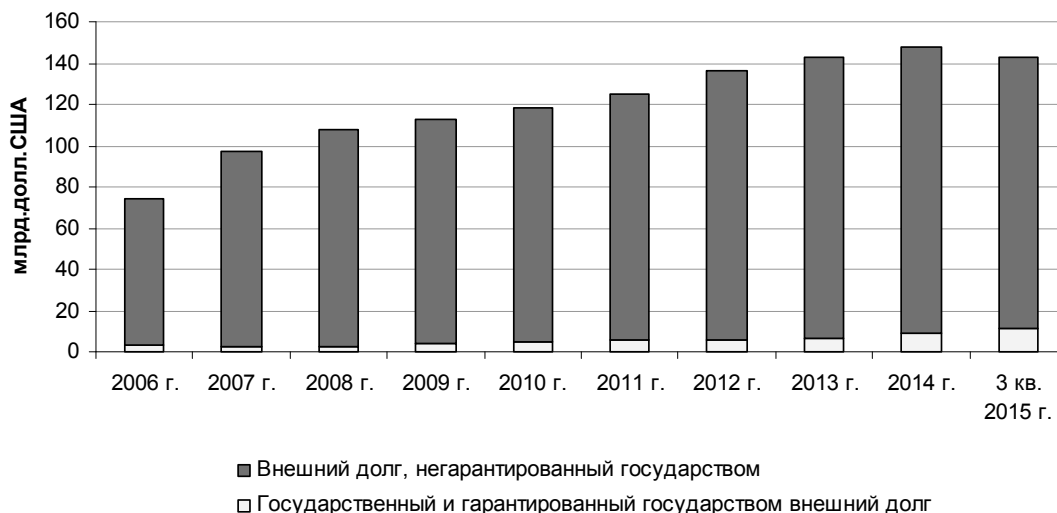

Рисунок 2. Внешний долг Казахстана
(сост. по данным Национального банка Республики Казахстан)

По данным отчета МВФ глобальный экономический кризис, наступивший в середине 2007 г., нанес колоссальный ущерб банкам, страховым фирмам, пенсионным фондам и хедж-фондам в сумме около 1,4 триллиона долларов США [4].

Анализируя Концепцию развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 г., принятую в 2014 г., можно положительно отметить критически оцененную современную модель финансовых, кредитных, денежных взаимоотношений как в общемировом масштабе, так и на национальном уровне, а также в рамках Евразийского экономического союза. Задачи Концепции были направлены на необходимость повышения устойчивости финансового сектора, снижение уровня проблемных активов банковской системы и обеспечение стабильного диверсифицированного роста [5].

Казахстан, имея свою национальную валюту, заинтересован в устойчивости валютно-финансовой сферы, без которой невозможно развитие производственного потенциала страны, обеспечение социальной стабильности, повышение истинной роли и назначения банков, страховых компаний, внебюджетных фондов и укрепления жизнеспособности общества.

Проведенные за последние два года (с февраля 2014 г.) мероприятия в Казахстане явились инструментом денежно-кредитной политики Национального банка РК, направленные на стабилизацию экономики, в частности, на укрепление национальной валюты. Обоснование девальвации в феврале 2014 г. Национальным банком было связано с понижением потенциала конкурентоспособности экономики, ослаблением валюты многих стран по отношению к американскому доллару, уходом инвесторов с рынка, с переходом России к инфляционному таргетированию, снижением золотовалютных резервов и др. Безусловно, решение о девальвации казахстанской валюты не должно было негативным образом касаться простых граждан, чтобы искусственно не поднимались цены, не было спекуляции в обменных пунктах валюты, чтобы коридор курса национальной валюты находился на заявленном уровне, работая на благо нашей экономики [6].

На рисунке 3 представлены объемы валовых международных резервов Казахстана за период 2006–2015 гг. и их структура.

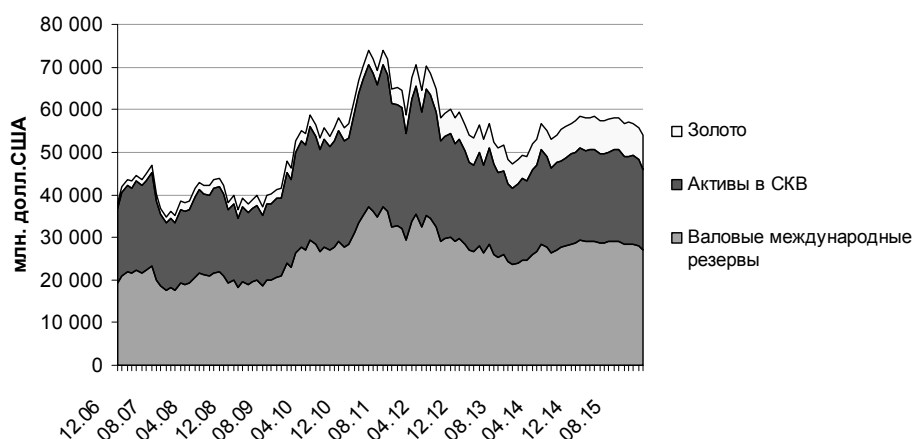

Рисунок 3. Валовые международные резервы Казахстана
(сост. по данным Национального банка Республики Казахстан)

Решение Правительства и Национального банка о переходе с 20 августа 2015 г. на новую денежно-кредитную политику, основанную на режиме инфляционного таргетирования и предусматривающую отмену валютного коридора и переход к свободно плавающему обменному курсу, связан с поиском нового механизма регулирования в сфере валютного хозяйства страны. Этот этап связан (по пояснению Главного банка страны) с тем, что изменения обменного курса могут происходить как в сторону ослабления, так и в сторону укрепления, что будет определяться ситуацией в мировой экономике и на внутреннем валютном рынке. Национальный банк Казахстана не будет вмешиваться в формирование рыночного уровня обменного курса тенге, но оставляет за собой возможность валютных интервенций в случае возникновения угрозы дестабилизации финансовой системы страны [7].

Действием же Национального банка до перехода на свободно плавающий курс тенге было решение в середине июля 2015 г. по расширению коридора колебания обменного курса тенге с 170–188 тенге до 170–198 тенге за доллар. Мотивация — ухудшение внешней конъюнктуры и, прежде всего, снижение стоимости нефти (рис. 4). Таким образом, серьезные шаги по ожиданиям правительства и предположениям Национального банка как регулятора по введению свободно плавающего обменного курса национальной валюты Казахстана не должны были негативно повлиять на общее состояние экономики страны и благополучие населения.

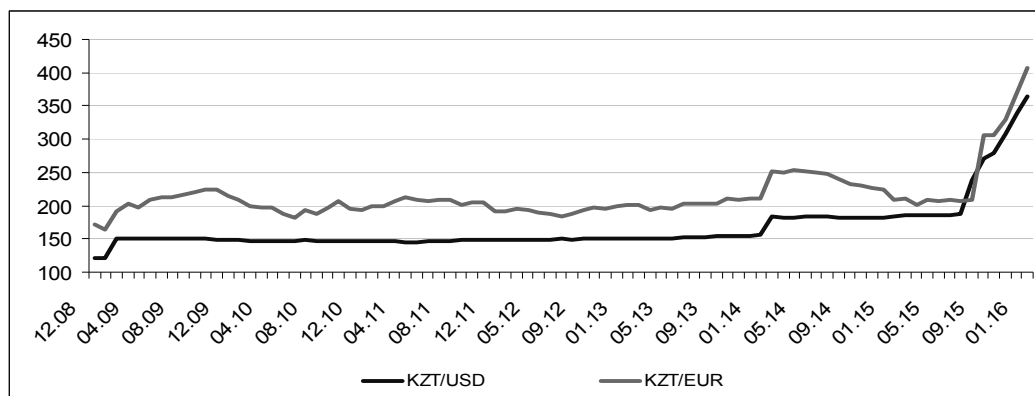

Рисунок 4. Изменение курса тенге по отношению к доллару США и евро за период 2009–2015 гг. (сост. на основе данных Национального банка Республики Казахстан)

Тем не менее в реальности резкие скачки валютного курса, более чем в два раза от намеченных ранее границ коридора колебания обменного курса, показывают напряженность в финансовом секторе. Подтверждается, что казахстанская экономика проходит сложный и длительный процесс адаптации к новым условиям при снижении цены на нефть, а рынок еще не до конца освоился с пониманием основных параметров вокруг новых уровней.

Однозначно жесткие методы денежно-кредитной политики должны сочетаться со структурными преобразованиями, направленными на повышение гибкости экономики, роста производительности труда, основы повышения реальных доходов в производственном секторе экономики. При этом необходимость повышения ответственности во всех сферах управления государственными финансовыми ресурсами и государственными активами остается однозначной и обязательной, чтобы не было потерь в бюджете страны, чтобы не снижалось социальное благополучие граждан Казахстана, чтобы призванные работать на экономику банки и финансовые институты повернулись к реальному сектору, и должны поднять отечественное хозяйство, исключив приемы и методы спекулятивного обогащения. Только на одном примере можно видеть, как после изменения курса тенге, которое произошло в августе 2015 г., совокупный объем активов банков второго уровня в Казахстане приблизился к 20 трлн тг, объем активов БВУ увеличился сразу на 1,89 трлн тг (рекордный месячный прирост в истории казахстанского банковского сектора). Только активы Казкоммерцбанка выросли сразу на 436,5 млрд тг — до четырех трлн. Банк впервые оказался в плюсе за последние пять месяцев. Удельный вес банка на рынке достиг 20,9 % против 20,7 % в июле 2015 г. В Народном банке активы увеличились на 426,9 млрд тг — до 3,1 трлн, а удельный вес на рынке по итогам августа вырос еще на 0,7 %, до 16,1 %. Замыкает тройку лидеров Сбербанк. Рост активов в августе составил 198,4 млрд тг и теперь их объем достигает 1,5 трлн. Доля на рынке составила 7,7 %, что на 0,3 % больше, чем в июле [8].

Доля активов АО «Казкоммерцбанк», АО «Народный банк Казахстана», АО «Цеснабанк», ДБ АО «Сбербанк» по состоянию на 01.07.2015 г. составила более 50 % совокупных активов банков второго уровня Казахстана (рис. 5).

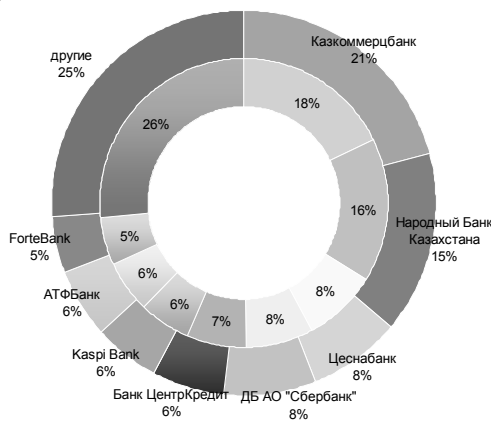

Рисунок 5. Доля активов казахстанских банков (сост. по данным <http://www.banker.kz/raiting/raiting-activs.php>)

Как видно, после изменения курса тенге банки Казахстана за короткий срок рекордно обогатились. Объективность и справедливость требуют, чтобы банки повысили свою общественную функцию на более высокий активный уровень для обслуживания экономики, ибо банковские ресурсы, формируемые за счет привлечения денег населения и участников рынка, предназначены в качестве финансовых источников для роста экономики.

Значительное увеличение доли депозитов в иностранной валюте в банковской системе Казахстана наглядно представлено на рисунке 6.

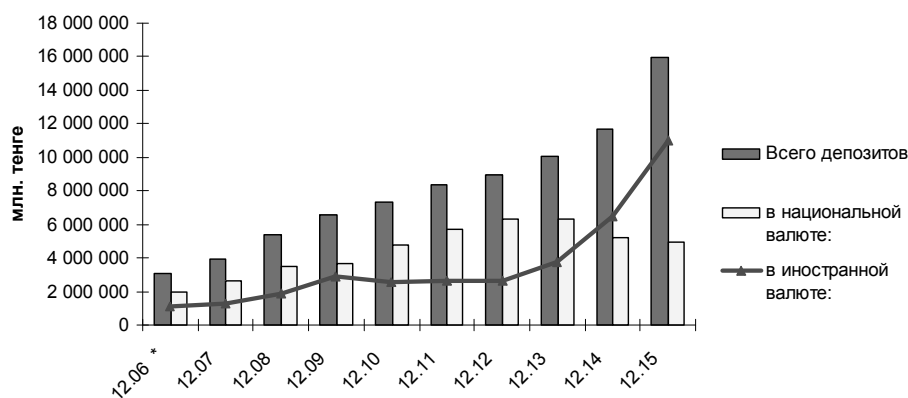

Рисунок 6. Депозиты в депозитных организациях Казахстана по видам валюты (сост. на основе данных Национального банка Республики Казахстан)

По большому счету в Казахстане есть огромные возможности дальнейшего роста за счет наращивания отечественного производства, в том числе производства потребительских и промежуточных товаров, также за счет активной реализации жилищной программы и других программ. Всем ясно, что реальный рост доходов населения, снижение социальной напряженности, загрузка сектора строительства, производства стройматериалов и смежных отраслей, рост деловой активности и увеличение доходной части бюджета измеряются в деньгах — валюте страны, которая должна быть устойчивой.

Таким образом, можно сделать вывод, что состояние валютно-финансовой системы в современном мире и проблемы национальной валюты не снижают свою остроту, а, наоборот, затрагивают интересы каждой страны и каждого человека. В центре внимания сегодня остаются соперничество доллара и других валют, глубокие причины валютно-финансовых войн, которые втягивают страны, имеющие мощный потенциал по производству материальных благ и индексу развития, а также профессиональные действия регуляторов в сфере денежно-кредитной и валютно-финансовой политики.

Возвращаясь к сказанному выше и определяя критерии устойчивости валютно-финансовой системы Казахстана в контексте мирового финансового кризиса, можно заключить:

- в стратегическом плане на основе переустройства системы мировой валюты создание условий для устойчивости национальной валюты — это необходимость и реальность;
- выработка концептуального подхода в строении системы мировой валюты на основе единого синтеза взглядов современных экономистов, политиков является основой;
- восстановление учений о деньгах, капитале, процентах, кредите с переходом от волонтаристских позиций на понимание основ финансовой науки является необходимостью;
- согласованные действия центральных банков и правительства стран в условиях интеграционных процессов по созданию расчетных денежных единиц, имеющие стандартное обеспечение и привязку, считать перспективной;
- активизация возможностей банков в сфере обслуживания экономики и потребности населения страны по кредитам, депозитам, расчетам и укреплению денежного хозяйства расценивается как важный критерий устойчивого развития страны.

Список литературы

- 1 Искакова З.Д. О проблемах валютной системы в современном глобальном мире // Рыскуловские чтения 5-е: материалы междунар. науч.-практ. конф. — Алматы: КазЭУ им. Т.Рыскулова, 2010. — С. 48–54.
- 2 Искакова З.Д. О парадигме развития новой мировой валюты // Системный экономический кризис в контексте глобальной динамики: последствия и стратегии преодоления: материалы науч.-практ. конф. — Караганда: КЭУК, 2009. — С. 10–15.
- 3 Есенгельдин Б.С., Мурзатаева Г.К., Сейталинова А.С. Государственное финансовое регулирование социальной инфраструктуры в Республике Казахстан // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2013. — № 4(72). — С. 141–148.
- 4 Садвокасова К.Ж. Изменение сущности банковской деятельности в условиях финансовой глобализации // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2011. — № 2 (62). — С. 102–108.
- 5 Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года. — [ЭР]. Режим доступа: www.kba.kz/rus/banking-system/
- 6 [ЭР]. Режим доступа: news.mail.ru/inworld/kazakhstan/politics/16923805/ Политика Forbes.kz.
- 7 РИА новости. — [ЭР]. Режим доступа: <http://ria.ru/economy/20150820/1196427163>.
- 8 [ЭР]. Режим доступа: <https://news.mail.ru/economics/23548657/>

Д.Р.Зайналов, З.Д.Искакова, А.К.Курманалина, Г.М.Калкабаева

Әлемдік қаржы дағдарыс жағдайындағы Қазақстан валюта-қаржы жүйесі тұрақтылығының өлшемдері

Мақалада валюта-қаржы жүйесін және Қазақстан қаржы секторындағы сапалы басқару тәсілдерін нығайту бойынша қорытындылар жасалған. Қазақстан валюта-қаржы жүйесінің тұрақтылығы критерийлері ұсынылған, валюта-қаржы қатынастар саласындағы кешенді қарым-қатынас анықталып, әлемдік қаржы дағдарысының аясында валюта жүйесінің мәселелері теориялық түсіну тұрғысынан қарастырылған.

D.R.Zaynalov, Z.D.Iskakova, A.K.Kurmanalina, G.M.Kalkabaeva

Stability criteria for monetary and financial system of the Republic of Kazakhstan in terms of the global financial crisis

Problems of the monetary system on the background of the global financial crisis are considered from the standpoint of the oretical understanding, justified the complex relationships in the field of monetary relations, presented the sustainability criteria of monetary and financial system of Kazakhstan, were made conclusions on strengthening approaches to quality management in the financial sector of Kazakhstan and conclusions the strengthening of the currency-financial system.

Reference

- 1 Iskakova Z.D. *The 5th Ryskulov Readings: materials of the international scientific-practical conference*, Almaty: T.Ryskulov KazEU, 2010, p. 48–54.
- 2 Iskakova Z.D. *Systemic economic crisis in the context of global changes: consequences and coping strategies: materials of the international scientific-practical conference*, Karaganda: KEUK, 2009, p. 10–15.
- 3 Yessengeldin B.S., Murzataeva G.K., Seitalinova A.S. *Bull. of Karaganda University*, Ser. Economy, 2013, 4, p. 141–148.
- 4 Sadvokasova K.Zh. *Bull. of Karaganda University*, Ser. Economy, 2011, 2, p. 102–108.
- 5 The concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan till 2030, [ER]. Access mode: www.kba.kz/rus/banking-system.
- 6 [ER]. Access mode: news.mail.ru/inworld/kazakhstan/politics/16923805/ Politics Forbes.kz.
- 7 RIANews, [ER]. Access mode: <http://ria.ru/economy/20150820/1196427163>.
- 8 [ER]. Access mode: <https://news.mail.ru/economics/23548657>.

L.S.Komekbaeva, G.K.Bulekbayeva

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: komekbaeva_@mail.ru)*

Credit policy of the second-tier banks of Kazakhstan in condition of free floating of the national currency

Any government aims to produce an effective economics and enhance the quality of economic decisions no importance of political structure society achieves. Based on the credit policy that made by banks they take an important part in establishment. The role of credit policy consists in defining foreground orientation of development and refinement of bank's activity in accumulation and investment of credit resources, maturation of the credit process and generation of its efficiency. This article reviews current state of credit policy of the second-tier banks of the Republic of Kazakhstan and routes for the modernization in contemporary economic situation. There is an overview for the transfer of the second-tier banks to Basel III standards: requirements for the minimal banks' funds, non-performing loans and prudential normative. Furthermore, authors represent the structure of loan portfolio and banking sector's funding in the Republic of Kazakhstan.

Key words: credit policy, free floating rate, loan portfolio, non-performing loans, restructuring of loans, small and medium businesses, tenge liquidity.

Permanent glance at economic politics of the countries and economical and financial changes in countries, regions and globally is done by International Monetary Fund (IMF) to bear stability and prevent crises of international financial-monetary system. On the 12th of November IMF members with a head of Hossein Samii took a five-day visit to the Republic of Kazakhstan to analyze situation and overview measures assumed in economic and financial sectors. By the end of call a determination has been made by the members of IMF, the delegates stated that due to crucial and continual shocks, i.e. oil prices plummet, likewise decline in Russia and China's economic activity, Kazakhstan's economic growth paces diminished since 2014.

Moreover, the financial conditions became severe, particularly leaving individual sector without a significant loans. It's estimated, that flexible rate of tenge, which tumble in exchange rate of tenge to dollar by 40 %, affirmed on August the 20th, will allow to minimize external disbalance, yet it will spread the inflation out of the aimed spectrum of 6–8 % and may have a negative impact on the individual sector's position.

Despite the difficult economic situation, the National Bank of the Republic of Kazakhstan (the NB RK) has taken important steps to modernize the bases of monetary policy and monetary operations. In particular, the decision adopted, in August, 2015 about the transition to a floating exchange rate of tenge and with the introduction of a new key interest rate (base rate), serving as the new «anchor» of monetary policy, the process of modernization of the basics of monetary policy was launched in September. Subsequent minimization of currency interventions of the National Bank of Kazakhstan, starting November 5, allowed to adapt better to shocks and provided tenge's rate fixing in accordance with the fundamental factors.

Additionally, in October 2015, the National Bank of Kazakhstan had adjusted the program of transition to Basel III by preserving minimum requirements for the equity capital adequacy during 2016, including buffers of equity capital at the level as in 2015. There was a consideration given to increase the transition to Basel III standards by 2021 and reduce targeted value of capital adequacy from 12 % to 10.5 %.

Debates were opened on the basis of transition to the Basel III standard, with main matter, if it should be prolonged by 2021 and descension of targeted value of capital adequacy from 12 % to 10.5 %.

Since 2017 the National Bank will introduce supervisory allowance (capital add-on) in addition to the value of capital adequacy on the account of practice and rules of the European Union [1].

A new international standard will be introduced for the concept of «non-performing loan» since 2017. The definition of «non-performing loan» will be expanded by including restructured loans. At the same time there is no consensus among Kazakhstan bankers about what is classified as non-performing loans, and whether to include restructured loans to the unemployed because there is no universal method for restructuring of loans, each bank determines the issue itself. Therefore, once Kazakhstan makes all efforts to move closer to international standards of bank management, wouldn't it be better to take the experience of developing countries in the definition of non-performing loans and uniform conditions for loan restructuring. In the next two years indicator of non-performing loans will continue to serve as an indicator of early response, and in 2018 will serve the role of the prudential standard. A proposal for a postponement of the decline period in the share of non-performing loans to less than 10 % by 2018 was approved [2].

Earlier it was planned that Kazakhstan banks over next five years will be proceeding to the new requirements of Basel III — until 2019. In this regard, the National Bank proposed to raise the minimum capital of banks from 10 billion tenge (274 / \$1) to 100 billion tenge.

National Bank of Kazakhstan has set the thresholds on the share of non-performing loans in the loan portfolio of commercial banks — from January 1, 2015 — no more than 15 %, from January 1, 2016 — 10 %.

Basel III has been designed to address the deficiencies in financial regulation revealed by the financial crisis in 2008. The updated document strengthens bank capital requirements and introduces new regulatory requirements on liquidity. The main purpose of the agreement is to improve the quality of risk management in the banking industry, which in turn strengthens the stability of the financial system as a whole.

It should be marked, that Kazakhstan has faced difficult conditions in economy before, but this crisis of different of previous ones, consequently measures to be done have to be contradistinct.

New challenges of modern world and problems arised in economy have to be prevailed using both tactical and strategic measures. The aim of entering the top-30 developed countries by 2050 has been targeted in the country President N.A.Nazarbayev's message reporting «Kazakhstan 2050: new political course of the established state» strategy. The President marked, that nowadays crisis has put everything on belonged places and new era is about to come, world economic system is changing, competition empowers. That is why we have to find our own path [3].

According to the Financial Supervision of the National Bank of Kazakhstan on December 1, 2015 the banking sector is represented by 35 second-tier banks (STB), 16 of which are the banks with foreign participation, including 13 subsidiary banks. Previous year ended with the merger of the banks like JSC «Alliance Bank», JSC «Temirbank» and JSC «Forte Bank» to the group «Forte Bank», the merger of JSC «Kazkommertsbank» with JSC «BTA Bank». In addition, JSC «Halyk Bank of Kazakhstan» JSC has obtained «HSBC Bank Kazakhstan», which was renamed to JSC «Altyn Bank».

Despite the slowdown in the economy, the banking sector was developing dynamically enough: since 2014 assets increased by 24.1 %.

Credit sector continues to build, although the pace of last year dropped significantly. The structure of the loan portfolio of the second-tier banks of the Republic of Kazakhstan is discussed in the Table 1.

Table 1

The structure of the loan portfolio of the banking sector in Kazakhstan

Indicator	01.12.2014 bln., tenge	01.12.2015 bln., tenge	growth, %
Loans to banks and organizations performing certain types of banking operations	102.6	56.2	-47.0
Loans to legal entities	7152.2	7029.0	-1.7
Loans to physical entities, incl.:	3681.3	3892.8	5.7
for the construction and purchase of housing, incl.:	1011.1	1116.5	10.4
- mortgages;	936.5	1047.2	11.8
consumer loans;	2608.6	2643.8	1.3
other loans	61.5	132.5	115.4
Loans to small and medium-sized businesses (residents of the RK)	3248.3	3997.9	23.1
«Reverse REPO» operation	173.5	77.2	-55.5
Loan portfolio	14361.4	15053.1	4.8

Figure 1 clearly shows decrease of loans in the structure of STBs' loan capital to banks and organizations performing certain types of banking operations, as well as the «reverse REPO» operations by 47 % and 55.5 %, respectively. While loans to businesses and individuals have a tendency to sustained growth, loans to SMEs in 2015 differ by spike. According to Table 1, an increase of more than 23 %, is caused by the financing of SME projects for young and aspiring entrepreneurs at the expense of JSC «Entrepreneurship Development Fund «Damu» on the basis of implementation of the state policy on the financial support of SMEs in the Republic of Kazakhstan. JSC «Rating Agency of the Regional Financial Center of Almaty» indicated that the main disadvantages and obstacles in the implementation of this program include the unfair attitude of commercial banks and detention of the review process. So, for example, banks can offer to issue loans on its own program for the commission profit, and then after some time to refinance a loan under this state program. The monitoring of JSC «Entrepreneurship Development Fund «Damu» reveals numerous violations at the second-tier banks and leasing companies [4].

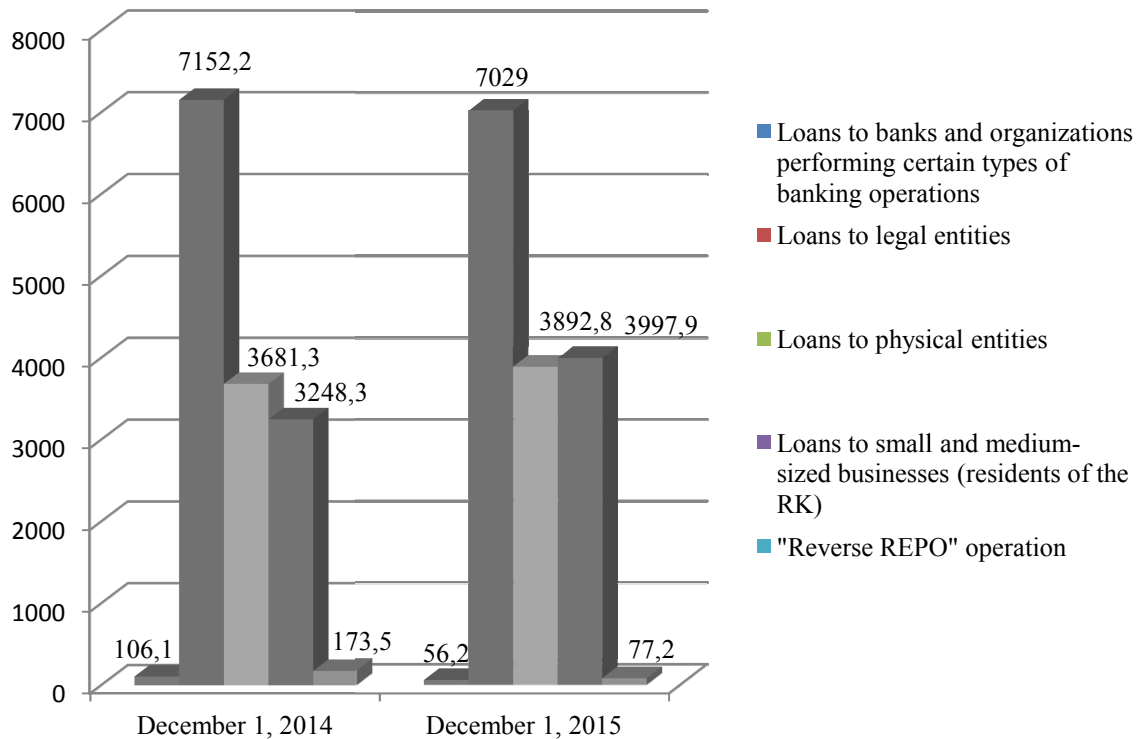

Figure 1. Structure of the loan portfolio of the banking sector of Kazakhstan, billion tenge*

In October 2015, members of the Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan ratified the loan agreement (Competitiveness Enhancement Project SMEs) between the Republic of Kazakhstan and the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). The project aims to increase the competitiveness and potential of small and medium-sized businesses. The project will cost 11.4 billion tenge- 46 mln. USD, including the republican budget co-financing of external loans of 1.5 bln.tenge — 6 million USD, due to external borrowing of 9.9 billion tenge — 40 mln. USD. Implementation period is 5 years, until 2019, inclusively. The project will improve the competence of SMEs, which later can be credited under the credit line provided by the World Bank in the amount of US \$200 million.

According to a survey printed «Second tier banks' condition and prognosis for the parameters of the credit market» in October 2015 the current situation with the tenge liquidity leads to a tightening of price and non-price lending conditions. Alleviation of the credit policy of the banks is not expected by the end of the year, leaving demand for loans remain low.

In the 3rd quarter of 2015, despite the fact that the credit policy of most banks did not undergo significant changes, some banks continued tightening against business. The Bank estimates that 75 % of respondents kept the credit policy on the same hard level, while 25 % of banks chose to tighten policy [4].

In general, the tightening of credit policy, and slowing growth in supply from banks is stated by limited availability and high cost of funding, as well as expectations of delinquent payments rising on the part of some borrowers in the future.

As before, demand of the enterprises engaged in the trade sector and the service sector for working capital remained, while there was a notable decline in demand from companies for the financing of fixed assets, as well as loans to purchase commercial real estate due to their long-term and high cost (Fig. 2).

* Table 1 and figure 1 compiled by the authors according to the site www.afn.kz [5].

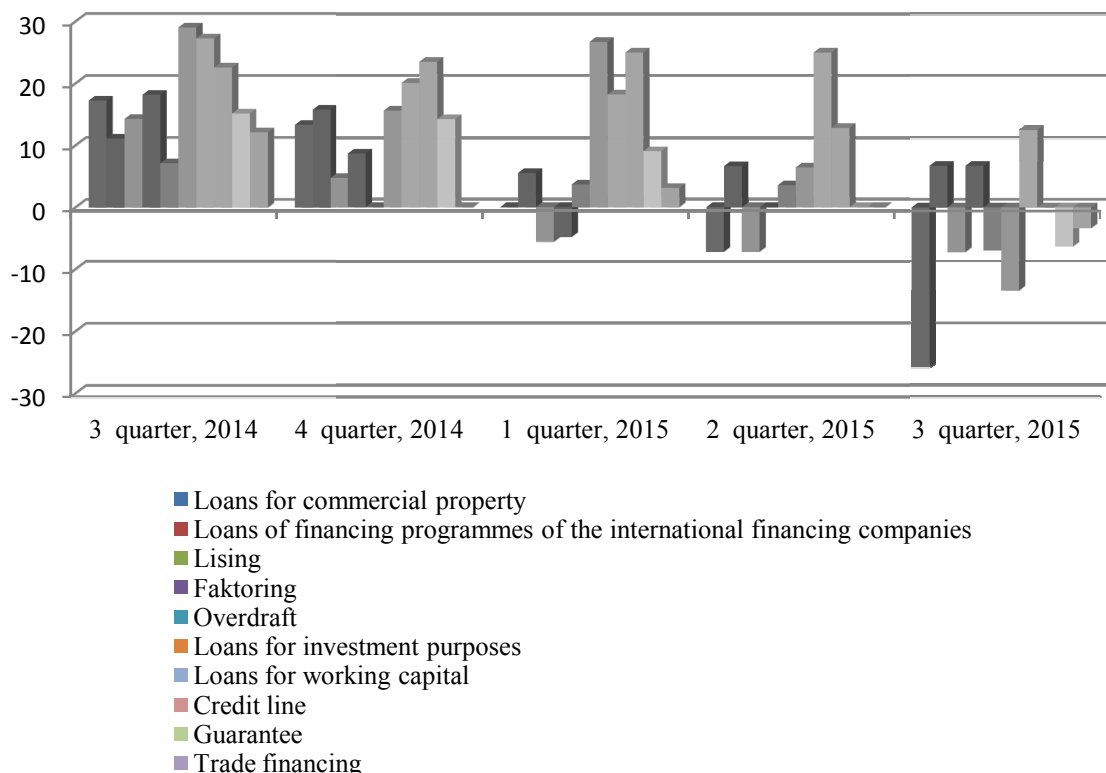

Figure 2. Change of the loan targets (compiled by the authors according to the site www.nationalbank.kz [6])

The main sources of the credit activity are customer deposits of the banking sector. Funding structure of the banking sector is presented in Table 2.

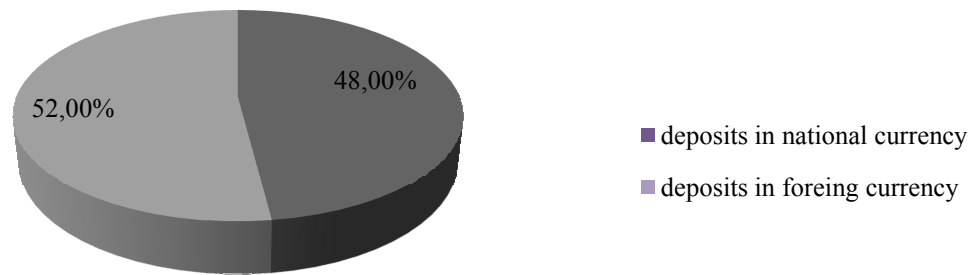
Table 2

The structure of the funding of the banking sector in the Republic of Kazakhstan

Indicator	01.12.2014		01.12.2015	
	bln, tenge	Share,%	bln, tenge	Share,%
Interbank deposits	404.3	2.2	418.1	18
Received loans	927.7	5.1	945.4	4.2
Customer deposits	11337.3	62.7	14954.8	66.1
Outstanding securities	1237.6	6.8	2004.3	8.9
Authorized capital	2818.6	15.6	1546.7	6.8
Reserve capital	465.1	2.6	275.6	12
Retained net profit of the year	120.1	0.7	210.7	0.9
Other liabilities	765.2	4.2	2277.9	10.1
Total liabilities	18075.9	100.0	22633.5	100

According to Table 2, on December 1, 2015, more than 60 % in the structure of funding comes from customer deposits; this indicator has increased since 2014 by 3.4 % from 11,337.3 billion tenge to 14,954.8 billion tenge. The practice of the banking sector in Kazakhstan indicates maximum term of urgent loans as three years, which is short-term funding and not all of contributions are subject to renewal. Thus, suggests the main source of funding — the short-term and medium-term deposits. At the same time according to the Committee of Financial Supervision of the National Bank of the Republic of Kazakhstan since 2014 a shortage of tenge liquidity is observed, because deposits in foreign currency accounts compile 70 % of all customer deposits, this index has increased by almost 15 % since the beginning of 2015. (Fig. 3).

Customer deposits of the banking sector of the RK on 01.12.2014

Customer deposits of the banking sector of the RK on 01.12.2015

Figure 3. Customer deposits of the banking sector

Monetary policy instability of the National Bank brews uncertainty among population in the questions of depositing in national currency. In the meantime growth of the dollar part in retail deposit portfolio is based on re-calculation of the tenge deposits, even with new high exchange rate. In the light of such situation JSC «Fund of Guaranteed deposits of the Republic of Kazakhstan» lowered recommended maximal interest rate for the new deposits of physical entities in foreign currency by 1 % from 5.5 % to 4.5 %. Ergo, making it twice profitable to withhold deposit in tenge rather than in dollars. This actions were arranged to reduce the pressure done to tenge and raise confidence of citizens in national currency [3].

In general, the lack of sources of medium- and long-term funding and economic uncertainty are key factors in reducing lending in the economy, and because of a problem with non-performing loans, the tightening of credit policy of banks leads to raise interest rates on loans. This situation does not allow the current demand from the corporate sector for loans to be satisfied completely.

References

- 1 Республика Казахстан: Заключительное заявление по итогам визита сотрудников МВФ // Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: www.nationalbank.kz.
- 2 Официальный сайт информационного агентства «Интерфакс-Казахстан». — [ЭР]. Режим доступа: www.interfax.kz
- 3 *Комекбаева Л.С., Артухевич Т.С.* Функционирование финансов банка и пути их улучшения // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2015. — № 3 (79). — С. 196–201.
- 4 Официальный сайт АО «Рейтинговое агентство Регионального финансового центра города Алматы». — [ЭР]. Режим доступа: www.rfcaratings.kz.
- 5 Официальный сайт Комитета финансового надзора и контроля Национального банка Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: www.afn.kz.
- 6 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: www.nationalbank.kz.

Л.С.Көмекбаева, Г.К.Булекбаева

Ұлттық валютаның еркін қозғалу жағдайындағы Қазақстанның екінші деңгейлі банктерінің несиелік саясаты

Мақалада қоғамның саяси құрылымына қарамастан кез келген мемлекет тиімді экономиканы құрып, экономикалық шешімдердің сапасын жақсартуға тырысатыны көрсетілген. Бұл жағдайда банктер, олардың жүргізіліп жатқан несиелік саясаты өте маңызды болып табылады. Банктің несиелік саясатының ролі — басымды даму бағыттарын анықтау, аккумуляция процесінде және несиелік ресурстарын инвестициялау процесінде банк қызметін жетілдіру, несиелік процесті дамыту және оның тиімділігін жоғарлату. Авторлар Қазақстан Республикасындағы екінші деңгейлі банктерінің қазіргі несиелік саясатын, оны бүгінгі экономикалық жағдайда модернизациялауға арналған қадамдарын қарастырған. Екінші деңгейлі банктерінің Базель III стандарттарына көшуі жайлы айтылған, оның ішінде банктің минималды капиталына, төлемі 90 күнге кешіккен несиелерге, пруденциалды нормативтерге қойылған шарттар туралы. Сондай-ақ ҚР банк секторының несиелік портфелінің және қорландырудың құрылымы жан-жақты зерттелген.

Л.С.Көмекбаева, Г.К.Булекбаева

Кредитная политика банков второго уровня Казахстана в условиях свободного плавания курса национальной валюты

В статье отмечено что независимо от политического устройства общества любое государство стремится создать эффективную экономику, повысить качество экономических решений. Важная роль в этом принадлежит банкам, проводимой ими кредитной политике. Роль кредитной политики банка, выделено авторами, заключается в определении приоритетных направлений развития и совершенствования банковской деятельности в процессе аккумуляции и инвестирования кредитных ресурсов, в развитии кредитного процесса и повышении его эффективности. В статье показано современное состояние кредитной политики банков второго уровня в Республике Казахстан, а также определены шаги по ее модернизации в условиях текущей экономической ситуации. Рассмотрена программа перехода банков второго уровня на стандарты Базель III: требования к минимальному капиталу банков, неработающим кредитам, пруденциальным нормативам. Также авторами представлены структуры ссудного портфеля и фондирования банковского сектора РК.

References

- 1 The Republic of Kazakhstan: Concluding Statement of the IMF staff visit // Official site of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: www.nationalbank.kz.
- 2 Official site of the informational agency «Interfax-Kazakhstan», [ER]. Access mode: www.interfax.kz
- 3 Komekbaeva L.S., Artukhevich T.S. *Bull. of Karaganda University*. Ser. Economy, 2015, 3 (79), p. 196–204.
- 4 Official site of the JSC «Rating agency of the regional financial center of Almaty city», [ER]. Access mode: www.rfcaratings.kz
- 5 Official site of the Financial Supervision of the National Bank of Kazakhstan, [ER]. Access mode: www.afn.kz
- 6 Official site of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, [ER]. Access mode: www.nationalbank.kz

Т.К.Блохина¹, Ш.У.Ниязбекова², И.Е. Греков³¹Российский университет дружбы народов, Москва, Россия;²Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана;³Приокский государственный университет, Орел, Россия

(E-mail: tk24@list.ru)

Воздействие макроэкономических факторов на динамику казахстанского фондового рынка

В статье описано влияние макроэкономических факторов на казахстанском фондовом рынке с помощью данных 2005–2014 гг. Энгл–Грейнджер тест показал, что индекс запаса связан с обменным курсом, процентной ставкой, знаком на дюйм и ценой на нефть. Векторная модель устранения ошибки подтвердила, что у макроэкономического индекса переменных и запаса есть долгосрочные отношения равновесия. Кроме того, эмпирические результаты показали, что индекс запаса может использоваться в качестве ведущего индикатора экономической ситуации в Казахстане.

Ключевые слова: фондовый рынок, индекс потребительских цен, инфляция, экономика, коэффициент, модель

Инфляция

Повышение уровня инфляции, с одной стороны, может повлиять отрицательно на фондовый рынок, так как ускорение инфляции понижает величину ожидаемых денежных потоков, повышает номинальную процентную ставку и, как следствие, дисконтирующий коэффициент. Это, в свою очередь, приводит к снижению стоимости акций. С другой стороны, рост цен увеличивает выручку компаний, что положительно сказывается на денежных потоках, связанных с акциями, и увеличивает их стоимость. Некоторые ранние статьи (Fama, 1981 [1; 3]; James и др., 1985 [2; 8]) различают эффекты влияния ожидаемой и неожиданной инфляции на доходность акций и показывают статистически значимую отрицательную связь между инфляцией и доходностью акций. Fama (1981) определил ожидаемую инфляцию как:

$$I_t = \alpha_{t-1} + \beta TB_{t-1} + \eta_t,$$

где α_{t-1} — случайное блуждание; βTB_{t-1} — непрерывно начисляемая инфляция и ставка по краткосрочным векселям.

Рассчитанные значения $\alpha_{t-1} + \beta TB_{t-1}$ представляют собой ожидаемую инфляцию, а остатки регрессии η_t — неожиданную инфляцию.

Фельдштайн (Feldstein, 1980) в своей работе рассматривает инфляцию как налог на доходы корпораций и как фактор, снижающий реальную амортизацию. Если рассмотреть ситуацию нулевой инфляции, а затем сравнить ее с ситуацией ненулевой инфляции, то, по мнению автора, можно сделать следующий вывод. Рост цен снижает величину реальной амортизации, что, соответственно, увеличивает реальную величину налогооблагаемой базы и снижает реальную прибыль, в том числе и на одну акцию. Более строго: влияние инфляции на спрос на акции, от которого в большей степени зависит их цена, зависит от налоговых ставок на индивидуальные и корпоративные доходы. Автор подробно описал, как инфляция сказывается на акциях и показал, что для периода гиперинфляции связь между ростом инфляции и ценами на акции отрицательна. При этом он подчеркивал, что для периода стабильного высокого уровня инфляции можно наблюдать рост цен [3; 6]. Саммерс (Summers, 1981) в своей работе также рассматривал описанный выше «налоговый эффект» применительно к американским данным. Анализ данных за 70-е годы показал значимость отрицательной связи между инфляцией и ценой акций, так как в эти годы в США наблюдалась двухзначная инфляция, вызванная политикой снижения уровня безработицы, ценой повышения уровня цен [4; 3]. Аналогично: Бонд и Вебб (Bond, et al., 1995) показали наличие отрицательной связи между инфляцией и ценой акций в периоды гиперинфляции [5, 1].

Помимо существования «налогового эффекта» следует выделить наличие другого эффекта — «иллюзии инфляции». Инфляция отрицательно влияет на ожидания касательно будущих денежных потоков, что связано как с уже упомянутым налоговым эффектом, так и с использованием при плани-

ровании номинальной процентной ставки. Это может привести к недооценке акций, т.е. получается, что инфляция отрицательно влияет на стоимость акций компаний, а через них и на сводные фондовые индексы. Модильяни и Коэн (Modigliani et al., 1979) высказали гипотезу о том, что в период инфляции инвесторы недооценивают акции примерно на 50 %. В основе такой недооценки лежат две главные причины. Первая заключается в том, что инвесторы при планировании своей деятельности используют не реальную, а номинальную процентную ставку, которая существенно выше, вторая — уже описанный налоговый эффект [6,4]. Риттер и Вэпп (Ritter, et al., 2002) показали, что подобный эффект действительно наблюдается, в частности с 1982 по 1999 гг. американские инвесторы стабильно недооценивали акции [7; 12].

Гесс и Ли в своей работе (Hess, et al., 1999) приводят краткое обобщение ранее сделанных выводов касательно взаимосвязи доходности акций и инфляции. Авторы, основываясь на выводах более ранних работ (Blanchard, et al., 1989), утверждают, что возможны две ситуации. Первая ситуация связана с шоками предложения, которые обычно имеют немонетарную природу (например, шоки выпуска, (см: Fama, 1981; Fama, 1990)). Возникающая в этом случае инфляция, как правило, отрицательно связана с доходностью акций. С другой стороны, шоки спроса, которые обычно вызываются монетарными шоками. В этом случае связь между инфляцией и доходностью акций положительная. Поэтому знак связи между инфляцией и доходностью акций зависит от того, какие шоки более сильны в данный момент времени [8,1].

Методология исследования. Проведение теста на наличие единичного корня

Для анализа временных рядов необходимо проверить их на стационарность, так как в случае, если ряды нестационарны, результаты моделей будут недостоверными. Так, чтобы избежать ложной регрессии будет использован тест на единичный корень. Существует множество тестов, однако мы будем использовать наиболее популярный (Dickey –Fullertest) для проверки рядов на стационарность. Нулевые и альтернативные гипотезы следующие:

$$H_0 : \begin{array}{l} \rho = 1 \text{ Единичный корень [Переменная не является стационарной]} \\ \rho < 1 \text{ Нет единичного корня [Переменная является стационарной]} \end{array}$$

Если коэффициент значительно отличается от 1, т.е. ниже 1, гипотеза, что у содержит единичный корень, отвергается. Отвержение нулевой гипотезы означает стационарность ряда. Если мы не отрицаем нулевую гипотезу, мы заключаем, что ряд имеет единичный корень. Если тест покажет нестационарность временных рядов, необходимо будет взять первую разницу.

Тест Грейнджера на причинность

Проведен тест Грейнджера на причинность. Данный статистический тест предназначен для определения причинно-следственной связи между переменными. В частности, тест основан на следующих двумерных регрессиях:

$$\begin{aligned} V_{S,t} &= \alpha_1 + \sum \beta_i V_{S,t-1} + \sum \lambda_i V_{M,t-1} + \varepsilon_{1t}; \\ V_{M,t} &= \alpha_2 + \sum \theta_i V_{S,t-1} + \sum \varphi_i V_{M,t-1} + \varepsilon_{2t}, \end{aligned}$$

где, ε_i — остатки стационарны.

Нулевая гипотеза V_M не является причиной изменения V_S отклоняется, если λ_i значительно отличается от нуля. Возможная связь от V_S для V_M может быть также протестирована с помощью совместной значимости θ_i s. Это может быть сделано с помощью стандартных F тестов. Могут быть получены следующие четыре результата: причинность V_M от V_S , причинность V_M от V_S , двунаправленная причинность, нет причинности, при $\lambda_i \neq 0$; $\theta_i \neq 0$; $\lambda_i \neq 0$, $\theta_i \neq 0$.

Тест Энгла–Грейнджера

Энгл и Грейнджер предложили простой тест на коинтеграцию, который подразумевает построение МНК регрессии двух интегрированных переменных и тестирование остатков регрессии на наличие единичного корня. Итак, пусть X_1, \dots, X_n — интегрированные переменные. X_1 — зависимая переменная. Построим МНК регрессию:

$$X_{1t} = \beta_1 + \beta_2 X_{2t} + \dots + \beta_n X_{nt} + \varepsilon_t.$$

Данная регрессия называется регрессией Энгла–Грейнджера и тест Энгла–Гренджера — это тест на наличие единичного корня у остатков регрессии. Если тест показывает наличие единичного корня в остатках, то переменные X_1, \dots, X_n коинтегрированы с вектором коинтеграции $(1, -\beta_2 - \dots - \beta_n)$. Другими словами,

$$Z = X_n - \beta_2 X_{2t} - \dots - \beta_n X_{nt}.$$

Стационарная линейная комбинация интегрированных переменных означает наличие долгосрочного равновесия. В случае, если остатки регрессии будут нестационарными, то переменные не коинтегрированы и МНК оценка не состоятельна.

Методика модели векторной коррекции ошибок VECM (Vector error correction model)

В нашем исследовании мы будем использовать процедуру Энгла–Грейнджера для построения модели коррекции ошибок. Модель коррекции ошибок — это динамическая модель, построенная на первых разностях интегрированных переменных. Итак, когда ряды $X_t, Y_t \sim I(1)$ коинтегрированы, мы имеем:

- модель долгосрочной (равновесной) связи $Y_t = a + \beta X_t$;
- модель краткосрочной динамики или модель коррекции ошибок (Error correction model). ЕСМ и эти модели имеют согласованность между собой.

Энгл и Грейнджер (Engle, Granger, 1987) предложили двухшаговую модель — процедуру построения ЕСМ для коинтегрированных рядов.

На первом этапе в рамках обычной модели регрессии y_t на x_t методом наименьших квадратов оцениваются неизвестные параметры α и β .

Далее, получив оцененные параметры, находим оцененные значения отклонений от положения долгосрочного равновесия, т.е. остатки оцененной регрессии:

$$\hat{Z} = Y_t - \hat{\alpha} - \hat{\beta}X_t.$$

На втором этапе мы снова методом наименьших квадратов, отдельно оцениваем следующую модель:

$$\Delta X_t = a_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{11}^i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{12}^i \Delta Y_{t-i} + \gamma_1 Z_{t-1} + \varepsilon_{1t}; \quad \Delta Y_t = a_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{21}^i \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{22}^i \Delta Y_{t-i} + \gamma_2 Z_{t-1} + \varepsilon_{2t}.$$

Суть модели коррекции ошибок заключается в том, что модель показывает, как корректируются краткосрочные отклонения от долгосрочного равновесия. В приведенной выше модели Z — это корректирующий вектор.

Республика Казахстан. Описание данных

В работе использованы месячные данные основных макроэкономических данных, таких как инфляция, индекс промышленного производства, экспорт, импорт, процентная ставка, обменный курс, цены на нефть, денежная масса, резервы Центрального банка с января 2005 г. по декабрь 2014 г. Все данные были взяты с информационной платформы Bloomberg. Общее количество наблюдений 120, что является достаточным для проведения анализа временных рядов.

Анализ

Для проведения анализа необходимо провести тест на стационарность рядов выбранных переменных: фондовый индекс (Stock_index), цена на нефть марки Brent (Brent), индекс потребительских цен (CPI), обменный курс (EXCHRATE), ставка по 10-летним долгосрочным облигациям (YTRB), индекс промышленного производства (INDUSTRIAL), резервы Центрального банка (CBRESERVES), экспорт (EXPORT), импорт (IMPORT), денежная масса (M3), фондовый индекс S&P500 (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

ADF-тест

p-value	Stock_index	Brent	CPI	EXCHRATE	YTRB	S&P500
At level	0,3865	0,4268	0,6699	0,9374	0,2343	0,9515
1 st difference	2,947e-012	9,492e-014	4,382e-011	3,517e-060	0,03476	1,52e-033
p-value	INDUSTRIAL	M3	EXPORT	IMPORT	CBRESERVES	
At level	0,8935	0,9968	0,666	0,7916	0,8564	
1 st difference	2,262e-007	0,0005066	4,584e-024	5,658e-013	1,796e-006	

Исходя из проведенного теста на наличие единичного корня было выяснено, что все ряды нестационарны, однако после взятия первой разницы нулевая гипотеза о наличии единичного корня отвергается. Так, все ряды являются интегрированными первого порядка, поэтому проведем тест на коинтеграцию с помощью метода Энгла–Грейнджера (табл. 2). Для определения лага будем использовать кубический корень из числа выборки.

Т а б л и ц а 2

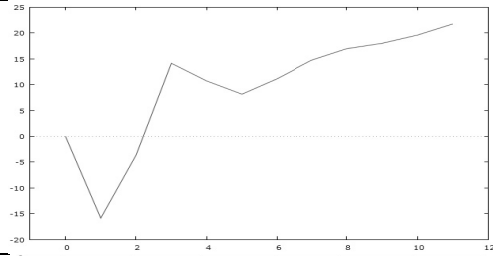
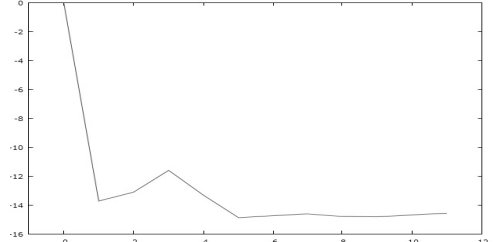
Тест Энгла–Грейнджера на коинтеграцию за 2005–2014 гг.

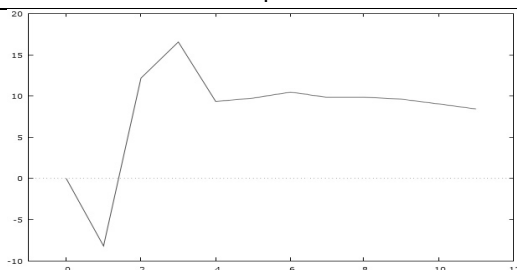
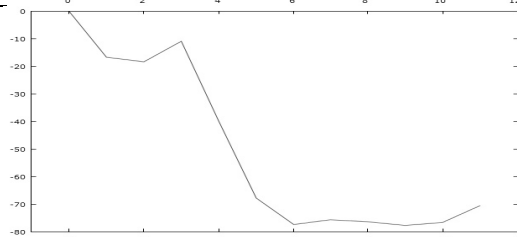
Тест на коинтеграцию методом Энгла–Грэнжера						
Алгоритм: уравнение: $STOCK_INDEX(t) = \alpha + \beta(i_factor)(t) + u(t)$						
Получаем остатки для уравнения: $u_hat(t) = STOCK_INDEX(t) - \hat{\alpha} - \hat{\beta}(i_factor)(t)$						
Далее проверяем $\Delta u_hat(t) = \phi u_{t-1} + \theta u_{t-1} + \zeta_t$ на наличие единичного корня						
Без константы и без тренда						
Переменные			ϕ	T_statistics	P_value 10 %	Коинтегрированы. НЕ коинтегрированы
STOCK_INDEX	EXPORT	Отвергается	-0,0461627	-1,40723	0,1487	НЕ Коинтегрированы
	IMPORT	Отвергается	-0,0468207	-1,61178	0,1006	НЕ Коинтегрированы
	INDUSTRIAL	Отвергается	-0,0165552	-1,0556	0,2634	НЕ Коинтегрированы
	CB_RESERVES	Отвергается	-0,0235813	-1,35101	0,1642	НЕ Коинтегрированы
	EXCH_RATE	Отвергается	-0,0353227	-2,0923	0,03499	Коинтегрированы
	M3	Отвергается	-0,0154954	-1,19775	0,212	НЕ Коинтегрированы
	YTRB	Отвергается	-0,0559277	-2,82718	0,004568	Коинтегрированы
	CPI	Отвергается	-0,0502706	-2,55029	0,01043	Коинтегрированы
	SP500	Отвергается	-0,0247939	-1,504	0,1244	НЕ Коинтегрированы
Brent	Отвергается	-0,030785	-1,81683	0,06594	Коинтегрированы	

Результаты теста Энгла–Грейнджера на коинтеграцию показали, что следующие временные ряды коинтегрированы: обменный курс, ставка по 10-летним долгосрочным облигациям, индекс потребительских цен, цена на нефть марки Brent. Данные ряды соответственно имеют долгосрочную зависимость. Для выяснения краткосрочной взаимосвязи проведем модель коррекции ошибок. Знак и величина коэффициента коррекции ошибок показывают направление и скорость регулирования в направлении долгосрочного равновесия. Он должен быть отрицательным и значимым. Отрицательный знак означает, что в отсутствие изменения в независимых переменных, отклонение модели от долгосрочной зависимости корректируется путем увеличения зависимой переменной. Vannetje др. (1998) считает, что значительный коэффициент коррекции ошибок является еще одним доказательством существования стабильных долгосрочных отношения (табл. 3).

Т а б л и ц а 3

VECM модель

Переменные	Коинтегрирующий вектор	EC1 (p-value)	IRF
1	2	3	4
EXCH_RATE	-11,969	-0,0334173 (0,0588 *)	
YTRB	92,091	-0,0638173 (0,0023 ***)	

1	2	3	4
CPI	-14,795	-0,0515554 (0,0137 **)	
Brent	-16,895	-0,00928192 (0,6107)	

Расчетный коэффициент ЕС (-1) для EXCH_RATE, YTRB, CPI, Brent составил -0,033; -0,064; — 0,05; -0,009. Так, в отсутствие изменений в других переменных — отклонения модели от долгосрочного равновесия для данных факторов уравниваются 3,3 %, 6,4 %, 5 % и 0,9 % увеличением фондового индекса за месяц. Это означает, что возвращение отклонения от долгосрочной зависимости занимает более 30, 16, 20, 3 и 111 месяцев соответственно. Проведем Тест Грейнджера на всех временных рядах (табл. 4).

Т а б л и ц а 4

Тест Грейнджера на причинность

Переменные	Влияние	F-statistics	Prob.	Причинность НЕ Причинность на 10 % уровне значимости
INDUSTRIAL	Индастр на Индекс	1.38818	0.2348	НЕ Причинность
	Индекс на Индастр	2.33141	0.0474	Причинность
EXCH_RATE	Обмен. курс на Индекс	1.38770	0.2349	НЕ Причинность
	Индекс на Обмен. курс	2.99116	0.0146	Причинность
YTRB	YTRB на Индекс	0.43997	0.8197	НЕ Причинность
	Индекс на YTRB	0.43293	0.8247	НЕ Причинность
CPI	CPI на Индекс	0.93388	0.4623	НЕ Причинность
	Индекс на CPI	1.46636	0.2072	НЕ Причинность
BRENT	BRENT на Индекс	3.71492	0.0039	Причинность
	Индекс на BRENT	1.68034	0.1458	НЕ Причинность
CB RESERVES	Резервы на Индекс	2.73543	0.0231	Причинность
	Индекс на Резервы	2.90980	0.0169	Причинность
EXPORT	Экспорт на Индекс	1.98536	0.0869	Причинность
	Индекс на Экспорт	3.53581	0.0054	Причинность
IMPORT	Импорт на Индекс	1.16271	0.3326	НЕ Причинность
	Индекс на Импорт	1.10408	0.3628	НЕ Причинность
M3	M3 на Индекс	1.50976	0.1931	НЕ Причинность
	Индекс на M3	0.41749	0.8357	НЕ Причинность
S&P 500	S&P 500 на Индекс	0.85268	0.5157	НЕ Причинность
	Индекс на S&P 500	2.87970	0.1780	НЕ Причинность

Исходя из проведенного теста причинами изменения динамики фондового индекса Казахстана являются цена марки Brent, резервы Центрального банка, экспорт. Однако можно отметить, что фондовый индекс является индикатором изменения следующих переменных: индекс промышленного производства, обменный курс, резервы Центрального банка, экспорт.

Важнейшей на сегодня остается способность фондовых рынков РК освоить пенсионные накопления в качестве инвестиционного ресурса и избежать при этом негативных последствий [9; 17].

Вывод

Исследование воздействия различных факторов на динамику фондового рынка Республики Казахстан с помощью эконометрических моделей выделило следующие факторы: обменный курс, ставка по 10-летним долгосрочным облигациям, индекс потребительских цен, цена на нефть марки Brent (данные ряды имеют долгосрочную зависимость); также причинами изменения динамики фондового индекса Казахстана являются резервы Центрального банка, экспорт. Анализ показывает, что экономика Республики Казахстан (индекс отражает ситуацию в реальном секторе экономики) остается зависимой от мировых цен на нефть, объемов экспорта и курсом национальной валюты. Изменение данных факторов может привести к падению доходности на фондовом рынке.

Список литературы

- 1 Summers L.H. et al. Taxation and corporate investment: A q-theory approach // *Brookings Papers on Economic Activity*. — 1981. — P. 67–140.
- 2 Bond M.T., Webb J.R. Real Estate versus Financial Asset Returns and Inflation: Can a P* Trading Strategy Improve REIT Investment Performance? // *Journal of Real Estate Research*. — 1995. — Vol. 10. — No. 3. — P. 327–334.
- 3 Modigliani F., Cohn R.A. Inflation, rational valuation and the market // *Financial Analysts Journal*. — 1979. — Vol. 35. — No. 2. — P. 24–44.
- 4 Ritter J.R., Warr R.S. The decline of inflation and the bull market of 1982–1999 // *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. — 2002. — Vol. 37. — No. 01. — P. 29–61.
- 5 Hess P.J., Lee B.S. Stock returns and inflation with supply and demand disturbances // *Review of Financial Studies*. — 1999. — Vol. 12. — No. 5. — P. 1203–1218.
- 6 Fama F. Stock Returns, Real Activity, Inflation, and Money // *The American Economic Review*. — 1981. — Vol. 71. — No. 4. — P. 545–565.
- 7 James C., Koreisha S., Partch M. A VARMA analysis of the causal relations among stock returns, real output, and nominal interest rates // *Journal of Finance*. — 1985. — No. 40. — P. 1375–1384.
- 8 Hess P.J., Lee B.S. Stock returns and inflation with supply and demand disturbances // *Review of Financial Studies*. — 1999. — Vol. 12. — No. 5. — P. 1203–1218
- 9 Л.Т.Жумагалиева. Параметры пенсионной системы Республики Казахстан // *Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика*. — 2014. — № 3 (75). — С. 183–191

Т.К.Блохина, Ш.У.Ниязбекова, И.Е.Греков

Қазақстан қор нарығының динамикасына макрэкономикалық факторлардың әсері

Мақала авторлары 2005–2014 жж. мәліметтерді қолдана отырып, Қазақстан Республикасының қор нарығына макроэкономикалық факторлардың әсер етуін көрсеткен. Энгл–Грейнджер тесті қор индексінің мұнай бағасымен және проценттік мөлшерімен, айырбас курсымен байланыстырды. Қатені жоюдың векторлық моделі ауыспалы индекс пен қор индексі арасында ұзақ мерзімді қатынас бар екенін бекітті. Бұдан басқа, эмпирикалық нәтижелер қор индексі Қазақстандағы экономикалық жағдайдың жетекші индикаторы ретінде қолданылу мүмкіндігін айқындады.

T.K.Blokhina, Sh.U.Niyazbekova, I.Ye.Grekov

Impact of macroeconomic factors on dynamics of the Kazakhstan stock market

This paper describes the influence of macroeconomic factors on the Kazakhstan Stock Exchange Market by using data from 2005 to 2014. Engle–Granger co integration test showed that stock index is co integrated with exchange rate, interest rate, CPI and oil price. Vector error correction model is confirmed that macroeconomic variables and stock index has a long-term equilibrium relationship. Moreover, empirical results showed that stock index can be used as leading indicator of economic situation in Kazakhstan.

References

- 1 Summers L.H. et al. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1981, p. 67–140.
- 2 Bond M.T., Webb J.R. *Journal of Real Estate Research*, 1995, 10, 3, p. 327–334.
- 3 Modigliani F., Cohn R.A. *Financial Analysts Journal*, 1979, 35, 2, p. 24–44.
- 4 Ritter J.R., Warr R.S. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 2002, 37, 01, p. 29–61.
- 5 Hess P.J., Lee B.S. *Review of Financial Studies*, 1999, 12, 5, p. 1203–1218.
- 6 Fama F. *The American Economic Review*, 1981, 71, 4, p. 545–565.
- 7 James C., Koreisha S., Partch M. *Journal of Finance*, 1985, 40, p. 1375–1384.
- 8 Hess P.J., Lee B.S. *Review of Financial Studies*, 1999, 12, 5, p. 1203–1218.
- 9 Zhumagalieva L.T. *Bull. of the Karaganda University, Ser. Economy*, 2014, 3 (75), p. 183–191.

Г.А.Рахимова, С.К.Искендинова, У.Ш.Жоламан

Кошкентауский государственный университет им. Ш. Уалиханова;

АО «Финансовая академия», Астана

(E-mail: ragulmira@mai.ru)

О развитии микрокредитования в Казахстане

В статье рассмотрены вопросы развития микрокредитования на основе международного опыта, изучены программы государственного микрокредитования. Отмечено, что микрокредитование в Республике Казахстан поддерживается на государственном уровне, способствует развитию малого бизнеса, занятости населения, а значит, и формированию среднего класса, что делает современное казахстанское общество более стабильным в социальном плане. Сделаны выводы о том, что для развития микрокредитования в Казахстане необходимо снизить процентные ставки и увеличить срок кредитования.

Ключевые слова: экономика Казахстана, банковская система, кредитование, микрокредит, динамика.

Микрокредитование — это одна из новых финансовых услуг, которая успешно набирает обороты на финансовом рынке нашей страны. Микрокредит — это небольшая денежная сумма, которую можно получить на определенный, чаще непродолжительный, срок под проценты. В основном микрокредиты в Казахстане выдают микрофинансовые организации, также эту услугу оказывают некоторые банки [1].

В нашей республике микрокредитование, с одной стороны, является поддержкой малоимущих слоев населения, с другой — является мощным стимулом для развития предпринимательства. Благодаря микрокредитованию расширяются возможности создания благоприятных условий для малообеспеченных слоев населения. Оно поддерживает начинающих предпринимателей, дает стартовый капитал тем, кто не имеет доступа к обычным банковским кредитам. Приоритетной целью микрокредитования является поддержка предпринимательских инициатив, выражаемых экономически активными категориями населения.

6 марта 2003 г. был принят Закон Республики Казахстан № 392 «О микрокредитных организациях», в котором были определены следующие основные понятия:

- микрокредит — денежная сумма, предоставляемая заемщику микрокредитной организацией на условиях платности, срочности и возвратности;
- микрокредитная организация определена как юридическое лицо, осуществляющее деятельность по предоставлению микрокредитов в определенном Законом порядке [2].

В Послании Президента РК Н.Назарбаева народу Казахстана от 28 января 2011 г. «Построим будущее вместе!» Глава государства поручил Правительству совместно с финансовыми регуляторами разработать законопроект и провести комплекс мер по совершенствованию деятельности микрокредитных организаций [3]. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев предложил реформировать систему микрокредитования на селе с тем, чтобы кредиты шли на организацию собственного дела. Для тех, кого жизнь связывает с селом, правительство совместно с местными органами власти должно проработать комплекс мер по развитию сельского предпринимательства. Президент Н.А.Назарбаев напомнил о необходимости развития сельской инфраструктуры, расширении доступа к микрокредитованию, организации обучения навыкам предпринимательства.

В целях исполнения Общенационального плана мероприятий по реализации Послания о совершенствовании законодательной базы по вопросам расширения доступа к инструментам микрокредитования и механизма его осуществления принят Закон РК «О микрофинансовых организациях» (от 26 ноября 2012 г.) [4].

Закон регулирует общественные отношения, связанные с осуществлением деятельности по предоставлению микрокредитов, устанавливает особенности правового положения, создания, деятельности микрофинансовых организаций, а также определяет особенности государственного регулирования микрофинансовых организаций, контроля и надзора за их деятельностью.

Цель закона — развитие рынка микрокредитования, укрепление финансовой деятельности микрофинансовых организаций, повышение их инвестиционной привлекательности, прозрачности, обеспечение защиты прав и интересов потенциальных заемщиков.

Внесено изменение в определение микрокредита. В законе оговаривается, что это денежная сумма, выдаваемая в национальной валюте. Введено понятие микрофинансовой организации: это юридическое лицо, являющееся коммерческой организацией, официальный статус которого определяется государственной регистрацией в органах юстиции и прохождением учетной регистрации, осуществляющее деятельность по предоставлению микрокредитов, а также дополнительные виды деятельности, разрешенные настоящим законом. Микрофинансовым организациям разрешен более широкий перечень видов деятельности, в отличие от микрокредитных организаций.

Законом определено, что микрофинансовая организация предоставляет микрокредиты в размере, не превышающем восьмидесятикратного размера месячного расчетного показателя, т.е. не более 15856 тыс.тенге (на 1 января 2015 г.) Обязательно утверждается график погашения микрокредита, в котором указываются даты погашения и размеры очередных платежей, а также остатки суммы микрокредита на дату следующего погашения, с указанием общей суммы микрокредита и вознаграждения на дату подписания договора о предоставлении микрокредита.

Введен институт регулирования, проверки и надзора за деятельностью микрофинансовых организаций. В частности, предусмотрена обязательная учетная регистрация микрофинансовой организации в реестр Национального банка Республики Казахстан.

Согласно Закону микрокредитные организации, за исключением некоммерческих организаций, в срок до 01 января 2016 г. подлежат государственной перерегистрации в соответствии с законами РК. Также установлены требования по финансовой отчетности, дополнен перечень видов деятельности, разрешенных для микрофинансовых организаций.

Данные изменения способствуют формированию прозрачного рынка МФО, увеличению доверия к ним и, как следствие, — увеличению количества микрокредитов, повышению доступности и качества услуг, предоставляемых микрофинансовыми организациями, и взаимной ответственности участников услуг микрокредитования.

Таким образом, сформированы все условия для последующего развития микрокредитования в Казахстане, и мы можем выявить причины привлекательности микрокредитов.

Во-первых, это один из способов борьбы с крайней бедностью, так как поддерживается самозанятое население.

Во-вторых, микрофинансирование помогает развитию малого и среднего бизнеса, что способствует формированию среднего класса.

В-третьих, это эффективный инструмент решения социальных проблем, в частности, борьба с безработицей, помощь социально уязвимым слоям населения.

Сегодня рынок микрокредитования стремительно развивается. В послании «Нұрлы жол — путь в будущее» от 11 ноября 2014 г. Президент нашей страны дал поручение Правительству дополнительно выделить 100 миллиардов тенге на льготное кредитование малого и среднего бизнеса, а также крупного предпринимательства, что обеспечит реализацию проектов в пищевой и химической промышленности, машиностроении, а также в сфере услуг [5].

Преимущества микрокредитования неоспоримы:

- для его получения требуется минимальный пакет документов;
- рассмотрение заявки микрофинансовыми организациями происходит за небольшое время;
- большое преимущество — отсутствие бюрократических задержек;
- гибкость в отношении кредитных условий;
- индивидуальный подход к заемщику;
- минимальные ограничения по возрасту — услуга доступна как студентам, так и пенсионерам;
- очень короткий список требуемых документов;
- индивидуальный подход к каждому заемщику, который обеспечивает выбор наиболее удобного способа и срока погашения долга.

Стоит также отметить, что многие развивающиеся страны используют микрокредитование в качестве одного из эффективных инструментов поддержания малого предпринимательства. Микрофинансирование зачастую становится единственным способом для молодых предпринимателей открыть собственный бизнес или расширить уже существующий. Учитывая роль микрофинансирования в экономике развивающихся стран, 2005 г. был объявлен Генеральной ассамблеей ООН годом микрокредитования.

Международный опыт микрофинансирования очень разнообразен и зависит, прежде всего, от финансового благополучия страны, нацеленности ее на решение социально-экономических проблем. В Республике Казахстан микрофинансирование — это предоставление микрокредитов. Оно направлено на решение социально-экономических задач — оказание помощи социально уязвимым слоям населения через стимулирование их самозанятости, а также оказание поддержки малому и среднему бизнесу, расширение их сферы деятельности, создание новых рабочих мест.

В Послании Главы государства Н.Назарбаева народу Казахстана от 11 ноября 2014 г. Президент нашей страны подчеркивает важность работы по поддержке малого и среднего бизнеса и деловой активности. На данный момент, отмечается в Послании, освоены финансовые средства в сумме 100 миллиардов тенге из Национального фонда, направленные на поддержку и кредитование малого и среднего бизнеса. Создаются новые рабочие места (4,5 тысячи). Микрокредиты предоставляются населению под 6 процентов на 10 лет, т.е. на очень льготных условиях, которых раньше в Казахстане не было. Таким образом, к 2050 г. планируется увеличить долю малого и среднего бизнеса до 50 процентов валового внутреннего продукта [5].

Микрокредитование является одним из показателей успешного развития страны. На 1 апреля 2015 г. в нашей стране активно действовало 628 микрокредитных организаций (из общего количества 1577), из них в сельской местности — 142 (соответственно, в Акмолинской области — 20 и 6) [6].

Поддержка микрокредитования в Республике Казахстан на государственном уровне способствует развитию малого бизнеса, занятости населения, а значит, и формированию среднего класса, что делает современное казахстанское общество более стабильным.

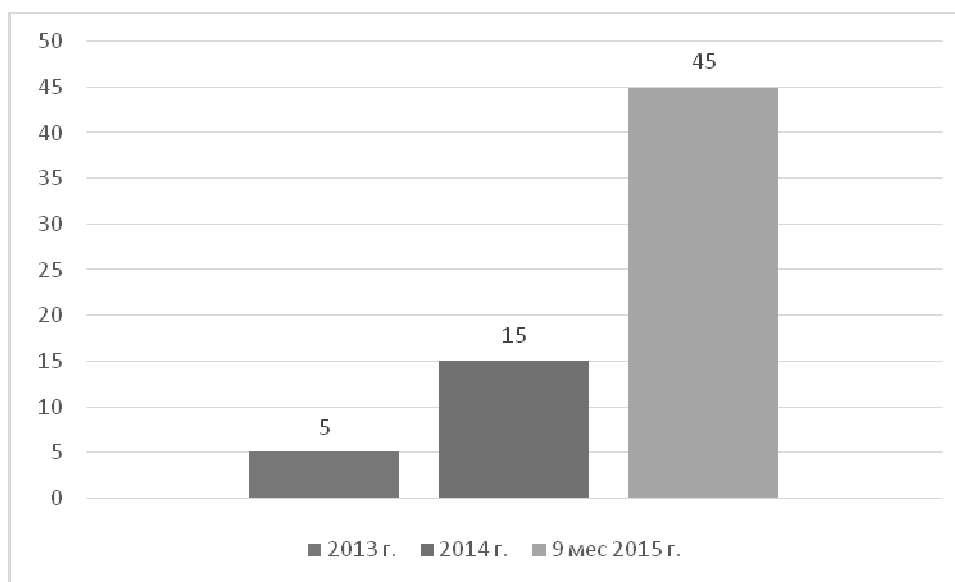

Рисунок 1. Количество микрофинансовых организаций Республики Казахстан [7]

Особое место в микрокредитовании занимают микрофинансовые организации (МФО). Так, по данным Национального банка РК за 2014 г. их количество в Казахстане утроилось, а за 9 месяцев 2015 г. увеличилось в 9 раз по сравнению с 2013 г. В 2015 г. несколько организаций изменило свой статус микрокредитной организации на статус «микрофинансовая», получив учетную регистрацию НБ РК

При этом более чем в двенадцать раз возросли совокупные активы МФО (с 6795852 тыс. тенге на конец 2013 г. до 82062971 тыс. тенге на 1 октября 2015 г.). А также объемы предоставленных кредитов выросли почти в одиннадцать раз (с 5364648 тыс. тенге на конец 2013 г. до 58235635 тыс. тенге на 1 октября 2015 г.) (рис. 1 и 2).

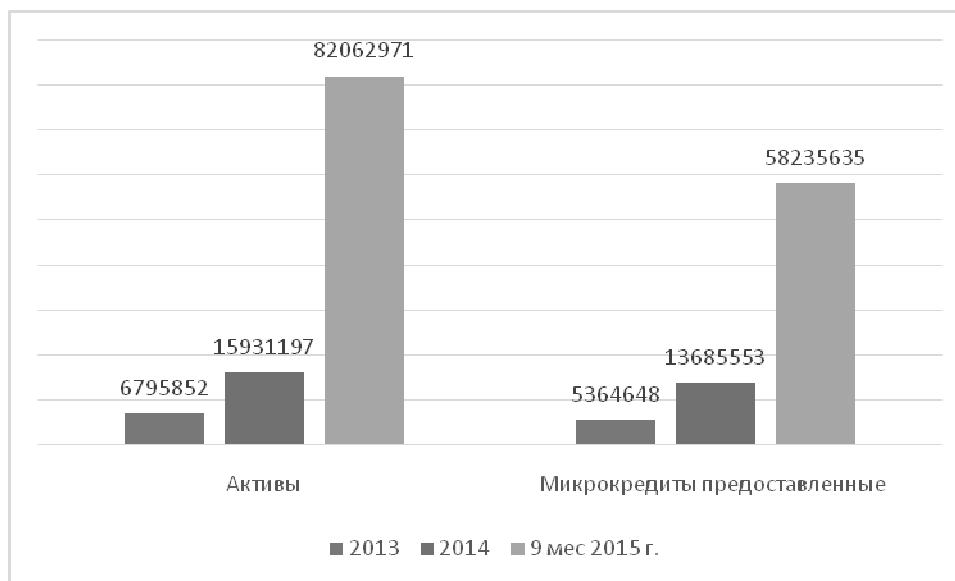

Рисунок 2. Сведения о микрофинансовых организациях Республики Казахстан по состоянию на начало периода (в тыс. тенге) [7]

Так, если рассматривать МФО по размерам активов, то по данным Национального банка Республики Казахстан можно выделить ТОО «Микрофинансовая организация «Тойота ФайнаншлСервисез Казахстан». Ее активы выросли на начало 2015 г. 5,5 раза, и доля в общем объеме активов составила 39,8 %, что более чем в два раза больше по сравнению с 2014 г. Однако с появлением на рынке новых компаний за 9 месяцев 2015 г., несмотря на рост ее активов до 9213519 тыс.тенге, доля этой компании в совокупных активах снизилась до 11 %. Лидерство в этот период заняла ТОО «Микрофинансовая организация «КМФ (КМФ)» с активами 41 817 618 тыс.тенге, что составило 51 % в совокупных активах МФО.

Доля ТОО «Микрофинансовая организация «Ырыс» снизилась в 2015 г. до 37,2 % против 82 % в 2014 г. А к 1 октября 2015 г. ее активы составили 8368735 тыс.тенге, или 10 % в совокупных активах МФО.

Также можно выделить ТОО «Микрофинансовая организация «Арнур Кредит», ТОО «Микрофинансовая организация «Береке». ТОО «Микрофинансовая организация «Есиль», ТОО «Микрофинансовая организация «KazCreditLine». ТОО «Микрофинансовая организация «1 Кредит», ТОО «Микрофинансовая организация «ШинханФинанс» и ТОО «Микрофинансовая организация «Астанафинанс-холдинг», которые в совокупном объеме активов микрофинансовых организаций имеют по 1–2 %. Доля остальных МФО невелика и составляет меньше 1 %. При этом необходимо отметить прекращение деятельности ТОО «Микрофинансовая организация «Технодом», открытие новых 11 МФО в 2014 г. и 30 МФО в 2015 г.

Анализ выданных кредитов МФО показывает, что на начало 2015 г. первенство делят ТОО «Микрофинансовая организация «Тойота ФайнаншлСервисез Казахстан» и ТОО «Микрофинансовая организация «Ырыс» с долей 37,9 % и 38,7 % соответственно. При этом в 2014 г. 96,1 % всех кредитов было выдано ТОО «Микрофинансовая организация «Ырыс». В 2015 г. за 9 месяцев ею было выдано кредитов на сумму 8368735 тыс.тенге, что составило лишь 12 % в общем объеме кредитов МФО.

За 9 месяцев 2015 г. прочное лидерство имеет ТОО «Микрофинансовая организация «КМФ (КМФ)», выдав 56 % всех кредитов МФО на сумму 32 569 042 тыс. тенге. Активную позицию на рынке заняло ТОО «Микрофинансовая организация «Арнур Кредит», как и ТОО «Микрофинансовая организация «Тойота ФайнаншлСервисез Казахстан», имея долю в 9 % в общем объеме кредитов МФО.

Если в 2014 г. от 4,4 % до 7,8 % в общем объеме предоставленных кредитов имели ТОО «Микрофинансовая организация «Береке», ТОО «Микрофинансовая организация «KazCreditLine». ТОО «Микрофинансовая организация «1 Кредит» и ТОО «Микрофинансовая организация «Астанафинанс-холдинг», то в 2015 г. доля большинства МФО невелика. При этом необходимо отметить от-

существование объемов кредитования в ТОО «Микрофинансовая организация «Trust NC» в 2014 г. и ТОО «Микрофинансовая организация «Тез Кредит», ТОО «Микрофинансовая организация «Болашак» и ТОО «Микрофинансовая организация «Смарт Кредит» в 2015 г. [7].

В Казахстане существует несколько программ микрокредитования. В 2011 г. в рамках Программы развития города Астаны на 2011–2015 гг. принято решение о формировании продовольственного пояса с целью стабильного обеспечения города качественными и свежими продуктами питания отечественного производства по доступным ценам. Отбор участников продовольственного пояса осуществляется в радиусе 300 км от города. Сюда относятся 17 районов Акмолинской и 4 района Карагандинской области.

В рамках реализации данной программы Национальный управляющий холдинг КазАГРО выдает микрокредиты на создание сети и развитие действующих птицефабрик, овощехранилищ, молочно-товарных ферм, развитие инфраструктуры экспорта зерна и организацию мясоперерабатывающих комплексов.

В последнее время наблюдается стабильная тенденция снижения кредитования банками второго уровня малого и среднего бизнеса. В первую очередь произошло удорожание заемного и собственного капиталов. Во-вторых, произошло сужение потенциальных возможностей для расширения бизнеса, в силу проблем как в мировой экономике, так и внутри Казахстана. [1]. Согласно казахстанскому законодательству максимальный размер микрокредита составляет 8 тыс. МРП. Срок, на который выдаются деньги, законодательно не ограничен: у каждой микрофинансовой организации есть свои базовые характеристики продукта, организации рассматривают все пожелания клиента по параметрам кредитного продукта. Так, например, ТОО «Микрофинансовая организация «Арнур Кредит» предлагает кредитный продукт «Потребительский» в объеме до 8000 МРП (15856 тыс. тенге в 2015 г.) сроком до 36 месяцев под 36 % годовых. Дорогие кредиты «Стандарт» на потребительские нужды предлагает ТОО «Микрофинансовая организация «КМФ (КМФ)» в объеме до 16 млн тенге сроком до 60 месяцев с годовой ставкой до 43 %, что подтверждают расчеты, предлагаемые кредитным калькулятором официального сайта [8, 9].

Таким образом, надо отметить, что все большую популярность в предоставлении финансовых услуг получил статус микрофинансовых организаций, которые показывают значительный рост как в их количестве, так и в объемах кредитования.

При этом стоимость кредитов микрофинансовых организаций достаточно высокая, средний уровень ставок колеблется в пределах 30–43 %, в то время как ставки по банковским займам составляют 22–25 %.

Для развития микрокредитования в Казахстане необходимо снизить процентные ставки и увеличить срок кредитования. Это поможет решению проблем недостатка финансовых ресурсов для предпринимательства, так как в развитых странах микрокредитование является важным фактором по поддержке микро- и малого предпринимательства. Государство при этом должно играть основную роль в реализации программ развития микрофинансового рынка.

Список литературы

- 1 Тлеужанова Д.А. Микрокредитование в Республике Казахстан: необходимость, проблемы и перспективы развития. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
- 2 Закон Республики Казахстан № 392 «О микрокредитных организациях» от 6 марта 2003 г. — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1038154.
- 3 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 28 январ. 2011 г. «Построим будущее вместе» — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 4 Закон Республики Казахстан № 56-V «О микрофинансовых организациях» от 26 ноября 2012 г. — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31300092.
- 5 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана 11 ноября 2014 г. «Нұрлы жол — путь в будущее». — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 6 Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства. — [ЭР]. Режим доступа: <http://kasipker.info>.
- 7 [ЭР]. Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz/?docid=1208&switch=russian>.
- 8 [ЭР]. Режим доступа: http://www.arnurcredit.kz/data2014/prod_potreb.pdf.
- 9 [ЭР]. Режим доступа: <http://kmf.kz/uslugi/4>.

Г.А.Рахимова, С.К.Искендинова, У.Ш.Жоламан

Қазақстанда микронесиені дамыту туралы

Мақалада халықаралық тәжірибе негізінде шағын несие мәселесі талқыланды, қоғамдық микронесиелік бағдарлама зерттелді. Қазақстанда микронесиелеу ұлттық деңгейде қолдауға ие шағын бизнес, жұмыспен қамту және әлеуметтік тұрғыдан қазіргі заманғы қазақстандық қоғамды неғұрлым тұрақты етеді. Авторлардың ойынша, Қазақстанда микронесиені дамыту үшін пайыздық мөлшерлемелерді төмендету және несие мерзімін арттыру қажет.

G.A.Rakhimova, S.K.Iskendirolva, U.Sh.Zholaman

About the development of micro-credit in Kazakhstan

The article discusses the development of micro-credit on the basis of international experience, studied public microcredit program. Microlending in Kazakhstan is supported at the national level, it contributes to the development of small business, employment, and hence the formation of the middle class, which makes the modern Kazakh society more stable in social terms. However, for the development of microcredit in Kazakhstan need to reduce interest rates and increase the credit period.

References

- 1 Tleuzhanova D.A. *Microlending in Kazakhstan: the need, problems and prospect*, [ER]. Access mode: <http://www.rusnauka.com>.
- 2 The Law of the Republic of Kazakhstan № 392 «On microcredit organizations» on March 6, 2003, [ER]. Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1038154.
- 3 Address of the President of the Republic of Kazakhstan, N.Nazarbayev to the People of Kazakhstan, January 28, 2011, «Building the future together», [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz>.
- 4 The Law of the Republic of Kazakhstan № 56-V «About microfinance organizations» on November 26, 2012, [ER]. Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31300092.
- 5 The Address of the President of the Republic of Kazakhstan, N.Nazarbayev to the People of Kazakhstan. November 11, 2014, «Nyrly Zhol — The Path to the Future», [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz>.
- 6 Fund for Financial Support of Agriculture, [ER]. Access mode: <http://kasipker.info>.
- 7 [ER]. Access mode: <http://www.nationalbank.kz/?docid=1208&switch=russian>.
- 8 [ER]. Access mode: http://www.arnurcredit.kz/data2014/prod_potreb.pdf.
- 9 [ER]. Access mode: <http://kmf.kz/uslugi/4>.

А. Чаплинска¹, М.К. Асанова², Р.А. Орымбекова³, А.Л. Шевякова²¹Университет Даугавпилса, Латвия;²Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова;³Неправительственная организация «Ассоциация налогоплательщиков и бухгалтеров», Караганда
(E-mail: massanova77@mail.ru)

Налоговая нагрузка в Республике Казахстан

В статье показаны различные методики, применяемые для расчета показателя налоговой нагрузки. Основное внимание уделено методике, используемой налоговыми органами Республики Казахстан. Указаны недостатки применяемого в Казахстане коэффициента налоговой нагрузки. Дан сравнительный анализ налоговой нагрузки по отраслям и регионам в Казахстане, а также приведена сравнительная характеристика налоговой нагрузки Казахстана с некоторыми странами мира. На основе практического примера расчета на предприятии обоснована нежелательность повышения налоговой нагрузки на бизнес и упразднения специального налогового режима на основе упрощенной декларации в данных современных экономических условиях.

Ключевые слова: налоги, налоговая нагрузка, коэффициент налоговой нагрузки, система управления рисками, налоговая реформа, обязательные платежи в бюджет, налогооблагаемый доход.

В настоящее время понятие налоговой нагрузки используется при обсуждении таких актуальных вопросов экономики, как оценка результативности мероприятий налоговой реформы, оценка условий развития малого бизнеса, анализ факторов, влияющих на темпы экономического роста. В Казахстане применяются два метода по расчету коэффициента налоговой нагрузки. Это СУР (система управления рисками), разработанная Министерством Финансов РК, и методика, применяемая Евростатом.

Рассмотрим методику расчета коэффициента налоговой нагрузки и СУР. Как определено в Налоговом кодексе Республики Казахстан (НК РК) в статье 625 пункт 1, СУР базируется на оценке степени рисков и включает меры, совершаемые для обнаружения и предотвращения риска органами налоговой службы [1]. Риск — это допустимость налогоплательщиком несоблюдения обязательства по уплате налогов, в процессе которого возникает вероятность нанесения ущерба государству.

Главная цель внедрения органами налоговой службы СУР — сконцентрация акцента на сферах повышенного риска, поиск нарушений в сфере налогообложения. Помимо прочего, система управления рисками употребляется при реализации налогового контроля, а также для выбора налогоплательщиков для проведения налоговых проверок; подтверждения подлежащей возврату суммы, при превалировании НДС; выявления уровней рисков нарушения, проведенного по итогам камерального контроля.

Согласно пункту 7 ст. 625НК РК критерии степени риска и порядок использования системы управления рисками в целях подтверждения суммы превышения НДС, предъявленной к возврату, определяются Правительством РК. При этом разработаны критерии степени риска в соответствии со ст. 625 НК РК и утверждены постановлением Правительства РК от 27 марта 2013 г. № 279. Каждому критерию СУР присвоены баллы. Достаточно большое число баллов (25) присвоено первому критерию: коэффициент налоговой нагрузки (далее — КНН) налогоплательщика ниже среднеотраслевого значения КНН[1].

Расчет КНН определяется как отношение начисленных сумм налоговых поступлений, без таможенных платежей к совокупному годовому доходу (СГД) до корректировки:

$$КНН = N / V,$$

где N — начисленная сумма налогов и обязательных платежей в бюджет (по данным лицевых счетов, с учетом сумм, доначисленных в бюджет по результатам актов налоговых проверок и не обжалованных) без учета таможенных налогов и платежей; V — СГД до корректировки, определяемый по декларации корпоративного подоходного налога (КПН).

Министерство финансов Республики Казахстан периодически производит расчет среднеотраслевых значений КНН по видам экономической деятельности по юридическим лицам и индивидуальным предпринимателям. Значения КНН варьируют от 1 % по индивидуальным предпринимателям, работающим в сфере транспорта и складирования, до 44,5 % по деятельности экстерриториальных организаций и органов [1]. Среднеотраслевые значения КНН по индивидуальным предприятиям относительно ниже, чем по юридическим лицам.

Итак, расчет налоговой нагрузки в практике управления экономикой Республики Казахстан представлен в основном в виде КНН, применяемом налоговыми органами Министерства финансов в качестве критерия СУР. Однако для сравнительного анализа с практикой других стран, а также прогнозирования экономической ситуации в стране КНН не совсем применим.

В расчетах оптимальной налоговой нагрузки многие экономисты склонны использовать так называемую кривую Лаффера, которая показывает параболическую зависимость налоговых поступлений от ставки налога. Всемирно известным экономистом А.Лаффером было установлено, что максимальный объем таких поступлений достигается при ставке налога в 40–50 %. При более высокой ставке происходит резкое сокращение деловой активности, исчезают стимулы к предпринимательству, возникает мощный толчок к развитию теневой экономики.

Из этого следует важный вывод: для анализа налоговой нагрузки обязательно нужно получить как фактические, так и базовые значения показателей, сопоставимые между собой. Как показал анализ существующих подходов к измерению налогового бремени, сложно получить его оценку с помощью одного показателя, необходима система показателей.

На практике уровень относительной налоговой нагрузки по странам значительно различается. Для ее сравнения наиболее часто используется показатель соотношения налоговых поступлений к объему валового внутреннего продукта (ВВП). И хотя данный показатель является в какой-то мере методом сравнения налоговой нагрузки в разных странах, необходимо учитывать, что реальная налоговая нагрузка страны зависит от особенностей национальной налоговой системы, качества налогового администрирования и фактора формирования налоговой культуры.

Следует отметить, что в Республике Казахстан отсутствует единая методика расчета налоговой нагрузки, что не позволяет сравнивать статистические данные о налогообложении в стране с позициями зарубежных государств, а самое главное, затеняет налоговую ситуацию для специалистов, пользователей и общественности.

Казахстанские исследователи изучают различные подходы к определению показателя налогового бремени: М.Н.Крейниной, А.Кадушина, Н.Михайловой, В.Вишневого, Д.Липницкого, Е.А.Кировой. Большинство авторов едины в том, что в качестве показателя, характеризующего среду распространения явления, используют какой-либо один показатель (добавленная стоимость, вновь созданная стоимость, прибыль). Абсолютный уровень налогового бремени определить нельзя, но его можно измерить относительно. Поэтому оценка уровня налогового бремени производится путем сравнения фактических значений с базовыми показателями. В зависимости от того, лучше или хуже фактические значения показателей базовых значений, можно определить, высокое или нет налоговое бремя [2].

Сравним уровень налоговой нагрузки между странами. В соответствии со следующей таблицей, по данным Всемирного банка, Казахстан расположен на 36 месте по налоговой нагрузке среди стран мира. Как видно, более низкая налоговая нагрузка, чем в Казахстане в таких странах, как Грузия (16 %), Сингапур (18 %), Канада, Хорватия (20 %), Боливия (23 %), Дания, Ирландия (26 %).

Т а б л и ц а 1

Уровень налоговой нагрузки по данным Всемирного банка по странам

№ п/п	Страна	Уровень налоговой нагрузки (TotalTaxRate), %
1	2	3
1	Македония, FYR	7
2	Вануату	8
3	Катар	11
4	Тимор-Лешти	11
5	Кувейт	12
6	Лесото	13
7	Бахрейн	14
8	Саудовская Аравия	14
9	Объединенные Арабские Эмираты	14
10	Замбия	15
11	Бруней-Даруссалам	16
12	Грузия	16
13	Западный берег реки Иордан и сектор Газа	16

1	2	3
14	Сингапур	18
15	Самоа	19
16	Канада	20
17	Хорватия	20
18	Люксембург	20
19	Камбоджи	21
20	Намибия	21
21	Монтенегро	22
22	Босния и Герцеговина	22
23	Кипр	23
24	Гонг Конг	23
25	Оман	23
26	Боливия	23
27	Маврикий	24
28	Монголия	24
29	Ботсвана	25
30	Дания	26
31	Ирландия	26
32	Лаосский ПДР	26
33	Болгария	27
34	Чили	28
35	Ирак	28
36	Казахстан	28

Примечание. Составлено по данным Всемирного банка [3].

Хотя в большинстве стран мира по данным Всемирного банка налоговая нагрузка выше, чем в Казахстане, тем не менее он не входит ни в первую двадцатку, ни в тридцатку стран, лидирующих по низкой налоговой нагрузке.

Анализ налоговой нагрузки в Казахстане по результатам расчетов АО «Институт экономических исследований» показал, что максимальный уровень налоговой нагрузки не должен превышать 30,7 % налоговых поступлений для фискальной функции и 25,8 % ВВП для производственной функции [4].

Для того чтобы показать налоговую нагрузку на уровне региона, соотнесем налоговые поступления с валовым региональным продуктом (ВРП), по сути, формирующим доход региона. Посмотрим на следующую таблицу.

Т а б л и ц а 2

Доля налогов в ВРП регионов Республики Казахстан, 2014 г.

Регион, область	ВРП, млн тенге	Налоговые поступления, тыс. тенге	Удельный вес налоговых поступлений в ВРП, %
1	2	3	4
Республика Казахстан	39 040 898,9	5 082 527 853	13
Акмолинская	1 054 074,4	82 996 853	8
Актюбинская	1 876 500,5	235 331 054	13
Алматинская	1 914 746,6	288 678 017	15
Атырауская	3 981 227,9	625 691 926	16
Западно-Казахстанская	1 911 912,3	312 598 244	16
Жамбылская	982 240,6	64 658 464	7
Карагандинская	2 908 696,8	264 300 009	9
Костанайская	1 398 676,5	116 042 195	8
Кызылординская	1 318 201,2	88 230 666	7
Мангистауская	2 278 679,2	353 050 671	15
Южно-Казахстанская	2 399 860,9	220 124 205	9
Павлодарская	1 751 851,0	166 472 932	10
Северо-Казахстанская	797 924,0	54 954 119	7

1	2	3	4
Восточно-Казахстанская	2 288 551,2	196 556 697	9
г. Астана	4 023 771,6	763 426 184	19
г. Алматы	8 153 984,2	1 249 415 617	15

Примечание. Составлено по данным Комитета по статистике МНЭ РК [5].

В соответствии с таблицей видно, что самая высокая налоговая нагрузка по уплаченным налогам наблюдается в г. Астане — 19 %, Атырауской — 16%, Западно-Казахстанской — 16 % областях, г. Алматы и Алматинской области — 15 %. Это означает, что в данных регионах наблюдается более высокая степень деловой активности, собираемости налогов и налоговой культуры.

Теперь перейдем к верификации данных на микроуровне. Для верификации и бенчмаркинга изложенных нами суждений проведем анализ ТОО, предоставившего свои данные. Данное ТОО занимается производством и установкой металлопластиковых окон. Для этого обратим внимание на таблицу 3.

Т а б л и ц а 3

Данные для анализа хозяйственной деятельности ТОО за 2014 г.

Показатель деятельности предприятия	Сумма, тенге
Доход	17 696 798,00
Численность работников	8,00
Корпоративный подоходный налог	265 453,00
Социальный налог	119 959,00
Начислено работникам всего	3 001 725,00
ИПН с дохода работников	144 569,00
ОПВ	305 912,00
Социальные отчисления	145 494,00
ИТОГО:	3 983 112,00
НР затраты	2 400,00
Банковские услуги	32 355,00
Заработная плата	13 566,00
Расход по налогу на прибыль	18 808,00
Расходы на рекламу	101 840,00
Расходы по аренде автомашины	110 000,00
Расходы по аренде площадки под рекламное полотно	106 785,71
Расходы по аренде помещения	339 914,28
Расходы по диагностике видеонаблюдения	2 500,00
Расходы по диагностике неполадок в мини АТС	7 000,00
Расходы по оформлению автомобиля	26 700,00
Расходы по охране	787 028,56
Расходы по предоставлению бух.услуг	231 000,00
Расходы по размещению рекламы	257 360,00
Социальные отчисления	135 187,00
ТОВАРЫ	11 939 814,00
ИТОГО	14 112 258,55

Примечание. Составлено на основе бухгалтерской отчетности предприятия.

Как видим, предприятие работает рентабельно, так как получаемые доходы выше затрат. Мы можем рассчитать налоговую нагрузку по двум методикам.

По методике, применяемой Министерством финансов РК:

$$КНН = \frac{\text{налоговые отчисления без учета косвенных налогов}}{\text{совокупный годовой доход}} * 100\% = \frac{981387}{17696798} * 100\% = 5,5\%$$

Полученный КНН по предприятию составил 5,5 %, что выше среднеотраслевого значения, используемого в СУР, по строительству (5,1 %) на 0,4 %.

Действующая методика расчета коэффициента налоговой нагрузки, применяемая налоговыми органами, исчисляется как сумма уплаченных налогов к совокупному годовому доходу, который состоит в основном из стоимости самих товаров, либо услуг. Данная методика не позволяет оценить налоговую нагрузку на ту или иную отрасль.

Теперь рассчитаем по методике Евростата:

$$КНН = \frac{\text{налоговые отчисления без учета косвенных налогов}}{\text{СГД-расходы}} * 100\% = \frac{981387}{3584540} * 100\% = 27,4\%$$

Расчет показал, что КНН 27,4 % по международной методике достаточно приближен к данным Всемирного банка по Казахстану — к 28 %, что достоверно отражает реальность.

Итак, на основе сделанных расчетов видим, что налоговое бремя у данного предприятия соответствует требованиям СУР, а также статистическим данным Всемирного банка.

В свете предполагаемых реформ Республики Казахстан в сфере налогообложения возможно увеличение налоговой нагрузки на предпринимателей и перевод их с упрощенного на общеустановленный налоговый режим. По рассмотренному в настоящем анализе предприятию можно сделать вывод, что не стоит увеличивать налоговые ставки в отношении деятельности подобных субъектов бизнеса. В противном случае, при высокой налоговой нагрузке может возникнуть риск остановки деятельности. Предприятие работает в специальном налоговом режиме (СНР) на основе налоговой декларации с 2007 г. и оплачивает следующие налоги: КППН — 265 453 тенге, социальный налог и социальные отчисления — 265 453 тенге. При переходе на общеустановленный режим КППН составит 90 767,00 тенге, социальный налог и социальные отчисления — 296 539 тенге. Таким образом, в случае перехода данного предприятия с СНР на основе упрощенной декларации на общеустановленный режим потери бюджета составят 143 600 тенге.

В настоящее время актуальным вопросом является перевод с СНР на общеустановленный режим. Проведенный анализ показывает неэффективность в связи с тем, что поступление в бюджет уменьшится в разы. Таким образом, в случае оптимизации действующих СНР предполагается существенное снижение налоговых поступлений в государственный бюджет. В этой связи с целью удержания уровня поступлений налогов необходимо выработать концепцию альтернативного варианта для СНР (патента, упрощенной декларации), которая предусматривала бы поддержание поступлений налогов на прежнем уровне.

Итак, изложенные нами суждения показали, что по регионам налоговая нагрузка варьирует в зависимости от экономической активности региона, а также результативности деятельности налоговых служб. По предприятию налоговая нагрузка соответствует средней, как по расчетам Министерства финансов Республики Казахстан, так и по расчетам Всемирного банка.

Одни из отрицательных факторов, влияющих на снижение размера налоговых поступлений, — высокие банковские проценты кредитования и постоянный рост коммунальных услуг. В этой связи представителям государственных органов следует обратить внимание на необоснованный рост цен на их услуги, которые препятствуют поступлению налоговых платежей в бюджет в полном объеме.

В ходе настоящего исследования было проведено анкетирование представителей малого и среднего бизнеса, крестьянских хозяйств, представителей ассоциаций и населения. В данном социологическом опросе использовалась анкета, в которой респондентам было предложено ответить на ряд вопросов в отношении налогообложения. Результаты анкетирования представлены в таблице 4.

Из приведенных в таблице цифр можно увидеть, что налоговое законодательство, по мнению респондентов, изменяется достаточно часто, налоговая нагрузка в большей степени воспринимается как высокая.

Анализ анкетных данных

Вопросы анкет	Оценка, % опрошенных		
	«ДА»	«НЕТ»	«Не отслеживаю»
Из 74 субъектов СМБ и КХ			
1. Ваше мнение — часто ли меняется налоговое законодательство в РК?	70	24	6
2. Подвергались ли вы проверке со стороны налоговых органов?	18	82	
3. Является ли непосильной налоговая нагрузка при ваших доходах?	43	44	13
4. Считаете ли вы соизмеримой сумму штрафа с нанесенным правонарушением?	12	49	39
Из 9 представителей ассоциаций			
1. Ваше мнение — часто ли меняется налоговое законодательство в РК?	91	9	
2. Подвергались ли вы проверке со стороны налоговых органов?	15	85	
3. Является ли непосильной налоговая нагрузка при ваших доходах?	37	52	11
4. Считаете ли вы соизмеримой сумму штрафа с нанесенным правонарушением?	11	71	18
Из 58 человек (население)			
1. Ваше мнение — часто ли меняется налоговое законодательство в РК?	31	24	45
2. Подвергались ли вы проверке со стороны налоговых органов?	7	93	
3. Является ли непосильной налоговая нагрузка при ваших доходах?	29	47	24
4. Считаете ли вы соизмеримой сумму штрафа с нанесенным правонарушением?	5	86	9

Примечание. Составлено авторами.

Таким образом, для повышения налоговых поступлений в бюджет необходимо реформирование налогового законодательства не в сторону ужесточения условий для бизнеса, отмены специальных налоговых режимов, а в сторону повышения контрольной функции налоговой службы и прозрачности в расчетах налогооблагаемого дохода. Налоговая нагрузка в Казахстане относительно низкая по сравнению с множеством стран мира не потому, что в Казахстане низкие ставки налогообложения. В отношении налоговой нагрузки следует рассматривать не проблему определения метода ее расчета, и даже не столько определения величины стандартных ставок. Ошибочно полагать, что в большей степени относительно невысокая величина налоговых поступлений в бюджет Республики Казахстан, которая используется в расчетах отечественных и зарубежных исследователей, обусловлена низкой налоговой нагрузкой, более верно рассматривать специфическую для Республики Казахстан низкую собираемость налогов. Практика показывает следующие причины для этого: развитие лжепредприятий, сокрытие реальных доходов, а также большие неофициальные расходы фирм для получения льгот и субсидий.

Предполагаемое введение налога с продаж (розничного налога) поддерживает сырьевые отрасли и снизит деятельность высокотехнологичных организаций. Любое сырьё проходит определённые стадии переработки. Каждая последующая стадия будет давать дополнительную нагрузку в виде 5 % налога, и чем глубже будет переработка, тем выше налоговая нагрузка. Это касается в первую очередь приоритетных отраслей, таких как нефтехимия, биохимия и т.д.

Несмотря на то, что налоговая нагрузка в Казахстане относительно невелика, все же она недостаточна для достижения желательных условий благоприятствования для бизнеса. Тем более, если налоговая нагрузка увеличится в целях погони за фискальной функцией налогов, то будет утеряна стимулирующая функция и «экономического чуда» для «казахстанского барса» не произойдет.

Список литературы

- 1 Муслимова С. Система управления рисками (СУР) и расчет коэффициента налоговой нагрузки (по состоянию на 1 января 2014 года). — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30836094.
- 2 Ермекбаева Б.Ж., Тагайбекова Н.П., Маммишова К.С. Налоговая нагрузка как экономический показатель, характеризующий налоговую систему государства // Вестн. КазНУ. — 2011. — [ЭР]. Режим доступа: <http://articlekz.com/article/8101>.
- 3 Total Tax Index. — [ER]. Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS>.

4 Нугербеков С.Н., Карашулаков Г.Ж., Тычинская Ю. Определение эффективной налоговой нагрузки на экономику, учитывая специфику Казахстана. — [ЭР]. Режим доступа: www.economy.kz/files/vse%20stati/68%20nuger.pdf.

5 Operational data (express information, bulletins). — [ER]. Access mode: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage.

А. Чаплинска, М.К. Асанова, Р.А. Орымбекова, А.Л. Шевякова

Қазақстан Республикасындағы салық жүктемесі

Мақалада салық жүктемесінің көрсеткішін есептеу үшін қолданылатын әр түрлі әдістемелер келтірілген. Салық жүктемесінің коэффициентінің кемшіліктері көрсетілген. Салалар мен аймақтар бойынша салық жүктемесі салыстырмалы түрде талданған. Авторлар қазіргі заманғы экономикалық жағдайларда кәсіпорындағы салықтық жүктемені есептеудің практикалық мысалы негізінде бизнеске салынатын салық жүктемесін арттырудың және декларация негізіндегі арнаулы салық тәртібін жоюдың жағымсыз жақтарын дәлелдеген.

A. Chaplinska, M.K. Assanova, R.A. Orymbekova, A.L. Shevyakova

Tax rate in the Republic of Kazakhstan

The article shows the different methods used to calculate the index of the tax burden. Emphasis is placed on the method used by the tax authorities of the Republic of Kazakhstan. Disadvantages of applicable Kazakhstan tax load ratio. Provides a comparative analysis of the tax burden across sectors and regions in Kazakhstan. The comparative characteristic of the tax burden in Kazakhstan with some countries of the world. On the basis of a practical example of the calculation of the company tax burden is justified undesirability of increasing the tax burden on business and the abolition of the special tax mode to basis of a simplified declaration to the information current economic conditions.

References

1 Muslimova S. *The risk management system and Calculation of the tax burden (as of 1 January 2014)*, [ER]. Access mode: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30836094.

2 Ermekbayeva B.Z., Tagaibekova N.P., Mamisheva K.S. *Bull. of Kazakh National University*, 2011, [ER]. Access mode: <http://articlekz.com/article/8101>.

3 *Total Tax Index*, [ER]. Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/IC.TAX.TOTL.CP.ZS>.

4 Nugerbekov S.N., Karashulakov G.Z., Tychinskaya Y. *Determination of the effective tax burden on the economy, considering the specificity of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: www.economy.kz/files/vse%20stati/68%20nuger.pdf.

5 Operational data (express information, bulletins), [ER]. Access mode: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsPage.

A.K.Sembekov, Zh.O.Lukpanova

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz
(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)*

Analysis of reforming the tax system of the Republic of Kazakhstan in conditions of integration into the EEU

The article considers the theoretical and practical aspects of the calculation of taxes in Kazakhstan and other countries of the Eurasian Economic Union. It provides an assessment of the current state of the system of taxation in Kazakhstan. Discrepancies and problems in the calculation of such taxes as value added tax, income tax, excise tax are revealed. The analysis of some aspects of recent and forthcoming reforms on the main taxes in the Republic of Kazakhstan is done. Particular attention is paid to the problem of harmonization of some taxes when moving goods, services, capital and labor force from one country to another one.

Key words: EEU, taxes, taxation, value added tax, income tax, tax system, tax rates, harmonization.

With the development of the market economy, the tax system of Kazakhstan has become one of the primary economic regulators, an important instrument for ensuring the development of the state. An effective tax system in the country will affect the effective functioning of the national economy as a whole and its individual sectors under the conditions of increasing competition in the integration space.

At present, the tax system of the Republic of Kazakhstan contains all the main types of taxes used in developed countries, is constantly being improved and supplemented. Taking into account the latest developments in the global economy, reformation of the tax system of Kazakhstan is a necessary measure to maintain the state budget and the country's competitiveness.

From January 1, 2015, Kazakhstan has become a member of the Eurasian Economic Union, which today operates under the conditions of economic instability and crisis: the decline in oil prices, mutual sanctions of Europe and Russia, the depreciation of ruble, and later that of our tenge. Difficulties associated with the sanctions and currency fluctuations have not inflicted significant damage to the Eurasian integration yet. Moreover, they open up before the EEU states new opportunities associated with import substitution, development of domestic industry and domestic market. At this stage, they consider the future strategy aimed at conducting coordinated tax policies that encourage the development of national economies, including the improvement of tax legislation and administration.

In recent years, radical changes occurred in tax systems of all the EEU participating countries. Tax policy of Kazakhstan provides for a gradual reduction in the tax burden for non-resource sectors of the economy, especially for small and medium-sized businesses. From the experience of the neighboring countries, Kazakhstan has introduced a new tax — the tax on mineral extraction (MET), similar to the one, which operates in the Russian Federation, to replace the existing rent tax. The tax is levied on any production, regardless of the mode of use: whether it is the production sharing agreement or the license agreement. The size depends on the volume of extraction of raw materials and their cost in the world markets.

In recent years, Belarus is pursuing the policy of reducing the tax burden on the economy, which is often at odds with the fiscal interests of the treasury. According to the new tax rules, effective since 2015, some of the personal debts are now subjected to taxation. First of all, it refers to people, who have received a loan or a credit from other people, foreign organizations, which do not have representative offices in Belarus, or from foreign entrepreneurs. Secondly, the new rules are applied only in cases, when citizens have bought something expensive (for example, real estate), but their personal incomes do not cover the costs. If the declaration indicates that the purchase is made with borrowed funds, it will be liable to income tax except for loans from Belarusian organizations (banks and other financial institutions) and individual entrepreneurs. The tax does not apply to money borrowed from relatives.

Taxation of income in the EEU countries has its own distinctive features. The standard rate of income tax in Republic of Belarus makes 18 %. The organizations which are carrying out production of laser and optical equipment at which the share of this equipment in value terms in the total amount of their production makes not less than 50 % pay income tax at the rate of 10 %. The rate of income tax according to dividends is established of 12 %. Scientific and technological parks, the centers of a transfer of technologies, residents

of scientific and technological parks pay income tax at the rate of 10 % (except for the income tax estimated, withheld and listed at fulfillment of duties of the tax agent). Along with the lowered rates on income tax, privileges in the form of release from income tax are applied.

In Russia since January 1, 2014 the changes made to the Tax Code of the Russian Federation regarding stimulation of implementation of regional investment projects in certain territories of Russia have come into force. The separate, stimulating investments mechanism is the right of subjects of the Russian Federation for decrease in a rate of income tax in the part enlisted in the budget of the subject from 18 to 13,5 %. In a number of subjects of the Russian Federation the tax rate is lowered for the organizations which are carrying out significant investment projects.

The role of income tax has special value in system of redistribution of means between branches of economy for their proportional development, and also activation of investment policy. At the same time the greatest effect of development of investment policy is reached not by reduction of tax rates, and by means of application of target tax benefits. It is possible to refer the accelerated depreciation, the tax credit and other measures applied for economic incentives of investment activity to them.

In the Republic of Kazakhstan, income tax of organizations is called «corporate income tax». The object of taxation is taxable income, income taxable at the source of payment, as well as the net income of a legal entity — non-resident carrying on business in the Republic of Kazakhstan through a permanent establishment. The object of taxation in the Republic of Belarus is the gross profit as well as dividends and similar income accrued by the organizations in Belarus. The object of taxation in the Republic of Kyrgyzstan is the economic activity, which resulted in an income; in the Republic of Armenia — taxable income, which is the positive margin between the tax payer's gross revenue and deductions. In the Russian Federation, the object of taxation for income tax for resident organizations is income minus expenses, stipulated by the legislation, and for non-residents — it is income derived from sources within the state [1].

The role of income tax is of particular importance in the system of redistribution of funds between the sectors of the economy for their proportional development, as well as for the activation of investment policy. Analyzing data on the rates of income tax some similarities are marked: for example, the rate in the Republic of Kazakhstan, Armenia and the Russian Federation is 20 %, in Belarus the rate is 18 %. In Kyrgyzstan, the basic rate for this tax is the lowest and is 10 %.

Another important tax in the tax system in many countries is the value-added tax on goods (works, services); it plays the leading role among the indirect taxes. Revenues from VAT are significant in the revenue part of the budget of our country. Figure clearly shows the impact of reducing tax rates on receipt of value added tax to the revenue of the state budget of Kazakhstan. In the past 10 years, VAT rates often changed to the downside. In 2005–2006, it was 15 %, in 2007 — 14 %, in 2008 — 13 %, in 2009–2015, the VAT rate is 12 %.

Analyzing this phenomenon, it can be noted that the changes being made to the tax legislation create the conditions for the preservation of the balanced budget for the state and additional sources of funding for the acquisition and modernization of fixed assets, thereby allowing expanding their investment opportunities.

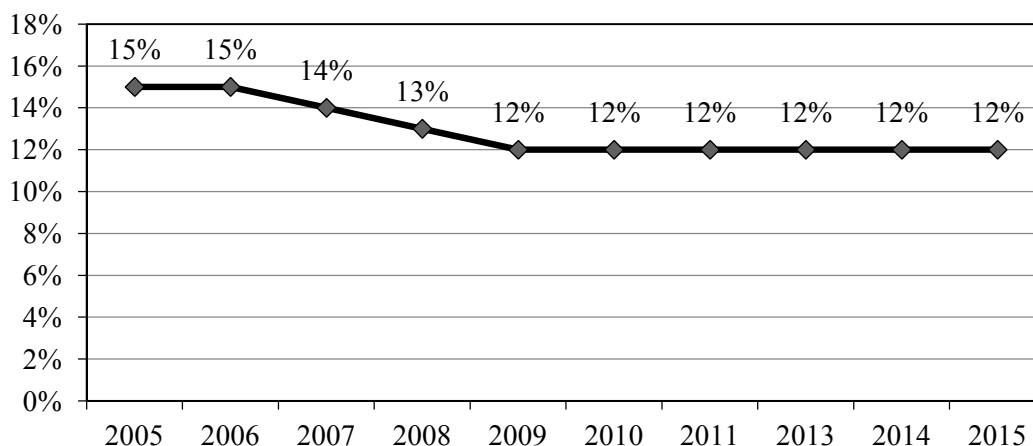

Figure. Dynamics of changing tax rates on the value added tax in the Republic of Kazakhstan in the period from 2005 to 2015

If to consider peculiarities of calculation of VAT in the EEU countries, it should be noted that the lowest VAT rate is established in the Republic of Kazakhstan and Kyrgyzstan. It should also be noted that the rate of value added tax on goods (works, services) in Russia is less than in the Republic of Belarus and the Republic of Armenia. The similarity in the VAT determination is that all countries apply zero rates when exporting goods. According to the data of Table 1, it is evident that VAT rates are set at 12–20 %.

Table shows the rates on the value added tax and the income tax of the EEU participating countries.

Table

Rates on the main types of taxes in the EEU countries in 2015

Main taxes	The Republic of Kazakhstan	The Russian Federation	The Republic of Belarus	The Republic of Kyrgyzstan	The Republic of Armenia
Value added tax	12	18	20	12	20
Profits tax (Corporate Income Tax)	20	20	18	10	20

Note. Compiled by the author on tax legislation of the EEU countries.

In general, the value added tax plays a significant role in the economy of these countries, as the appreciable part of budget revenues is made up by VAT.

Excise duties in the EEU countries are quite different; this is the biggest problem today. The EEU participating countries consider the project of the equalization of excise duties rates for the most sensitive excisable goods and the improvement of the system of VAT collection, including the use of information technologies. Terms of excise taxation in the mutual trade of excisable goods are governed by the Treaty on the EEU and the annexes thereto. The collection of excise taxes is carried out by the destination country's principle with regard to the nature of the transaction. Today the practice is the following: for example, when exporting tobacco products from Kazakhstan to Russia the Kazakhstani taxpayer is exempted from the payment of excise duties in Kazakhstan, i.e. in his own country (when providing the tax authority with all the relevant documents). When importing, for example, alcohol products from Belarus to Russia by the taxpayer-producer excise shall be payable at the rate established by the Tax Code of the Russian Federation. As for the citizens of the Union states, when importing alcohol or tobacco products from the territory of one state to the territory of another one within the Union not for purposes of entrepreneurial activity such products are not subject to excise duties. The distinctive feature is that in Belarus and Russia excise tax on excisable goods (alcohol, tobacco) is levied by the customs authorities, in Kazakhstan — by the tax authorities [2; 70].

Today in Kazakhstan in order to enhance the competitiveness of domestic manufacturers of alcohol products, excise taxes approved previously are reduced only for 2016 from 1.600 tenge to 1.380 tenge per 1 liter of 100 percent alcohol, but in comparison with 2015 it is still 15 percent rising. In this case the local budgets will not receive 4 573.0 million tenge. The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan suggests considering in 2016 the establishment of excise rates on strong alcoholic beverages for 2017–2019, when developing the bill on the tax legislation reformation. Since 2017 reformation of the system of interbudgetary relations and the further harmonization of excise rates within the EEU is provided [3].

It should be noted that the most important provision of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) is the principle of non-discrimination of tariff and other measures to control imports and exports [4]. The states-participants of the Treaty on the EEU provide imported goods with the same conditions of promotion in the market, as similar domestic products are provided with. In other words, any state has no right, after the goods have got to its local market, to levy the domestic tax (e.g. sales tax or VAT) at higher rates than those provided for domestic goods. Of particular note is the right of citizens of the participating countries on a non-discriminatory taxation of income when being employed in any state. This point will help create a single market of labor and its free movement.

Incomes of natural persons in the EEU received under employment contracts are taxed at the rate for residents of the state, in which the employment contract is carried out. The tax rates on income of natural persons (PIT), i.e. income tax are different: in Belarus it is 13 %; in Kazakhstan — 10 %; in the Russian Federation — 13 %. In this case, the income received by natural persons under the civil-law contracts is governed by the bilateral Convention for the avoidance of double taxation and prevention of evasion of taxes on

income and capital taxes and is subject to the principle of residency [5]. This eliminates discrimination based on the principle of residency in the taxation of incomes of natural persons, which contributes to the formation of a single market of labor and its free movement.

The tax system of Kazakhstan as a whole meets the needs of the country. However, there is a number of obstacles created by the tax system, which inhibit the development of small and medium-sized businesses. There is no differentiated approach to industrial enterprises, which need special state support. This reduces the competitiveness of enterprises in comparison with foreign manufacturers; there is a gradation of small and medium-sized businesses. However, positive characteristics should also be noted. The range of tax services provided in electronic form is significantly expanded: obtaining certificate about the absence of debt, an extract from the personal account, a review of tax reporting, suspension of activities on site control.

Forming the basis of the tax policy, the government of the Republic of Kazakhstan has faced with the necessity of solving an extremely complex problem. At the same time, it is necessary to take into account many circumstances and factors: tax policy should be guaranteed to ensure the revenue part of the republican and local budgets, contribution rates should be minimal in order to stimulate the development of the economy, and taxation mechanism should be maximally easy to pay taxes in a psychologically preferable manner. For example, the harmonization of the excise policy in the framework of the EEU should be, but it should not harm the industry. In the production of alcohol beverages, it is necessary to pursue the national excise policies that tend to draw closer together with the excise policies of other EEU countries, and does not cause changes in the structure of consumption of strong alcohol. In this case it is possible to raise the issue of licensing alcohol products, their certification, labeling. An important point is the exception of the intercountry unfair tax competition, the provision of equal tax obligations of economic entities of the EEU participating countries.

If to focus once again on the main taxes, it should be noted that in recent years income tax rates tend to reduce. It would be justified to take measures to reduce the level of differentiation of the tax rates on organization's incomes, but this leveling should be progressive in nature, so as not to cause damage to the budgets of the countries concerned. The rate of 10 % is unjustifiably low — below the level of taxation of incomes of citizens, which is permissible only under the conditions of global economic crisis.

Thus, a gradual increase in income tax rates and the establishment of a unified tax rate of 20 % in all the EEU participating countries is appropriate. There are specific features of the procedure for calculating advance payments in each of the studied tax systems. Harmonization of tax legislation shall be expediently carried out by simplifying tax procedures. In this connection, it is proposed to establish a uniform procedure for calculating advance payments on the basis of actual profits. It is also advisable to establish a single tax period for the corporate income tax in the form of a calendar year and to recognize quarter, half year and nine months of a calendar year to be the reporting periods. To determine the terms of payment no later than March 31 of the year following the expired tax period, and the terms of advance payments not later than the 25th day of the month following the expired reporting period. These changes do not require large expenditures, but will contribute to the unification of systems of organizations' incomes taxation in these countries, as well as to the simplification of tax administration procedures in the foreign trade operations.

As already noted, the value added tax in Belarus and Armenia is higher than in the Russian Federation, Kazakhstan and Kyrgyzstan, the lowest rate is 12 %. In our opinion, in countries, where the rate is 18–20 %, it is necessary to reduce the basic VAT rate, as imports in these countries is extremely inefficient for the rest of the Union. The main point is the acceleration of reforming taxation, both in terms of rates clarification and tax administration, which will revive the economy as well as significantly lower the level of monopolization of the imported goods and promote export diversification. Reduction of indirect taxes, to some extent, hinders the recession, stimulates the economy and counteracts inflation. Perhaps now it is not the best time, taking into account what has happened and is happening to tax changes, but this is one of the necessary measures to strengthen the country's stable economy.

In recent years many changes have been made to the tax law of Kazakhstan. So, for decrease in tax burden and improvement of tax system the rate of corporate income tax in 2009 is lowered from 30 to 20 %, the order of receiving investment tax preferences is simplified, the term of transfer of losses since 3 to 10 years is increased that fully allows to take advantage of an investment privilege.

On the VAT the rate in 2009 from 13 is also lowered to 12 % that has reduced the VAT of one of the lowest in the world. At the same time since 2009 the provision on return of so-called «debit» balance — excess of the sum of the VAT paid to suppliers over the sum of the VAT paid by buyers is entered. The threshold of the minimum turnover of the VAT at obligatory statement is increased by the registration account from a monthly settlement indicator, 15000-fold to the 30000-fold size, that allows to reduce tax and administrative burden of small business.

The system of the taxation of subsoil users is reformed. Regarding subsurface use replacement of payment of a royalty with a tax on mining (MET) is provided.

Within reforming of a social tax transition from a descending scale of a tax with rates from 13 to 5 % to a flat scale with a rate of 11 % is carried out. The uniform rate on individual income tax is kept at the level of 10 %.

The tax code has provided reforming of property taxes. So, the base of the taxation of property is reduced, rates on expensive property of natural persons worth over 120 million tenges from 0,5 are raised to 1 %, correction coefficients on vehicles when calculating a tax on vehicles are excluded.

Tax administration is brought into accord with realities of time and accurately defined that the Tax code has to be the law of direct action.

At any reforming it is important to provide reliable tax planning which would consider changes in the tax law and it could be adapted to new requirements without essential increase in expenses. In Kazakhstan rates of income tax and a tax on the income of natural persons, rather low on the international standards, work. However the legislation has provided high penalties for failure to pay taxes and understating of obligations in the tax reporting. The main objective of tax planning in Kazakhstan consists in providing the reporting under all types of the taxes which are subject to payment and their payment. Besides, the great value in Kazakhstan is attached by documentation therefore her appropriate maintaining, including preparation of supporting documents, plays an important role.

For continuous improvement of tax system will be brought in the tax law of change still. So today the Republic of Kazakhstan already makes changes to reduce the threshold value of setting on the registration account from 59.4 million tenge to 6.4 million tenge; the extension of the norms until 2022, according to which the VAT payment on the import of goods is made by the offset method. VAT refund accumulated in the course of geological exploration work during five years; reduction of the rate of tax proposed by the Government on the extraction of groundwater for the food industry from 1 MCI to 25 percent of MCI. They also propose to reduce taxes on mineral extraction for off-balance sheet reserves produced at low-margin deposits up to the level of royalties; exclude 10x magnification rates of payment for excess amounts of emission [3].

Thus, these changes in the field of taxation and tax administration of the country are made in order to create a favorable tax climate for increasing the competitive capacity of domestic business. New taxation content under the conditions of integration with neighboring countries, including the issues of harmonization, will be one of the driving elements to activate the integrated business environment of the EEU participating countries.

References

- 1 Жверанцева М.С., Каримова Э.Р. К вопросу о необходимости и направлениях гармонизации налогообложения прибыли и доходов в Евразийском экономическом союзе // Известия Саратовского университета. — 2014. — Т. 14. — № 3. — 2014.
- 2 Финансовая политика в рамках Евразийской интеграции / Под ред. Б.В.Хулхачиева. — М.: Евразийская экономическая комиссия, 2015. — 91 с.
- 3 МНЭ РК предлагает снизить ставки акциза на алкоголь в 2016 году. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.zakon.kz>.
- 4 Договор о Евразийском экономическом союзе: ратифицирован Федеральным законом от 3 окт. 2014 г. № 279-ФЗ. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.eurasiancommission.org> (дата опубликования: 05.06.2014).
- 5 Максимчук Н.В. Хроника региональной интеграции за I квартал 2015 года // Евразийская экономическая интеграция. — 2015. — № 2 (27). — 100 с.

А.К.Сембеков, Ж.О.Лукпанова

Қазақстан Республикасының ЕАЭО бірлесу жағдайларында салық жүйесін реформалауды талдау

Мақалада Қазақстанда және Еуразиялық экономикалық одақтың басқа да елдерінде салықтарды есептеудің теориялық және тәжірибелік сұрақтары қарастырылған. Қазақстанда салық салу жүйесінің қазіргі жағдайына баға берілген. Қосылған құн салығы, пайдаға салынатын салық, акциздер сияқты салықтарды есептеуде сәйкессіздіктер мен мәселелер анықталды. Негізгі салықтар бойынша Қазақстан Республикасындағы соңғы және болашақта болатын реформаларына талдау жүргізілген. Авторлар ерекше назарды бір елден басқа бір елге тауарларды, қызмет, капитал мен жұмыс күшін көшіру кезінде, кейбір салықтың үйлестірім мәселелеріне аударған.

А.К.Сембеков, Ж.О.Лукпанова

Анализ реформирования налоговой системы Республики Казахстан в условиях интеграции в ЕАЭС

В статье рассмотрены теоретические и практические вопросы исчисления налогов в Казахстане и в других странах Евразийского экономического союза. Дана оценка современному состоянию системы налогообложения в Казахстане. Выявлены несоответствия и проблемы в исчислении таких налогов, как налог на добавленную стоимость, налог на прибыль, акцизы. Проведен анализ некоторых аспектов последних и предстоящих реформ в Республике Казахстан по основным налогам. Особое внимание уделено проблеме гармонизации некоторых налогов при перемещении товаров, услуг, капитала и рабочей силы из одной страны в другую.

References

- 1 Zhverantseva M.S., Karimova E.R. *News of the Saratov University*, 2014, 14, 3, 2014.
- 2 *Financial policy within the Eurasian integration*, edit. B.V.Khulkhachiyev, Moscow: Eurasian Economic Commission, 2015, 91 p.
- 3 *Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan suggests to lower excise rates on alcohol in 2016*, [ER]. Access mode: <http://www.zakon.kz>
- 4 *The Treaty on the Eurasian Economic Union*: ratified by the Federal law from Oct. 3, 2014, No. 279-FZ, [ER]. Access mode: <http://www.eurasiancommission.org> (date of publication: 05.06.2014)
- 5 Maksimchuk N.V. *Eurasian Economic Integration*, 2015, 2 (27), 100 p.

А.К.Сембеков, Ф.Хұсайын

*Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)*

Қазақстан Республикасының қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету факторы ретінде мемлекеттік қаржыларды басқару

Мақалада қаржылық қауіпсіздіктің қазіргі жағдайына баға берілген. Мемлекеттік қаржыларды басқаруда мәселелер анықталды. Мемлекеттік бюджеттің түсімдеріне, сыртқы қарыз бен ұлттық валюталық резервке салыстырмалы талдау жүргізілді. Ерекше мән қаржылық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қаржы секторын тұрақтандыру қадамдарына бөлінді.

Кілт сөздер: қаржыны басқару, мемлекеттің қаржысы, мемлекеттік бюджет, бюджеттік үдеріс, мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар, мемлекеттік борыш, Қазақстан Республикасының бюджет жүйесі, мемлекеттік қорлар, мемлекеттік борышты басқару, бюджеттің шығындары, салық салу, мемлекеттік бақылау.

Алда әлемнің алпауыт елдерін жаһандық дағдарыс шарпуда, сондықтан біздің елде әлемді шарпып жатқан дағдарыстың алдын алу шараларын дайындауда. Соның ішінде мемлекеттік қаржыларды тиімді басқару, оны басқару механизмдерін жетілдіру экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды болып отыр.

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Қазақстан — 2050» Стратегиясында: «Біздің басты мақсатымыз — 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру. Мықты мемлекет экономикалық жедел өсу жағдайын қамтамасыз ету үшін аса маңызды болмақ. Мықты мемлекет күнкөріс саясатымен емес, жоспарлау саясатымен, ұзақмерзімді дамумен және экономикалық өсумен айналысады», — деген болатын. Сонымен қоса қабылдаған «Қазақстан — 2050» ұзақ мерзімді Стратегиясы болып табылады, онда біздің елдің 30 алпауыт елдің қатарына қосылу мақсаты қойылған. Ал бұл мақсатқа жету үшін ұлт қауіпсіздігін, экономикалық қауіпсіздікті сақтау қажет [1].

Осы Елбасының салиқалы сөздерін тілге тиек ете отырып, көздеп отырған мақсатқа жету үшін мемлекеттік қаржыларды тиімді басқару маңызды болып саналады, себебі мемлекеттік бюджет қаржысын тиімді бағыттарға жұмсай отырып, ел экономикасының көтерілуіне септігін тигізе алады, яғни экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің бір факторы болып табылады. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды, қызметті қаржыландыру бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылады. Экономикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің бір бөлігі болып табылады, сондықтан мемлекеттік қаржыны басқару экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты факторы болып табылады.

Мемлекеттік қаржыларды басқаруды қарастырған кезде біз оның ішінде мемлекеттік бюджет, мемлекеттік несие және бюджеттен тыс қорлар қаржыларын ел экономикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету факторы ретінде тиімді қаржылық механизмдерін қолдануымыз керек.

Қаржылық қауіпсіздік мәселесі соңғы кездері дүние жүзін шарлап жүрген дағдарыс жағдайында үлкен маңыздылыққа ие болды. Кезінде экономикаға мемлекеттің араласуын минимизациялауды басым ұстаған дамыған капиталистік елдер, бүгінгі күні мемлекеттік бюджеттің үлкен тапшылығымен, сыртқы қарыздың шектен тым асып кету салдарынан өзге елдерге тәуелді болып отыр. Мемлекеттік шығындарды күрт азайту нәтижесінде әлеуметтік шиеленіс туындап, тек экономикалық қана емес, тұтастай саяси-әлеуметтік тұрақтылыққа қауіп төнді. Осындай жағдайдың түпкі себебі — мемлекеттік қаржылық бақылаудың уақытылы, әрі дұрыстап іске асырылмауында жатыр. Мұндай сценарийлердің Қазақстанда қайталануы әбден мүмкін. Сол себептен, ҚР мемлекеттік қаржыларын басқаруда экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі тиімді механизм ретінде мемлекеттік қаржылық бақылаудың дұрыс жүргізілуін талап етеді. Яғни, бұл жерде айтайын дегеніміз мемлекет шет елден көптеген кредиторлық қарыздар алуға шек қою тиіс.

Экономиканың қазіргі жағдайында орталықтандырылған қаржы ресурстары мемлекетке қоғамдық өндіріс қарқынын қамтамасыз ететін салалық және аумақтық құрылымдар құрып, ірі әлеуметтік өзгерістер жүргізуге мүмкіндік береді. Орталықтан бөлінетін қаржының көмегімен

қаражат экономиканың басты аймақтарына шоғырланып, мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саясатын жүзеге асыруға жағдай жасайды. Сөйтіп, құндық бөліністің айырықша бөлігі ретінде Мемлекеттік бюджет айырықша қоғамдық арналымды жалпы мемлекеттік қажеттіліктерді қанағаттандыруға қызмет етеді.

Кірістің басым бөлігі салықтық және салықтық емес түсімдерден бюджеттің кірісі құрамында ескеріледі. Еліміздің қомақты бюджеті болуы жолында, мемлекеттік қазынаның қаражатын молайта түсу маңызды. Себебі денсаулық сақтау органдарының, халыққа білім беру мекемелерінің, зейнеткерлер мен студенттердің, басқа да толып жатқан халық жіктерінің тағдыры бюджетке байланысты екені хақ. Бюджет кірістерінің құрамы, бюджетке шоғырланатын ақша қаражаттарының формалары шаруашылық жүйелері мен әдістерінен, сол сияқты қоғамның экономикалық шараларын шешуге тәуелді. Бұрын бюджет кірістері мемлекеттік кәсіпорындардың ақша қорларынан құралса, нарықтық экономикаға көшуге байланысты, ол заңды және жеке тұлғалардың салықтық және салықтық емес төлемдерінен тұрады. Ал, шығысына келетін болсақ, ҚР халықын қорғау, қоғамдық тәртіп, қауіпсіздік, әлеуметтік, экономикалық қорғау мақсатында жұмсалады.

Мемлекеттік бюджет жүйесін басқаруда Қазақстанның жаңа сатыдағы дамуының міндеттерімен сәйкестендіруі қаржылық жүйе және нақты секторлардың өзара қызмет атқаруын, салықтық-бюджеттік қызметті белсендіру жолымен дамудың жаңа бәсекеге қабілетті сапалы деңгейіне көтерілуіне мүмкіндік береді.

Бюджеттен тыс қорларға тоқталатын болсақ, оның ішіндегі зейнетақы қорларының қаражаттарын тиімді қолдану, бұл қаражаттарды ел экономикасын дамытуға бағыттау мәселесі тұр. Қаржыны басқару мемлекеттің қаржы саясатына, қаржыны жоспарлауды, қаржыны экономикалық және әлеуметтік саясатты іске асыруға жұмсауды, қаржы заңдылықтарын жасауға кететін шығындарды қамтиды. Бұған сонымен бірге бюджеттің орындалуы, салық жинау, заем шығару, мемлекеттік қарызды басқару жатады [2; 8].

Мемлекеттік қаржыны басқаруды мемлекеттік қаржының бір бөлігі мемлекеттік бюджетке талдау жасаймыз. 2015 ж. мемлекеттік бюджет отандық экономиканы дамытудың келесідей үрдісінде атқарылып келді, ол туралы қол жеткізілген экономикалық қорытындылар куәландырады. 2015 ж. Жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) өсуі +1,2%-ды құрады, өнеркәсіп өндірісі -1,5%-ға кеміді. Осының барлығы, салықтық және кедендік әкімшілендірумен бірге салықтың барлық негізгі түрлері бойынша жоспарды артық орындауды қамтамасыз етті. 1-кестеде бюджеттік орындалуы көрсетілген.

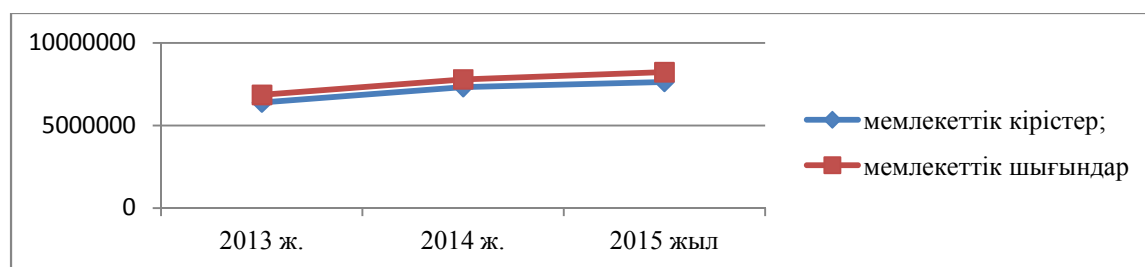
1 - кесте

Бюджеттің орындалуы, млн тг

Атауы	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2015/2013 ауытқуы, %	2015/2014 ауытқуы, %
Мемлекеттік бюджет кірістері	6 382 353	7 321 277	7 634 805	+19,6	+4,3
Республикалық бюджет кірістері	5 179 459	5 908 850	6 136 968	+18,5	+3,9
Жергілікті бюджет кірістері	3 284 401	3 752 971	3 667 359	+11,7	-2,3
Мемлекеттік бюджет шығыстары	6 852 711	7 791 867	8 227 097	+20,1	+5,6
Республикалық бюджет шығыстары	5700 805	6 471 183	6 789 829	+19,1	+4,9
Жергілікті бюджет шығыстары	3 233 413	3 661 228	3 606 789	+11,5	-1,5
Мемлекеттік бюджеттің тапшылығы ЖІӨ-ге %-бен	- 700 928	- 1 086 670	- 915 705	+30,6	-15,7

Ескерту. Қаржы министрлігінің Статистикалық бюллетені негізінде жасалды.

1-кесте мәліметтерінен көрінетіндей, кіріс бөлігі жыл сайын артуда. Мәселен, 2015 ж. мемлекеттік бюджет кірістері 2013 ж. салыстырғанда 19,6%-ға, ал 2014 ж. салыстырғанда 4,3%-ға артқан, ал республикалық бюджет кірістері 2013 ж. салыстырғанда 18,5%-ға, 2014 ж. салыстырғанда 3,9%-ға, жергілікті бюджет кірістері 2013 ж. салыстырғанда 11,7%-ға, 2014 ж. салыстырғанда -2,3%-ға кемігенін көруге болады. Салыстырмалы түрде шығыс бөлігіде артуда. Көріп отырғанымыздай, 2015 ж. мемлекеттік бюджет шығысы 2013 ж. салыстырғанда 20,1%-ға, ал 2014 ж. салыстырғанда 5,6%-ға артқан, ал республикалық бюджет шығысы 2013 ж. салыстырғанда 19,1%-ға, 2014 ж. салыстырғанда 4,9%-ға, жергілікті бюджет шығысы 2013 ж. салыстырғанда 11,5%-ға артып, 2014 ж. салыстырғанда -1,5%-ға кемігенін көруге болады (1-сур.).

1-сурет. Салыстырмалы түрде мемлекеттік бюджеттің орындалуы

Талдауды сараптай келе, келесі мәселені көрсетуге болады, яғни, көріп отырғанымыздай, мемлекеттік кіріске қарағанда мемлекеттік шығындар өсуі жоғары, бұдан туындайтыны мемлекеттің тапшылығының ЖІӨ-ге қатысты мөлшері бірте-бірте жоғарылау үстінде, бұл мемлекеттік қарыздың жоғарылауына әкеп соқтырады. Және де мемлекеттік қаржыны тиімді қолдану экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі бар. Ол үшін біз мемлекет бюджетін ұзақ мерзімді перспектива тұрғысынан қарағанда өнімді, мәселен, экономиканы әртараптандыру және инфрақұрылымды дамыту секілді жалпыұлттық жобаларға бағыттауымыз керек.

Елімізде экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің басты механизмі ретінде Ұлттық қорды атауға болады. Бірақ Ұлттық қордағы қаражат қаншалықты қауіпсіздікті қамтамасыз ете алады? Егер өзімізге осылай сұрақ қойсақ. Оның жауабын іздей үшін талдау жасап көрейік. Алдымен Ұлттық банктің алтын-валюталық резервін және Ұлттық қордың халықаралық резервтерінің жыл сайынғы өсіміне (кемуіне) салыстырмалы талдау жасап, содан кейін ҚР жалпы сыртқы қарызын қарастырып, екеуінің қатынасын анықтауымыз керек.

Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің алтын-валюталық резерві 2015 ж. 26,855 млрд АҚШ долл. құрады, ол көрсеткіш 2014 ж. көрсеткішке қарағанда $-7,6\%$ -ға, немесе 2,2 млрд АҚШ долл., кеміді. Ал 2014 ж. резерв көлемі 29,055 млрд АҚШ долл. құрады, ол көрсеткіш 2013 ж. көрсеткішке қарағанда $18,4\%$ -ға, немесе 4,536 млрд АҚШ долл., артты. Орташа жылдық өсім $5,4\%$ құрады.

Қазақстан Республикасының жалпы сыртқы қарызы 2015 ж. 153,4563 млрд АҚШ долл. құрады, ол көрсеткіш 2014 ж. көрсеткішке қарағанда $-2,5\%$ -ға, немесе 3,9718 млрд АҚШ долл., кеміді. 2015 ж. жалпы сыртқы қарыздың ішінде мемлекеттік және мемлекет кепіл берген борыш $8,4\%$ -ды құрап, 12,8572 млрд АҚШ долл. болды. Ал жалпы сыртқы қарыздың қалған бөлігі $91,6\%$ мемлекет кепіл бермеген борыштар, оның ішінде 81,8395 млрд АҚШ долл., немесе $53,3\%$, фирмааралық қарыздар және 58,7595 млрд АҚШ долл., немесе $38,3\%$, банктік және өзге қарыздарға жатады.

Ал 2014 ж. ҚР жалпы сыртқы қарызының көлемі 157,4281 млрд АҚШ долл. құрады, ол көрсеткіш 2013 ж. көрсеткішке қарағанда $+4,9\%$ -ға, немесе 7,396 млрд АҚШ долл., көбейді. 2014 ж. жалпы сыртқы қарыздың ішінде мемлекеттік және мемлекет кепіл берген борыш $4,5\%$ -ды құрап, 8,7025 млрд АҚШ долл. болды. Ал жалпы сыртқы қарыздың қалған бөлігі $94,5\%$ мемлекет кепіл бермеген борыштар, оның ішінде 79,4478 млрд АҚШ долл., немесе $50,5\%$, фирмааралық қарыздар және 69,2974 млрд АҚШ долл., немесе 44% , банктік және өзге қарыздарға жатады. Жалпы сыртқы қарыздың орташа жылдық өсімі $+1,2\%$ құрады.

Енді осы жерде нақты туындаған мәселеге тоқталсақ, ҚР жалпы сыртқы қарызының ҚР барлық валюталық резервіне қатынасын қарастыруымыз керек.

Жоғарыдағы талдауларға сүйене отырып, олардың бізге қарызына қарағанда Қазақстан шет мемлекеттерінен 2013 ж. біздің борыш 1,568 есе ($\$150,0329$ млрд — $\$95,661$) артық. 2014 ж. біздің борыш 1,562 есе ($\$157,4281$ млрд: $\$100,806$) артық. 2015 ж. біздің борыш 1,695 есе ($\$153,4563$ млрд — $\$90,502$) артық [4].

Егер сыртқы қарыз туралы сұрақ пайда болса, олар сыртқы қарыздың мемлекеттік үлесі өте аз, ал қалған бөлігіне жеке бизнес жауапты деп жауап береді. Аса бір айта кететін жайт, қазақстандық екінші деңгейлі банктерде (ЕДБ) «өте үлкен» (БТА бойынша жанжалды еске алсақ) сыртқы қарызынан кейін сыртқы алыс-беріс төмендеп, алдыңғы қатарға әр түрлі «фирмааралық» зайымдары мен ссудалары шықты. Бұл жерде мынадай түсініктеме ретінде Үкіметтен неге сұрамасқа, сіздер үшін 12,8572 млрд АҚШ (2015 ж.) долл. аз үлес болып табылса, неліктен оны қарызға емес, Ұлттық қордан алмасқа?

Баланс «Біз инвестициялаймыз — бізді инвестициялайды» — минус 23,68 млрд АҚШ долл.

Жоғарыдағыны түсіну үшін мынадай тексеру сұрағы бар. Жалпы экономикалық теория бойынша: егер жеке бизнес секторы өзінің тәуекелі үшін ақша қаражатын өз еліндегі банктен емес, шет елден қарызға алады, неліктен олай істейді? Және бұл жерде мемлекет кепіл бермеген сыртқы қарыз ұлттық экономикаға, бағаға және халықтың өмір сүру деңгейіне әсер етпей ме?

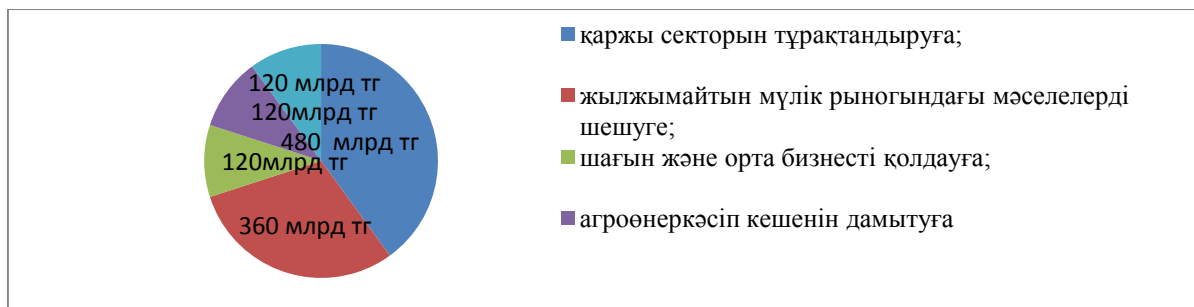
Бірінші жауап ретінде Халық Банкінің басшысы Үміт Шаяхметованың дәйексөзі: «Бүгінде Қазақстан шет мемлекеттерін 50 млрд АҚШ долл. салым Ұлттық қордан инвестицияланады, одан көретін табыс жылына 1 млрд АҚШ долл. жуық. Бірақ біздің компаниялар мен өзгеде қарызгерлер бірнеше есе шет елге көп төлейді». Енді бұл жерде азаматша Шаяхметова бұл мәліметтерді қайдан алды? Соған жауап ретінде келесі талдау жасадық.

2010 ж. Ұлттық қордың табысы 0,828 млрд АҚШ долл., 2011 ж. 1,006 млрд АҚШ долл., 2012 ж. 1,028 млрд АҚШ долл., 2013 ж. 1,162 млрд АҚШ долл., 2014 ж. 1,176 млрд АҚШ долл., 2015 ж. 0,79 млрд АҚШ долл., табыс тапқан бұл жақсы көрсеткіш. Бірақ жалпы баланс «Біз инвестициялаймыз — бізді инвестициялайды» әр жылға 2010 ж. минус 18,109 млрд АҚШ долл., 2011 ж. минус 26,146 млрд АҚШ долл., 2012 ж. минус 26,364 млрд АҚШ долл., 2013 ж. минус 23,682 млрд АҚШ долл., 2014 ж. минус 21,005 млрд АҚШ долл., 2015 ж. минус 7,821 млрд АҚШ долл. көрсетіп отыр. Бұл жерде азаматша Шаяхметова диспропорцияны жай ғана атап өткен, диспропорция бірнеше есеге емес, 10 еседен артық екенін 1-кестен көруге болады. Міне, экономикалық қауіпсіздігінің мәселесі қайда жатыр.

Қарап отырсақ, Қазақстанның мұнайынан басқа, шет елге сыртқы қаржыландырудан (инвестициялау және несиелеу) Қазақстан экономикасынан үлкен көлемде қаржы ағындары кетіп жатыр. Бірақ бізде ол шетелдік инвестиция біздің экономикамыз үшін керемет әсер етеді, сыртқы займ неғұрлым көп болса, солғұрлым жақсы деп санайды. Негізінде бұл қазіргі кезде мұнайдың шет елге көп ағылуы ғана емес, қаржының шет елге ағылу болып табылады — бұл «үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың» жолы болмағаны мен және біздің барлық технологиялар мен әлеуметтік артта қалуымен қорытындыланады.

Мемлекеттік қаржыны басқаруда экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жағынан ҚР-ның Президенті Н.Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық ахуалда: өсім, реформалар, даму» Қазақстан халқына Жолдауында Қаржы секторын тұрақтандырудың негізгі 6 қадамын атап өтуге болады [3]. Олар:

1. Ұлттық қор қаржысы есебінен ұлттық валюта бағамын ұстап тұру тәжірибесінен бастарту; Қазақстан Республикасы Үкіметінің, Ұлттық банктің және Қаржы рыногы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігінің «Экономиканы және қаржы жүйесін тұрақтандыру жөніндегі 2016–2018 жж. арналған бірлескен іс-қимыл жоспарында» қарастырылған шараларды жүзеге асыру үшін Қазақстан экономикасы республикалық бюджетте қаралған қаржыларға қосымша 2,2 трлн тг кем емес көлемде мемлекеттік қолдау жасалып, ұлттық қор қаржысы есебінен 1,2 трлн тг бөлініп, одан республикалық бюджеттен бөлінген 122 млрд тг стресті активтер қорын капиталдандыруға арналды. Ұлттық банк қарастыратын 350 млрд тг ең кіші талаптарды ішкі міндеттемелер бойынша 5 %-дан 2 %-ға дейін, басқа міндеттемелерді 7 %-дан 3 %-ға дейін төмендету арқылы екінші деңгейдегі банктерге олардың ресурстық базаларын 350 млрд теңгеге дейін ұлғайтуға, ал жаңа Салық кодексінің жұмыс істеуі шеңберінде салықтық ауыртпалықты төмендету — кәсіпорындарға тек 2016 ж. өзінде ғана шамамен 500 млрд теңгені босатып, оларды экономиканы дамытуға бағыттауға мүмкіндік берді. Жалпы тәуекелдердің — мұнай бағасының бір баррель үшін 30 долл. төмен түсуі (жыл басынан бастап мұнай 26 %-ға төмендеді) және Ресей рублінің 10 %-дан астам әлсіреуі іске асырылуына байланысты, қазіргі уақытта бағамның жана деңгейде қалыптасып жатқанын байқап отырмыз. Қазақстан мен Ресейдің Бірыңғай экономикалық кеңістігі жағдайларында ресей рублінің ауытқулары ұлттық валюта бағамына әсер етіп отыр.

2-сурет. Ұлттық қор қаржысы есебінен әр салаға бөлінген ақша қаражаттары

Теңгенің нақты айырбастау бағамы индексінің өзгеруі

	2015 ж. қаңтар — желтоқсан	2014 ж. қаңтар — 2015 ж. желтоқсан
Ресей рубліне қатысты	29,3 %-ға әлсіреді	1,9 %-ға әлсіреді
АҚШ долл. қатысты	36,5 %-ға әлсіреді	42,6 %-ға әлсіреді
Еуроға қатысты	27,7 %-ға әлсіреді	26,7 %-ға әлсіреді
Қытай юаніне қатысты	34,4 %-ға әлсіреді	40,0 %-ға әлсіреді
Беларусь ақшасына қатысты	4,7 %-ға әлсіреді	13,3 %-ға әлсіреді
Қырғыз сомына қатысты	24,6 %-ға әлсіреді	26,6 %-ға әлсіреді

Сонымен қатар Ұлттық Банк өзінің валюта нарығына қатысуын барынша азайта отырып, алтын-валюта резервтерін және Ұлттық қордың қаражатын сақтап қалуға ұмтылып отыр. Жағымсыз сыртқы экономикалық жағдай аясында Ұлттық Банк желтоқсанда нарықта 851 млн долл. сатты. Ұлттық Банк операцияларының үлесі сауда-саттықтың жалпы көлемінен небәрі 18 % болды. Бұл 2015 ж. тамыздан бастап ең төмен қатысу деңгейі, яғни желтоқсанда Ұлттық Банк валюта нарығының негізгі қатысушысы болған жоқ және айырбастау бағамының өзгеру бағытын айқындаған жоқ. Біз жекелеген күндері орын алған барынша ауқымды ауытқуларды ғана икемдей білдік. Қарашадағы валютаны сатып алу операцияларын ескере отырып, Ұлттық Банктің 2015 ж. қараша-желтоқсанда валютаны сату түрінде валюта нарығына нетто-қатысуы 274 млн АҚШ долл., немесе осы айлардағы сауда-саттықтың жалпы көлемінен 3 % (7,8 млрд АҚШ долл.), болды.

Еркін өзгермелі айырбастау бағамы жағдайында сыртқы факторларға, бірінші кезекте мұнайдың бағасына және ресей рублінің бағамына байланысты айырбастау бағамының күн сайын құбылатынын түсінеміз. Сонымен бірге ішкі факторлар да әсер етуде. Алайда сақталып отырған сыртқы тұрақсыздық жағдайында бұл саясат айырбастау бағамының айтарлықтай бір сәттік өзгеру күйзелісінің болмауын және Ұлттық Банктің қатысуынсыз тең дәрежелі мәндерге біртіндеп қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Яғни, біз Ұлттық Банктің белгілі бір кезең бойы бағамның өзгермелілігін қамтамасыз етіп, содан кейін біртегіс түзетуді немесе мән-жайлардың ықпалымен жаңа деңгейге өтуді жүргізуге мәжбүр болған практикасын тоқтаттық. Ұлттық Банк осындай жағдайларда күрт ауытқуларға жол бермеу және қаржылық тұрақтылыққа қауіп төнген жағдайларында өзінің валюта нарығына қатысу құқығын қалдыра отырып, теңгенің еркін өзгермелі айырбастау бағамы саясатын жалғастыруға ниеттеніп отыр. Бұл Ұлттық Банктің айырбастау бағамы бойынша бағдарының жоқ екендігін және кез келген уақыт кезеңіне оны болжамайтынын білдіреді [3].

2. Ұлттық банктің стресс-тестілеу өткізуі. Бұл яғни банк секторының барлық субъектілерінде жұмыс істемей тұрған несиелерді анықтау жұмыстарын жүргізу. Қаржылық дағдарыс жағдайында Қазақстанның банк жүйесін қолдау мақсатында Үкімет тарапынан тұрақтандыру шараларын қабылдаудың маңызы зор болды. Қаржылық қолдау жасау үшін банктерді таңдау барысында банк капиталының көлемі ескерілсе, кейіннен отандық экономиканы несиелендірудегі үлесі, жеке тұлғаларды несиелендірудегі үлесі, жеке тұлғалардың депозиттерін жинақтаудағы үлесі, төлеп отырған салығының көлемі, қызметкерлерінің саны ескерілді. Осының негізінде Қазақстан Үкіметі, Ұлттық банк және Қаржы рыногы мен қаржы ұйымдарын реттеу және қадағалау агенттігі Қазақстан Республикасы банк секторының капиталдану деңгейін одан әрі арттыру бағытында бірқатар шаралар қабылдады, яғни, банк жүйесінің алдыңғы қатарлы коммерциялық банктері: Халық банкіне, ЦентрКредит, КАЗКОММЕРЦБАНК және ЦеснаБанк олардың жай акцияларын, артықшылығы бар акцияларын және субординацияланған облигацияларын сатып алу жөнінде ұсыныс жасады.

Атаулы банктерді қолдау банктердің ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді тартымды активтерін қамтамасыз ету бағыттары бойынша жүргізілді. Ұзақ мерзімді тартымды капиталға қатысты акцияларды сатып алу үшін олардың қосымша эмиссиялары шығарылып, бұл акцияларды сатып алу бірінші кезекте банк акционерлеріне ұсынылды. Акцияларды сатып алудан акционерлер бас тартқан соң ғана «Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қоры арқылы аталған акциялар сатып алынған болатын. Қысқа мерзімді капиталға қатысты қолданылатын негізгі тетіктердің бірі банктерден талап етілетін олардың өзіндегі сақтық қорының төменгі мөлшерлі деңгейін екі пайызға дейін төмендету жолымен жүзеге асырылды.

Сонымен қатар Үкімет жұмыс істемейтін кредиттер тұрғысынан банк секторының барлық субъектілеріне жүргізілген күйзеліс-тестілеудің нәтижелері бойынша қаржы секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін 2016 жылғы қыркүйекке дейін оларды мойындау және есептен шығару жөніндегі шаралар қабылданатын болады.

3. Валютаға сенімді арттыру. Ерболат Досаевтың айтуынша, экономиканы долларсыздандыру мақсатында Ұлттық банк Үкіметпен бірлесіп экономиканы долларсыздандыру және корпоративтік құнды қағаздар нарығын дамытуды және биржалық сауданы теңгелей қаржы құралдарымен ынталандыруды, ел аумағында сатылатын тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің бағаларын және олардың жарнамасындағы бағаларды ұлттық валютамен ғана белгілеуді және көрсетуді қоса алғанда, теңге құралдарының тартымдылығын арттыру жөніндегі шаралар кешенін қабылдайды.

4. Ұлттық банктің инфляция деңгейін 4 %-ға дейін орташа қысқа мерзімде төмендету [4].

Бұл ретте Ұлттық Банк пен Үкіметтің орта мерзімді перспективадағы негізгі мақсаты инфляцияны 2016–2017 жж. 6–8 %-ға дейін, 2018 ж. 5–7 %-ға дейін, 2019 ж. 4–6 %-ға дейін және 2020 ж. 3–4 %-ға дейін төмендету болып табылады. Осыған орай, 2016 жылғы сәуірде базалық пайыздық мөлшерлемені икемді өзгерту тетігі енгізілетін болады. Бұл баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге және инфляция деңгейін төмендетуге бағытталады. «Мұндай қадам ақша-кредит саясаты операцияларының тиімділігін арттыруға және оның ақша нарығының мөлшерлемелеріне ықпалын күшейтуге мүмкіндік береді.

5. Ұлттық банктің институционалдық кемшіліктерін жою. Ұлттық банк құрамынан Бірыңғай зейнетақы қорын, проблемалы несиелі қорларын және өзге де қаржы институттарын шығару.

6. 2016 ж. зейнетақы активтерін жеке қазақстандық немесе шетелдік компаниялардың басқаруына өткізу. Зейнетақы жинақтарының кірістілігін арттыру мақсатында 2016 ж. наурызға дейін зейнеткерлік активтерді инвестициялау тәсілдері қайта қаралатын болады және 2016 ж. шілдеге дейін зейнетақы қорларының активтерін қазақстандық немесе шетелдік жекеменшік компаниялардың басқаруына беру тетіктері әзірленетін болады. «2016 ж. Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры, Проблемалы кредиттер қоры және басқа да қаржы институттары Ұлттық Банктің бақылауынан шығарылады», — деп түсіндіреді Ұлттық экономика министрі Ерболат Досаев.

Біз елдің мемлекеттік қарызының деңгейін тұрақты бақылауда ұстауға тиіспіз. Мемлекеттік қарыз аз мөлшерлі деңгейде қалуға тиіс. Бұл қағидатты міндет, өйткені біз әлемдік тұрақсыздық жағдайында бюджетіміздің тұрақтылығын және ұлттық қауіпсіздігімізді тек осылай ғана қамтамасыз ете аламыз.

Мемлекеттік қаржы саласын дамытуда еліміз әлі алда тұрған талай белестерді бағындыруы тиіс. Жергілікті бюджеттерге еркіндік беру қажет, және салық жүйесінің оңтайландырылған түрін қолданысқа енгізу маңызды мәселе болып табылады.

Қорыта келгенде, мемлекеттік қаржы жүйесі – мемлекеттің ең маңызды және айырылмайтын бөлігі. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қаржысы — бұл еліміздің экономикалық тәуелсіздігі мен қауіпсіздігінің кепілі, сондықтан да бұл саланы басқаруда терең ақыл, салиқалы ойға жүгінгеніміз дұрыс.

Әдебиеттер тізімі

1 Мемлекет басшысының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611>.

2 Шакеев Д.Т. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қаржыны басқару жүйесі. — Ақтөбе, 2009.

3 Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылдың 30 қараша «Қазақстан жана жаһандық ахуалда: өсім, реформалар, даму» Қазақстан халқына Жолдауы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.akorda.kz/kz/addresses/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2015-zhylgy-30-karasha>.

4 ҚР Қаржы министрлігінің ресми сайты. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://www.minfin.gov.kz>.

А.К.Сембеков, Ф.Хұсайын

Управление государственными финансами как фактор обеспечения финансовой безопасности Республики Казахстан

В статье дана оценка текущего состоянию финансовой безопасности, выявлены проблемы в управлении финансовой безопасностью. Проведен сравнительный анализ поступлений государственного бюджета, внешнего долга и резерва национальной валюты. Особое внимание уделено мерам стабилизации финансового сектора для обеспечения финансовой безопасности.

A.K.Sembekov, F.Khussaiyn

Public finance management as a factor of ensuring finance security of the Republic of Kazakhstan

The estimation of the current state of financial security. The problems in the financial security departments. A comparative analysis of the state budget revenues, external debt and reserve currency. Particular attention is given to steps to stabilize the financial sector to ensure financial security.

References

- 1 *The President's Address to the people of Kazakhstan of December 14, 2012* Strategy «Kazakhstan – 2050»: a new policy established stat, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611>.
- 2 Shakeev D.T. *Public financial management system in the Republic of Kazakhstan*, Aktobe, 2009.
- 3 *Address of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to people of Kazakhstan from November 30, 2015*, Kazakhstan in the new global reality: growth, reform and development, [ER]. Access mode: <http://www.akorda.kz/kz/addresses/memleket-basshysy-nnazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2015-zhylgy-30-karasha>.
- 4 *The official website of the Ministry of Finance*, [ER]. Access mode: <http://www.minfin.gov.kz>.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdimomynova, A.Sh. — Associate professor of the «Economic theory and public administration» chair, Korkyt Ata Kyzylorda State University.

Abildina, M.K. — PhD student, K.Karasaev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan.

Abubakirova, A. — PhD, Ahmet Yesevi University, Faculty of Social Sciences, Department of Management and Tourism, Turkestan.

Agumbayeva, A.Ye. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Management chair, Shakarim State University of Semey.

Agymbay, A.O. — Candidate of economic sciences, Associate professor, I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.

Akbayev, Ye.T. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Finance» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.

Akhmetzhanov, B.A. — Doctor of economic sciences, Professor of the «Enterprise economy» chair, Karaganda State Technical University.

Akybayeva G.S. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Management» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.

Amankeldi, N.A. — PhD-student, Caspian Social University, Almaty.

Amirova, A.U. — Candidate of economic sciences, Associate professor, Almaty Management University.

Arystanbekov, K.T. — Doctor of economic sciences, Director of the Institute of Economic Policy, Astana.

Asenova, A.E. — Head of the department «Center for Entrepreneurship Development», Economic Research Institute, Astana.

Assanova, M.K. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Economics and International Business» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.

Ayaganova, M.P. — PhD-student, Senior of the «Marketing» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.

Ayulov, A.M. — Doctor of economic sciences, Humanities and Technical University, Kokshetau.

Baygabulova, K.K. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Management» chair, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.

Bakirbekova, A.M. — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Management» chair, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.

Bastaubaev, A.K. — Master of economic sciences, Senior lecturer of department of «Finance», I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.

Bekkuzhin, R.Zh. — PhD student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.

Berikbolova, U.D. — Senior lecturer of the «Economic theory and public administration» chair, Korkyt Ata Kyzylorda State University.

Bleutaeva, K.B. — Doctor of economic sciences, Professor of department of «Finance», I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.

- Blokhina, T.K.** — Doctor of economic sciences, Professor of finance and credit, The Peoples' Friendship University of Russia, Moscow.
- Bulekbayeva, G.K.** — 2 year undergraduate student by specialty «Finance», Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Chaplinska, A.** — Mg.sc.soc., Mg.oec., PhD candidate of the faculty of Social Sciences of Daugavpils University, Director of Daugavpils Branch of State Ltd «State Real Estates», Latvia.
- Duisembayev, A.A.** — Candidate of economic sciences, Head of department of «Tourism» chair, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Dzholdybaeva, A.B.** — Master, Postgraduate student, K.Karasaev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan.
- Eshenkulov, T.I.** — PhD student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Grekov, I.Ye.** — Doctor of economic sciences, Professor of Finance, monetary circulation, credit and banks, I.S.Turgenev Orel State University, Russia.
- Huszt, Z.** — PhD, Associate professor, University of Pécs, Hungary.
- Ibrayeva, M.S.** — PhD student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Iskakova, Z.D.** — Doctor of economic sciences, Professor of the department of Finance, Financial Academy under the Ministry of Finance RK, Astana.
- Iskendirowa, S.K.** — Candidate of economic sciences, Vice full professor of the «Finance and Management» chair, Sh.Ualikhanov Kokshetau State University.
- Kadyrbergenova, A.K.** — PhD-student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Kadyrova, M.B.** — Associate professor, PhD in Economics, Deputy Head of Institute of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Kalkabaeva, G.M.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of Banking, Karaganda Economic University of Kazpotreboyyuz.
- Karenov, R.S.** — Doctor of economic sciences, Professor of head of the «Management» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Kenzhebayeva, A.A.** — PhD in economics, Director of the Institute of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Khishauyeva, Zh.T.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Enterprise economy» chair, Karaganda State Technical University.
- Khussaiyn, F.** — Master of economic sciences, Karaganda Economic University of Kazpotreboyyuz.
- Kocherbayeva, A.A.** — Doctor of economic sciences, Professor of the Management chair, B.N.Yeltsin Kyrgyz-Russian Slavic University, Bishkek, Kyrgyzstan.
- Komekbaeva, L.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Finance» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Kozhakhmetova, G.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Kulbatyrov, N.N.** — Director of the Center for Entrepreneurship Development, Economic Research Institute, Astana.
- Kurmanalina, A.K.** — Candidate of economic sciences, Associated professor of Banking, Karaganda Economic University of Kazpotreboyyuz.
- Kurmanov, N.A.** — PhD, Associate professor of «Management» department, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana.
- Lukhmanova, G.K.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of «Finance» chair, I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.

- Lukpanova, Zh.O.** — Candidate of economic sciences, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Mambetova, S.Sh.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Management» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Mamrayeva, D.G.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Marketing» chair, Director of Institute of Market Relations, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Mukhamadiyeva, A.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the Economy, account and tourism chair, Head of chair of «Economy, account and tourism», Kazakhstan innovative University, Semey.
- Niyazbekova, Sh.U.** — Candidate of economic sciences, Senior teacher of Finance department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Nurgalieva, K.O.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, University of international business, Almaty.
- Nurkhaliyeva, D.M.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Nurumova, I.T.** — Master, Postgraduate student, K.Karasaev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan.
- Omirbayeva, B.S.** — Doctoral student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Orazbayeva, K.N.** — Doctor of technical sciences, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana.
- Orymbekova, R.A.** — Candidate of economic sciences, Deputy director of the NGO «Association of Taxpayers and accountants», Karaganda.
- Orynassarova, Ye.D.** — PhD, Associate professor of «Finance» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Pritvorova, T.P.** — Doctor of economic sciences, Professor of the «Economics and International Business» Chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Rakhimbaeva, A.A.** — Doctoral student, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Rakhimova, G.A.** — Candidate of economic sciences, Vice associate professor, Dean, Financial academy, Astana.
- Sadykova, K.K.** — PhD candidate, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Seitalinova, A.S.** — PhD, Associate professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana.
- Sembekov, A.K.** — Doctor of economic sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Shakeyev, S.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Accounting and audit» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Shakirova, G.A.** — Master of economic sciences, Senior teacher of the «Accounting and audit» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Shevyakova, A.L.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Economics and International Business» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Sitenko, D.A.** — PhD, Associate professor of «Accountancy and Audit» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Spanova, B.K.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of the «Economic theory and state and local government» chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Syzdykbaeva, N.B.** — Master of economic sciences, Senior lecturer of «Finance» chair, I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.
- Syzdykova, A.** — PhD-student, Institute of Social Sciences, Gazi University, Ankara, Turkey.

- Syzdykova, D.I.** — Master, Senior teacher of the Accounting and audit chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Talapbayeva, G.Ye.** — Academic associate professor of the «Economics and Management» chair, Korkyt Ata Kyzylorda State University.
- Taranova, I.V.** — Doctor of economic sciences, Professor of the «Economic Accounting and Auditing» Department, Stavropol State Agrarian University, Russia.
- Tashenova, L.V.** — Master of economic sciences, Senior teacher of the «Marketing» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Tazhibekova, K.B.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Enterprise economy» chair, Karaganda State Technical University.
- Tolamissova, A.G.** — Master students of department of «Finance», I.Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan.
- Tolysbayev, B.S.** — Doctor of economics sciences, Professor, Head of «Management» department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Tulepbekova, A.A.** — Deputy director of the Center for Entrepreneurship Development, Economic Research Institute, Astana.
- Uteubayev, T.B.** — PhD Student (Economics), Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.
- Yerzhanova, S.K.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the «Management» chair, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Yesmagulova, N.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Yessengeldina, A.S.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Academy of public administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Zaynalov, D.R.** — Professor of Banking, Doctor of economic sciences, Assistant professor, Samarkand institute of economics and service, Uzbekistan.
- Zholaman, U.Sh.** — Master of economic sciences, Senior Lecturer of the «Economics and Accounting» chair, Sh.Ualikhanov Kokshetau State University.